

UNIVERZITET CRNE GORE
EKONOMSKI FAKULTET PODGORICA

Mr MILICA MUHADINOVIĆ

**OSTVARIVANJE GLOBALNIH CILJEVA
ODRŽIVOG RAZVOJA KROZ
PRISTUPANJE CRNE GORE
EVROPSKOJ UNIJI**

Doktorska disertacija

Podgorica, 2021.

UNIVERSITY OF MONTENEGRO
FACULTY OF ECONOMICS PODGORICA

MSc MILICA MUHADINOVIĆ

**ACHIEVING GLOBAL SUSTAINABLE
DEVELOPMENT GOALS THROUGH
ACCESSION OF MONTENEGRO TO THE
EUROPEAN UNION**

PhD thesis

Podgorica, 2021.

PODACI O DOKTORANDU

Ime i prezime: Milica Muhadinović

Datum rođenja: 9. 1. 1990.

Naziv završenog studijskog programa i godina završetka: Ekonomski fakultet
Podgorica, smjer Međunarodni biznis, 2012.

UDK, OCJENA I ODBRANA DOKTORSKE DISERTACIJE

Datum sjednice Senata Univerziteta na kojoj je prihvaćena teza: 25. 12. 2018.

Mentor:

Prof. dr Gordana Đurović, redovni profesor, Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet

Komisija za ocjenu podobnosti teze i kandidata:

Prof. dr Biljana Jovanović-Gavrilović, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu,
Ekonomski fakultet

Prof. dr Gordana Đurović, redovni profesor, Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet

Prof. dr Nikola Milović, vanredni profesor, Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet

Komisija za ocjenu doktorske disertacije:

Prof. dr Biljana Jovanović Gavrilović, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu,
Ekonomski fakultet

Prof. dr Gordana Đurović, redovni profesor, Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet

Prof. dr Nikola Milović, vanredni profesor, Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet

Komisija za odbranu doktorske disertacije:

Prof. dr Biljana Jovanović Gavrilović, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu,
Ekonomski fakultet

Prof. dr Gordana Đurović, redovni profesor, Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet

Prof. dr Nikola Milović, vanredni profesor, Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet

Datum odbrane:

Datum promocije:

UDK broj:

REZIME

Dostizanje održivog razvoja se zasniva na ideji da sadašnje društvo mora zadovoljiti svoje potrebe, ali na način da se buduće generacije ne onemoguće da zadovolje iste potrebe. Ova (Brundtland) definicija održivog razvoja je prisutna od 80-ih godina XX vijeka, stvarajući svojevrsni fenomen koji zaokuplja pažnju širokog kruga zainteresovanih strana. Globalno pitanje održivosti je multidisciplinarno i kao takvo zahtijeva zajedničko pronalaženje „rješenja“ i strategija koje će doprinijeti zadovoljavanju potreba društva na adekvatan način.

U njegovom ostvarenju, veoma bitnu ulogu igraju Sustainable Development Goals (SDGs), tj. Ciljevi održivog razvoja UN i Agenda 2030, usvojena 2015. godine, na period od 15 godina. Razdoblje Agende do 2030. godine je aktuelno, ne samo vremenski, već i sa aspekta sprovođenja samih ciljeva održivog razvoja. Svijet i Evropa, kao i Crna Gora, na putu ka evropskim demokratskim tekovinama i tekovinama zaštite životne sredine suočavaju se sa izazovom daljeg razvoja koji treba da bude zelen i održiv i koji će efikasno koristiti prirodne resurse, sa minimalnim posljedicama ili bez negativnih posljedica. Razvoj se danas nalazi na tehnološkoj, ekološkoj i društvenoj prekretnici, jer se blagostanje ne može postići bez prirodnih resursa, zadovoljenja osnovnih ljudskih potreba i zdrave životne sredine koja vodi ka očuvanju zdravlja ljudi. Na tom putu, Ciljevi predstavljaju putokaz, ali ne i prečicu ka održivom razvoju. Čini se da od usvajanja Agende 2030 i potpisivanja Pariskog sporazuma, akademska debata o ovom pitanju nikad nije bila življa, uglavnom zbog naučnih dokaza koji ukazuju na veliki antropogeni uticaj na klimatske uslove, utičući na ekološku dimenziju održivog razvoja, koja povratno postavlja granicu napretku društva. Jasno je da bez ostvarenja sve tri dimenzije ne možemo pričati o održivom razvoju.

Kako je cilj ove disertacije bio da prikazemo dvije međusobno povezane razvojne agende (Agenda 2030 i EU integraciona agenda) i kako one utiču na razvoj Crne Gore, sa posebnim fokusom na oblast životne sredine i klimatskih promjena, koja predstavlja neizostavni dio održivog razvoja, u radu smo sprovedi dvije analize. Prva analiza se odnosi na ulogu smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte u određenim sektorima na održivi rast crnogorske ekonomije pomoću SVAR modela. Druga analiza se odnosi na finansijsku procjenu neophodnih ulaganja u izuzetno finansijski zahtjevnom usklađivanju sa pravnom tekovinom Evropske unije u oblasti životne sredine i klimatskih promjena. Analize potvrđuju visok nivo komplementarnosti ovih procesa i predlažu konkretne korake koji će biti od pomoći u ostvarivanju obaveza preuzetih agendama.

Ključne riječi: ciljevi održivog razvoja, Crna Gora, EU, pristupanje EU, socio-ekonomska analiza

Naučna oblast: Makroekonomija

Uža naučna oblast: Ekonomska politika i privredni razvoj

ABSTRACT

Achieving sustainable development is based on the idea that the current society must meet its needs, but in a way that future generations are not prevented from meeting the same needs. This (Brundtland) definition of sustainable development has been present since the 1980s, creating a kind of phenomenon that captures the attention of a wide range of stakeholders. The global issue of sustainability is multidisciplinary and as such requires the joint finding of "solutions" and strategies that will contribute to meeting the needs of the society in an adequate way.

In its realization, the Sustainable Development Goals (SDGs) play a very important role, along with the Agenda 2030, adopted in 2015, for a period of 15 years. The period of the Agenda until 2030 is up to date, not only from the aspect of time, but also from the aspect of implementing goals of sustainable development. The world and Europe, as well as Montenegro on the road to European democratic and environmental values, face the challenge of further development which should be green and sustainable, which should use natural resources efficiently, with minimal or without negative consequences. Today, development is at a technological, ecological and social turning point, because well-being cannot be achieved without natural resources, satisfaction of basic human needs and a healthy environment that leads to the preservation of human health. Along the way, the Goals are a roadmap, but not a shortcut to sustainable development. It seems that since the adoption of the Agenda 2030 and the signing of the Paris Agreement, the academic debate on this issue has never been livelier, mainly due to scientific evidence showing a large anthropogenic impact on the climate, and subsequently on the ecological dimension of sustainable development. It is clear that without the realization of all three dimensions, we cannot talk about sustainable development.

As the aim of this dissertation was to present two interrelated development agendas (UN Agenda 2030 and EU integration agenda) and how they affect the development of Montenegro, with a special focus on the field of environment and climate change, which is an indispensable part of sustainable development, we conducted two analyzes. The first analysis refers to the role of reducing greenhouse gas emissions in certain sectors on the sustainable growth of the Montenegrin economy using the SVAR model. The second analysis refers to the financial assessment of the necessary investments in extremely financially demanding harmonization with the *acquis communautaire* in the field of environment and climate change. The analyzes confirm a high level of complementarity of these processes and suggest concrete steps which will be helpful in fulfilling the commitments made on the agendas.

Key words: Sustainable Development Goals, Montenegro, EU, accession process, socio-economic analysis

Scientific field: Macroeconomics

Narrow scientific field: Economic Policy and Economic Development

SPISAK TABELA

Tabela 1. Principi Rio deklaracije o životnoj sredini i razvoju	42
Tabela 2. Milenijumski razvojni ciljevi, potciljevi i indikatori	45
Tabela 3. Ciljevi održivog razvoja (Sustainable Development Goals, SDGs)	52
Tabela 4. Lista indikatora u dimenziji životna sredina	63
Tabela 5. Okvirni plan praćenja SDG indikatora u Crnoj Gori do 2023. godine	65
Tabela 6. Akcioni plan crnogorske NSOR do 2030. godine: 6 tematskih oblasti, 30 strateških ciljeva, 102 mjere i 602 podmjere	71
Tabela 7. Klasteri pregovaračkih poglavlja	90
Tabela 8. Tematski prioriteti IPA III	101
Tabela 9. IPA 2021, Akcioni dokument Životna sredina i klimatske promjene (indikativna alokacija u EUR)	105
Tabela 10. Zatraženi tranzicioni periodi u pregovaračkoj poziciji Crne Gore za Poglavlje 27	106
Tabela 11. Zelena agenda za Zapadni Balkan – pregled vodećih inicijativa vezanih za Akcioni plan i mogućih instrumenata u različitim podoblastima	125
Tabela 12. Crnogorska agenda 2030 i EU agenda: ciljevi, strateška dokumenta, prioritetne oblasti i dinamika izvještavanja	126
Tabela 13. Pregovaračka poglavlja, potpoglavlja i SDGs	128
Tabela 14. Višegodišnja finansijska perspektiva (MFF) 2021-2027 – ukupne alokacije po oblastima (u milijardama EUR)	137
Tabela 15. NGEU raspodjela po programima (u milijardama EUR)	138
Tabela 16. Trend kretanja ka ispunjavanju SDGs za odabrane zemlje za 2021. godinu	140
Tabela 17. Matrica međusobnog uticaja SDGs	142
Tabela 18. Ukupne emisije gasova sa efektom staklene bašte izražene u CO ₂ eq po sektorima, 1990, 2017. i projekcije za 2030. godinu	154
Tabela 19. Jednostavna multivarijatna regresija BDP-a sa dihotomnim promjenljivim	158
Tabela 20. Kriterijumi za odabir VAR docnji	158
Tabela 21. Korijeni karakterističnog polinoma	159
Tabela 22. VAR rezidual serijska korelacija L.M. testova	159

Tabela 23. Dekompozicija varijanse GDP_GAP	163
Tabela 24. Troškovi predviđenih ulaganja za period 2016-2019. godine	184
Tabela 25. Uporedna analiza predviđenih i utrošenih sredstava AP 2016-2020. po podoblastima u periodu 2016-2019. godine.....	186
Tabela 26. Uporedna analiza izvora sredstava realizovanih i predviđenih ulaganja	186
Tabela 27. Ukupni troškovi usklađivanja i raspoređenost po sektorima 2015-2034 (<i>u milionima EUR</i>).....	190
Tabela 28. Raspoređenost po vrstama troškova 2015-2034.	190
Tabela 29. Polazna tabela za podoblast <i>horizontalno zakonodavstvo</i>	192
Tabela 30. Osnovna tabela za podoblast <i>kvalitet vazduha</i>	195
Tabela 31. Osnovna tabela za podoblast <i>upravljanje otpadom</i>	198
Tabela 32. Osnovna tabela za podoblast <i>kvalitet voda</i>	204
Tabela 33. Osnovna tabela za podoblast <i>zaštita prirode</i>	212
Tabela 34. Osnovna tabela za podoblast <i>industrijsko zagađenje</i>	226
Tabela 35. Osnovna tabela za podoblast <i>hemikalije</i>	230
Tabela 36. Osnovna tabela za podoblast <i>buka</i>	236
Tabela 37. Osnovna tabela za podoblast <i>civilna zaštita</i>	238
Tabela 38. Osnovna tabela za podoblast <i>klimatske promjene</i>	240
Tabela 39. Sumarna tabela mjera sa procjenom finansijskih sredstava po aktivnostima, po godinama i po izvorima	244
Tabela 40. Finansijska procjena aktivnosti po godinama i podoblastima (<i>u EUR</i>).....	255
Tabela 41. Izvori finansiranja, struktura po podoblastima (<i>u EUR</i>)	257

SPISAK ŠEMA

Šema 1. Struktura za pregovore Crne Gore sa Evropskom unijom (jul 2018)	93
Šema 2. Pregled toka pregovora – otvorena/privremeno zatvorena poglavlja, status 30. 6. 2020. godine	95

SPISAK GRAFIKA

Grafik 1. GDP_GAP i logaritam energije	156
Grafik 2. GDP_GAP i poljoprivreda i korišćenje zemljišta	156
Grafik 3. GDP_GAP i logaritam industrijskih procesa	156
Grafik 4. Rezidualni, stvarni i prilagođeni model	157
Grafik 5. Rezidualni, stvarni i prilagođeni model sa dih. varijablama	157
Grafik 6. Autokorelacije sa 2 standardne granice greške.....	160
Grafik 7. Deterministička simulacija i dinamičko rješenje (2006:1-2017:12)	160
Grafik 8. Fan chart GDP_GAP	161
Grafik 9. GDP_GAP impulsni odgovor Choleski One S.D. inovacije $\pm$ S.E.	162
Grafik 10. Predviđanje GDP_GAP: alternativni scenario smanjenja energije sa -10 na -44%	164
Grafik 11. Raspored ukupnih ulaganja 2015-2035, po sektorima	181
Grafik 12. Struktura troškova predviđenih ulaganja za period 2016-2019. godine	185
Grafik 13. Struktura finansijskih procjena planiranih aktivnosti po podoblastima.....	256
Grafik 14. Struktura izvora finansiranja.....	256

SPISAK SLIKA

Slika 1. Preklapanje tri dimenzije održivosti.....	28
Slika 2. Dimenzije održivog razvoja	29
Slika 3. Prizma održivosti	31
Slika 4. Sistemski pristup održivosti svih ciljeva održivog razvoja.....	54
Slika 5. Evropski zeleni plan	124

SADRŽAJ

UVOD	14
1. PRISTUP ODRŽIVOM RAZVOJU	21
1.1. DIMENZIJE ODRŽIVOSTI	27
1.2. KONCEPT ODRŽIVOG RAZVOJA I UNIVERZALNI RAZVOJNI CILJEVI	32
2. PREUZIMANJE UN GLOBALNIH CILJEVA ODRŽIVOG RAZVOJA U NACIONALNI KONTEKST	41
2.1 OD MILENIJUMSKIH RAZVOJNIH CILJEVA DO GLOBALNIH CILJEVA ODRŽIVOG RAZVOJA	43
2.2. UN GLOBALNI CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA: 17 CILJEVA, 169 ZADATAKA, 232 INDIKATORA	50
2.2.1. GLOBALNI OKVIR INDIKATORA CILJEVA ODRŽIVOG RAZVOJA	60
2.3. NACIONALNA STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA CRNE GORE DO 2030. GODINE	67
2.3.1. DEMOGRAFSKI, DRUŠTVENI, EKONOMSKI I PRIRODNI RESURSI	73
2.3.2. FINANSIRANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ	76
2.3.3. UPRAVLJANJE ODRŽIVIM RAZVOJEM	79
3. EU AGENDA U FUNKCII ISPUNJAVANJA CILJEVA ODRŽIVOG RAZVOJA	81
3.1 POVEZIVANJE CILJEVA ODRŽIVOG RAZVOJA I PROCESA PRISTUPANJA CRNE GORE EU	82
3.2 PRETPRISTUPNI PERIOD	83
3.2.1 PREGOVARAČKA STRUKTURA	92
3.2.2 ZATVARAJUĆA MJERILA	97
3.2.4 BUDŽET PRISTUPANJA I PRISTUP STRUKTURNIM FONDOVIMA UNIJE	99
3.3. PROGRAM PRISTUPANJA CRNE GORE SA FOKUSOM NA POGLAVLJE 27 – ŽIVOTNA SREDINA I KLIMATSKE PROMJENE I ADMINISTRATIVNE KAPACITETE	106
3.3.1 ADMINISTRATIVNI KAPACITETI ZA POGLAVLJE 27	107
3.3.2 IZVJEŠTAJ O NAPRETKU O ISPUNJAVANJU OBAVEZA U POGLAVLJU 27	112
3.4 POSTPRISTUPNE OBAVEZE PUNOPRAVNE ČLANICE UNIJE U ISPUNJAVANJU CILJEVA	120
4. KOMPLEMENTARNOST UN I EU AGENDE	123

4.1 POREĐENJE CILJEVA UN I EU AGENDE PO CILJEVIMA ODRŽIVOG RAZVOJA	127
4.1.1 NOVA FINANSIJSKA PERSPEKTIVA EU 2021-2027 I NEXTGENERATIONEU	136
4.2 STUDIJE SLUČAJA IZABRANIH EU ČLANICA PO PITANJU ISPUNJAVANJA CILJEVA ODRŽIVOG RAZVOJA	139
4.2.2 PREDVIĐANJE EMISIJA GASOVA SA EFEKTOM STAKLENE BAŠTE I ODRŽIVOG RASTA U CRNOJ GORI KORIŠĆENJEM SVAR MODELA	147
4.2.2.1 Pregled literature	147
4.2.2.2 Metodološki okvir	153
4.2.2.3 Ekonometrijski rezultati i diskusija	155
4.2.2.4 Zaključak	166
<u>5. FINANSIJSKA PROCJENA PRIORITETNIH PROJEKATA ZA PREGOVORE U OBLASTI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE: CRNA GORA</u>	<u>169</u>
5.1 PRIMJENA METODA SOCIOEKONOMSKE ANALIZE U DOKUMENTU NACIONALNA STRATEGIJA ZA TRANSPOZICIJU, PRIMJENU I IMPLEMENTACIJU PRAVNE TEKOVINE U OBLASTI ŽIVOTNE SREDINE I KLIMATSKIH PROMJENA U PERIODU 2015-2035.	179
5.1.1. PROCJENA TROŠKOVA USKLAĐIVANJA PO SEKTORIMA	180
5.1.2 PROCJENA TROŠKOVA USKLAĐIVANJA ZA PERIOD DO 2020. GODINE	183
5.2 AKCIONI PLAN ZA ISPUNJAVANJE ZAVRŠNIH MJERILA POGLAVLJA 27 - ŽIVOTNA SREDINA I KLIMATSKE PROMJENE	188
<u>ZAKLJUČAK</u>	<u>259</u>
<u>LITERATURA</u>	<u>263</u>
<u>PRILOG 1: CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA</u>	<u>287</u>

ZAHVALNICA

Najveću zahvalnost za izradu ove disertacije dugujem svojoj mentorki, prof. dr Gordani Đurović. Uspješan završetak ove disertacije je u značajnoj mjeri rezultat njenih inovativnih ideja, savjeta, strpljenja, te mnogobrojnih diskusija tokom cijelog perioda naše saradnje. Profesorica Đurović je bila moj mentor u svakom smislu te riječi, pa se nadam da ću u svom budućem radu uspjeti da dosegnem nivo njene radne etike, otvorenosti za nove ideje i brige za studente. Posebnu zahvalnost dugujem i svom profesoru dr Nikoli Miloviću na bezrezervnoj podršci i savjetima, kao i prof. dr Biljani Jovanović Gavrilović na važnom doprinosu ovoj disertaciji. Takođe, želim da se zahvalim svim profesorima, kolegama i prijateljima na podršci i razumijevanju tokom proteklog perioda. Na kraju, ali ne manje važno, dugujem zahvalnost mojoj porodici bez koje sve ovo ne bi bilo moguće.

Podgorica, septembar 2021.

Milica Muhadinović

Spisak skraćenica

Skraćenica	Pojašnjenje
AZPŽS	Agencija za zaštitu prirode i životne sredine
BDP	Bruto domaći proizvod
BND	Bruto nacionalni dohodak
CBA	Cost-benefit analiza (Cost-benefit analysis)
CETI	Centar za ekotoksikološka istraživanja
DSIP	Specifični plan za implementaciju direktive (Directive Specific Implementation Plan)
ETS	Sistem za trgovanje emisijama (Emission trading System)
EU	Evropska unija (European Union)
GHG	Gasovi sa efektom staklene bašte (Greenhouse gas)
HLPF	High Level Political Forum
IAEG-SDGs	Međuagencijska ekspertska grupa (Inter-Agency and Expert Group on SDG indicators)
IJZCG	Institut za javno zdravlje Crne Gore
INSPIRE	Infrastruktura za prostorne informacije u Evropskoj zajednici (Direktiva) (Infrastructure for Spatial Information in the European Community)
IPA	Instrument za pretpristupnu pomoć (Instrument for Pre-Accession Assistance)
IPPC	Integrisano sprečavanje i kontrola zagađenja (Integrated Pollution Prevention and Control)
IUCN	Međunarodna unija za zaštitu prirode (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources)
JLS	Jedinica lokalne samouprave
JPMD	Javno preduzeće Morsko dobro
JPNP	Javno preduzeće Nacionalni parkovi
KEI	Kancelarija za evropske integracije
MDGs	Milenijumski razvojni ciljevi (Millenium Development Goals)
MEPPU	Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma
MER	Ministarstvo ekonomskog razvoja
MF	Ministarstvo finansija
MFF	Višegodišnja finansijska perspektiva EU (Multiannual Financial Framework)
MJUDDM	Ministarstvo javne uprave, digitalnog društva i medija
MKI	Ministarstvo kapitalnih investicija
MONSTAT	Uprava za statistiku Crne Gore
MORT	(Ministarstvo održivog razvoja i turizma
MP	Ministarstvo pravde
MPŠV	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
MRIS	Ministarstvo rada i socijalnog staranja
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
MZ	Ministarstvo zdravlja
NATURA 2000	Međunarodna ekološka mreža zaštićenih područja na teritoriji EU
NDC	Nacionalno utvrđeni doprinosi (Nationally determined contribution)
NEAS	Nacionalna strategija aproksimacije životne sredine (National environmental approximation strategy - National Strategy with Action Plan for Transposition Implementation and Enforcement of the EU Acquis on the Environment and Climate Change 2016–2020)
NSOR	Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine
NVO	Nevladina organizacija
ODA	Zvanična razvojna pomoć (Official Development Assistance)
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (Organisation for Economic Cooperation and Development)
PCB	Polihlorovani bifenili
PFOS	Perfluorooxtansulfonska kiselina (Perfluorooctanesulfonic acid)
PHB	Polihlorovani bifenil
PM10	Suspendovane čestice (Particulate matter 10)
SDGs	Ciljevi održivog razvoja (Sustainable Development Goals)

sTESTA	Sigurni trans-evropski servis za telematiku između administracija (Secure Trans-European Services for Telematics between Administrations)
TAIEX	Tehnička pomoć Evropske Komisije za bržu implementaciju pravne tekovine EU (Technical Assistance and Information Exchange office)
UBHVF	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
UC	Uprava carina
UIP	Uprava za inspekcijske poslove
UN	Ujedinjene nacije (UN)
UNCED	UN Konferencija o životnoj sredini i razvoju (United Nations Conference on Environment and Development)
UNCSD	Komisija Ujedinjenih nacija o održivom razvoju (United Nations Commission on Sustainable Development)
UNCTAD	Konferencija Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (United Nations Conference on Trade and Development)
UNDESA	UN odjeljenje za ekonomska i socijalna pitanja (United Nations Department of Economic and Social Affairs)
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj (United Nations Development Programme)
UNECE	Ekonomska komisija za Evropu Ujedinjenih Nacija (United Nations Economic Commission for Europe)
UNEP	Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu (United Nations Environment Programme)
UNFCCC	United Nations Framework Convention on Climate Change
UNGA	Generalna skupština Ujedinjenih nacija (United Nations General Assembly)
UNGA	(United Nations General Assembly)
UNSTAT	Statistička komisija ujedinjenih nacija (UN Statistics Commission)
UNWCED	United Nations World Commission on Environment and Development
VOC	Lako isparljiva organska jedinjenja (Direktiva) (Volatile Organic Compounds)
WBIF	Okvir za investicije zapadnog Balkana (Western Balkans Investment Framework)
ZHMS	Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju

UVOD

Ubrzani privredni rast i razvoj, koji obilježavaju kraj XX i početak XXI stoljeća, u kontekstu globalizacije, ali i sve veće nejednakosti između zemalja, doveli su do ozbiljne zabrinutosti zbog negativnog uticaja privrednog rasta na životnu sredinu, te je debata o održivom razvoju na globalnom nivou postala nezamjenljiva tema u naučnim, ali i političkim krugovima.

Najviše korišćena definicija održivog razvoja je ona iznešena u dokumentu "Naša zajednička budućnost" (United Nations World Commission on Environment and Development (UNWCED), 1987), poznatijem pod imenom Brundtland izvještaj, koji definiše održivi razvoj kao "razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da iste zadovolje".

Na sedamdesetoj sjednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija (UN), septembra 2015. godine, usvojen je novi globalni okvir održivog razvoja - Agenda održivog razvoja do 2030. godine, kojom je formulisano 17 zajedničkih ciljeva održivog razvoja sa posebnim potciljevima i indikatorima kojim će se ta održivost mjeriti, a sa rokom ostvarenja do 2030. godine. To je agenda kojoj je namjera da u razdoblju 2015-2030. unaprijedi život svih ljudi na planeti, doprinoseći humanijem aspektu razvoja i poštujući koncept „ne izostaviti nikoga“ („leave no one behind“).

Crna Gora je, podstaknuta procesom formulisanja univerzalnih ciljeva održivog razvoja i neophodnošću njihovog postizanja, bila među prvim UN članicama koje su formulisale svoju dugoročnu strategiju održivog razvoja – Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine (NSOR), koja preuzima globalne ciljeve održivog razvoja u nacionalni kontekst. Za Crnu Goru kao buduću članicu Evropske unije (EU) veoma su bitne i UN agenda i EU agenda, kao i sinergija koja proizilazi iz ta dva razvojna procesa koji se istovremeno odvijaju.

Kao svojevrsan fenomen, održivi razvoj je multidisciplinarni pojam i pojavljuje se u ekonomiji, pravu, tehnologiji, sociologiji i sličnim oblastima (Munitlak Ivanović, 2007). Problemu održivog razvoja se u razvijenim zemljama najčešće posvećivalo mnogo više pažnje nego kod nas, ali usvajanjem i nacionalizovanjem Agende 2030 i istovremenim

pristupanjem Evropskoj uniji, to pitanje postaje nezaobilazna tema koja je usko povezana s ekonomskim razvojem.

Većinu literature o održivom razvoju čine dokumenti nastali kao produkt više konferencija o održivom razvoju pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija, u vrijeme kad se naglašavala neophodnost postizanja održivog razvoja. U posljednjih petnaestak godina, sve je veći broj akademskih članaka koji analiziraju ovo pitanje, posebno od momenta usvajanja posljednje, gore pomenute Agende održivog razvoja do 2030. godine (Galli et al., 2018; Statistics Netherlands, 2017; Campagnolo et al., 2018).

Međuvladini naponi na formulisanju održivog razvoja počeli su sa UN konferencijom o ljudskom okruženju 1972. godine, a sam termin „održivi razvoj“ je usvojen i popularizovan 1987. u izvještaju UN Komisije o životnoj sredini i razvoju, poznate kao Brundtland komisija. Može se reći da je suština Brundtland definicije održivog razvoja jeste pravedna raspodjela resursa unutar postojeće generacije ali i između sadašnje i budućih generacija, uz potrebu za pronalaženjem konsenzusa između dimenzija održivog razvoja.

Nova globalna “opomena” potrebe kritičkog osvrta na održivi razvoj bila je UN konferencija u Rio de Žaneiru 1992. godine (United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), 1992a), čiji je rezultat čuvena Rio deklaracija o životnoj sredini i razvoju. Dalje trasiranje globalnog razvojnog puta predstavlja 2000. godina - usvajanje nove agende i formulisanje tzv. Milenijumskih razvojnih ciljeva (Millenium Development Goals – MDGs) (United Nations General Assembly (UNGA), 2000), koji su petnaest godina kasnije, 2015. godine, „zamijenjeni“ globalnim ciljevima održivog razvoja i sa prethodnih osam prošireni na sveobuhvatnih sedamnaest ciljeva održivog razvoja. Mnoge zemlje svijeta nacionalizovale su ove globalne ciljeve razvoja i pratile dinamiku njihovog ostvarivanja. Među njima je i Crna Gora, koja istovremeno teži ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja UN, kao globalne razvojne filozofije, i ispunjavanju kriterijuma pristupanja Evropskoj uniji, sa fokusom na oblast održivog razvoja, što je osnova ostvarivanja punopravnog članstva u Uniji u narednom srednjeročnom periodu.

Činjenica je da postoje značajni i referentni izvori na temu održivog razvoja, ali ipak, definicija samog koncepta, istorijat, principi i implikacije koje održivi razvoj ima za ljudski razvoj za većinu ljudi ostaju nejasni (Mensah, 2019). Postoji toliko definicija

održivog razvoja, da se sa sigurnošću može tvrditi da ne postoji takva definicija koju možemo smatrati jedinstvenom i univerzalnom.

Huber (2000) tvrdi da smo se na početku 21. vijeka susreli sa drugačijim izazovom-sredstva koja smo upotrijebili da prevaziđemo problem rijetkosti resursa, uključujući supstituciju nekih prirodnih resursa i "čistije" ekološke proizvode i usluge, vjerovatno su doprinijela novoj generaciji ekoloških problema.

Uprkos postojanju sve većeg broja institucija koje se bave održivim razvojem, ekološki problemi širom svijeta postali su ozbiljniji. Izvještaj Millennium Ecosystem Assessment (World Resources Institute, 2005) je pokazao da su "u posljednjih 50 godina ljudi izmijenili ekosisteme mnogo brže i obimnije nego u bilo kojem drugom uporedivom periodu ljudske istorije", što je za rezultat imalo "značajan i nepovratan gubitak diverziteta života na Zemlji". Pomenuta izmjena ekosistema je doprinijela značajnom poboljšanju ljudskog blagostanja i ekonomskog razvoja, ali su te iste promjene dovele do značajnog degradiranja mnogih usluga ekosistema (npr. obezbjeđenje hrane i vode, regulacija klime itd.). Procijenjeno je da će degradacija značajno porasti tokom prve polovine ovog vijeka i da ona predstavlja i barijeru u ostvarivanju MDGs.

Osnovni cilj ovog istraživanja je da na sistematizovan način analizira proces ostvarivanja ciljeva održivog razvoja u Crnoj Gori, faktore od kojih zavisi, te indikatore kojim se to ostvarenje može mjeriti, istovremeno uzimajući u obzir ciljeve koje imaju kako UN agenda tako i EU agenda Crne Gore, kao i njihovu komplementarnost. Poseban značaj istraživanja jeste kako finansirati ekonomski „trošak“ pristupanja Evropskoj uniji, kroz poseban osvrt na pregovaračko poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene, što dalje neposredno utiče na dinamiku ispunjavanja globalnih ciljeva održivog razvoja. Zatim, iz kojih izvora i na koji način finansirati održivi razvoj u Crnoj Gori, oslanjajući se na ključne koncepte finansiranja za održivi razvoj predstavljene u Nacionalnoj strategiji održivog razvoja do 2030. godine.

Prema prvim dostupnim procjenama za pomenuto poglavlje u pitanju je ulaganje od 1,4 milijardi eura u periodu 2015 – 2030. godina, što je blizu 40% crnogorskog bruto domaćeg proizvoda (BDP), što znači da je za našu državu veliki izazov kako finansirati održivi razvoj, uz održive javne finansije, a da se ne naruši planirana dinamika pristupanja Uniji, a ni ispunjavanje ciljeva održivog razvoja. Stoga će se rezultatima

istraživanja nastojati ukazati na uzročno-posljedičnu vezu ispunjavanja obaveza EU agende, te kako ona doprinosi ispunjavanju ciljeva UN agende. Za Crnu Goru kao buduću članicu Evropske unije veoma su bitne i UN agenda i EU agenda, kao i sinergija koja proizilazi iz ta dva razvojna procesa koji se istovremeno odvijaju.

Imajući u vidu i zdravstvenu i ekonomsku krizu, prouzrokovanu pandemijom korona virusa tokom 2020. godine, u radu će biti dat i osvrt na efekte pandemije na ostvarivanje ciljeva održivog razvoja.

U cilju kritičkog ispitivanja problema ostvarivanja ciljeva održivog razvoja, u radu su postavljene tri hipoteze:

H1: Dinamika pristupanja Evropskoj uniji u značajnoj mjeri određuje stepen napretka u ispunjavanju globalnih ciljeva održivog razvoja. S obzirom na činjenicu da Crna Gora ulazi u ključnu fazu procesa pristupanja EU i da je fokus na mjerilima za zatvaranje pregovaračkih poglavlja, ispunjenje ovih obaveza istovremeno predstavlja i ostvarenje ciljeva održivog razvoja UN agende 2030;

H2: Planirano ispunjenje obaveza iz Poglavlja 27 - Životna sredina i klimatske promjene (propisi, institucije, investicije, infrastruktura, administrativni kapaciteti), pretpostavka je za dinamičan napredak u ispunjavanju globalnih ciljeva održivog razvoja, posebno ciljeva vezanih za zelenu, niskokarbonsku ekonomiju i očuvanje životne sredine. Drugim riječima, Poglavlje 27 predstavlja najzahtjevnije poglavlje zajedničkih ekonomskih politika Unije, što upućuje na to da će socioekonomska analiza prioriternih investicija u ovoj oblasti ukazati na obavezu pregovaranja tranzicionih perioda i realnu procjenu uvođenja EU standarda u ovoj oblasti tek uz izdašnju podršku strukturnih fondova EU;

H3: Administrativni kapaciteti zvaničnih proizvođača statistike pretpostavka su objektivnog i tačnog izvještavanja o ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja, u skladu sa međunarodno utvrđenom metodologijom, dinamikom prikupljanja podataka i obavezom izvještavanja prema UN. Poseban fokus biće na Upravi za statistiku Crne Gore (MONSTAT), imajući u vidu da ona istovremeno vrši validaciju podataka svih drugih tzv. administrativnih proizvođača statistike za indikatore održivog razvoja.

Hipoteze će biti dokazivane empirijskim istraživanjem zasnovanim na adekvatnim ekonomskim metodama, kombinovano teorijskim i empirijskim putem.

Rad je strukturiran u pet tematski povezanih cjelina, koje obrađuju sve važne aspekte održivog razvoja, ciljeve održivog razvoja i pregovore sa Evropskom unijom.

Prvi dio rada se bavi prvom značajnom agendom UN, tj. Milenijumskim razvojnim ciljevima, kao i time kakvi su rezultati njihovog sprovođenja na globalnom nivou, ali i kako je praćeno njihovo sprovođenje u Crnoj Gori. Dat je pregled koji ciljevi i potciljevi su uspješno ostvareni do 2015. godine, a koji nijesu. Nakon MDGs, u drugoj cjelini, detaljno je predstavljena Agenda 2030, tj. globalni ciljevi održivog razvoja (Sustainable Development Goals, SDGs), nakon kojih je objašnjena Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine, kojom su u Crnoj Gori „nacionalizovani“ SDGs.

U trećem dijelu rada je detaljno objašnjena EU agenda Crne Gore, od početka procesa stabilizacije i pridruživanja nakon obnove nezavisnosti 2006. godine do sadašnjeg trenutka, tj. odvijanje pristupnih pregovora sa Evropskom unijom. Predstavljene su i obaveze naše zemlje u pretpristupnom periodu, uključujući osvrt na najvažnija poglavlja za završetak pregovora i kako se ona mogu povezati sa potciljevima Agende 2030. Dat je i kratak osvrt na to šta se očekuje od Crne Gore nakon pristupanja, kao punopravne članice EU.

U četvrtom dijelu je predstavljena komplementarnost UN i EU agende, budući da se ta dva razvojna plana simultano pokušavaju ostvariti u Crnoj Gori. Dat je i prikaz studije slučaja odabranih EU članica po pitanju ispunjavanja ciljeva održivog razvoja. U ovom dijelu rada je sprovedeno i ekonometrijsko istraživanje u čijem fokusu je predviđanje emisija gasova sa efektom staklene bašte i uticaj na održivi rast u Crnoj Gori, korišćenjem SVAR modela.

Peti dio rada bavi se socioekonomskom analizom, odnosno finansijskom procjenom neophodnih ulaganja prioriternih projekata za pregovore u oblasti zaštite životne sredine na primjeru Crne Gore, budući da je pregovaračko poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene jedno od najvažnijih u pregovorima sa EU, a istovremeno je najveći broj potciljeva Agende 2030 povezan upravo sa ovim poglavljem.

Uzimajući u obzir teorijsko-empirijski aspekt istraživanja, u procesu izrade doktorske disertacije biće korišćene metode karakteristične za istraživanja u domenu društvenih, tj. ekonomskih nauka.

Izrada doktorske disertacije biće sprovedena kroz dvije faze. U prvoj fazi istraživanja koja je teorijskog karaktera, biće prikupljena relevantna naučna literatura na osnovu koje će se, primjenom deskriptivne metode i metoda analize i sinteze, objasniti nastanak i značaj globalnih ciljeva održivog razvoja, proces njihovog prevođenja u nacionalni kontekst, značaj kompleksnih sistema, kao što su finansiranje održivog razvoja i upravljanje održivim razvojem. Takođe, biće objašnjena i EU agenda Crne Gore, njen obuhvat, pregovaračka struktura i dinamika napredovanja u njenom ispunjavanju. Korišćenjem metode studije slučaja biće prikazan napredak izabranih članica Unije u ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja. Primjenom metode komparativne analize biće objašnjene sličnosti koje posjeduju evropska agenda Crne Gore i agenda Ujedinjenih nacija, predviđena za sve njene članice.

U drugoj fazi istraživanja, koja je empirijskog karaktera, biće prikupljeni podaci radi formiranja ekonometrijskog modela, čiji je cilj projekcija ukupnih troškova (ulaganja), u smislu finansiranja održivog razvoja, sa posebnim osvrtom na Poglavlje 27 - Životna sredina i klimatske promjene. Empirijska analiza biće sprovedena u okviru deskriptivne statističke analize i ekonometrijske analize, korišćenjem više strategija Vlade Crne Gore, kojima su dijelom predviđeni troškovi u pojedinim sektorima koji pripadaju Poglavlju 27, a dijelom će se do njih doći procjenom kroz samo istraživanje, istovremeno koristeći principe sistema finansiranja za održivi razvoj iz Nacionalne strategije održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine. Namjera empirijskog dijela istraživanja je sprovesti ekonomsko predviđanje, i to normativno, koje omogućava predviđanje potrebnih ili poželjnih ciljeva, putanja i vremena kada će se oni ostvariti.

Dodatno, korišćenjem socioekonomske analize, odnosno finansijske procjene ulaganja, nastojaće se dokazati da ispunjavanje ciljeva i jedne i druge agende (UN agende i EU agende) ima pozitivan neto efekat za širu društvenu zajednicu (kako bi se postigla dugoročna održivost, uključujući ekonomski i širi društveni razvoj) i da ga zato vrijedi implementirati, kao sistem komplementarnih ciljeva ekonomskog, ekološkog i društvenog razvoja zajednice.

Glavnu dokumentacionu osnovu istraživanja čine knjige i udžbenici koji se konkretno bave ciljevima održivog razvoja, pretežno inostrani, kao i dokumenti crnogorske vlade po pitanju EU agende. Biće korišćeni i naučni članci koji se bave problemom ostvarivanja globalnih ciljeva održivog razvoja, koji se nalaze u bazama, kao što su: EBSCO, Wiley, JSTOR, ScienceDirect, SpringerLink i sl. Biće korišćene i analize Svjetske banke, UNSTAT-a, kao i glavnog proizvođača statistike za Evropsku uniju – Eurostata.

Prikupljanje podataka se realizuje korišćenjem dostupnih baza podataka i literature, kao i pretraživanjem velikog broja internet stranica. Obrada podataka će se vršiti korišćenjem ekonometrijskih i statističkih programa.

Budući da je ovo u međunarodnim naučnim krugovima veoma aktuelna tema, odlučili smo da upravo ona bude predmet istraživanja ove doktorske disertacije i da istraživanjem damo doprinos u vidu poređenja komplementarnosti dvije razvojne agende Crne Gore, evropske i one Ujedinjenih nacija, koje se odvijaju u isto vrijeme. S obzirom na to da je Crna Gora već članica Ujedinjenih nacija, a glavno spoljnospolitičko određenje joj je da postane punopravna članica Evropske unije, cilj ove teze je da istraži kako ispunjavanje ciljeva EU agende utiče na konsenzusom usvojenu agendu ciljeva održivog razvoja UN.

Neke članice Unije, s obzirom na to da su već na visokom nivou razvoja, neke ciljeve održivog razvoja već imaju velikim dijelom i ostvarene (posmatrano kroz pojedinačne potciljeve), ali to nije slučaj sa Crnom Gorom. Još bitnije pitanje za Crnu Goru je kako uopšte finansirati tako kompleksan proces u uslovima inače prenapregnutih javnih finansija, a ne ugroziti planiranu dinamiku pristupanja Uniji, kao ni ispunjavanje ciljeva održivog razvoja.

1. Pristup održivom razvoju

“Ne nasljeđujemo zemlju od naših roditelja, mi je pozajmljujemo od naše djece.”

Indijanska poslovice

Prvi pokušaj definisanja koncepta održivog razvoja pripisuje se Svjetskoj strategiji očuvanja (World Conservation Strategy) iz 1980. godine, koju je objavilo Međunarodno udruženje za zaštitu prirode i prirodnih resursa, a čiji je cilj bio “ostvariti održivi razvoj uz istovremenu zaštitu resursa”. Održivi razvoj je u strategiji definisan kao: “izmjena biosfere i primjena ljudskih, finansijskih, živih i neživih resursa koje treba da zadovolje ljudske potrebe i poboljšaju kvalitet ljudskog života. Da bi razvoj bio održiv, mora voditi računa o društvenim, ekološkim i ekonomskim faktorima, živoj i neživoj resursnoj bazi, kao i dugoročnim i kratkoročnim prednostima alternativnih akcija” (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) et al., 1980).

Svjetska Komisija o životnoj sredini i razvoju inicirana je od Generalne skupštine UN 1982. godine, a njen izvještaj “Our Common Future”, objavljen je 1987. godine. Članice Komisije su bile i razvijene i zemlje u razvoju, a smatra se da korijene ima u Stokholmskoj konferenciji o ljudskom okruženju, održanoj 1972. godine, na kojoj su po prvi put priznati konflikti između razvoja i životne sredine (Kates et al., 2005). Vjeruje se da je upravo ta konferencija UN najzaslužnija za popularizovanje koncepta održivog razvoja. Ona je dovela i do osnivanja UN Programa za zaštitu životne sredine (UNEP). Sam termin „održivi razvoj“ je usvojen 1987. godine, u izvještaju ove Komisije. U tom izvještaju, poznatijem pod imenom Brundtland izvještaj, prema imenu tadašnje premijerke Norveške Gro Harlem Brundtland, koja je predsjedavala Komisijom, data je i najviše korišćena i citirana definicija održivog razvoja, koja definiše održivi razvoj kao “razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da iste zadovolje”.

Suština ove definicije je pravedna raspodjela prirodnih resursa između različitih generacija, ali i između sadašnje generacije ljudi, uz pronalaženje pozitivnog konsenzusa između ekološke, društvene i ekonomske dimenzije životne sredine (UNWCED, 1987).

Ovaj izvještaj pretpostavlja da postoji međugeneracijska razlika u potrebama, ali zanemaruje međukulturalnu ili međugeneracijsku razliku u potrebama (Abelshausen & Meurs, 2018).

Definicija održivog razvoja Brundtland komisije sadrži dva ključna koncepta - koncept *potreba*, posebno osnovnih potreba siromašnih u svijetu, kojima treba dati apsolutnu prednost, kao i ideju o *ograničenjima* koje tehnologija i organizacija društva stavljaju pred sposobnost životne sredine da ispunji potrebe sadašnje i budućih generacija (Ciegis et al., 2009). Pitanje granica koje životna sredina nameće ljudskom razvoju je prvi put zaokupilo međunarodnu pažnju početkom 1970-ih, posebno kroz izvještaj tzv. Rimskog kluba "Granice rasta" (Meadows et al., 1972). Ipak, izvještaj Brundtland komisije je mnogo bolje primljen nego izvještaj Rimskog kluba, koji je kritikovan zbog svoje veoma pesimistične prognoze daljeg razvoja. Brundtland komisija je ta koja je preporučila donošenje Programa UN o državnom razvoju, kao i održavanje Svjetske konferencije o životnoj sredini i razvoju.

Dalal-Clayton & Bass (2000) nude svoje objašnjenje Brundtland definicije održivog razvoja:

"Zadovoljenje potreba sadašnje generacije" znači zadovoljenje:

- Ekonomskih potreba – uključujući pristup sredstvima koja pružaju adekvatan način preživljavanja ili produktivnosti; ekonomsku sigurnost za nezaposlene, bolesne, invalide ili one koji na drugi način nisu u mogućnosti da obezbijede sredstva za život;
- Društvenih, kulturnih i zdravstvenih potreba – uključujući sklonište koje je sigurno, zdravo, pristupačno i bezbjedno, postojanje vodovoda, transport, zdravstvene usluge, obrazovanje, kao i zaštitu od opasnosti po životnu sredinu;
- Političkih potreba – sloboda učestvovanja u nacionalnoj i lokalnoj politici i u odlukama upravljanja i razvoja domova i susjedstva, u širem okviru, a koji omogućava poštovanje građanskih i političkih prava i primjenu zakonodavstva u oblasti životne sredine.

Zadovoljavanje tih potreba “bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da iste zadovolje” znači:

- Minimiziranje upotrebe ili otpada neobnovljivih resursa – uključujući minimiziranje potrošnje fosilnih goriva i zamjenu obnovljivim izvorima gdje god je moguće. Takođe, minimiziranje otpada oskudnih mineralnih sirovina (smanjiti upotrebu, omogućiti ponovnu upotrebu, reciklirati, povratiti);
- Održivu upotreba obnovljivih resursa – uključujući upotrebu slatke vode, zemljišta i šuma koji omogućavaju prirodnu stopu obnove;
- Zadržavanje unutar apsorpcionih kapaciteta lokalnih i globalnih ponora otpada – uključujući kapacitet rijeka u razgradnji biorazgradivog otpada i kapacitet globalnih ekoloških ekosistema kao što je klima da apsorbuju gasove sa efektom staklene bašte.

Munitlak Ivanović (2007) smatra da definicija održivog razvoja Brundtland komisije dozvoljava i šire tumačenje, prema kome se razvoj može posmatrati ne samo sa aspekta ekološke održivosti, već i sa aspekta ekonomske i društvene održivosti. Kompleksnost održivog razvoja upućuje na ravnopravnost ciljeva, kao što su:

- Ekonomski ciljevi (rast proizvodnje, smanjenje jaza između bogatih i siromašnih);
- Ekološki ciljevi (kvalitet životne sredine, klimatske promjene);
- Društveni (širi društveni) ciljevi (obrazovanje, rast životnog standarda);
- Prostorni ciljevi (balans urbano-ruralnih konfiguracija);
- Kulturni ciljevi (ekološki razvoj koji poštuje lokalne, ekonomske i druge specifičnosti).

Ako prostorne i kulturne ciljeve shvatimo kao širi društveni podsistem, održivi razvoj čine tri podsistema: ekonomski, ekološki i društveni, koji su u konstantnoj međusobnoj interakciji.

Mnogi autori su pokušali da od popularizovanja termina *održivi razvoj* ovaj pojam što preciznije definišu. Lélé (1991) tvrdi da zbog tolike popularnosti termina postoji mogućnost da termin *održivi razvoj* postane kliše i termin koji je u trendu i svi ga koriste, ali nikom nije dovoljno stalo da ga na pravi način definiše. Doslovce, termin *održivi razvoj* jeste „razvoj koji se može nastaviti neograničeno ili tokom određenog vremenskog

perioda“. Barbier (1987) tvrdi da je koncept održivog razvoja teško shvatiti, jer se pokušava opisati ekonomski, društveni i ekološki proces koji je u toku, što otežava dolaženje do univerzalno prihvatljive definicije koja bi bila i analitički precizna. Turner (1988) tvrdi da optimalna politika održivog rasta teži održavanju prihvatljivih stopa rasta realnog dohotka po glavi stanovnika bez iscrpljivanja zaliha nacionalnog ili prirodnog kapitala. Rees (1989) definiše *održivi razvoj* kao pozitivnu socioekonomsku promjenu koja ne podriva ekološke i društvene sisteme od kojih zajednice i društvo zavise. Njegova uspješna implementacija zahtijeva integrisane politike, planiranje, dok njegova politička volatilnost zavisi od pune podrške ljudi na koje utiče preko njihovih vlada, institucija društva i njihovih privatnih aktivnosti.

Mitlin (1992) je primijetila da definicije *održivog razvoja* uglavnom čine dvije komponente:

1. značenje razvoja – tj. šta su glavni ciljevi razvoja: privredni rast, osnovne potrebe, prava i sl.;
2. uslovi potrebni za postizanje održivosti.

Ben-Eli (2018) *održivost* definiše kao dinamičku ravnotežu procesa interakcije populacije i kapaciteta životne sredine koji je takav da dozvoljava populaciji da dostigne svoj puni potencijal bez stvaranja nepovratnih štetnih efekata na kapacitet životne sredine od kojeg zavisi. Dernbach (1998) tvrdi da je *održivi razvoj* pragmatičan, koherentan i pozitivan odgovor na globalne uslove koji se konstantno pogoršavaju. On takođe čini upravljanje ekonomski efikasnijim, društveno produktivnijim i više naklonjenim zaštiti životne sredine.

Svjetska banka je 1992. godine definisala *održivi razvoj* kao “razvoj koji se nastavlja” (World Bank, 1992). Rio deklaracijom o životnoj sredini i razvoju je proklamovano da zaštita životne sredine mora biti integralni dio razvoja i da sve zemlje i ljudi moraju sarađivati na polju iskorjenjivanja siromaštva kao neophodnog uslova za ostvarenje održivog razvoja. Razvijene zemlje imaju donekle i veću odgovornost pri njegovom ostvarenju, zbog pritiska na globalnu životnu sredinu, kao i zbog tehnologija i finansijskih resursa kojima raspolažu. Kako bi se postigao održivi razvoj i bolji kvalitet života za sve ljude, sve članice treba da eliminišu neodržive obrasce proizvodnje i potrošnje i promovišu odgovarajuće demografske politike (UNCED, 1992b).

Goodland & Ledec (1987) opisali su *održivi razvoj* kao privredni razvoj koji optimizuje ekonomske i društvene benefite dobijene u sadašnjosti, bez narušavanja mogućnosti dobijanja istih u budućnosti. Munasinghe (2004) opisuje *održivi razvoj* kao proces poboljšavanja ukupnih prilika koje pojedincima i zajednicama omogućavaju da postignu svoje ciljeve u trajnom vremenskom periodu, uz istovremeno održavanje otpornosti ekonomskih, društvenih i ekoloških sistema.

Weiss Brown (1992) naglašava da i pored toga što je važno fokusirati se na buduće generacije, važno je obratiti pažnju na jednakost među zajednicama koje su dio sadašnje generacije. Iako mnoge akcije promovišu i međugeneracijsku i unutargeneracijsku jednakost, postoje slučajevi u kojima se javljaju konflikti, gdje će automatsko rješavanje potreba biti realizovano na račun dugoročne potrebe održivosti.

Često se poistovjećuju termini *održivi razvoj* i *održivost*. Diesendorf (2000) *održivost* definiše kao cilj ili krajnju tačku procesa održivog razvoja. Gray (2010) *održivost* vidi kao stanje, a *održivi razvoj* kao proces dostizanja tog stanja. Ukaga et al. (2010) objašnjavaju *održivi razvoj* kao način podizanja kolektivnog nivoa svijesti do tačke od koje se možemo stabilno kretati ka održivosti, što znači da "održivost predstavlja *etos* ili kontekst od kojeg težimo ka tome da svijet ostavimo bar malo boljim nakon našeg boravka u njemu."

Goodland (1995) razlikuje ekološku, ekonomsku i društvenu održivost i održivi razvoj. *Ekološka održivost* je definisana kao održavanje sistema koji podržavaju život. Dvije osnovne uloge životne sredine – izvora i ponora – ne smiju se narušiti tokom perioda u kojem je potrebno ostvariti održivost. *Ekonomska održivost* je ekonomski ekvivalent ekološke održivosti koji se definiše kao održavanje ekonomskog kapitala. *Društvena održivost* se definiše kao održavanje društvenog kapitala. Održivi razvoj je taj koji treba da integriše ova tri tipa održivosti i da ih iskoristi da bi razvoj stvarno postao održiv. Morelli (2011) definiše *ekološku održivost* kao uslov ravnoteže, otpornosti i međusobne povezanosti, koji omogućava ljudima da zadovolje svoje potrebe, ne prelazeći granice ekosistema i omogućavajući njihovo obnavljanje, da bi se te potrebe i u budućnosti mogle zadovoljiti. Mensah (2019) kaže da su *ekonomska, društvena i ekološka održivost* elementi dinamičkog sistema. Oni se ne mogu postići svaki posebno da bi postojala održivost, tako da sve odluke treba da ohrabruju pozitivan rast i ravnotežu u prirodi. Ne može se težiti

njihovom pojedinačnom i izolovanom ostvarenju, zato što jedino integrisani čine mogućnost ostvarenja koncepta održivog razvoja.

Goodland & Daly (1996) definišu *održivost* kao razvoj koji se odvija bez rasta protoka materije i energije izvan regenerativnih i apsorpcionih kapaciteta prirode.

Goodland & Ledec (1987) smatraju da je primarni cilj održivog razvoja postizanje razumnog i pravično raspoređenog ekonomskog blagostanja koje se može održavati neprekidno za mnoge ljudske generacije. *Održivost* podrazumijeva tranziciju od ekonomskog rasta zasnovanog na iscrpljivanju zaliha neobnovljivih resursa prema poboljšanju kvaliteta života koji je dugoročno više zasnovan na obnovljivim izvorima.

Van den Bergh & Hofkes (1998) smatraju da se termin *održivi razvoj* odnosi na dugoročnu međuzavisnost kvaliteta životne sredine i dostupnosti resursa na jednoj strani i privrednog razvoja na drugoj strani. Bolje rečeno, odnosi se na ulogu životne sredine u svrhu privrednog rasta i razvoja.

Stern (2007) navodi da je koncept koji se odnosi na prava budućih generacija upravo koncept održivog razvoja i da buduće generacije imaju pravo na životni standard koji nije niži od onog sadašnje generacije. Istovremeno, benefiti odlučne i blagovremene borbe protiv klimatskih promjena značajno su viši od troškova. Sternov izvještaj je predložio investiranje 1% globalnog BDP-a u svrhu izbjegavanja najgorih efekata klimatskih promjena, jer bez tih investicija rizikuje se smanjenje globalnog BDP-a od približno 20% svake godine.

Koncept "jakog" održivog razvoja, tj. očuvanje postojećih resursa na njihovom sadašnjem nivou za buduće generacije, koji je primjetan u Brundtland izvještaju, bio je praktično nemoguć. Zato se brzo prešlo na koncept "slabog" održivog razvoja, koji dozvoljava smanjenje zaliha nekih prirodnih resursa, sve dok postoji povećanje količine nekih drugih resursa (Beckerman, 2007).

Sachs (2012) opisuje *održivi razvoj* kao pristup ljudskom blagostanju sa tzv. trostrukom suštinom (eng. triple bottom line). Skoro sve zemlje svijeta teže nekoj kombinaciji privrednog razvoja, održivosti životne sredine i društvenoj inkluziji, s tim što svaka zemlja za sebe postavlja ciljeve, što je i razlog njihovog razlikovanja od zemlje do zemlje.

Ipak, još uvijek ne postoji konsenzus o kompromisu ili sinergiji ciljeva na ekonomskom, ekološkom i društvenom polju. I pored toga, sve zemlje svijeta su fokusirane na pomenute tri dimenzije ciljeva, koji predstavljaju svojevrsan zaštitni znak održivog razvoja i široki konsenzus na kojem svijet može raditi.

1.1. Dimenzije održivosti

Konvencionalno razumijevanje održivosti koje je zasnovano na tri kruga ili stuba održivosti, podrazumijeva konstantnu mogućnost kompromisa između te tri dimenzije. Kako ističe Adams (2006), tri kruga održivosti (Slika 1) se ne mogu smatrati jednakim. Ekonomija je institucija koja potiče iz društva i iako su slične na više načina, ipak je ekonomiju, kao set pravila koji olakšava razmjenu dobara i usluga, kreiralo društvo. Životna sredina je drugačija jer nju nije kreiralo društvo.

Životna sredina je ta koja čini osnovu društva i ekonomije. Ako se ostvare ciljevi koji čine tri dimenzije održivosti (koje se preklapaju) tako što će se na pravi način primijeniti na realne situacije u svijetu, svako je na dobitku, jer su prirodni resursi očuvani, životna sredina zaštićena, ekonomija otporna i raste, društveni život dobar, jer vladaju mir i poštovanje ljudskih prava (Wanamaker, 2018). Pristup zasnovan na dimenzijama koje se preklapaju zastupa i Royer (2019), jer rast i razvoj treba da obuhvate i društveni (ljudski) aspekt, kao i njegov odnos (ali i uticaj) sa prirodom. Osnovna ideja je da tri aspekta održivog razvoja uzajamno djeluju i da se moraju posmatrati kao cjelina, a ne odvojeno.

Slika 1. Preklapanje tri dimenzije održivosti

Izvor: Prilagođeno prema Royer (2019)

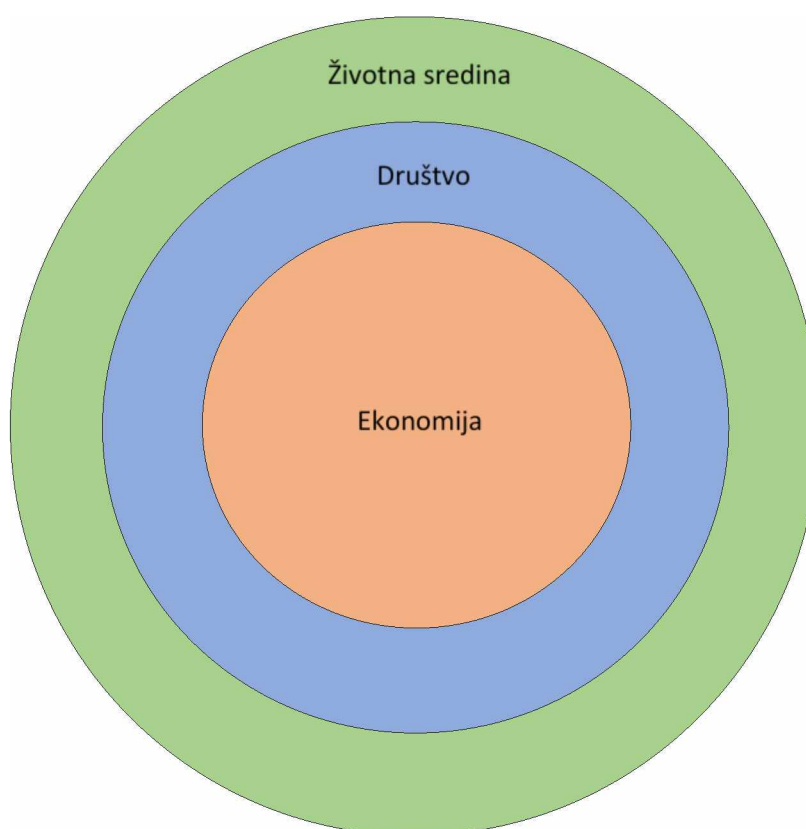
Venn dijagram održivosti danas ima mnogo verzija, ali ga je prvi upotrijebio Barbier 1987. godine. Održivi razvoj se može postići jedino balansiranjem kompromisa između raznih ciljeva tri sistema. Kao što je objasnio Barbier (1987, str. 104), iako "svaki sistem ima svoj set ljudskih ciljeva, postizanje održivog razvoja uključuje proces kompromisa između različitih ciljeva tri sistema, zato što nije moguće maksimizirati sve ove ciljeve uvijek." Pokušavajući maksimizirati ciljeve samo za jedan sistem, ili čak dva, ne postiže se održivost, jer se troškovi nametnuti drugim sistemima ne uzimaju u obzir.

Koncept održivosti životne sredine se odnosi na prirodu i kako ona ostaje produktivna i otporna da bi potpomogla ljudski život. Odnosi se na integritet ekosistema i noseći kapacitet prirode (Brodhag & Talière, 2006).

Jedan od pristupa u prikazivanju dimenzija održivog razvoja, tj. odnosa između društvene, ekonomske i ekološke sfere, jeste upravo gore prikazani sistem krugova, na

čijem se presjeku nalazi održivi razvoj. Prema Giddings et al. (2002) još jedan od pristupa jeste sistem koncentričnih krugova, u kojem se ekonomska dimenzija nalazi unutar društvene, a njih dvije unutar ekološke, što je pristup koji zastupaju i Costanza et al. (2014). To znači da ekonomska komponenta zavisi od preostale dvije, a da je životna sredina najvažniji dio koncepta održivog razvoja, ali ipak, bez ostvarivanja ciljeva sve tri dimenzije, on se teško može postići.

Slika 2. Dimenzije održivog razvoja

Izvor: Prilagođeno prema Giddings et al. (2002, str. 192)

Radulović et al. (1997) zastupaju tezu da dimenzije održivog razvoja pokazuju povezanost privrednog, društvenog i kulturnog razvoja i njegovu usklađenost sa potrebama i ograničenjima životne sredine. Castri (1995) je, koristeći „stolicu održivog razvoja“, pokazao da on može da funkcioniše samo kada su četiri oslonca razvoja, tj.

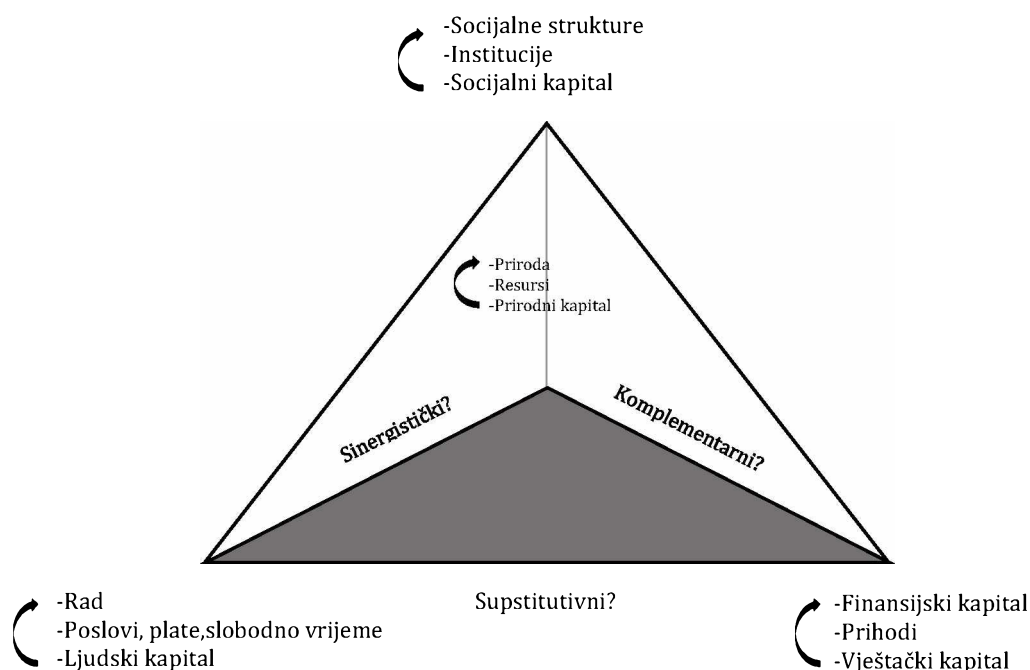
privredna, kulturna, društvena i životna sredina jednako jake i važne i istovremeno čvrsto povezane i uslovljene prilagodljivom institucionalnom osnovom.

Costanza et al. (2014, str. 14), kao opšti cilj razvoja (sistem ciljeva održivog razvoja) ili „održivo blagostanje“, ističu kvalitet života koji mora biti jednako podijeljen, unutar i među nacijama, a zavisi od blagostanja prirode. Tri elementa blagostanja se mogu predstaviti kao integrisano obezbjeđivanje:

- Efikasna alokacija: izgradnja „žive“ ekonomije;
- Pravedna raspodjela: obezbjeđivanje mogućnosti za napredak;
- Skala održivosti: ostajanje unutar granica planete.

UN Komisija o održivom razvoju (UN Commission on Sustainable Development (UNCSD), 1995) je predstavila i četvrtu dimenziju održivosti – institucionalnu. UNCSD, Svjetska banka (World Bank) i Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD) su prepoznali i prihvatili *institucionalnu održivost* kao četvrtu dimenziju održivog razvoja. Institucionalna dimenzija se bavi pitanjem upravljanja društvenim kapitalom na održivi način, a kao pokazatelji napretka služe razvoj nauke i tehnologije, stepen pripremljenosti za prirodne katastrofe i sl. (Jovanović et al., 2011).

Spangenberg (2002) je kreirao model *prizme održivosti* koji sadrži četiri dimenzije održivog razvoja. Prizma održivosti je sredstvo vizualnog predstavljanja ne samo četiri dimenzije održivosti, već i njihove međusobne veze. Sama metafora prizme pokazuje sferu održivosti unutar nje, kao i neodrživost van nje, onda kada se definišu ciljevi u svakoj od dimenzija.

Slika 3. Prizma održivosti

Izvor: Prilagođeno prema Spangenberg (2002, str. 303)

Kad se govori o uticaju razvoja na životnu sredinu, mora se pomenuti Rimski klub, od kojeg je i došlo prvo upozorenje na mogućnost globalnog ugrožavanje životne sredine. Sastavljen od istraživača, industrijalaca, menadžera i naučnika iz cijelog svijeta, 1972. godine je objavio izvještaj „Granice rasta“, kao dio projekta „Nevolje čovječanstva“ (Meadows et al., 1972). Zaključak izvještaja je bio: „Ako se trenutni trendovi rasta svjetske populacije, zagađenja, proizvodnje hrane i trošenja resursa nastave dosadašnjim tempom, granice rasta na ovoj planeti će se dostići u narednih 100 godina“. Beckerman (2007) navodi da su apsurdnosti osnovnih pretpostavki izvještaja „Granice rasta“ brzo otkrivene. Kako su godine prolazile, svijet ne samo da nije ostao bez zaliha neobnovljivih resursa, već su otkrivene rezerve ovih resursa nastavile da rastu i cijene su im padale. Dvadeset godina nakon objavljivanja izveštaja, Svjetska banka je izjavila da „Dokazi ne podržavaju hipoteze da su neobnovljivi resursi, kao što su metali, minerali i energija postali rijetki na tržištu u ekonomskom smislu i to uglavnom zbog toga što se potencijalne ili stvarne nestašice ogledaju u rastućim cijenama na tržištu, što je opet dovelo do novih otkrića, poboljšanja efikasnosti i slično“ (World Bank, 1992).

1.2. Koncept održivog razvoja i univerzalni razvojni ciljevi

Saradnja vlada država članica UN na formulisanju održivog razvoja počela je sa UN konferencijom o životnoj sredini, održanoj u Stokholmu 1972. godine, na kojoj je usvojen dokument *Stokholmska deklaracija o čovjekovoj sredini (Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment)*. Deset godina nakon ove konferencije, održana je nova, u Najrobiju, kada je još jednom naglašeno da ubrzani industrijski razvoj i pretjerano korišćenje prirodnih resursa veoma negativno utiču na životnu sredinu. U periodu između ove dvije konferencije je veliki broj zemalja prilagodio ekološko zakonodavstvo i u ustave uključilo odredbe o zaštiti životne sredine (Jovanović et al., 2011). Stokholmska konferencija je promovisala koncept „samo jedna Zemlja“ (Only One Earth), a konferencija u Najrobiju koncept održivog razvoja.

Koncept održivog razvoja EU je usvojila 1990. godine, a UN zvanično 1992, što je bilo podstaknuto saznanjem da je došlo do velikih promjena stanja životne sredine zbog zagađenosti vazduha, vode, zemljišta i potrošnje velike količine prirodnih resursa (Radulović et al., 1997).

Sljedeća globalna “opomena” potrebe kritičkog osvrta na održivi razvoj bila je UN Konferencija o životnoj sredini i razvoju (UNCED) ili Earth Summit održana u Rio de Žaneiru 1992. godine, čiji je rezultat čuvena Rio deklaracija o životnoj sredini i razvoju, kao i Agenda 21 – radni plan za 21. vijek, usvojen konsenzusom svjetskih lidera, a koji su na Samitu predstavljali 98% svjetske populacije (United Nations, 2000).

U ovom kontekstu je potrebno navesti i više pristupa definisanja principa održivog razvoja. Neki od opštih principa koji proizilaze iz Deklaracije iz Stokholma 1972. i Rio deklaracije 1992. su:

- *Partnerstvo i zajednička odgovornost.* Svaka zemlja nosi odgovornost za iscrpljivanje prirodnih resursa, uz poštovanje sopstvenih politika privrednog razvoja i zaštite životne sredine. Ipak, zbog negativnog uticaja na životnu sredinu zemlje bi trebalo da sarađuju;
- *Strateški pristup.* Međunarodne aktivnosti u oblasti privrednog, ekološkog i društvenog razvoja trebalo bi da budu predvođene strategijom;

- *Komplementarnost.* Politika zaštite životne sredine, društvena politika i politika privrednog razvoja bi trebalo da budu povezane i komplementarne. Treba poštovati ulogu žena u razvoju i upravljanju zaštitom životne sredine, ali i stvoriti globalno partnerstvo mladih iz cijelog svijeta, koji će svojim idejama doprinijeti kreiranju bolje i pravednije budućnosti;
- *Jednakost.* Svi ljudi imaju pravo na zdrav život i zdravu životnu sredinu (United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), 1992b; United Nations Conference on the Human Environment, 1972).

Agenda 21, između ostalog, sadrži i dogovorene namjere zemalja da uključe ekološke ciljeve u svoje domaće politike da bi nadgledali svoje kretanje sa stanovišta njihove „održivosti“, u potpunosti uzimajući u obzir ekološke promjene i da podnose redovne izvještaje o tim kretanjima novoosnovanoj Komisiji za održivi razvoj (Beckerman, 1994). Agenda 21 poziva na “dalji razvoj međunarodnog prava o održivom razvoju, dajući poseban značaj delikatnoj ravnoteži između životne sredine i problema razvoja”. Sama Agenda 21 je istakla povećani nivo zabrinutosti globalnim ekološkim pitanjima, što je dovelo do osnivanja većeg broja institucionalnih mehanizama na međunarodnom i nacionalnom nivou, koji su trebali pokušati da osiguraju efektivno upravljanje ekološkim problemima. Posebno važna pitanja bila su pitanja klimatskih promjena i održanja biodiverziteta (UNCED, 1992a).

Konceptualizacija održivog razvoja, koja je nastala kao još jedan rezultat ove konferencije, jeste održivi razvoj koji integriše tri stuba: ekonomski razvoj, društveni razvoj i zaštitu životne sredine. Konsolidovani napredak u sva tri stuba je kritičan za postizanje istinskog održivog razvoja (Stoddart, 2011). Jedna od glavnih odlika Agende 21 je bio okvir akcija koji je pozvao na partnerstvo između biznisa i organizacija za zaštitu životne sredine (Redclift, 2005).

Na ovom samitu je usvojena i Okvirna konvenciju Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC), koja je stupila na snagu 1994. godine i koju je do danas ratifikovalo 197 zemalja. Konačni cilj UNFCCC je da spriječi opasni antropogeni uticaj na klimatski sistem (United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), 1992, član 2).

Globalni dijalog po pitanju održivog razvoja nastavljen je unutar UN sistema. Važan datum predstavlja usvajanje nove agende, tačnije formulisanje tzv. Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDGs) u septembru 2000. godine u Njujorku, čime su se lideri zemalja članica UN obavezali na novo globalno partnerstvo s ciljem smanjenja ekstremnog siromaštva i postavljanja MDGs kao serije vremenski ograničenih ciljeva, sa rokom ostvarenja do 2015. godine.

Milenijumska deklaracija (UNGA, 2000) potvrđuje prethodno navedene principe deklaracija iz Stokholma i Rija. Neki od principa koji se navode u ovoj deklaraciji, a na kojima bi trebalo da se zasniva razvoj u XXI vijeku su:

- *Sloboda*. Muškarci i žene imaju pravo da žive svoj život i podižu svoju djecu u dostojanstvu, bez gladi i straha od nasilja ili nepravde. Demokratsko i participativno upravljanje zasnovano na volji ljudi je najbolji način da se ova prava osiguraju;
- *Solidarnost*. Globalnim izazovima se mora upravljati na način koji pravedno distribuirat troškove i obaveze, u skladu sa principima jednakosti i društvene pravde;
- *Tolerancija*. Ljudska bića moraju poštovati jedni druge. Razlike unutar društava bi trebalo uvažavati;
- *Poštovanje prirode*. Upravljanje prirodnim resursima i biljnim i životinjskim vrstama mora biti na način da se oni sačuvaju za budućnost;
- *Zajednička odgovornost*. Odgovornost za upravljanje globalnim ekonomskim, društvenim i ekološkim razvojem mora se dijeliti među svim narodima svijeta.

Haughton (1999) tvrdi da održivi razvoj treba da bude baziran na principima koji bi se primjenjivali na sve probleme, bez obzira na to da li su oni ekološki, ekonomski ili društveni, ili mješavina ova tri. Predlaže sljedećih pet principa:

- Budućnost – međugeneracijska jednakost;
- Društvena pravednost – unutargeneracijska jednakost;
- Prekogranična odgovornost – geografska jednakost;
- Proceduralna jednakost – ljudi se tretiraju otvoreno i pošteno;
- Jednakost među vrstama – značaj biodiverziteta.

Deset godina nakon Earth Summita, u Johannesburgu je održan novi, "Rio+10", na kome je sagledan napredak u ostvarivanju ideje održivog razvoja i zaključeno da se nije daleko odmaklo u realizaciji koncepta, te da je potrebno preduzeti konkretne akcije u borbi protiv siromaštva, promjeni zaštite prirodnih resursa i sl. Rezultat ovog Samita je bio Plan implementacije, poznatiji kao Johannesburg Plan, koji je uz Deklaraciju održivog razvoja, koja je takođe usvojena, predstavljao plan konkretnijih akcija postavljenih u Agendi 21, usvojenoj na prethodnom Samitu, (UNCSD, 2002).

Važno je istaći i Kjoto protokol, koji je usvojen kao protokol uz UNFCCC 1997. godine, koji predstavlja instrument UNFCCC i obavezu industrijalizovanih zemalja da ograniče i smanje emisije gasova sa efektom staklene bašte (GHG) u skladu sa dogovorenim individualnim ciljevima. Kjoto protokol obavezuje samo razvijene zemlje, jer prepoznaje da su one najvećim dijelom odgovorne za trenutne visoke nivoe GHG emisija u atmosferi. Protokol je stupio na snagu tek 2005. godine zbog kompleksnog procesa ratifikacije, a imao je 192 zemlje potpisnice (UNFCCC, 1997).

Dvadeset godina nakon održavanja Zemaljskog samita u Riju, nova konferencija - UN Conference on Sustainable Development 2012 (Rio+20) pokazala je da se Milenijumski razvojni ciljevi ne ostvaruju zadovoljavajućom brzinom i da ih je potrebno proširiti, jer održivost postaje globalni problem, koji se samo tako mora i može rješavati, a napredak pratiti. Posvećenost održivom razvoju je bila ključna u dokumentu „The Future We Want”, koji je rezultat ove konferencije, toliko da je termin *održivi razvoj* pomenut čak 254 puta na 72 strane.

Tokom Rio+20 inicirana je ideja kreiranja seta novih ciljeva održivog razvoja, koji će opredjeljivati globalne akcije do 2030. godine. Zemlje članice UN su se složile da razviju sistem ciljeva održivog razvoja (SDGs), kao razvojnu agendu nakon 2015. godine.

Poslije višegodišnjih napornih pregovora i velikog konsultativnog procesa (Sachs, 2012), u koji su bile uključene sve članice, na Samitu UN o održivom razvoju, te sjednici Generalne skupštine UN, septembra 2015. godine u Njujorku, usvojen je dokument "Transformisanje našeg svijeta: Agenda za održivi razvoj 2030" (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development") (UNGA, 2015). To je globalni okvir održivog razvoja za razvojni period do 2030. godine, agenda kojoj je namjera da u

razdoblju 2015-2030. unaprijedi život svih ljudi na planeti, doprinoseći humanijem aspektu razvoja i poštujući koncept „ne izostaviti nikoga“ („leave no one behind“).

Agendom 2030 definisani su univerzalni, dugoročni ciljevi razvoja država članica UN, tako što su pretočeni u 17 ciljeva, koji se razrađuju kroz 169 potciljeva (zadataka) i veliki broj indikatora održivog razvoja kojima će se progres mjeriti, sa usaglašenom metodologijom njihovog izračunavanja, koja u navedenom kontekstu podliježe konstantnoj verifikaciji i daljem razvoju. Indikatore definiše Međuagencijska ekspertska grupa (IAEG-SDGs) koja je uspostavljena unutar UN statističkog sistema. Istovremeno, nije svaki indikator podjednako (ili uopšte) relevantan za svaku zemlju svijeta, dok svaki od indikatora nema jednako razvijenu metodologiju mjerenja, te se ona revidira na godišnjem nivou. U tom procesu učestvuju ključni proizvođači statističkih podataka država članica i međunarodnih organizacija. Po važećem izvještaju UNSTAT-a, broj indikatora održivog razvoja je 231, s tim da se neki indikatori pojavljuju kod više ciljeva održivog razvoja.

Sve članice UN su se složile da iskorjenjivanje siromaštva u svijetu u svim njegovim oblicima i dimenzijama predstavlja najveći globalni izazov, a istovremeno i uslov bez kojeg nije moguće ostvariti održivi razvoj. Svi definisani ciljevi održivog razvoja su nerazdvojivi i uravnotežuju tri dimenzije održivog razvoja: ekonomsku, društvenu i ekološku. Lomborg (2018) procjenjuje da će globalni ciljevi održivog razvoja povećati iznos razvojne pomoći na nivo od 2,5 hiljada milijardi dolara do 2030. godine.

Jaeger et al. (2017) procjenjuju da ostvarivanje SDGs u samo četiri sektora: hrana i poljoprivreda, gradovi, energija i materijali i zdravlje i blagostanje, mogu kreirati 12 hiljada milijardi dolara novih tržišnih mogućnosti do 2030. godine. Ova četiri sektora čine 60% realne ekonomije i presudni su za ostvarenje SDGs. Dalje procjene vezane za ostvarivanje ovih ciljeva su: kreiranje 380 miliona novih radnih mjesta u pomenutim oblastima, približno 90% novih radnih mjesta se očekuje u zemljama u razvoju, 85 miliona radnih mjesta u Africi, a 220 miliona u Kini, Indiji i ostatku azijskih ekonomija u razvoju. Ostvarivanjem ciljeva u oblasti hrane i poljoprivrede, procijenjena vrijednost prihoda i ušteda je 2,3 hiljade milijardi dolara, sa oko 70 miliona novih radnih mjesta. U gradovima 3,7 hiljada milijardi dolara, sa oko 166 miliona novih radnih mjesta. U oblasti energije i materijala oko 4,3 hiljade milijardi dolara, sa više od 1,5 milijardi dodatnih

potrošača energije očekuje se do 2030, što bi trebalo da kreira oko 86 miliona radnih mjesta, uglavnom od korišćenja prednosti cirkularne ekonomije, obnovljive energije, energetske efikasnosti i pristupa energiji. U oblasti zdravstva i blagostanja predviđena vrijednost prihoda i ušteda je 1,8 hiljada milijardi dolara i 46 miliona novih radnih mjesta.

Iste godine kad i Agenda usvojen je i Globalni sporazum u borbi protiv klimatskih promjena (tzv. Pariski sporazum), čiji su ciljevi komplementarni ciljevima održivog razvoja. Na 21. konferenciji stranaka (Conference of the Parties, COP21) UNFCCC, koja je održana u Parizu od 30. 11. do 12. 12. 2015, Pariski sporazum je usvojen kao globalni sporazum o klimatskim promjenama, koji nastavlja „misiju“ Kjoto protokola. On predstavlja globalni odgovor na sve izraženiju prijetnju klimatskih promjena koje utiču na sve sfere ljudskog života.

Međutim, kako su SAD najavile izlazak iz ovog aranžmana, kao jednu od prvih odluka nove američke administracije predsjednika Trampa, time Evropska unija (p)ostaje globalni lider u ostvarivanju UN ciljeva održivog razvoja i borbe protiv klimatskih promjena. S obzirom na to da Crna Gora teži članstvu u EU, dolazi do integracije naših strateških evrointegracionih ciljeva sa globalnim ciljevima održivog razvoja. Prema United Nations Development Programme (UNDP) (2012) procjena ukupnih troškova ublažavanja i prilagođavanja klimatskim promjenama do 2030. je približno 249 hiljada milijardi dolara, što se odnosi samo na problem globalnog zagrijavanja.

Definisani ciljevi obuhvataju sljedeće oblasti i politike: iskorjenjivanje siromaštva i gladi, dobro zdravlje i blagostanje ljudi, kvalitetno obrazovanje, rodna ravnopravnost, čista voda i sanitarni uslovi, dostupna i obnovljiva energija, dostojanstveni rad i ekonomski rast, industrija, inovacije i infrastruktura, smanjenje nejednakosti, održivi gradovi i zajednice, odgovorna potrošnja i proizvodnja, klimatska akcija, život pod vodom, život na kopnu, mir, pravda i snažne institucije i konačno, globalno partnerstvo za ostvarivanje ciljeva održivog razvoja. Ovako formulisani ciljevi oslikavaju suštinu UN agende 2030, tj. njenih 5 kritičnih dimenzija: ljudi, prosperitet, planeta, partnerstvo i mir (people, prosperity, planet, partnership, peace) poznatih i kao 5P). Da bi se ovi ciljevi ostvarili, neophodno je aktivno učešće svih zainteresovanih strana - vlada, privatnog sektora, civilnog društva i pojedinaca, odnosno svih relevantnih nacionalnih i međunarodnih razvojnih partnera.

I domaći stručnjaci su se početkom ovog vijeka počeli intenzivnije baviti pitanjem održivog razvoja. Jovanović Gavrilović (2013) naglašava da je tokom prethodne decenije zabilježen ogroman porast interesovanja za pitanje održivog ekonomskog razvoja, iako je većina zemalja najviše orijentisana na kratkoročne prioritete, poput kontrole inflacije i smanjenja nezaposlenosti.

Iz navedenog pregleda možemo zaključiti da većinu literature o održivom razvoju čine dokumenti nastali kao produkt više konferencija o održivom razvoju pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija, u vrijeme kad se naglašavala neophodnost postizanja održivog razvoja. U posljednjih petnaestak godina, sve je veći broj akademskih članaka koji analiziraju ovo pitanje, posebno od momenta usvajanja posljednje, gore pomenute Agende održivog razvoja do 2030. godine (Almannaei et al., 2020; Connolly, 2007; Costanza et al., 2016; Golusin et al., 2011; Hák et al., 2016; Huttmanová, 2016; Waage et al., 2015).

Crna Gora je, podstaknuta procesom formulisanja univerzalnih ciljeva održivog razvoja i neophodnošću njihovog postizanja, među prvim UN članicama formulisala svoju dugoročnu strategiju održivog razvoja – Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine (NSOR), koja preuzima globalne ciljeve održivog razvoja u nacionalni kontekst.

Crna Gora je kroz svoju NSOR do 2030. godine (Ministarstvo održivog razvoja i turizma (MORT¹), 2016a), predstavila i procjenu stanja nacionalnih resursa Crne Gore, proširujući ih na četiri oblasti nacionalnih resursa, i to: demografske, društvene, prirodne i ekonomske resurse. Nadalje, sve ove oblasti, kao nacionalni resursi, podliježu dobrom upravljanju, a za njihovo sprovođenje neophodno je obezbijediti i izvore finansiranja, koji mogu biti i javni i privatni i domaći i međunarodni. Za svaku od navedenih oblasti definisani su strateški ciljevi i mjere, a zatim su navedene oblasti, uključujući i upravljanje i finansiranje održivog razvoja i pretočene u veoma kompleksan akcioni plan (AP), čiju važnu komponentu čine indikatori održivog razvoja, kao i ciljne vrijednosti kojima se teži, a koji predstavljaju glavni mehanizam nadgledanja sprovođenja Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030. godine.

---

¹ Od decembra 2020. godine ovo Ministarstvo je reorganizovano i preimenovano u Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma (MEPPU).

Akcioni plan za sprovođenje NSOR do 2030. godine sadrži veliki broj mjera i podmjera, koje su podijeljene po strateškim ciljevima održivog razvoja Crne Gore. Ključno pitanje postaje način praćenja sprovođenja preuzetih ciljeva održivog razvoja UN, tj. njihovo mjerenje i ocjena nivoa realizacije. Obim prikupljanja indikatora održivog razvoja, kao i njihovo metodološko zaokruživanje, radi monitoringa i izvještavanja prema UN, uključuje sljedeće:

1. UN listu indikatora održivog razvoja (SDG indicators) – 232 indikatora;
2. Dodatni broj od 252 nacionalna indikatora, koje prate domaći proizvođači statistike (po oblastima: demografski, društveni, ekološki i ekonomski);
3. 31 međunarodni indikator, koje proizvode važne međunarodne organizacije kao što su Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond i sl., a kojima se mogu rangirati zemlje u skladu sa ostvarenjem određenih ekonomskih i društvenih ciljeva razvoja;
4. Konačno, po predlogu Strategije, uveden je i izbor od 10 tzv. kompleksnih indikatora (Lehtonen et al., 2016), kojima se može mjeriti neki aspekt ciljeva održivog razvoja i prikazati sva njihova složenost (ovdje uključujemo sljedeće kompleksne indikatore: HDI, Gender inequality index, Social Progress index, Ecological footprint, Domestic Material Consumption, Land consumption, Resource productivity, Genuine progress indicator, Environmental democracy index i Environmental performance index) (Djurovic et al., 2018).

Osnovni principi finansiranja za održivi razvoj koje utvrđuje NSOR su:

- integralni pristup finansiranju održivog razvoja koji podrazumijeva mobilizaciju domaćih i inostranih sredstava, kao i javnog i privatnog sektora;
- princip saradnje svih zainteresovanih strana;
- princip ispunjavanja međunarodno preuzetih obaveza i učešća u globalnim partnerstvima;
- princip transparentnosti i odgovornosti koji čine pretpostavku uspjeha u primjeni Agende;
- dosljednost politika za održivi razvoj;
- jačanje standarda društvenog, ekonomskog i ekološkog razvoja kroz efektivne politike i praksu zasnovanu na održivim izvorima finansiranja;

- princip efikasnosti i koordinacije kroz proces upravljanja procesom održivog razvoja u zemlji;
- dalji razvoj samog modela finansiranja održivog razvoja.

2. Preuzimanje UN globalnih ciljeva održivog razvoja u nacionalni kontekst

Termin *održivi razvoj* je usvojen i popularizovan 1987. u izvještaju UN Komisije o životnoj sredini i razvoju, poznat kao Brundtland izvještaj (UNWCED, 1987). Ostaje zapamćeno da je ova komisija prva definisala *održivi razvoj* kao zadovoljavanje „potreba sadašnje generacije bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da isto to učine”, tj. da zadovoljavaju svoje sopstvene potrebe u uslovima ograničenih resursa. Od tog izvještaja pa nadalje, ne uvijek prijatna razmatranja održivosti postaju dio globalne politike i svakodnevnog života, a sami održivi razvoj je postao neizostavan dio međunarodne političke agende.

Sljedeća globalna “opomena” potrebe kritičkog osvrta na održivi razvoj bila je UN konferencija “Earth Summit” održana u Rio de Žaneiru 1992. godine, čiji je rezultat Rio deklaracija o životnoj sredini i razvoju (Borowy, 2014), kao i Agenda 21 – radni plan za 21. vijek, usvojen konsenzusom svjetskih lidera na Samitu.

Rio deklaracija definiše principe na kojima treba da se temelje odnosi između država i odnosi država i njihovih građana u oblasti (zaštite) životne sredine i razvoja. Deklaracija se sastoji od 27 principa koji se nadovezuju na ideje iz Stokholmske deklaracije o ljudskom okruženju iz 1972. godine. Ona je neobavezujući pravni akt, izjava namjere, kojom se potvrđuju važni principi međunarodnog prava u oblasti zaštite životne sredine. Rio deklaracija istovremeno čini osnovni okvir za razumijevanje održivog razvoja i prava zaštite životne sredine. Zajedno sa Agendom 21, koja predstavlja akcioni plan za implementaciju samog koncepta održivog razvoja, ona pokazuje smjernice za održivi razvoj za XXI stoljeće u svim oblastima politika (Tokuc, 2013).

Tabela 1. Principi Rio deklaracije o životnoj sredini i razvoju

1. Uloga i prava ljudi		15. Princip predostrožnosti	
2.	Državni suverenitet	16.	Internacionalizacija troškova zaštite životne sredine i ekonomski instrumenti
3.	Pravo na razvoj	17.	Procjena uticaja na životnu sredinu kao nacionalni instrument
4.	Zaštita životne sredine u procesu održivog razvoja	18.	Obavještenja o prirodnim katastrofama
5.	Iskorjenjivanje siromaštva	19.	Prethodno i pravovremeno obavješćavanje o prekograničnim efektima na životnu sredinu
6.	Prioritet za zemlje u razvoju i najmanje razvijene zemlje (LDSs)	20.	Žene, koje imaju vitalnu ulogu – njihovo puno učešće u upravljanju životnom sredinom i razvojem
7.	Saradnja država u zaštiti ekosistema, sa zajedničkom ali diferenciranom odgovornošću	21.	Mobilizacija mladih, njihova kreativnost, ideje i hrabrost
8.	Smanjenje neodrživih obrazaca proizvodnje i potrošnje	22.	Autohtoni narodi, koji imaju vitalnu ulogu
9.	Izgradnja (administrativnih) kapaciteta za održivi razvoj	23.	Životna sredina i resursi ljudi koji su ugnjetavani ili okupirani mora biti zaštićena
10.	Učešće javnosti i svijest javnosti	24.	Zaštita životne sredine u doba oružanih sukoba
11.	Efikasno nacionalno zakonodavstvo o zaštiti životne sredine	25.	Mir, razvoj i zaštita životne sredine su međusobno zavisni i nedjeljivi
12.	Podržavajući i otvoren međunarodni ekonomski sistem i međunarodna trgovina	26.	Rješavanje sporova u vezi sa zaštitom životne sredine u skladu sa UN poveljom
13.	Naknada za žrtve zagađenja i druge štete po životnu sredinu („zagađivač plaća“)	27.	Saradnja između država i naroda u dobroj vjeri
14.	Saradnja država u sprečavanju odlaganja i transfera opasnih materija		
Izvor: Prilagođeno prema Tokuc (2013)			

U skladu sa osnovnim ciljem istraživanja ovog rada, važno je navesti da su na Zemaljskom (Earth) samitu u Riu usvojene i tri važne konvencije: o biološkoj raznovrsnosti, o borbi protiv dezertifikacije i okvirna konvencija o klimatskim promjenama. Posebno je značajna Konvencija o klimatskim promjenama (UNFCCC) koja se zalaže da se „stabilizuju koncentracije gasova sa efektom staklene bašte u atmosferi na nivou koji bi spriječio opasno antropogeno uplitanje u klimatski sistem. Takav nivo treba postići u vremenskom okviru koji je dovoljan da se omogući ekosistemima da se prirodno prilagode klimatskim promjenama, da se osigura da proizvodnja hrane nije ugrožena i da se omogući

ekonomski održiv razvoj“ (United Nations, 1993). Nakon usvajanja Pariskog sporazuma o klimi 2015. godine i prethodno Kjoto protokola 1997. godine, Sekretarijat UNFCCC radi na održavanju odnosno ispunjavanju ciljeva Konvencije, funkcionira kao primarno tijelo Ujedinjenih nacija, čija je uloga da djeluje na rješavanje prijetnji od klimatskih promjena.

2.1 Od Milenijumskih razvojnih ciljeva do globalnih ciljeva održivog razvoja

Globalni dijalog po pitanju održivog razvoja nastavljen je unutar UN sistema. Septembra 2000. godine, nadograđujući deceniju velikih konferencija i samita Ujedinjenih nacija, 149 svjetskih lidera iz preko 40 zemalja svijeta, sastali su se u sjedištu UN u Njujorku radi usvajanja Milenijumske deklaracije Ujedinjenih nacija. Usvajanjem nove agende, tačnije formulisanjem tzv. Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDGs) lideri zemalja članica UN, obavezali su se na novo globalno partnerstvo radi smanjenja ekstremnog siromaštva i postavljanja MDGs kao serije vremenski ograničenih ciljeva, sa rokom ostvarenja do 2015. godine, koji su od tada poznati kao Milenijumski razvojni ciljevi.

Milenijumski razvojni ciljevi su sljedeći:

1. Iskorjenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi,
2. Ostvarivanje univerzalnog osnovnog obrazovanja,
3. Ostvarivanje ravnopravnosti polova i osnaživanje položaja žena,
4. Smanjenje stope smrtnosti djece,
5. Poboljšanje zdravlja majki,
6. Borba protiv HIV/AIDS, malarije i drugih bolesti,
7. Obezbjedivanje održivosti životne sredine,
8. Uspostavljanje globalnog partnerstva za razvoj.

Lideri zemalja potpisnica Deklaracije su tada izjavili da je danas glavni izazov osigurati da globalizacija postane pozitivna sila za sve, potvrđujući da su njeni benefiti i troškovi nejednako raspodijeljeni. Deklaracija je sve zemlje pozvala na stvaranje globalnih politika i mjera, koje odgovaraju potrebama zemalja u razvoju i ekonomija u tranziciji.

Naglašavajući slobodu (pojedina i nacija), solidarnost, toleranciju, poštovanje prirode i podijeljenu odgovornost kao šest osnovnih vrijednosti međunarodnih odnosa u 21.

vijeku, Samit je također identifikovao konkretne ciljeve kroz široko definisana zaglavlja za koja su učesnici vjerovali da vode željenim ishodima.

Među ciljevima sa deklarisanom svrhom promovisanja mira, bezbjednosti i razoružanja, svjetski lideri su riješili da ojačaju vladavinu prava i osiguraju usklađenost sa odlukama Međunarodnog suda pravde i da UN obezbijede neophodne resurse za sprečavanje konflikata i mirno rješavanje sporova, kao i preduzimanje aktivnosti u borbi protiv međunarodnog problema droga i terorizma.

Što se tiče zaštite životne sredine, Milenijumska deklaracija navodi da treba uložiti sav mogući napor u borbi protiv prijetnje planeti koja može biti nepovratno uništena ljudskom aktivnošću (United Nations, 2000).

Milenijumski razvojni ciljevi su bili prvenstveno orijentisani na društveni stub održivog razvoja i na postizanje napretka u ključnim oblastima, kao što su obrazovanje, zdravlje majki i pristup osnovnim uslugama. Cilj 7 je bio posvećen ostvarivanju ekološke održivosti, ali su MDGs veći prioritet dali društvenim u odnosu na ekološke ishode (Stoddart, 2011).

Usvojena Milenijumska deklaracija Ujedinjenih nacija, obavezala je zemlje potpisnice na sprovođenje i praćenje osam Milenijumskih razvojnih ciljeva, kao jednu od najvažnijih obaveza zemalja članica UN do 2015. godine. Samim tim, oni predstavljaju i jedan od prioriteta u razvojnoj agendi Crne Gore.

U narednoj tabeli su detaljno navedeni potciljevi i indikatori za mjerenje napretka u ostvarivanju MDGs.

Tabela 2. Milenijumski razvojni ciljevi, potciljevi i indikatori

Ciljevi i potciljevi		Indikatori za mjerenje napretka
Cilj 1: Iskorjenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi		
Potcilj 1. A	Prepoloviti, između 1990. i 2015, udio ljudi čiji je dohodak manji od 1 USD na dan	1.1 udio populacije sa dohotkom ispod 1 USD (PPP) na dan 1.2 Udio jaza siromaštva 1.3 Udio najsiromašnijeg kvintila u nacionalnoj potrošnji
Potcilj 1. B	Postići punu i produktivnu zaposlenost i pristojan posao za sve, uključujući žene i mlade	1.4 Stopa rasta BDP-a po zaposlenom 1.5 Odnos zaposlenih i ukupne populacije 1.6 Udio zaposlenih koji žive sa manje od 1 USD (PPP) na dan 1.7 Udio samozaposlenih i radnika u porodici koji doprinose radom u ukupnoj zaposlenosti
Potcilj 1.C	Prepoloviti, između 1990. i 2015, udio ljudi koji gladuju	1.8 Učestalost djece nedovoljne težine mlađe od pet godina 1.9 Udio populacije ispod minimalnog nivoa potrošnje energije u ishrani
Cilj 2: Ostvarivanje univerzalnog osnovnog obrazovanja		
Potcilj 2.A	Osigurati da do 2015. djeca svuda, jednako dječaci i djevojčice, budu u mogućnosti da završe puni ciklus osnovnog obrazovanja	2.1 Neto stopa upisa u osnovno obrazovanje 2.2 Odnos učenika koji počinju prvi razred i onih koji dođu do posljednjeg razreda osnovne škole 2.3 Stopa pismenosti žena i muškaraca, između 15-24 godine
Cilj 3: Ostvarivanje ravnopravnosti polova i osnaživanje položaja žena		
Potcilj 3.A	Eliminirati disparitet polova u osnovnom i srednjem obrazovanju, po mogućnosti do 2005, i na svim nivoima obrazovanja, ne kasnije od 2015.	3.1 Udio djevojčica u odnosu na dječake u osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju 3.2 Udio žena na plaćenom poslu u nepoljoprivrednom sektoru 3.3 Udio poslaničkih mjesta koji drže žene u nacionalnom parlamentu
Cilj 4: Smanjenje stope smrtnosti djece		
Potcilj 4. A	Smanjiti za dvije trećine, između 1990. i 2015, stopu smrtnosti djece mlađe od pet godina	4.1 Stopa smrtnosti djece mlađe od pet godina 4.2 Stopa smrtnosti novorođenčadi 4.3 Udio djece od jedne godine koji su vakcinisani protiv boginja
Cilj 5: Pобољшanje zdravlja majki		
Potcilj 5. A	Smanjiti za tri četvrtine, između 1990. i 2015, stopu smrtnosti majki	5.1 Stopa smrtnosti majki 5.2 Udio porođaja kojima prisustvuje stručno medicinsko osoblje
Potcilj 5. B	Postići, do 2015, univerzalni pristup reproduktivnom zdravlju	5.3 Stopa prevalencije kontracepcijskih sredstava 5.4 Stopa porođaja kod adolescenata 5.5 Pokrivenost prenatalnom negom (najmanje jedna posjeta i najmanje četiri posjete) 5.6 Nezadovoljena potreba za planiranjem porodice
Cilj 6: Borba protiv HIV/AIDS, malarije i drugih bolesti		

Potcilj 6. A	Zaustavljen do 2015. i preokrenut trend širenja HIV/AIDS	6.1 Prevalencija HIV-a među populacijom starosti 15-24 god. 6.2 Korišćenje kondoma kod posljednjeg seksa visokog rizika 6.3 Procenat populacije starosti 15-24 godine sa sveobuhvatnim tačnim znanjem o HIV/AIDS 6.4 Udio pohađanja škole siročadi u odnosu na nesiročad starosti 10-14 godina
Potcilj 6. B	Postići, do 2010, univerzalni pristup liječenju HIV/AIDS za sve kojima je potreban	6.5 Udio populacije sa uznapredovanom HIV infekcijom sa pristupom antiretroviralnim lijekovima
Potcilj 6. C	Zaustavljen do 2015. i preokrenut trend učestalosti malarije i drugih velikih bolesti	6.6 Učestalost i stope smrtnosti povezane sa malarijom 6.7 Udio djece mlađe od pet godina koji spavaju u krevetima sa mrežama tretiranim insekticidima 6.8 Udio djece mlađe od pet godina sa temperaturom koji se liječe odgovarajućim lijekovima protiv malarije 6.9 Učestalost, prevalencija i stope smrtnosti povezane sa tuberkulozom 6.10 Udio otkrivenih i izliječenih slučajeva tuberkuloze kroz direktno kratko liječenje
Cilj 7: Obezbjedjivanje održivosti životne sredine		
Potcilj 7. A	Integrirati principe održivog razvoja u nacionalne politike i programe i preokrenuti trend gubitka resursa životne sredine	7.1 Udio površine prekriven šumom 7.2 Ukupne emisije CO ₂ , po glavi stanovnika i po 1 USD BDP-a (PPP) 7.3 Potrošnja supstanci koje oštećuju ozonski omotač 7.4 Udio ribljeg fonda koji je u okviru sigurnih bioloških granica 7.5 Udio ukupno iskorišćenih vodnih resursa
Potcilj 7. B	Smanjiti gubitak biodiverziteta, kroz postizanje, do 2010, značajnog smanjenja stope gubitka	7.6 Udio zaštićenih šumskih i pomorskih oblasti 7.7 Udio vrsta kojima prijeti istrebljenje
Potcilj 7. C	Prepoloviti, do 2015, udio ljudi bez održivog pristupa bezbjednoj pitkoj vodi i osnovnim sanitarnim uslovima	7.8 Udio populacije koji koristi poboljšani izvor pitke vode 7.9 Udio populacije koji koristi poboljšani sanitarni objekat
Potcilj 7. D	Do 2020. postići značajno poboljšanje uslova života oko 100 miliona stanovnika sirotinjskih kvartova	7.10 Udio urbane populacije koji živi u sirotinjskim kvartovima
Cilj 8: Uspostavljanje globalnog partnerstva za razvoj		
Potcilj 8. A	Dalje razvijati otvoren, na pravilima zasnovan, predvidljiv, nediskriminatoran trgovinski i finansijski sistem. On uključuje posvećenost dobrom upravljanju, razvoju i smanjenju siromaštva - i na nacionalnom i na međunarodnom nivou	<i>Neki od navedenih indikatora se posebno prate za najmanje razvijene zemlje (least developed countries (LDCs)), Afriku, zemlje u razvoju bez pristupa moru i male ostrvske države u razvoju</i> Zvanična razvojna pomoć (Official Development Assistance – ODA)

Potcilj 8. B	Riješiti posebne potrebe najmanje razvijenih zemalja, što uključuje: ukidanje tarifa i kvota za izvoz najmanje razvijenih zemalja; poboljšani program otplate duga za visoko zadužene siromašne zemlje (HIPC) i otkazivanje službenog bilateralnog duga; izdašnija ODA za zemlje posvećene smanjenju siromaštva	8.1 Neto ODA, ukupno i najmanje razvijenim zemljama, kao procenat bruto nacionalnog dohotka (BND) donatora, članica OECD / DAC-a 8.2. Dio ukupnih bilateralnih, sektorski dodijeljenih ODA sredstava od OECD/DAC donatora osnovnim društvenim uslugama (osnovno obrazovanje, primarna zdravstvena zaštita, ishrana, bezbjedna voda i sanitarne usluge) 8.3. Udio nevezane bilateralne ODA donatora OECD/DAC-a 8.4 ODA primljena u zemljama okruženim kopnom kao dio njihovog BND-a 8.4 ODA primljena u zemljama u razvoju bez pristupa moru kao dio njihovog bruto nacionalnog dohotka 8.5 ODA primljena u malim ostrvskim državama u razvoju kao dio njihovog BND-a
Potcilj 8. C	Pozabaviti se posebnim potrebama ZUR okruženih kopnom i malih ostrvskih zemalja (kroz Program akcija za održivi razvoj malih ostrvskih zemalja u razvoju i ishod 22. posebnog zasijedanja Generalne skupštine)	Pristup tržištu 8.6. Procenat ukupnog uvoza razvijenih zemalja (po vrijednosti i bez naoružanja) iz zemalja u razvoju i najmanje razvijenih zemalja, koji se prihvataju bez plaćanja carine 8.7 Prosječne tarife koje su razvijene zemlje uvele za poljoprivredne proizvode, tekstil i odjeću iz zemalja u razvoju 8.8 Procjena poljoprivredne podrške za zemlje OECD-a kao procenat njihovog BDP-a 8.9 Proporcija ODA obezbijedena za pomoć u izgradnji trgovinskih kapaciteta
Potcilj 8. D	Sveobuhvatno se pozabaviti problemima duga u zemljama u razvoju putem nacionalnih i međunarodnih mjera kako bi dug bio održiv na duži rok	Održivost duga 8.10 Ukupan broj zemalja koje su postigle svoje poene odluke za HIPC i broj onih koji su dostigli svoje tačke završetka HIPC-a (kumulativno) 8.11. Otplata duga izvršena u skladu s inicijativama HIPC i MDRI 8.12 Otplata duga kao procenat izvoza robe i usluga
Potcilj 8. E	U saradnji sa farmaceutskim kompanijama, obezbijediti pristup pristupačnim osnovnim lijekovima u zemljama u razvoju	8.13 Udio populacije sa pristupom priuštivim osnovnim lijekovima na održiv način
Potcilj 8. F	U saradnji sa privatnim sektorom, učiniti dostupnim prednosti novih tehnologija, posebno informacija i komunikacija	8.14 Telefonski priključci na 100 stanovnika 8.15 Korisnici mobilnih telefona na 100 stanovnika 8.16 Internet korisnici na 100 stanovnika
Izvor: United Nations (2003)		

Članice UN su postavile rok da ostvare MDGs do kraja 2015. godine, sa zadatkom da Generalna skupština UN redovno izvještava o postignutom napretku u implementaciji odredbi Deklaracije. Samim tim što je članica UN, Crna Gora se kao potpisnica Milenijumske deklaracije obavezala da implementira osam razvojnih ciljeva i da prati njihovo sprovođenje putem izrade izvještaja koji koristi MDGs kao okvir za utvrđivanje postojećeg statusa razvoja. Njihovo dostizanje u predviđenim rokovima činilo je jednu od najvažnijih obaveza Crne Gore. Period izvještavanja trajao je od 2004. do 2017. godine i obuhvatio je usvajanje sljedećih izvještaja:

- Jul 2005. godine - Inicijalni Izvještaj o napretku u ostvarivanju MDGs u Crnoj Gori, kojim je utvrđen tadašnji status razvoja Crne Gore u odnosu na ciljeve;
- Jul 2010. godine - Srednjoročni izvještaj o MDGs u Crnoj Gori. Pripremljen je u saradnji sa UN sistemom u Crnoj Gori i daje presjek stanja u svih 8 oblasti. Značaj izrade ovog izvještaja je nacionalizacija MDGs, odnosno prilagođavanje ciljeva nacionalnim uslovima razvoja;
- Decembar 2011. godine - Prvi godišnji izvještaj o sprovođenju MDGs u Crnoj Gori. Ovim izvještajem je započelo praćenje sprovođenja ciljeva na godišnjem nivou, što je kao obaveza proisteklo prilikom usvajanja Srednjoročnog izvještaja;
- April 2013. godine - Drugi godišnji izvještaj o sprovođenju MDGs u Crnoj Gori, kojim je pored presjeka stanja za osam ciljeva definisan i set preporuka za prevazilaženje problema u realizaciji ciljeva;
- Septembar 2013. godine - Izvještaj o MDGs u Crnoj Gori za period od 2010-2013. godine, osnov za pripremu Platforme za učešće na sastanku visokog nivoa o Milenijumskim razvojnim ciljevima, koji je održan 25. septembra 2013. godine u sjedištu Ujedinjenih nacija u Njujorku;
- Jun 2014. godine – Treći godišnji izvještaj o sprovođenju MDGs u Crnoj Gori za 2013. godinu;
- Oktobar 2015. godine – Četvrti godišnji izvještaj o sprovođenju MDGs u Crnoj Gori u 2014. godini;
- Mart 2017. godine - Peti godišnji izvještaj o sprovođenju MDGs u Crnoj Gori u 2016. godini.

Ciljevi su se kroz izradu Srednjoročnog izvještaja o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori (2010) prilagodili nacionalnom kontekstu, komplementarni su sa mnogim ciljevima koji se postavljaju u procesu pristupanja EU za pojedine oblasti, tako da su se proces pridruživanja i proces sprovođenja MDGs međusobno snažno podržavali. Napredak koji je ostvaren u postizanju MDGs bio je zamišljen tako da će snažan doprinos integraciji i sprovođenju evropskih politika, uključujući strategiju Evropa 2020, tada krovni evropski razvojni dokument, kao i globalnih ciljeva održivog razvoja (SDGs).

Zajedno posmatrano, sprovođenjem MDGs postignuti su sljedeći globalni uspjesi:

- Od 1990. broj ljudi koji živi u **apsolutnom siromaštvu** je opao za više od pola;
- Udio **neuhranjenih ljudi** u regionima u razvoju je opao za skoro polovinu;
- **Stopa upisa u osnovnu školu** u regionima u razvoju je dostigla 91% i trenutno mnogo više djevojčica pohađa školu, nego što je to bio slučaj 2000;
- Značajni rezultati su postignuti i u **borbi protiv HIV/AIDS, malarije i tuberkuloze**;
- **Stopa smrtnosti djece mlađe od pet godina** je opala za više od pola, a **smrtnost majki** je opala 45% u cijelom svijetu;
- Cilj smanjenja broja ljudi koji nemaju pristupa **poboljšanim izvorima vode** je takođe ostvaren.

I pored svih uspjeha koji su ostvareni zahvaljujući ovim ciljevima, potrebno je i dalje boriti se sa glađu, za potpunu jednakost polova, poboljšanje kvaliteta i dostupnost zdravstvenih usluga i tome slično. Lomazzi et al. (2014) su istakli da sa MDGs nije dovoljno pažnje posvećeno aspektu životne sredine koji je bio obuhvaćen ciljem 7, gdje su samo pojedine teme pokrivena, bez rješavanja problema ključnih za postizanje održivog razvoja. Svizzero & Tisdell (2016) smatraju da je prisustvom cilja 7 u MDG agendi veza između razvoja manje razvijenih zemalja (Least developed countries, LDC) i ekološke održivosti bila

jasno uspostavljena. Zbog toga smatraju da svaka buduća agenda (tj. Agenda 2030) mora biti posmatrana kao korak naprijed kroz obuhvatanje ove veze.

Tokom cijelog perioda implementacije MDGs utvrđena je potreba za unapređenjem statistike i dostupnošću pouzdanih i potpunih serija podataka. Primjeri problema uključuju siromaštvo, uzroke smrtnosti, usaglašavanja metodologije i izvora podataka za obrazovne pokazatelje, energetske intenzitet i druge. Posebna dimenzija ovog problema je nedostupnost dovoljno rasčlanjenih podataka da bi se sprovele potrebne analize. Jedan od najznačajnijih izazova u implementaciji NSOR biće postizanje potrebnih poboljšanja za praćenje odabranih SDG indikatora.

2.2. UN globalni ciljevi održivog razvoja: 17 ciljeva, 169 zadataka, 232 indikatora

Čitavih 20 godina nakon održavanja Zemaljskog samita u Riju, nova konferencija UN pokazala je da se milenijumski razvojni ciljevi ne ostvaruju zadovoljavajućom brzinom i da ih je potrebno proširiti, jer održivost postaje globalni problem, koji se samo tako mora i može rješavati, a napredak pratiti. Inicirana je ideja kreiranja seta novih ciljeva održivog razvoja, koji će opredjeljivati globalne akcije do 2030. godine. Zemlje članice UN su se složile da razviju sistem ciljeva održivog razvoja (Sustainable Development Goals - SDGs), kao razvojnu agendu nakon 2015. godine.

Nova, post-2015 agenda, sadrži razvojne izazove koji su povezani sa rezultatima Rio+20 konferencije iz 2012, pod imenom "The Future We Want", koji je pozvao na kreiranje međuvladine grupe - Open Working Group on Sustainable Development Goals (OWG), koja je trebala da napravi predlog nove agende. Rad High-level Panel i OWG je stremio formiranju jedinstvenog razvojnog okvira kojem je cilj smanjenje siromaštva i održivi razvoj (United Nations, 2015).

Uprkos efektivnom ostvarivanju MDGs, nisu svi potciljevi ostvareni za 15 godina, koliko su ciljevi važili. Globalni ciljevi održivog razvoja su nastavak Milenijumskih razvojnih ciljeva - međunarodnog plana za iskorjenjivanje siromaštva za period od 2000. do 2015. godine. Milenijumski razvojni ciljevi omogućili su čovječanstvu da u tom periodu prepolovi ekstremno siromaštvo, da poveća stopu obrazovanja, smanji

smrtnost djece i porodilja, kao i smrtnost od HIV/AIDS i malarije, ali i da unaprijedi položaj žena. Ciljevi održivog razvoja su nastavak ostvarenja vizije boljeg svijeta do 2030. godine i predstavljaju mnogo širu i mnogo kompleksniju i izazovniju agendu za sve zemlje koje su se obavezale da je ostvare.

Za razliku od MDGs, koje je izradila grupa eksperata Ujedinjenih nacija pod vođstvom generalnog sekretara UN, vlade su pregovarale o SDGs na 13 sastanaka otvorene radne grupe (OWG), od marta 2013. do jula 2014. godine, što je postalo kamen temeljac UN razvojne agende nakon 2015. godine (Chasek et al., 2016). To potvrđuje i Fukuda-Parr (2016), tvrdeći da se SDGs od MDGs ne razlikuju samo po broju ciljeva i potciljeva, već i po svrsi, koncepciji i političkom procesu koji je doveo do njihovog oblikovanja. Trogodišnji proces njihovog formulisanja je svjesno oblikovan kao proces intenzivnih diplomatskih pregovora među državama, uključujući otvorene debate zainteresovanih strana.

SDGs se tiču svih zemalja svijeta i definisani su da bi inspirisali vlade da postave nacionalne zadatke, u zavisnosti od svojih okolnosti i kapaciteta. Postizanje SDGs podrazumijeva različite izazove za razvijene i zemlje u razvoju: prve moraju zaustaviti degradaciju životne sredine, druge moraju intenzivirati svoj socioekonomski razvoj bez nanošenja štete životnoj sredini (Campagnolo et al., 2018). SDGs su poziv na akciju i bogatim i siromašnim zemljama, poziv za napredovanje, uz istovremenu zaštitu planete. Ovi ciljevi prepoznaju da iskorjenjivanje siromaštva mora ići podruku sa strategijama koje osiguravaju privredni rast uz ispunjavanje društvenih potreba (obrazovanje, zdravstvo, prilike za zaposlenje i sl.) i borbu protiv klimatskih promjena i povećanje nivoa zaštite okoline (UNEP, 2019).

Tabela 3. Ciljevi održivog razvoja (Sustainable Development Goals, SDGs)

CILJ	
SDG 1:	Svuda okončati siromaštvo u svim njegovim formama
SDG 2:	Okončati glad, postići bezbjednost hrane, unaprijediti ishranu i promovisati održivu poljoprivredu
SDG 3:	Obezbijediti zdrav život i promovisati dobrobit za sve ljude u svim uzrastima
SDG 4:	Obezbijediti inkluzivno i pravedno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve
SDG 5:	Postići ravnopravnost polova i osnažiti sve žene i djevojčice
SDG 6:	Obezbijediti pristup i održivo upravljanje vodom i kanalizacijom za sve
SDG 7:	Obezbijediti pristup povoljnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve
SDG 8:	Promovisati kontinuiran, inkluzivan i održiv privredni rast, puno i produktivno zaposlenje i dostojanstven rad za sve
SDG 9:	Izgraditi otpornu infrastrukturu, promovisati inkluzivnu i održivu industrijalizaciju i podsticati inovacije
SDG 10:	Smanjiti nejednakost unutar i između zemalja
SDG 11:	Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbjednim, otpornim i održivim
SDG 12:	Obezbijediti održive obrasce potrošnje i proizvodnje
SDG 13:	Preduzeti hitne radnje u borbi protiv klimatskih promjena i njihovog uticaja
SDG 14:	Sačuvati i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održivi razvoj
SDG 15:	Zaštititi, obnoviti i promovisati održivo korišćenje kopnenih ekosistema, održivo upravljati šumama, suzbiti pojavu i širenje pustinja, zaustaviti i preokrenuti proces degradacije zemljišta i zaustaviti gubitak biološke raznovrsnosti
SDG 16:	Promovisati miroljubiva i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbijediti svima pristup pravdi i izgraditi djelotvorne, odgovorne i inkluzivne institucije na svim nivoima
SDG 17:	Unaprijediti sredstva za sprovođenje i obnoviti Globalno partnerstvo za održivi razvoj

Izvor: Prilagođeno prema <https://montenegro.un.org/en/sdgs>

UN panel uglednih ličnosti visokog nivoa (High-Level Panel of Eminent Persons, HLP) je preporučio da se siromaštvo okonča održivim razvojem. U njemu je izloženo pet transformacionih promjena, koje su primjenljive i na razvijene i na zemlje u razvoju, uključujući novo globalno partnerstvo kao osnovu za jedinstvenu, univerzalnu post-2015 agendu. Promjene su: a) ne izostaviti nikog (leave no one behind), b) održivi razvoj u temelju, c) transformisati ekonomije za radna mjesta i inkluzivni rast, d) izgraditi mir i efikasne, otvorene i odgovorne javne institucije, e) formirati novo globalno partnerstvo (United Nations, 2013).

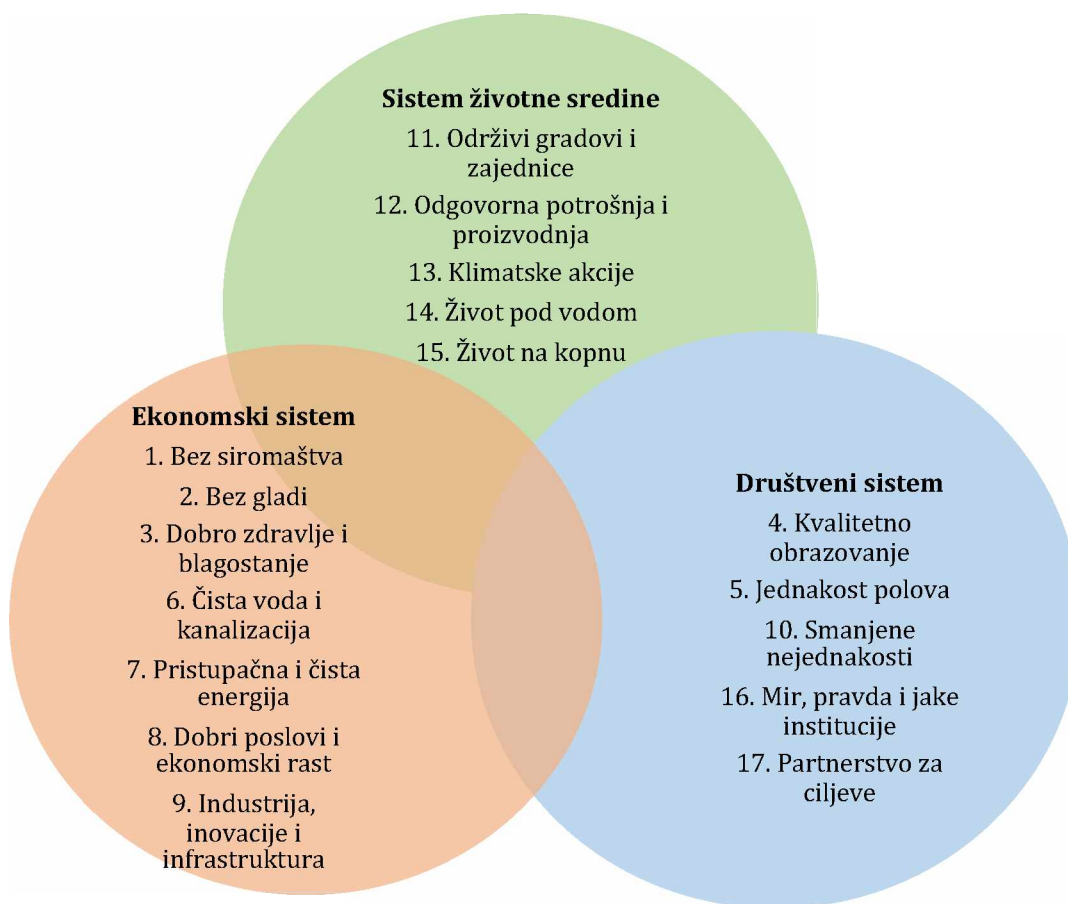
Agenda održivog razvoja do 2030. godine je plan akcija za ljude, planetu i prosperitet, kao i ojačanje univerzalnog mira sa sve većim slobodama. Iskorjenjivanje siromaštva u svim njegovim oblicima i dimenzijama, uključujući ekstremno siromaštvo, najveći je globalni izazov i uslov bez kojeg nije moguće ostvariti održivi razvoj.

Sve zemlje i sve zainteresovane strane će kroz partnerstvo i saradnju implementirati ovu agendu. Namjera ove agende je da se nadogradi prethodna, tačnije Milenijumski razvojni ciljevi, i da se ostvari ono što nije ispunjeno, a što je postavljeno tim ciljevima. Sve zemlje potpisnice su se obavezale da jedna od glavnih poruka ove agende bude – **ne izostaviti nikoga**. Svih 17 ciljeva agende do 2030. godine su integrisani i nedjeljivi kroz ravnotežu tri dimenzije održivog razvoja: ekonomsku, društvenu i dimenziju životne sredine. Takozvani 5P pristup ove agende potiče od sljedećih oblasti: **People, Planet, Prosperity, Peace, Partnership**. U oblasti People, ciljevi su vezani za eliminisanje siromaštva i gladi u svim oblicima i dimenzijama i stvaranje uslova da svaki čovjek može ostvariti svoj potencijal sa dostojanstvom, u jednakim uslovima i u zdravom okruženju. Oblast Planet se zasniva na ciljevima zaštite planete od degradacije, kroz održivu proizvodnju i potrošnju, održivo upravljanje prirodnim resursima i preduzimanje hitnih akcija u borbi protiv klimatskih promjena, da bi planeta mogla da podrži potrebe sadašnjih i budućih generacija. Oblast Prosperity ima za cilj omogućavanje svim ljudima da žive prosperitetne i ispunjene živote i da se ekonomski, društveni i tehnološki napredak odvija u skladu sa prirodom. Četvrta oblast – Peace, podrazumijeva njegovanje mirnog, pravednog i inkluzivnog društva u kojem ne postoje strah i nasilje. Poslednje P – Partnership, podrazumijeva Globalno partnerstvo za održivi razvoj, da bi se ispunili ciljevi agende. Partnerstvo se zasniva na duhu ojačane globalne solidarnosti, koja se posebno fokusira na potrebe najsiromašnijih i najranjivijih, sa učešćem svih zemalja, svih zainteresovanih strana i svih ljudi (UNGA, 2015).

Agenda 2030 predstavlja promjenu paradigme koja zamjenjuje dosadašnji ekonomski model baziran na rastu sa novim, čiji su cilj održive i jednake ekonomije i društva širom svijeta sa svim ekosistemima i uslugama koje oni pružaju za održivi

razvoj (voda, hrana, regulacija klime i dr.), dok neodrživi obrasci proizvodnje i potrošnje ugrožavaju našu sposobnost da isti ostvarimo (UNEP, 2016).

Barbier & Burgess (2017) su svih 17 SDGs podijelili po dimenzijama održivog razvoja i dobili revidiranu i ažuriranu verziju Venn dijagrama održivosti, gdje su SDGs sada opisani kao novi ekonomski, ekološki ciljevi i ciljevi društvenog sistema.

Slika 4. Sistemski pristup održivosti svih ciljeva održivog razvoja
Izvor: Prilagođeno prema Barbier & Burgess (2017)

U deklaraciji kojom je potvrđena ova agenda, reafirmisani su i rezultati svih ranijih UN konferencija koji su postavili temelje održivom razvoju i pomogli u oblikovanju trenutno važećih ciljeva. Ovdje se posebno misli na Rio deklaraciju o životnoj sredini i razvoju, Svjetski samit o održivom razvoju, Svjetski samit za društveni razvoj,

Program akcija međunarodne konferencije o populaciji i razvoju, Pekinšku platformu akcija i UN konferenciju o održivom razvoju (UNGA, 2015).

Allen et al. (2017) navode da će SDGs postati veoma važna komponenta međunarodnog razvojnog okvira za sve zemlje. Zemlje će same postavljati nacionalne ciljeve i odlučiti o sopstvenim prioritetima razvoja. U poređenju sa MDGs, SDGs predstavljaju mnogo širu, integrisaniju, kompleksniju i nadasve izazovniju agendu koju zemlje treba da implementiraju, a koja se odnosi jednako i na razvijene i na zemlje u razvoju.

Obrazloženje SDGs uključuje uslove koje treba ispuniti za takav razvoj, što se odnosi na trostruku suštinu: potragu za ravnotežom između društvenog, ekonomskog i ekološkog (Abelshausen & Meurs, 2018). Sachs (2012) naglašava da su MDGs najvećim dijelom bili ciljevi za siromašne zemlje, a da su ih bogate, razvijene zemlje trebale nadograditi kroz solidarnost i pomoć i putem finansija i tehnologije. SDGs su, za razliku od njih, nastali zbog toga što je održivi razvoj nešto što čitav svijet još uvijek ne može da postigne i zbog toga i predstavlja izazov. Poenta SDGs je da su to ciljevi i izazovi za sve zemlje svijeta i oni ne postavljaju pitanje šta je to što bogate zemlje mogu uraditi za siromašne, već šta je to što sve zemlje zajedno treba da naprave za postizanje globalnog blagostanja za ovu generaciju i za one koje dolaze.

Sachs (2012) je predložio podjelu SDGs u tri široke kategorije: ekonomski razvoj, održivost životne sredine i društvene inkluzije, sa uslovom da će uspjeh u jednoj od ovih kategorija zavisiti od uspjeha u sve tri, a uspjeh sve tri će ipak zavisiti od četvrtog uslova, tačnije od dobrog upravljanja na svim nivoima. Jasno je da je održivi razvoj proces koji zahtijeva puno kompromisa između različitih ciljeva tri sistema koji ga čine, ali bez njih nije moguće konstantno izvući maksimum iz svih ciljeva.

Ovo je prva razvojna agenda u čijem kreiranju su, osim političara i državnika, učestvovali i građani. Tokom postmilenijumskih konsultacija održanih u periodu 2013-2015. godine, više od osam miliona anketiranih ljudi širom svijeta dalo je odgovor na pitanje „U kakvom svijetu želimo da živimo?“. Time su pomogli zemljama članicama UN, njih 193, da na Generalnoj skupštini UN u septembru 2015. godine

usvoje ovaj ambiciozni razvojni plan koji predstavlja viziju boljeg svijeta do 2030. godine (Ujedinjene Nacije u Crnoj Gori, 2015). U Crnoj Gori, više od 12.000 građana, tj. 2% stanovništva, učestvovalo je u postmilenijumskim nacionalnim konsultacijama (Komar & Gegaj, 2013).

Agenda 2030, zajedno sa SDGs, donosi integrisanu, sveobuhvatnu perspektivu održivog razvoja. Ovi ciljevi povezuju životnu sredinu sa ostalim dimenzijama održivog razvoja, sa namjerom iskorišćavanja prednosti sinergija i minimiziranja kompromisa među njima. SDGs su ne samo univerzalni izazov i izazov za sve zemlje, već nude široku agendu održivog razvoja, poklanjajući jednaku pažnju društvenim, ekonomskim i ekološkim problemima.

Ukupno gledano, životna sredina je obimnije zastupljena u SDGs, nego što je bila u okviru MDGs (UNEP, 2019, str. 44; UNEP, 2017, str. 2-3). Brifing Evropske parlamentarne službe (Bourguignon et al., 2019) takođe naglašava da su SDGs univerzalni i da imaju širi obuhvat i da prepoznaju ekološku održivost kao neizostavnu dimenziju humanog razvoja, uz društvenu, ekonomsku i političku dimenziju.

U situaciji globalnog nedostatka resursa u kojoj se svijet nalazi, potrebno je značajno poboljšanje u efikasnosti upotrebe i jednakosti u raspodjeli prirodnih resursa, kako bi društvo moglo konvergirati ka „sigurnom operativnom prostoru“ u dimenziji životne sredine, uz istovremeno napredovanje čovječanstva iznad “društvenog praga” (Raworth, 2012). Efektivnost korišćenja potencijala upravljanja resursima u svakom cilju nudi šire mogućnosti za razvoj u smislu:

- Iskorjenjivanja apsolutnog siromaštva - prekidanjem začaranog kruga prekomjerne potrošnje, degradacije životne sredine i siromaštva;
- Obezbjedivanja sigurnosti hrane i ishrane - usvajanjem održive upotrebe resursa zasnovanih na kopnenim resursima;
- Postizanja univerzalnog pristupa bezbjednoj i čistoj vodi i sanitarnim uslovima - poboljšanjem efikasne upotrebe vode i hranljivih sastojaka;

- Obezbjedivanja pristupa univerzalnoj energiji - ugrađivanjem energetske efikasne i niske ugljenične energetske sistema zasnovanih na obnovljivim izvorima energije;
- Stvaranja održivih sredstava za život i nepristrasnog rasta - promovisanjem tehnologija i inovacija za održivo korišćenje resursa (UNEP & International Resource Panel, 2014).

Jasno je da se SDGs ne mogu postići bez značajnog napretka u ekološkoj dimenziji. Životna sredina je zastupljena u svim SDGs. Više od pola ciljeva ima direktnu vezu sa životnom sredinom ili je fokusirano na održivu upotrebu prirodnih resursa. Neki ciljevi se odnose na kvalitet fizičkog okruženja, npr. vodu (SDG 6), klimu (SDG 13), okeane (SDG 14) i zemljište i biodiverzitet (SDG 15). Drugi ciljevi se indirektno odnose na fizičko okruženje, npr. kroz prirodne katastrofe (SDGs 1 i 11), hranu, glad i poljoprivredu (SDG 2), ljudsko zdravlje (SDG 3), energetiku (SDG 7), privredni rast i razvoj (SDG 8), industriju (SDG 9) i gradove (SDG 11) (UNEP, 2019, str. 45; UNEP, 2017, str. 3; Lucas et al., 2016; UNEP, 2015). Veza sa ekološkom dimenzijom održivog razvoja uravnotežena je povezanošću sa preostale dvije dimenzije. Ova međupovezanost postoji među svim ciljevima održivog razvoja i srodnim potciljevima, utvrđujući jasne veze unutar njih.

Više organizacija i institucija je identifikovalo veze između ciljeva održivog razvoja i multilateralne ekološke sporazuma, od kojih je vjerovatno najpoznatiji primjer UNEPLive, koji pruža mogućnost analize međupovezanosti SDGs i ekoloških ciljeva (United Nations Environment Management Group, 2019).

Pet je glavnih izazova koje je potrebno riješiti za postizanje SDGs:

1. Neki od SDGs, za koje su procijenjeni troškovi sprovođenja, pokazuju da su troškovi SDGs ogromni. Grubi proračun troškova globalne zaštitne mreže za iskorjenjivanje ekstremnog siromaštva je oko 66 milijardi dolara godišnje (UNGA, 2014), dok bi godišnje investicije u poboljšanje infrastrukture (vode, poljoprivrede, transporta i električne energije) mogle biti i do ukupno 7 hiljada milijardi dolara globalno;

2. Održavanje mira od suštinskog je značaja za razvoj. Prijetnja međunarodnom miru i stabilnosti od strane nestabilnih aktera postaje glavni faktor i za razvijene i za zemlje u razvoju. Nedavna kriza u Siriji primorala je 12 miliona ljudi da napuste svoje domove i načinila ih izbjeglicama;
3. Neki SDGs potciljevi nisu kvantifikovani, a neki nemaju ni svoje indikatore. Svakako će mjerljivost zavisiti od dostupnosti podataka i kapaciteta za njihovo mjerenje;
4. Odgovornost - nedostajalo je odgovornosti za inpute u Milenijumske ciljeve razvoja na svim nivoima, pa taj izazov treba riješiti u SDGs;
5. Na međunarodnom nivou, većina razvijenih zemalja nije ispunila cilj da dodijeli 0,7% bruto nacionalnog dohotka (BND) kao međunarodnu pomoć u posljednjih 40 godina. Nedostatak prioriteta u raspodjeli sredstava unutar budžeta države je predstavljalo problem i tokom sprovođenja Milenijumskih ciljeva. Sličan nedostatak odgovornosti postoji na nivou ministarstva, države i lokalne uprave. Ako shvatimo SDGs ozbiljno, odgovornost je potrebno pojačati na svim nivoima (S. Kumar et al., 2016).

SDGs predstavljaju uravnoteženu agendu ekonomskih, društvenih i ekoloških ciljeva i potciljeva. U njihovom ostvarivanju, zemlje će morati da prepoznaju na kojim poljima je potrebno praviti kompromise, a isto tako gdje postoje komplementarnosti uz pomoć kojih se može ostvariti značajan napredak (Mensah, 2019). Ono što je sasvim izvjesno jeste da će SDGs imati veliki uticaj na nacionalni razvoj.

UN sistem u Crnoj Gori je 17 ciljeva predstavio kroz formu: kako izgleda svijet sada - 2015, kako bi trebalo da izgleda 2030. godine i kako to ostvariti. Svih 17 globalnih ciljeva održivog razvoja, zajedno sa njihovim specifičnim potciljevima i načinom ostvarivanja, formulisani su kao što je prikazano u **Prilogu 1**.

Postoji puno važnih lekcija naučenih tokom sprovođenja MDGs, od kojih mnoge mogu poslužiti kao putokaz u sprovođenju SDGs, a mnogi autori se slažu da treba iskoristiti i održati momentum uspješnog sprovođenja velikog dijela potciljeva.

Kumar et al. (2016) navode sedam velikih razlika između ciljeva dvije razvojne agende:

1. MDGs su formulisani od strane grupe eksperata u sjedištu UN, dok su SDGs evoluirali tokom dugog i obimnog konsultativnog procesa, uključujući 70 otvorenih radnih grupa, nevladine organizacije, tematske konsultacije, učešće javnog mnjenja kroz sastanke licem u lice, ankete i online mehanizme;
2. MDGs je činilo samo 8 ciljeva, 21 potcilj i 63 indikatora, dok SDGs čini 17 ciljeva i 169 potciljeva. Kydland et al. (2015) su procijenili da, ako se UN skoncentrišu na 19 najvažnijih potciljeva, mogli bi ostvariti povrat 20 do 40 dolara društvenih benefita za svaki potrošeni dolar, dok bi sprovođenje svih 169 potciljeva tu brojku snizilo na 10 dolara;
3. MDGs su se odnosili na zemlje u razvoju, dok je novac dolazio od bogatih zemalja. Nasuprot tome, očekuje se da sve zemlje, bilo razvijene ili zemlje u razvoju, rade na ostvarenju SDGs;
4. Stubovi ljudskog razvoja, ljudskih prava i jednakosti su usađeni u SDGs, a više potciljeva eksplicitno se odnosi na osobe sa invaliditetom, osobe koje se mogu naći u osjetljivim situacijama i na nediskriminaciju;
5. MDGs su se odnosili na vremenski period od 25 godina, iako je bazna godina bila 1990, a neke od baznih godina su naknadno revidirane, što je pomaklo „ciljnu poziciju“. Za SDGs je bazna godina 2015, koja se može revidirati kada budu dostupni noviji podaci;
6. SDGs uključuju viziju izgradnje sistematskog partnerstva sa privatnim sektorom u cilju ostvarivanja održivog razvoja;
7. MDGs nisu predviđali ulogu za nevladine organizacije, dok su ih SDGs od početka uključili u proces.

2.2.1. Globalni okvir indikatora ciljeva održivog razvoja

Na 46. sjednici Statističke komisije UN, u martu 2015, formirana je IAEG-SDGs, koja uključuje predstavnike članica UN i regionalne i međunarodne organizacije koje djeluju kao posmatrači. IAEG-SDGs, zadužena za kreiranje globalnog okvira indikatora za ciljeve održivog razvoja, predstavila ih je na 48. sjednici Statističke komisije UN održanoj u martu 2017. Ovu listu je u julu iste godine usvojila i Generalna skupština u aneksu rezolucije A/RES/71/313, a okvir indikatora se u skladu sa rezolucijom revidira godišnje.

Agenda sadrži 17 ciljeva, 169 potciljeva (engl. targets) koji služe za lakše ostvarenje ciljeva i 231 indikator, kojima se može mjeriti stepen napretka u ostvarivanju ciljeva. Zvanična lista indikatora uključuje revizije napravljene na 49, 50, 51. i 52. sjednici komisije i sada sadrži 231 jedinstveni indikator. Ukupan broj indikatora je zapravo 247, ali se 12 indikatora ponavlja u okviru dva ili tri različita potcilja. Indikatori u globalnom okviru koji se ponavljaju su:

- 7.b.1/12.a.1
- 8.4.1/12.2.1
- 8.4.2/12.2.2
- 10.3.1/16.b.1
- 10.6.1/16.8.1
- 13.2.1/13.b.1 (sa manjom izmjenom)
- 15.7.1/15.c.1
- 15.a.1/15.b.1
- 1.5.1/11.5.1/13.1.1
- 1.5.3/11.b.1/13.1.2
- 1.5.4/11.b.2/13.1.3
- 4.7.1/12.8.1/13.3.1 (UNGA, 2017).

Svi indikatori su svrstani u tri nivoa, u zavisnosti od nivoa razvijene metodologije i globalne dostupnosti podataka:

- Nivo 1: Indikator je konceptualno jasan, postoji međunarodno uspostavljena metodologija i standardi, a podatke redovno proizvode zemlje za najmanje 50 odsto zemalja i stanovništva u svim regionima u kojima je pokazatelj relevantan;
- Nivo 2: Pokazatelj je konceptualno jasan, postoji međunarodno uspostavljena metodologija i standardi, ali zemlje ne proizvode redovno podatke;
- Nivo 3: Još nema raspoložive međunarodno utvrđene metodologije ili standarda za indikator, ali metodologija/standardi se razvijaju (ili će se razviti) ili testiraju. Od 52. zasjedanja Statističke komisije UN u martu 2021, globalni okvir pokazatelja ne sadrži nijedan pokazatelj nivoa 3. Od decembra 2020. postoji 130 indikatora na nivou 1, 97 na nivou 2 i 4 indikatora koji pripadaju nivou 1 i 2 (različite komponente indikatora su klasifikovane u dva nivoa) (United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA), 2021b).

SDGs zahtijevaju godišnje izvještavanje zemalja sa visokokvalitetnim podacima, što zahtijeva velike investicije u izgradnju nezavisnih, nepristrasnih nacionalnih statističkih kapaciteta i jačanje i standarda i kvaliteta. Nacionalne statističke agencije moraju aktivno razvijati globalni i nacionalni okvir indikatora, kroz saradnju sa IAEG-SDGs (Sustainable Development Solutions Network (SDSN), 2015).

U skladu sa mandatom ekspertske grupe, predloženo je 36 značajnih promjena okvira, koje su odobrene na 51. sjednici Statističke komisije, marta 2020. godine. Usvajene su sljedeće promjene:

- 14 zamjena postojećih indikatora,
- 8 revizija postojećih indikatora,
- 8 promjena u vidu dodatnih indikatora,
- 6 promjena u vidu brisanja postojećih indikatora.

Nakon ovog sastanka, više nema indikatora nivoa 3, s tim što i dalje ne postoji indikator za potcilj 11.c (UNDESA, 2021a). Na 52. sjednici Statističke komisije u martu 2021. godine izvršeno je devet izmjena indikatora, i to: 2.5.1, 3.d.2, 4.2.1, 4.c.1, 10.7.3, 12.c.1, 13.2.1, 13.b.1 i 14.1.1 (UNDESA, 2021b).

Listu SDG indikatora koji pripadaju ekološkoj dimenziji je razvio UNEP sekretarijat i predstavio UN Skupštini o životnoj sredini 2018. godine. SDG indikatori koji se odnose na životnu sredinu postoje u (skoro) svim ciljevima, sa bar po jednim indikatorom koji je relevantan (osim cilja 10). Od 93 SDG indikatora koji se tiču životne sredine, samo 34 imaju postojeću usvojenu metodologiju i podatke koji su dostupni u većini zemalja u skladu sa pomenutim nivoima indikatora, tj. pripadaju nivou 1. Svi ostali su klasifikovani kao indikatori nivoa 2. Od ta 93 indikatora, za 20 je ostvaren dobar napredak u posljednjih 15 godina i ako se taj napredak nastavi, vrlo je vjerovatno da će se ti SDGs ispuniti. Za 8 indikatora napredak nije uočljiv, a za 7 će biti potrebni dodatni naponi. Nažalost, za 58 od 93 indikatora postoji premalo podataka da bi se procijenio status njihovog ispunjavanja, iako su neka naučna istraživanja pokazala negativan trend (UNEP, 2019).

Tabela 4. Lista indikatora u dimenziji životna sredina

SDG 1	SDG 12
1.4.2 Držanje zemlje pod zakup	12.1.1 Akcioni planovi održivosti
1.5.1 Katastrofe: pogođene osobe	12.2.1 Materijalni otisak
1.5.2 Katastrofe: ekonomski gubitak	12.2.2 Domaća potrošnja materijala
1.5.3 Strategije smanjenja rizika od katastrofa	12.3.1a Gubici hrane i 12.3.1b Otpad od hrane
1.5.4 Strategije smanjenja rizika od katastrofa za lokalni nivo vlasti	12.4.1 Informacije prenesene u okviru Konvencija o hemikalijama i otpadu
SDG 2	12.4.2 Stvaranje opasnog otpada
2.4.1 Održive poljoprivredne prakse	12.5.1 Recikliranje
2.5.1 Osigurati genetske izvore za hranu	12.6.1 Izvještavanje o korporativnoj održivosti
2.5.2 Lokalne rase za poljoprivredu	12.7.1 Održive javne nabavke
SDG 3	12.8.1 Obrazovanje o održivim stilovima života
3.9.1 Smrtnost izazvana zagađenošću vazduha	12.a.1 Istraživanje o održivim stilovima života
3.9.2 Smrtnost izazvana zagađenošću vode	12.b.1 Strategije održivog turizma
SDG 4	12.c.1 Supsidije fosilnih goriva
4.7.1 Obrazovanje za održivi razvoj	SDG 13
SDG 5	13.1.1 Katastrofe: pogođene osobe
5.a.1 Žene vlasnici obradive zemlje	13.1.2 Strategije smanjenja rizika od katastrofa
SDG 6	13.2.1 Akcioni planovi o klimatskim promjenama
6.1.1 Bezbjedna pijaća voda	13.3.1 Obrazovanje o klimatskim promjenama
6.3.1 Tretman otpadnih voda	13.3.2 Pristupi klimatskim promjenama zasnovani na zajednici
6.3.2 Kvalitet vode	13.a.1 Resursi mobilizovani za klimatske promjene
6.4.1 Efikasnost vode	13.b.1 Podrška najmanje razvijenim zemljama za klimatske promjene
6.5.1 Upravljanje vodenim resursima	SDG 14
6.5.2 Saradnja u oblasti voda	14.1.1 Zagađenje morskih područja i obalna eutrofikacija
6.6.1 Vodeni ekosistemi	14.2.1 Upravljanje morskim područjima
6.a.1 Ulaganja u vodu i sanitaciju	14.3.1 Kisjelost okeana
6.b.1 Upravljanje vodom na lokalnom nivou	14.4.1 Održivost ribljeg fonda
SDG 7	14.5.1 Zaštićene morske oblasti
7.1.2 Oslanjanje na čista goriva	14.6.1 Regulacija ribolova
7.2.1 Obnovljiva energija	14.7.1 Ekonomske koristi subvencija za ribarstvo malim ostrvskim zemljama u razvoju i najmanje razvijenim zemljama
7.3.1 Energetska intenzivnost	14.a.1 Naučno znanje, istraživački kapacitet i transfer pomorske tehnologije
7.a.1 Istraživanje i tehnologija čistih energija	14.c.1 Instrumenti očuvanja i održive upotrebe okeana i njihovih resursa
7.b.1 Ulaganja u energetska efikasnost	SDG 15

SDG 8	15.1.1 Šumska područja
8.4.1 Materijalni otisak	15.1.2 Zaštita ključnih oblasti biodiverziteta
8.4.2 Domaća potrošnja materijala	15.2.1 Neto stopa godišnje promjene šumskih područja
8.9.2 Zaposlenost u održivom turizmu	15.3.1 Degradacija zemljišta
SDG 9	15.4.1 Zaštićena planinska područja
9.4.1 Emisije CO ₂	15.4.2 Planinski zeleni pokrivač
SDG 11	15.5.1 Ugrožene vrste
11.2.1 Pristup javnom prevozu	15.6.1 Strategije dijeljenja benefita biodiverziteta
11.3.1 Potrošnja zemljišta	15.7.1 Trgovina poached ili ilegalno trafikovane divljači
11.3.2 Urbano planiranje	15.8.1 Strategije prevencije invazivnih stranih vrsta
11.4.1 Ulaganje u kulturno i nacionalno nasljeđe	15.9.1 Napredak ka Aichi ciljevima biodiverziteta
11.5.1 Katastrofe: pogođene osobe	15.a.1 Ulaganja u biodiverzitet i ekosisteme
11.5.2 Katastrofe: ekonomski gubitak	15.b.1 Ulaganja u održive šume
11.6.1 Upravljanje čvrstim otpadom u urbanim sredinama	15.c.1 Zaštita od poaching trafikovanja i trgovine
11.6.2 Ambijentalna zagađenost vazduha	SDG 16
11.7.1 Javno zemljište u gradovima	16.8.1 Učešće u globalnom upravljanju
11.b.1 Strategije smanjenja rizika od katastrofa za lokalni nivo vlasti	SDG 17
11.b.2 Strategije smanjenja rizika od katastrofa	17.6.1 Saradnja u oblasti nauke i tehnologije
11.c.1 Finansijska pomoć najmanje razvijenim zemljama	17.7.1 Finansiranje ekološki prihvatljivih tehnologija
	17.9.1 Finansiranje izgradnje kapaciteta
	17.14.1 Mehanizmi jačanje koherentnosti politika

Izvor: Prilagođeno prema UNEP (2019)

IAEG-SDGs, kao radna grupa UN Statističke komisije, je svaki od indikatora globalnih ciljeva dodijelila agenciji "čuvaru". Agencija je odgovorna za prikupljanje podataka iz nacionalnih izvora i doprinos godišnjim globalnim izvještajima, za dopunu dokumentacije indikatora, rad na daljem razvoju metodologije i doprinos dogradnji statističkih kapaciteta. Na primjer, Agencija UN za hranu i poljoprivredu odgovorna je za 21 indikator u okviru SDGs 2, 5, 6, 12, 14 i 15, a daje svoj doprinos za još 6 indikatora, za razliku od samo 4 indikatora za koja je bila odgovorna tokom ere milenijumskih ciljeva (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2017).

Tabela 5. pokazuje okvirni plan za razvoj i praćenje SDG indikatora u Crnoj Gori do 2024. godine. U 2016. godini u Crnoj Gori je bilo praćeno samo 49 SDG indikatora po imenu i sadržaju (20%), a za 34 SDG indikatora postoji alternativa po sadržaju (14,1%).

Tabela 5. Okvirni plan praćenja SDG indikatora u Crnoj Gori do 2023. godine

Godina	Broj indikatora koji se prate /broj indikatora koje je potrebno uvesti	Ukupan broj indikatora koji će se pratiti u Crnoj Gori	Udio
2016	83	49 (u cjelini, po imenu i sadržaju) +34 (postoji alternativa po sadržaju)	34,4%
2018	54	137	57%
2020	32	169	70%
2022	24	193	80%
2024	27	220	90%

Izvor: MORT (2016a)

Plan je bio da se do 2018. godine proizvede dodatnih 54 indikatora (22,4%), što ukupno iznosi 137 SDG indikatora ili 56,8%. Planirana dinamika uvođenja SDG indikatora u nacionalni sistem NSOR monitoringa obuhvata 220 SDG indikatora (90%), koji treba da budu uvedeni do 2024. godine. Ovaj ambiciozni plan razvijen je na osnovu projektovanog srednjoročnog plana za jačanje kapaciteta proizvođača statističkih podataka u Crnoj Gori i očekivanog budžeta za ove aktivnosti.

Ukupno se u Crnoj Gori treba nadgledati 137 SDG indikatora do 2018. godine (57% od ukupnog broja indikatora). Ostatak SDG indikatora (10%) biće uveden do 2030. godine, uz redovnu modifikaciju njihovog broja u skladu sa radom Statističke komisije Ujedinjenih nacija. Ipak, ovaj ambiciozni plan nije ostvaren do 2020. godine.

Pored toga, različite organizacije UN su "čuvari" brojnih SDG indikatora i stoga u jedinstvenoj poziciji da pomognu državi da generiše podatke. Oni mogu pomoći i kroz projekte za povećanje kapaciteta, npr. za uvođenje pet indikatora zelene

ekonomije za koje postoji razvijena metodologija UN (materijalni otisak, domaća potrošnja materijala, BDP usmjeren prema turizmu kao procenat ukupnog BDP-a i stopa rasta, broj poslova u turističkoj industriji kao procenat ukupnih radnih mjesta i stopa rasta radnih mjesta po polu i promjena efikasnosti korišćenja vode tokom vremena).

MORT predstavlja centralno koordinaciono tijelo, tako da mora razviti detaljnu metodologiju za praćenje i izvještavanje. Razvoj metodologije izvještavanja o napretku sadrži četiri osnovna elementa:

- pripremu detaljnih metodologija za izvještavanje o svim indikatorima;
- izradu obrazaca za izvještavanje o svakom pojedinačnom indikatoru koji se prati ("pasoš indikatora");
- pripremu metodologije izvještavanja o dinamici sprovođenja mjera predviđenih Akcionim planom NSOR, uključujući mehanizam koordinacije;
- pripremu obrazaca za izvještavanje o pojedinačnim mjerama i akcijama iz Akcionog plana NSOR. Metodologija izveštavanja je pripremljena za prvi proces evaluacije.

U izvještaju o održivom razvoju i SDGs za 2020. godinu (Sachs et al., 2021) naglašen je jak negativan uticaj pandemije korona virusa na napredak u njihovom ostvarivanju. Veoma negativan uticaj se očekuje u napretku u SDGs 1, 2, 3, 8, 10, dakle, u ciljevima koji se odnose na siromaštvo, glad, zdravlje, ekonomiju i nejednakost, što je i očekivano s obzirom na to da nemaju sve zemlje otporne ekonomije i jake i pouzdane zdravstvene sisteme.

Srednje jak negativan uticaj se očekuje za SDGs 4, 5, 6, 7, 9, 11, 16 i 17, tj. za ciljeve koji se tiču obrazovanja, jednakosti polova, čiste vode, energije, industrije, održivih zajednica, institucija i partnerstva za ciljeve. Za SDGs 12, 13, 14 i 15, koji se tiču održive proizvodnje i potrošnje, kao i najbitnijih ekosistema, nije jasan uticaj, iako je trenutno pritisak na njih smanjen zbog uticaja pandemije.

Sachs et al. (2019) su objavili rad u kojem objašnjavaju da je suština šest SDG transformacija shvatanje da svi ciljevi mogu biti postignuti kroz društvene promjene koje su fokusirane na:

1. obrazovanje, jednakost polova i nejednakosti,
2. zdravlje, blagostanje i demografiju,
3. čistu energiju i održivu industriju,
4. održivu upotrebu hrane, vode i zemljišta,
5. održive gradove,
6. digitalne tehnologije za održivi razvoj.

Sve ove promjene se vode principima “ne izostaviti nikoga” i “osigurati cirkularnu ekonomiju i razdvajanje uticaja ekonomskog rasta na životnu sredinu” i predstavljaju agendu za vlade, preduzeća i civilno društvo. One bi trebalo da pomognu svim ovim grupama aktera da kreiraju strategije ostvarivanja SDGs, kako bi društva bila naprednija, inkluzivnija i održivija.

Pandemija COVID-19 ima veoma negativan efekat na većinu SDGs, o čemu se raspravljalo i na redovnim sastancima IAEG-SDGs grupe eksperata. Trenutna lista uključuje oko 65 indikatora sa visokim stepenom uticaja. Između ostalog, naglašeno je da postoji potreba za ekološkom procjenom, posebno u oblasti upravljanja otpadom, što je prouzrokovano pandemijom. Pojedine zemlje članice UN su skrenule pažnju na to da treba osmisliti nove strategije prikupljanja podataka o indikatorima koji su primjenljivi u uslovima pandemije (UNDESA, 2020).

2.3. Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine

Na nivou EU, važnu ulogu u implementaciji održivog razvoja ima strategija održivog razvoja EU, usvojena maja 2001. na Evropskom savjetu u Geteborgu, po kojoj održivi razvoj daje EU dugoročnu viziju naprednog i pravednog društva, koje obećava čistiju, sigurniju i zdraviju životnu sredinu, odnosno društvo koje omogućava bolji kvalitet života i za sadašnje i za buduće generacije. Postizanje tako definisanog cilja zahtijeva ekonomski rast koji podržava napredak društva, uz poštovanje životne

sredine, socijalnu politiku koja podupire ekonomski učinak i isplativu politiku zaštite životne sredine (Commission of the European Communities, 2001b). Strategija je prvi put revidirana 2006. godine, jer su, uprkos napretku u implementaciji prvobitne strategije, negativni trendovi poput klimatskih promjena i širenja jaza između bogatih i siromašnih nastavljeni. U međuvremenu je došlo i do velikog proširenja EU, sa 15 na 25 članica, što je zahtijevalo strategiju sa jačim fokusom i jasnijom podjelom odgovornosti (Council of the European Union, 2006). Nova revizija strategije je odrađena 2009. godine, kada je prepoznato da je EU integrisala održivi razvoj u veliki broj politika. EU je na međunarodnom planu preuzela primat u borbi protiv klimatskih promjena i posvetila se promovisanju niskokarbonske, resursno efikasne ekonomije koja se zasniva na znanju (Commission of the European Communities, 2009).

Urbaniec (2015) smatra da preduzimanje akcije prema održivom razvoju zahtijeva set participativnih procesa koji omogućavaju poboljšanje analize, jačanje kapaciteta, planiranje i investicije i koji treba da integrišu, kratkoročno i dugoročno, ekonomsko, društveno i ekološko društvo kroz međusobno podržavajuću akciju. Da bi se došlo do održivog razvoja, praksa strateškog planiranja mora biti više efektivna, efikasna, kredibilna i trajna.

Prvi poziv za implementaciju nacionalnih strategija održivog razvoja desio se na UNCED konferenciji u Riju 1992. Pet godina kasnije, na specijalnom sastanku Generalne skupštine UN, ukazano je na sve gore stanje globalne životne sredine, uglavnom zbog neodržive proizvodnje i rasta potrošnje, a i zbog rasta stanovništva. Zbog toga su vlade postavile 2002. godinu kao krajnji rok za formulaciju nacionalnih NSOR (UNGA, 1997). To se ipak nije desilo, pa je svjetski samit o održivom razvoju, održan u Johannesburgu 2002, opet pozvao članice da pokažu napredak u formulaciji nacionalnih NSOR i da otpočnu sa njihovom implementacijom do 2005. godine (UNCSD, 2002).

OECD (2001a) je nacionalne strategije održivog razvoja definisao kao "koordinisani set participativnog i kontinuiranog poboljšavanja procesa analize, rasprave, jačanja kapaciteta, planiranja i investicija, koji integriše ekonomske, društvene i ekološke

ciljeve društva, tražeći kompromise tamo gdje ovo nije moguće postići". Godinu kasnije, UNDESA (2002) je nacionalne strategije definisala kao: "koordinisani, participativni i iterativni proces misli i akcija u postizanju ekonomskih, ekoloških i društvenih ciljeva na uravnotežen i integrisan način na nacionalnom i lokalnom nivou".

Prema najnovijoj Nacionalnoj strategiji održivog razvoja Crne Gore, koja je usvojena u julu 2016. godine, za period 2016-2030: "NSOR je krovna, horizontalna i dugoročna razvojna strategija Crne Gore koja se ne odnosi samo na životnu sredinu i ekonomiju, već i na nezamjenjljive ljudske resurse i dragocjeni društveni kapital, koji treba da omoguće prosperitetan razvoj (MORT, 2016, str. 19).

Agenda Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030. godine predstavljala je jedan od ključnih dokumenata u procesu izrade ove nacionalne strategije, kao i plan za njeno sprovođenje. U oblasti procjene stanja nacionalnih resursa obrađene su cjeline, kao što su:

- **demografski resursi** - zdravlje, obrazovanje i vještine;
- **stanje društvenih resursa** – društveni kapital, odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja, vrijednosni sistem, povjerenje u institucije i vladavina prava, organizaciona kultura, zapošljivost i društvena kohezija, ravnomjeran regionalni razvoj, kulturni razvoj i integralna zaštita i upravljanje kulturnom baštinom i predjelima;
- **stanje prirodnih resursa** – opis stanja biodiverziteta, šuma, usluga ekosistema, voda, vazduha, zemljišta, životne sredine i zdravlja, neobnovljivih resursa, uticaj prirodnih i antropogenih hazarda;
- **stanje ekonomskih resursa** – makroekonomski trendovi, upravljanje razvojem i stanje sektora od ključnog značaja za održivi razvoj crnogorskog društva.

Četiri vrste zaliha kapitala (društveni, ljudski, ekološki i ekonomski) su uvijek najvažnije varijable u mnogim definicijama održivog razvoja. Veze između ove četiri vrste kapitala se mogu naći kroz sve tri dimenzije održivog razvoja, ali svaka zemlja

za sebe na bazi specifičnih kriterijuma odlučuje koje od tih veza su važnije od drugih (Pierantoni, 2004).

Deklaraciju o ekološkoj državi Crnoj Gori usvojila je Skupština Crne Gore 20. septembra 1991. U skladu s tom odlukom, Ustav Crne Gore iz 1992. godine sadrži definiciju Crne Gore kao "ekološke države", a isto je potvrđeno i Ustavom iz 2007. godine, nakon što je obnovljena nezavisnost. "Crna Gora je građanska, demokratska, ekološka i država društvene pravde, zasnovana na vladavini prava", propisano je članom 1 Ustava Crne Gore (Službeni list Crne Gore No. 1, 2007).

Vlada Crne Gore usvojila je prvu NSOR u aprilu 2007. godine, zajedno sa odgovarajućim Akcionim planom za period 2007-2012. Rezultati monitoringa i evaluacije pokazali su da je postignut solidan napredak - 47% u stubu životne sredine, 65% u stubu društvenog razvoja i 49% u stubu ekonomskog razvoja, što znači da je u prosjeku oko 53% od 236 planiranih mjera iz Akcionog plana NSOR za 2007. godinu realizovano do 2013. godine. Konačna procjena o nivou implementacije bila je oko 60% predloženih strateških mjera. Ove mjere su modifikovane i transponovane u novu NSOR do 2030. godine.

Usvajanjem nove NSOR 7. jula 2016. godine, Crna Gora je postala jedna od prvih zemalja članica UN koja je sprovela "nacionalizaciju" procesa implementacije globalne Agende 2030 u kontekstu nacionalne politike. Dobrovoljne nacionalne preglede sprovodile su 22 pilot zemlje, što je prezentovano na sastanku političkog foruma na visokom nivou (High Level Political Forum- HLPF) 2016. godine (Đurovic et al., 2018).

Osnovni dio NSOR do 2030. godine jeste Akcioni plan koji je podijeljen na šest tematskih područja sa 30 strateških ciljeva održivog razvoja Crne Gore, 102 mjere i 601 podmjerom. Akcioni plan predstavlja važan instrument za uključivanje i praćenje nivoa zrelosti Agende 2030 u Crnoj Gori, a sadrži ciljeve, mjere, podmjere, osnovne pokazatelje, ciljane vrijednosti i predloženu listu brojnih indikatora za mjerenje napretka u implementaciji Strategije (SDG indikatori, neki nacionalni indikatori, neki indikatori iz baze podataka različitih međunarodnih organizacija i

nekoliko tzv. složenih - kompozitnih indikatora). Ključne mjere i podmjere po tematskim oblastima akcionog plana NSOR do 2030. godine su predstavljene u narednoj tabeli.

Tabela 6. Akcioni plan crnogorske NSOR do 2030. godine: 6 tematskih oblasti, 30 strateških ciljeva, 102 mjere i 602 podmjere

	Broj mjera	Broj podmjera
Tematska oblast 1. LJUDSKI RESURSI - unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje društvene inkluzije		
1.1 Unaprijediti demografska kretanja i smanjiti demografski deficit	2	12
1.2 Unaprijediti zdravlje građana u svim uzrastima i smanjiti nejednakosti u zdravlju	3	37
1.3 Obezbijediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve	4	20
Tematska oblast 2. DRUŠTVENI RESURSI - podrška vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva		
2.1 Stimulisati aktivan odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja	7	42
2.2 Razviti sistem vrijednosti u skladu s ciljevima održivog razvoja zajednice	3	13
2.3 Razvijati državu kao efikasnu vladavinu prava	2	13
2.4 Prevažiti problem menadžerskog deficita i ojačati društveno odgovorno poslovanje	1	5
2.5 Stimulisati zapošljivost i društvenu inkluziju	3	26
2.6 Unaprijediti značaj kulture kao temeljne vrijednosti duhovnog, društvenog i ekonomskog razvoja koja znatno unapređuje kvalitet života građana	4	28
2.7 Uspostaviti efikasan i savremeni sistem integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulturne baštine i predjela	3	31
2.8 Postići ravnomjerniji socioekonomski razvoj svih jedinica lokalne samouprave i regiona zasnovanog na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju, s posebnim akcentom na razvoj sjevernog regiona	2	15
Tematska oblast 3. PRIRODNI RESURSI - očuvanje prirodnog kapitala		
3.1 Zaustaviti degradaciju vrijednosti obnovljivih prirodnih resursa: biodiverziteta, vode, mora, vazduha, zemljišta	2	15
3.2 Unaprijediti efiksnost upravljanja obnovljivim prirodnim resursima	6	40
3.3 Omogućiti simbiozu efekata unapređenja stanja životne sredine i očuvanja zdravlja ljudi	2	9
3.4 Riješiti probleme neodrživog kapacitiranja prostora generisane nerealnim zahtjevima u pogledu kvantiteta i niskim kvalitetom izgrađene sredine	7	39
3.5 Omogućiti resursno efikasnu upotrebu metaličnih i nemetalčnih sirovina	1	6
3.6 Ublažiti uticaje prirodnih i antropogenih hazarda	5	14

Tematska oblast 4. EKONOMSKI RESURSI - uvođenje zelene ekonomije		
4.1 Smanjiti nivo emisija gasova s efektom staklene do 2030. godine za 30% u odnosu na 1990. godinu	4	25
4.2 Poboľšati resursnu efikasnost u ključnim ekonomskim sektorima	5	16
4.3 Unaprijediti upravljanje otpadom primjenom pristupa u okviru cirkularne ekonomije	5	36
4.4 Omogućiti održivo upravljanje resursima obalnog područja i podsticati plavu ekonomiju	3	10
4.5 Podržati ozelenjavanje ekonomije kroz razvoj i primjenu operativnih instrumenata održive potrošnje i proizvodnje	3	16
4.6 Primjeniti društvenu odgovornost u praksi svih sektora u skladu s pozitivnim evropskim i međunarodnim iskustvima	3	12
4.7 Povećati nivo konkurentnosti crnogorske ekonomije za održivi razvoj i zelena radna mjesta	4	18
Tematska oblast 5. UPRAVLJANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ		
5.1 Jačati sistem upravljanja za održivi razvoj	2	9
5.2 Jačati upravljanje životnom sredinom unapređenjem primjene instrumenata zaštite životne sredine	3	12
5.3 Sprovesti reformu institucionalne organizacije sistema upravljanja za održivi razvoj	2	21
5.4 Uspostaviti sistem za praćenje održivosti nacionalnog razvoja uključujući praćenje sprovođenja ciljeva održivog razvoja	2	15
Tematska oblast 6. Finansiranje Za Održivi Razvoj		
6.1 Uspostaviti sistem održivog finansiranja životne sredine i očuvanja prirodnog kapitala kao komponente finansiranja za održivi razvoj	4	18
6.2 Omogućiti uvođenje zelene ekonomije mobilizacijom sredstava za finansiranje održivog razvoja	5	28

Izvor: Galli et al. (2018)

Nacionalno vlasništvo nad Agendom 2030 je naglašeno kao ključno za postizanje održivog razvoja, tako da će odvijanje procesa na nacionalnom nivou biti osnova za pregled na regionalnom i globalnom nivou, jer se globalni pregled zasniva na izvorima nacionalnih zvaničnih podataka. Praćenje i pregled u nacionalnom kontekstu se definiše kao dobrovoljni instrument kojim upravljaju zemlje, uzimajući u obzir različite nacionalne kapacitete i nivo razvoja i poštovanje postojećih nacionalnih politika i prioriteta. Izgradnja nacionalnih kapaciteta je neophodna radi kontinuirane realizacije programa za prenošenje SDGs u nacionalni kontekst, kao i za njihovo efikasno sprovođenje i monitoring. Jedno od rješenja koje NSOR preporučuje jeste postojeći UNEP-ov online sistem izvještavanja (IRIS). Od ukupno 169 potciljeva UN agende do 2030, njih 167 je prevedeno u mjere Akcionog plana NSOR, sve u skladu sa nacionalnim okolnostima i budućim potrebama. Samo dva zadatka nisu relevantna za Crnu Goru, i to 9.a i 9.c (MORT, 2016, str. 21-22).

2.3.1. Demografski, društveni, ekonomski i prirodni resursi

Osnovni princip strategije je da proizvodnja dobara i pružanje usluga zahtijeva četiri grupe neophodnih resursa, i to: **ljudske, društvene, prirodne i ekonomske**. Ove grupe resursa se smatraju najvažnijim nacionalnim resursima koji moraju biti održivi da bi se budućim generacijama omogućilo pravo na razvoj. Prema Nacionalnoj strategiji održivog razvoja, a u skladu sa već navedenom definicijom održivog razvoja, ekonomski, društveni i ekološki aspekti razvoja Crne Gore posljednjih decenija ukazuju na to da potrebe budućih generacija mogu biti ugrožene degradacijom i prirodnih i ljudskih i društvenih resursa.

NSOR definiše ljudski kapital kao kumulativno znanje, vještine, vrijednosti, kvalitetne lične odnose i druge resurse kojima određeno društvo raspolaže. OECD (2001b) definiše ljudski kapital kao skup znanja, vještina, kompetencija i osobina otjelotvorenih u pojedincu, koji omogućava stvaranje ličnog, društvenog i ekonomskog blagostanja. Autori NSOR naglašavaju da se ekonomski razvoj u značajnoj mjeri oslanja na ljudski kapital. Uticaj ljudskog kapitala seže dalje od ekonomije – njegov rast unapređuje nivo zdravlja, učešća u zajednici, povećava izgleda za zaposlenje. U osnovi koncepta ljudskog kapitala jeste kapital obrazovanja (formalno, neformalno i informalno učenje i obrazovanje), kapital zdravlja i kapital migracija, kao i ovladavanje značajnim ekonomskim informacijama.

Ljudski kapital se razvija ulaganjem države u poboljšanje kvaliteta života ljudi kroz javni sistem obrazovanja, zdravstvene i društvene programe, programe zapošljavanja, kao i kroz dodatnu edukaciju zaposlenih koja doprinosi ekonomski snažnijem i zdravijem društvu.

Što se tiče demografskog aspekta ljudskih resursa, rezultati Popisa stanovništva Crne Gore iz 2011. godine pokazali su nastavak trendova starenja i sporijeg rasta crnogorskog stanovništva, uočenih osamdesetih godina prošlog vijeka, što je u kombinaciji s internim i eksternim migracijama značajno uticalo na promjenu demografske slike Crne Gore. U Crnoj Gori je 2011. godine bilo ukupno 620.029 stanovnika, dok je 2003. godine taj broj iznosio 612.267. Dakle, u periodu između

dva popisa, ukupan broj stanovnika uvećan je za 1,3%. Prema scenariju MONSTAT-a (2008), do 2030. godine može se očekivati veće povećanje broja doseljenih nego broja odseljenih lica, što bi rezultiralo pozitivnim i rastućim migracionim saldom. Na migracije u Crnoj Gori znatno će uticati predstojeća očekivana integracija u EU i globalna kretanja.

U dijelu demografskih resursa, kao što je ranije navedeno, veoma su bitni zdravlje i obrazovanje i vještine. Zdrava populacija doprinosi sveukupnom društvenom i ekonomskom napretku, zbog čega je zdravlju potrebno posvetiti posebnu pažnju i angažovanjem svih društvenih sektora stvoriti uslove za njegovo očuvanje i unapređenje.

Obrazovanje je jedan od temeljnih preduslova održivog razvoja. Zelena ekonomija, unapređenje životne sredine, smanjenje siromaštva i društvene isključenosti, te ostvarivanje održivog razvoja u cjelini, segmenti su jednog pristupa koji podrazumijeva kvalitetnu obrazovnu politiku. Cjeloživotno učenje ima ključnu ulogu u razvoju pojedinca i unapređenju ekonomskog potencijala države.

Kada se govori o društvenim vrijednostima, moramo se osvrnuti na pojam društvenog kapitala. Društveni kapital, kao važan resurs jedne države, rezultat je njenog ukupnog istorijskog razvoja. Zato je kvalitet društvenog kapitala najvećim dijelom određen odnosom pojedinaca i organizacija prema ključnim postignućima njihovog razvoja, formiranom sistemu vrijednosti, materijalnoj i nematerijalnoj kulturnoj baštini (MORT, 2016, str. 28-35).

Četiri osnovne dimenzije društvenog kapitala su: vrijednosti, povjerenje u institucije/vladavina prava, dobra uprava, lokalne institucije i mreže. Ove je dimenzije moguće mjeriti na različite načine, ali se kao kriterijumi najčešće koriste članstvo u lokalnim asocijacijama i mrežama, nivo povjerenja u institucije i legitimnost normi, kao i kolektivna akcija (World Bank, 2002).

Kada govorimo o prirodnim resursima, moramo imati u vidu raznovrsnost i jedinstvenost resursa kojima Crna Gora raspolaže i moramo uvijek preduzimati mjere kako bi se taj prirodni potencijal očuvao, sve u skladu sa ustavnim

određenjem Crne Gore kao ekološke države, a isto tako poštujući princip održivog razvoja prema ranije pomenutoj definiciji Brundtland komisije. Kao izraz političke volje, nacionalna politika održivog razvoja uspostavljena je sprovođenjem NSOR i djelovanjem Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem (MORT, 2016, str. 52).

Ekosistemi pružaju širok spektar dobara i usluga od kojih u velikoj mjeri zavise dobrobit ljudi i mogućnosti ekonomskog razvoja. Usluge ekosistema obuhvataju formiranje plodnog zemljišta, prečišćavanje vode i vazduha, regulisanje klime, omogućavanje rekreativnih i turističkih aktivnosti i mnoge druge. Proizvodi ekosistema uključuju hranu, vlakna, gorivo, genetske resurse, lijekove itd. Sa stanovišta resursno efikasne ekonomije, problem predstavlja to što se mnoge usluge i proizvodi koriste kao da je njihova ponuda neograničena, kao i to što nijesu pravilno vrednovani na tržištu (oni se uglavnom uzimaju zdravo za gotovo i koriste kao „besplatna“ dobra). Zbog toga se ekosistemi često prekomjerno koriste, degradiraju i zagađuju, što negativno utiče na dugoročnu održivost ljudskih aktivnosti i otpornost na spoljne stresove (European Commission, 2011b).

Četvrtu grupu resursa čine ekonomski resursi. Od sticanja nezavisnosti 2006. i usvajanja prve NSOR 2007. godine, ekonomski razvoj Crne Gore obilježile su značajne promjene. Nakon početnih godina rasta u periodu 2007–2008. godine, nastupila je svjetska ekonomska kriza, koja se veoma negativno odrazila na malu i otvorenu crnogorsku ekonomiju. Dugoročno posmatrano, jačanjem konkurentnosti crnogorske ekonomije postepeno se može jačati i izvozna orijentacija zemlje i na toj osnovi prilagođavati izabrani model razvoja – onaj koji daje najbolje rezultate u unapređenju kvaliteta života građana na održivim osnovama. Ključni izazovi održivog razvoja Crne Gore i dalje su sljedeći: održavanje makroekonomske stabilnosti, ubrzanje privrednog rasta uvođenjem zelene ekonomije, uz poštovanje, očuvanje i vrednovanje svih nacionalnih resursa, posebno prirodnog kapitala, kao i uz veću resursnu efikasnost i podizanje nivoa konkurentnosti privrede, te uravnoteženi razvoj i na nivou regiona i među pripadnicima različitih društvenih grupa (MORT, 2016, str. 95).

2.3.2. Finansiranje za održivi razvoj

Za investicione potrebe ciljeva održivog razvoja, globalna zajednica mora preusmjeriti raspravu sa milijardi zvanične razvojne pomoći (engl. Official Development Assistance, ODA) na hiljade milijardi u svim vrstama investicija: javnim i privatnim, nacionalnim i globalnim, kako u kapitalu tako i u kapacitetima. Na globalnom nivou, postizanje predloženih SDGs zahtijevaće najbolje moguće korišćenje svakog dolara, počevši sa približno 135 milijardi dolara ODA. Najznačajnija razvojna potrošnja se dešava na nacionalnom nivou u vidu javnih resursa, a najveći potencijal je iz poslovanja privatnog sektora, finansija i investicija. Ovo je putanja od milijardi do hiljada milijardi (billions to trillions), koje svaka zemlja i globalna zajednica moraju zajedno podržati da bi se finansirala i postigla transformativna vizija SDGs.

Za “otključavanje” resursa potrebna je promjena paradigme o tome kako će se finansirati razvoj potreban za postizanje SDGs. Svijetu je potrebno finansiranje iz oblasti razvoja koje ide mnogo dalje od ispunjavanja nedostataka u finansiranju, a koji se mogu strateški iskoristiti za otključavanje, podsticanje i katalizovanje privatnih tokova i domaćih resursa. Ciljevi održivog razvoja su ambiciozni i značajne dodatne finansije će biti potrebne da bi se oni postigli. Oni su međusobno povezani, a ne nezavisni. Oni ne mogu biti finansirani kao individualni ciljevi, jer sve što se potroši na bilo koji pojedinačni cilj uticaće i biće pod uticajem potreba za finansiranjem ostalih ciljeva. Nacionalne razvojne potrebe i planovi svake zemlje će odrediti osnovne troškove postizanja SDGs (African Development Bank et al., 2015).

Među principima finansiranja održivog razvoja, kao osnovni principi se mogu izdvojiti sljedeći:

- **Integralni pristup finansiranju održivog razvoja.** Podrazumijeva mobilizaciju domaćih i inostranih sredstava, kao i mobilizaciju javnog i privatnog sektora;

- **Princip saradnje.** Finansiranje održivog razvoja zahtijeva saradnju i zajedničko djelovanje Skupštine, Vlade i jedinica lokalne samouprave, kao i svih drugih subjekata koji su nadležni i odgovorni za zaštitu životne sredine;
- **Princip ispunjavanja međunarodno preuzetih obaveza i učešća u globalnim partnerstvima.** Država treba da obezbijedi saradnju s drugim državama i solidarnost u rješavanju i finansiranju globalnih i međudržavnih pitanja zaštite životne sredine kroz potvrđivanje međunarodnih ugovora, zaključivanjem odgovarajućih sporazuma, obavještanjem drugih država o prekograničnim uticajima na životnu sredinu i ekološkim prijetnjama i katastrofama, kao i međunarodnom razmjenom informacija o životnoj sredini;
- **Princip transparentnosti i odgovornosti.** Dobro upravljanje, s posebnim fokusom na odgovornost i pravednu preraspodjelu mobilizovanih sredstava za održivi razvoj. Uspješna implementacija Agende zahtijeva transparentnost u procesu donošenja odluka, uspostavljanje jasnih pravila i odgovornosti za različite aktere, kao i obezbjeđivanje prikupljenih i dostupnih podataka svim zainteresovanim stranama u zemlji i na međunarodnom nivou;
- **Dosljednost politika za održivi razvoj.** Politike na svim nivoima i u svim sektorima moraju biti usklađene i kroz matricu finansiranja kako bi se ostvarili ciljevi održivog razvoja;
- **Jačanje standarda društvenog, ekonomskog i ekološkog razvoja kroz efektivne politike i praksu zasnovanu na održivim izvorima finansiranja.** Mobilisani međunarodni javni izvori finansiranja treba da pomognu realizaciju preuzetih obaveza na međunarodnom nivou;
- **Princip efikasnosti i koordinacije.** Upravljanje za održivi razvoj podrazumijeva održive finansije da bi zemlja mogla da sprovodi međunarodno preuzete obaveze i ciljeve održivog razvoja do 2030. godine;
- **Dalji razvoj modela finansiranja održivog razvoja.** Uzimajući u obzir najnovije dokumente (Akcioni plan iz Adis Abebe i UN agendu održivog razvoja do 2030. godine), potrebno je unaprijediti mehanizme finansiranja

održivog razvoja koji polaze od postojećih finansijskih principa i međunarodno preuzetih obaveza (World Wildlife Fund (WWF), 2015).

Glavni izvori finansiranja održivog razvoja treba da budu državni budžet, budžeti jedinica lokalne samouprave i fondovi osnovani upravo za tu namjenu. Sredstva se mogu obezbjeđivati i putem donacija, kredita, iz programa i fondova EU, UN i drugih relevantnih međunarodnih partnera Crne Gore. Na prihodnoj strani budžeta već su prepoznate posebne naknade (takse za zagađivanje po principu „zagađivač plaća”), dok na rashodnoj strani budžeta stoje različiti ekonomski instrumenti koji afirmišu principe održivog razvoja, kao npr. poreske, carinske i druge olakšice ili oslobađanja od obaveze plaćanja poreza za pravna lica i preduzetnike koji primjenjuju tehnologije i proizvode čiji je uticaj povoljniji od drugih, odnosno koji koriste obnovljive izvore energije (sunce, vjetar i sl.), odnosno opremu i uređaje koji neposredno služe zaštiti životne sredine.

Ostali ključni principi finansiranja životne sredine su:

- mobilizacija i efektivna upotreba izvora finansiranja zaštite životne sredine kroz osnivanje eko-fonda;
- mobilizacija sredstava iz privatnih izvora;
- princip primjene podsticajnih mjera i na lokalnom i na državnom nivou;
- korišćenje finansijskih aspekata principa prevencije (minimiziranje rizika), principa predostrožnosti (procjena očekivanog uticaja) i principa supsidijarnosti (država će sanirati štetu kada je zagađivač nepoznat) (MORT, 2016, str. 235-238).

Doumbia & Lauridsen (2019) takođe dijele izvore finansiranja na domaće i strane. Domaći su prihodi od poreza i privatna štednja, a strani su privatni (u vidu stranih direktnih investicija, portfolio investicija, doznaka) i javni (zvanična razvojna pomoć - ODA, dug i ostali javni tokovi). Predviđa se da najveći finansijski jaz postoji u energetskej infrastrukturi (oko 950 milijardi dolara), zatim u oblasti ublažavanja klimatskih promjena (850 milijardi dolara) i transportnoj infrastrukturi (770 milijardi dolara). Postoji i značajan jaz u društvenoj infrastrukturi, od procijenjenih

140 milijardi dolara u zdravstvu do 250 milijardi dolara u obrazovanju. Gaspar et al. (2019) procijenili su da će ispunjavanje SDGs u pet prioriternih oblasti - obrazovanje, zdravstvo, putevi i voda i kanalizacija - do 2030. zahtijevati dodatnu privatnu i javnu potrošnju od 528 milijardi dolara za zemlje niskog i srednje niskog dohotka, a 2,1 hiljadu milijardi dolara za brzorastuće ekonomije. Rozenberg i Fay (World Bank Group, 2019) smatraju da će troškovi nove infrastrukture, povezane sa SDGs, biti između 637 dolara (2% BDP-a) do 2,74 hiljade milijardi dolara (8% BDP-a) u zemljama niskog i srednje niskog dohotka.

2.3.3. Upravljanje održivim razvojem

Izveštaj UN Otvorene radne grupe o SDGs (United Nations, 2014) naglašava da su dobro upravljanje i vladavina prava neophodni za postizanje održivog, pravičnog i inkluzivnog ekonomskog rasta, održivog razvoja i iskorjenjivanje siromaštva i gladi.

Crna Gora se svojim ustavom opredijelila za razvoj utemeljen na principima održivog razvoja. U saradnji sa UN Univerzitetom za mir i razvoj, 1997. godine započeta je izrada dokumenta "Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države", kao svojevrsnog nacionalnog odgovora na ciljeve postavljene Agendom 21 na Zemaljskom samitu u Riju, a koji je završen 2001. godine. Nakon učešća na Samitu o održivom razvoju u Johaneshburgu, osnovan je Nacionalni savjet za održivi razvoj, kao savjetodavno tijelo Vlade Crne Gore za sprovođenje politike održivog razvoja, za čiju je implementaciju bilo zaduženo resorno ministarstvo nadležno za poslove zaštite životne sredine. Samim početkom realizacije projekata održivog razvoja (2005), započet je i proces izrade Nacionalne strategije održivog razvoja, koja je pripremana u saradnji sa Mediteranskom komisijom za održivi razvoj i koja je kao takva prihvatila najznačajnija opredjeljenja iz nacionalnih i evropskih dokumenata.

Nezadovoljavajući nivo sprovođenja zakona, politika i strategija smatra se jednom od osnovnih prepreka bržem napretku u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja u Crnoj Gori. Autori NSOR do 2030. godine smatraju da je neophodno unaprijediti ambijent za saradnju i partnerstvo među društvenim akterima kako bi se otvorio prostor za napredak u oblasti održive razvojne politike. Treba unaprijediti i

institucionalni okvir i integralno planiranje, ali i kapacitete (ljudske, tehničke i finansijske) javnog sektora (posebno u lokalnoj upravi i institucijama) podići na znatno viši nivo (MORT, 2016, str. 119-122).

Ranije naveden akcioni plan NSOR do 2030. godine prepoznaje i određeni broj mjera i podmjera koje se tiču upravljanja za održivi razvoj, i to u oblastima: a) jačanja sistema upravljanja za održivi razvoj; b) jačanja upravljanja životnom sredinom kroz poboljšanje implementacije instrumenata zaštite životne sredine; c) implementacije reformi institucionalne organizacije sistema upravljanja održivim razvojem i d) uspostavljanja sistema monitoringa nacionalnog održivog razvoja, uključujući napredak u implementaciji ciljeva održivog razvoja (MORT, 2016, str. 275).

3. EU agenda u funkciji ispunjavanja ciljeva održivog razvoja

Evropska unija je danas zajednica 27 država, u kojoj na 4,4 miliona km² živi oko 450 miliona stanovnika (5,8% svjetske populacije), u kojoj se službeno komunicira na 24 jezika i gdje se zajedničke politike sprovode preko veoma razgranatog mehanizma institucija koje objedinjava i uređuje pravna tekovina Unije, tzv. *acquis communautaire* (Đurović, 2017, str. 10). BDP EU je 2019. godine procijenjen na 13,89 hiljada milijardi eura i čini oko 18% svjetskog BDP-a. Udio EU u svjetskom izvozu dobara i usluga je 2019. godine iznosio 17,3%, a u svjetskom uvozu 15,6%, dok je udio u svjetskoj trgovini robama i uslugama na nivou od 16,4%. Glavni trgovinski partneri EU su Sjedinjene Američke Države, Kina, Ujedinjeno Kraljevstvo, Švajcarska i Rusija, respektivno (European Commission, 2020c). Kina je 2020. godine preuzela primat, a prvih pet su i dalje isti trgovinski partneri (European Commission, 2021a).

EU je politička i ekonomska unija, čije su članice demokratske evropske zemlje koje dijele iste vrijednosti i konstantno rade na poboljšanju života svojih građana. Od svog nastanka 1951. godine, tokom sedam decenija, omogućila je uspostavljanje mira i napretka u Evropi, stvaranje jedinstvene evropske valute (eura) i jedinstvenog tržišta bez granica između država. EU je postala velika trgovinska sila, veliki investitor i svjetski lider u oblastima poput zaštite životne sredine i razvojne pomoći. Više evropskih zemalja, uključujući Crnu Goru, već godinama se nalazi u pretpristupnom procesu i priprema se za članstvo, dok je Velika Britanija jedina članica koja je, nakon skoro četiri godine teških i neizvjesnih pregovora, 31. januara 2020. godine izašla iz Unije. Čitav proces stvaranja i razvoja EU, pridruživanja i pristupanja novih država Uniji naziva se jednim imenom *proces evropskih integracija* (Đurović, 2017, str. 9). Članstvo u EU predstavlja glavni spoljnopolički prioritet Crne Gore, koja se nalazi u desetoj godini pristupnih pregovora. Crna Gora je na Međuvladinoj konferenciji u Briselu, 30. juna 2020. godine, otvorila posljednje neotvoreno poglavlje – Poglavlje 8 - Konkurencija i državna pomoć.

3.1 Povezivanje ciljeva održivog razvoja i procesa pristupanja Crne Gore EU

Kada želimo povezati ostvarivanje UN ciljeva održivog razvoja i proces pristupanja i ostvarivanja punopravnog članstva u Uniji, možemo sistematizovati dva perioda integracionog puta Crne Gore:

1. pretpristupni period - kao buduća članica Evropske unije, Crna Gora se nalazi u pretpristupnom periodu, gdje je pregovaračko poglavlje 27 - Životna sredina i klimatske promjene najbitnije poglavlje koje vodi ostvarenju održivog razvoja, s obzirom na to da se EU agenda zasniva na poglavljima pravne tekovine Evropske unije, ali su za ovaj proces važna i mnoga druga poglavlja, kao što su energetika, poljoprivreda, industrijska politika, regionalna politika, finansijske i budžetske odredbe itd.;
2. postpristupni period, tj. ostvarenje prava i obaveza koje prozilaze iz punopravnog članstva u Uniji, što podrazumijeva i preuzimanje strožijih standarda u oblasti zaštite životne sredine i borbe protiv klimatskih promjena, te jačanje ekonomske, društvene i teritorijalne kohezije. Po postojećim projekcijama, ovaj period bi mogao da se odnosi na posljednjih pet godina ostvarivanja globalnih ciljeva održivog razvoja, tj. na period 2025-2030. godine.

Ključno pitanje u EU agendi Crne Gore, koja se nalazi u desetoj godini zahtjevnih pristupnih pregovora, jeste kako ispuniti sve obaveze postavljene po pojedinim pregovaračkim oblastima, tj. kako postići tzv. prelazna i zatvarajuća mjerila predviđena pojedinim poglavljima, kako bi Crna Gora postala punopravna članica Unije od 2025. godine. Naravno, najvažnije je postići suštinske reforme u Crnoj Gori, demokratske i ekonomske reforme, tako da rezultat ni jedne ni druge agende ne bude samo mjerenje „per se“, već mjerljiv ekonomski i ukupan društveni prosperitet građana Crne Gore.

Strategiju održivog razvoja prati i Strategija borbe protiv klimatskih promjena, usvojena iste godine, kao i Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i

primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena s Akcionim planom za period 2016-2020, čiji je osnovni cilj bio da se ispune uslovi za početak pregovora u ovoj najkompleksnijoj pregovaračkoj oblasti (Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene). Kada je riječ o kreiranju politike životne sredine i klimatskih promjena, posebno kroz navedene strateške dokumente, uključujući i harmonizaciju s pravnom tekovinom EU, najveći obim nadležnosti dodijeljen je Ministarstvu održivog razvoja i turizma. Dio koji je potrebno dalje izučavati i tražiti optimalna rješenja jeste definisanje institucionalnog okvira za upravljanje Strategijom, posebno zbog frekventnih promjena organizacionih formi koje prate ovaj proces.

Crna Gora je 10. decembra 2018. godine, na Međuvladinoj konferenciji, otvorila pregovore u Poglavlju 27. Evropska komisija je ranije prihvatila Pregovaračku poziciju Crne Gore, u kojoj su navedene sve naše buduće obaveze, za koje se politički i suštinski obavezujemo da ćemo ih ispunjavati dijelom u pretpristupnom periodu, a dijelom u tranzicionom periodu, a koji treba da bude odobren po ostvarivanju punopravnog članstva. Prednost ovog drugog perioda biće i mogućnost korišćenja tzv. strukturnih i investicionih fondova EU za ulaganja u održivi razvoj crnogorske ekonomije. Za Crnu Goru kao buduću članicu Evropske unije veoma su bitne i UN agenda i EU agenda, kao i sinergija koja proizilazi iz ta dva razvojna procesa koji se istovremeno odvijaju.

3.2 Pretpristupni period

U članu 49 Ugovora o EU (Ugovor iz Mاستrihta) definisan je uslov za članstvo u Uniji na sljedeći način: „svaka evropska država koja poštuje načela navedena u članu 2, može da zatraži da postane članica Unije”. U toj odredbi se istovremeno naglašava da se „Unija zasniva na načelima slobode, demokratije, poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda i na vladavini prava, načelima koja su zajednička svim državama članicama” (Official Journal of the European Union, 2012).

Tokom devedesetih godina prošlog vijeka postalo je izvjesno da će za zemlje Centralne i Istočne Evrope pravila ulaska u Uniju biti drugačija, odnosno jasnija i

zahtjevnija. Stoga je Unija „blagovremeno“ definisala kriterijume pristupanja, pripremajući se za neponovljivo veliko peto proširenje Unije na „Istok“, kada su članice postale osam zemalja Centralne i Istočne Evrope, ali i dvije male mediteranske zemlje (Đurović, 2016, str. 67).

U Kopenhagenu, u junu 1993. godine, na sastanku Evropskog savjeta, šefovi država i vlada EU definisali su kriterijume pristupanja Uniji. Proces pridruživanja, te potom pristupanja Evropskoj uniji, u najširem smislu definisan je kao ispunjavanje tzv. kriterijuma iz Kopenhagena, koji obuhvataju grupu političkih (stabilnost demokratskih institucija, vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava i zaštitu manjina), ekonomskih (postojanje funkcionalne tržišne privrede i sposobnost suočavanja sa konkurentskim pritiskom i zajedničkim tržištem EU) i pravnih kriterijuma pristupanja (sposobnost preuzimanja obaveza koje proističu iz članstva, uključujući ciljeve ekonomske i monetarne unije).

Pored navedene tri osnovne grupe kriterijuma, Evropski savjet je na istom sastanku u Kopenhagenu definisao i četvrti kriterijum - tzv. integracioni kapacitet EU, odnosno sposobnost integrisanja novih država članica (European Council, 1993).

Nakon par godina, na sastanku Evropskog savjeta u Madridu (European Council, 1995) dodat je još jedan, tzv. administrativni kriterijum, koji obuhvata prilagođavanje administrativnih, upravnih i pravosudnih struktura normama EU, kako bi se zakonodavni okvir EU mogao djelotvorno primjenjivati. Dodatno, u Luksemburgu 1997. godine uvode se pristupna partnerstva, pretpristupna podrška i definišu pravila pristupnog procesa (European Council, 1997).

Crna Gora, zajedno sa Albanijom, Bosnom i Hercegovinom, Kosovom, Sjevernom Makedonijom i Srbijom, danas predstavlja prostor Zapadnog Balkana, koji poslije pristupanja Hrvatske čini potencijalno novi krug proširenja Unije (Đurović, 2017, str. 61).

Podrška Evropske unije zemljama Zapadnog Balkana (ZB) na putu evropske integracije potvrđena je na Samitu u Solunu 2003. godine (Council of the European Union, 2003). EU je ovim zemljama dala jasnu perspektivu punopravnog članstva u

EU, nakon ispunjavanja određenih obaveza preuzetih Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). SSP predstavlja prvi “ugovor” između Unije i zemlje koja želi postati punopravna članica. Zaključenjem ovog sporazuma državi se u razvojnoj klauzuli potvrđuje status potencijalnog kandidata za članstvo u EU, ali se ne definiše unaprijed bilo kakav datum pristupanja EU. Približavanje punopravnom članstvu temelji se na individualnim sposobnostima prihvatanja evropskih standarda i kriterijuma, dostignućima u izgradnji regionalne stabilnosti i pojedinačnim rezultatima u sprovođenju obaveza koje proizilaze iz pridruženog članstva.

Crna Gora je, nakon godinu dana uspješne primjene Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, podnijela zahtjev za članstvo u EU, 15. decembra 2008. godine u Parizu, a nakon složenog dvogodišnjeg procesa pregovora sa Evropskom komisijom, ostvarila je status zemlje kandidata za članstvo u Evropskoj uniji 17. decembra 2010. godine (Đurović, 2017, str. 65-70).

Ipak, proces pristupanja je mnogo rigorozniji i sveobuhvatniji nego ranije, što odslikava evoluciju evropskih politika, ali i iskustva prošlih proširenja. Čitav proces je izgrađen na striktnoj, ali pravičnoj kondicionalnosti, sa napretkom prema članstvu svake zemlje koja ispuni postavljene kriterijume. Ključna lekcija iz prošlih proširenja je važnost adresiranja „fundamentals first“, tj. najprije osnovna pitanja, što je uvedeno 2013. godine, kako bi se osigurao snažniji fokus na fundamentalne reforme na početku procesa proširenja (European Commission, 2013).

Zbog toga, od 2011. godine, u susret otvaranju pregovora sa Crnom Gorom, prvenstveno u oblasti političkih i zakonskih kriterijuma, Evropska komisija je predložila nova pravila za pregovaranje u poglavljima 23 i 24, tako da se ova poglavlja, koja se odnose na pravosuđe i osnovna prava, pravdu, slobodu i bezbjednost, ubuduće rješavaju na početku procesa pristupanja, kako bi se omogućio maksimalni napredak u implementaciji prije završetka pregovora. Nova pregovaračka pravila su definisana za cijeli region (Đurović, 2017, str. 63).

Evropski savjet je 9. decembra 2011. godine, na bazi izvještaja Komisije o rezultatima koje je Crna Gora ostvarila u određenim oblastima, donio političku

odluku da počnu pristupni pregovori sa Crnom Gorom, uz uslov da se pripremi još jedan izvještaj Komisije na proljeće 2012. godine, da analitički pregled zakonodavstva počne i prije otvaranja pregovora, da se pripreme pregovaračke platforme i timovi i da Crna Gora prihvati novi pregovarački okvir.

Evropska komisija je 22. marta 2012. godine ocijenila da je Crna Gora ostvarila dovoljan nivo usaglašenosti sa kriterijumima pristupanja, posebno političkim, i da može početi pristupne pregovore. Komisija je ponovila svoju preporuku da pregovori sa Crnom Gorom mogu da počnu, što je Savjet 26. juna 2012. godine i usvojio.

Analitički pregled zakonodavstva (screening) počeo je već 26. marta 2012. godine sa Poglavljem 23 - Pravosuđe i temeljna prava, a okončan je 27. juna 2013. godine sa Poglavljem 31 - Vanjska, bezbjednosna i odbrambena politika (Đurović, 2017, str. 85-86). Nakon potvrde i od strane Evropskog savjeta, pristupni pregovori su počeli 29. juna 2012. godine u Luksemburgu, prvom sesijom Međuvladine konferencije (MVK). Na prvoj MVK predstavljene su tzv. pregovaračke platforme, odnosno razmijenjene opšte pregovaračke pozicije EU i Crne Gore.

Bitni elementi zajedničkog pregovaračkog okvira EU27 su:

- *Politika uslovljenosti i granični sporovi:* Crna Gora treba da preuzme aktivnosti u rješavanju svih graničnih sporova, shodno principima mirnog poravnanja sporova i u skladu sa Poveljom UN i UN konvencijom o zakonu na moru, uključujući i obavezujuću nadležnost Međunarodnog suda pravde, ako bude neophodno;
- *Politika uslovljenosti u vezi sa SSP-om i Mišljenjem EK:* Ispunjavanje obaveza iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, kao i progres ostvaren u oblastima koje su identifikovane u sedam političkih prioriteta, veoma su važni za normalan tok pregovaranja;
- *Euro:* Činjenica da Crna Gora već koristi euro kao jedino zakonsko sredstvo plaćanja i da zbog toga nema na raspolaganju standardne instrumente monetarne politike, znači da je fiskalna politika glavni instrument. Upotreba

europa u Crnoj Gori potpuno je različita od članstva u Eurozoni. To pitanje će se razmatrati tokom pregovora. Crna Gora će učestvovati u ekonomskoj i monetarnoj uniji kroz pristupanje kao država članica sa izuzećem i pridružiće se eurozoni u skladu sa odlukom Savjeta u vezi sa tim pitanjem, nakon ocjene ispunjenosti neophodnih uslova. Preostala pravna tekovina u ovoj oblasti u potpunosti će se primjenjivati od dana pristupanja;

- *Suspenzivna klauzula*: U slučaju ozbiljnih i upornih kršenja vrijednosti na kojima počiva Unija, EK će, na sopstvenu inicijativu ili na zahtjev države članice, preporučiti suspenziju pregovora i predložiti uslove za eventualno nastavljanje. Savjet će odlučiti kvalifikovanom većinom o takvoj preporuci, nakon što Crna Gora da svoje argumente. Države članice će učestvovati na Međuvladinoj konferenciji u skladu sa odlukom Savjeta, bez prejudiciranja opšteg zahtjeva za jednoglasnošću. O navedenom biće obaviješten i Evropski parlament;
- *Klauzula o balansu*: Mora postojati sveobuhvatni balans napretka između pregovaračkih poglavlja. Polazeći od značaja koji pregovaračka poglavlja 23 i 24 (Pravosuđe i temeljna prava; Pravda, sloboda i bezbjednost) imaju u odnosu na vrijednosti na kojima počiva Unija, kao i imajući u vidu njihov značaj za implementaciju pravne tekovine u svim segmentima – ukoliko se procijeni da progres u pregovorima u ovim oblastima značajno zaostaje za ukupnom dinamikom pregovora i ako se iscrpe sve druge raspoložive mjere, Komisija će, na sopstvenu inicijativu ili na zahtjev jedne trećine država članica, predložiti da preporuka za otvaranje/zatvaranje drugih pregovaračkih poglavlja bude “zamrznuta” i usvojiti određene mjere do ponovnog uspostavljanja ravnoteže. Savjet će odlučiti kvalifikovanom većinom o takvom predlogu i uslovima za preduzimanje mjera.

Pored osnovnog teksta, Zajednički pregovarački okvir EU sadrži i dva aneksa: Procedure organizacije samih pregovora i Pregled pregovaračkih poglavlja (European Union, 2012).

Bitni elementi generalne pozicije Crne Gore za pregovore sa EU27, pored opšte političke deklaracije o posvećenosti ispunjenju obaveza procesa pristupanja, su:

- *EU članstvo kao ključni spoljopolitički prioritet.* Cilj pregovora je punopravno članstvo Crne Gore u EU; Crna Gora je posvećena sveobuhvatnom procesu tranzicije i reformi, što podrazumijeva izgradnju funkcionalne tržišne ekonomije, jačanje parlamentarne demokratije, kao i izgradnju efikasnih državnih institucija na standardima i vrijednostima na kojima se temelji Evropska unija;
- *Granice.* Crna Gora je posvećena rješavanju bilateralnih graničnih sporova u skladu s principima mirnog rješavanja sporova Povelje Ujedinjenih nacija i Konvencije UN o pravu mora, uključujući, ukoliko je potrebno, i Međunarodni sud pravde;
- *Usklađivanje politika i sporazuma.* Crna Gora se u potpunosti obavezuje da će uskladiti svoje politike prema trećim državama i pozicije unutar međunarodnih organizacija s politikama i pozicijama Evropske unije. Crna Gora je svjesna da svi bilateralni sporazumi između Crne Gore i EU, kao i svi međunarodni sporazumi koje je Crna Gora zaključila, a koji nijesu kompatibilni s obavezama članstva, neće više važiti od dana pristupanja EU; Crna Gora se redovno pridružuje deklaracijama, zajedničkim pozicijama i izjavama EU;
- *Prihvatanje novih pravila pregovora.* Crna Gora prihvata novi pristup Evropske unije da započne pristupne pregovore poglavljima 23 i 24 i nastavi nadgledanje implementacije i postizanje kvalitetnog bilansa ostvarenih rezultata u ovoj oblasti do samog kraja pristupnih pregovora;
- *Euro.* Crna Gora dijeli ciljeve Ekonomske i monetarne unije i preduzeće sve neophodne aktivnosti kako bi uskladila svoju monetarnu i fiskalnu politiku s politikom Evropske unije, radi ispunjavanja zahtjeva koje Ekonomska i monetarna unija podrazumijeva. Crna Gora je unilateralno uvela euro kao zvaničnu valutu pod izuzetnim okolnostima i svjesna je da je sadašnja upotreba eura potpuno različita od članstva u Eurozoni, koja predviđa eventualno prihvatanje eura kao krajnju tačku procesa konvergencije u

okviru multilateralnog okvira. Crna Gora je svjesna da će pristupanje Eurozoni uslijediti nakon pozitivne odluke Savjeta na osnovu evaluacije o ispunjenju mastriških kriterijuma, u skladu s Deklaracijom o euru koju je Savjet EU usvojio oktobra 2007. godine;

- *Jačanje konkurentnosti ekonomije* će biti jedan od najvažnijih ciljeva ekonomske politike Crne Gore u okviru pristupnih pregovora, radi poboljšanja njene sposobnosti da izdrži pritiske konkurencije i tržišnih snaga u Evropskoj uniji. Crna Gora očekuje da će ishod pregovora osigurati uslove za stabilno finansijsko i makroekonomsko okruženje, konkurentnu tržišnu ekonomiju, jake industrijske i poljoprivredne sektore, kao i obrazovanu i fleksibilnu radnu snagu;
- *Zajedničko tržište i četiri ekonomske slobode*. Budući da je unutrašnje tržište osnova Evropske unije, Crna Gora će nastaviti da usklađuje svoje zakonodavstvo s pravnom tekovinom Evropske unije, radi uklanjanja svih prepreka slobodnom kretanju robe, ljudi, usluga i kapitala, koji čine osnovu funkcionisanja unutrašnjeg tržišta;
- *Administrativni kapaciteti*. Crna Gora će raditi na tome da obezbijedi adekvatne administrativne kapacitete u svim oblastima vezanim za proces evropske integracije;
- *Crna Gora kao ravnopravna država članica*. U pregovorima će Crna Gora nastojati da osigura svoj politički, ekonomski i finansijski položaj u Evropskoj uniji koji odgovara njenoj srazmjernoj snazi u odnosu na druge države članice. Crna Gora želi da kao ravnopravna država članica učestvuje u institucijama Evropske unije, na osnovu odredaba Ugovora o EU i u istom obimu kao postojeće države članice slične veličine;
- *Službeni jezik*. Upotreba crnogorskog jezika kao jednog od službenih jezika u institucijama EU predstavljaće doprinos obogaćivanju kulturne raznolikosti EU i očuvanja nacionalnog identiteta država članica EU. Crna Gora se obavezuje da izradi prevode pravne tekovine na službeni jezik prije dana pristupanja;

- *Prelazna razdoblja.* Tokom pregovora će biti zatraženi tranzicioni periodi za one sektore u kojima, u trenutku pristupanja Evropskoj uniji, neće postojati dovoljan nivo pripremljenosti za potpuno usklađivanje i primjenu. Razdoblja će biti vremenski ograničena, sa planovima i jasno određenim fazama do njihove potpune primjene, kao i jasnim opravdanjem zahtjeva (Vlada Crne Gore, 2012).

Uprkos reformama koje se tiču vladavine prava, fokusa na osnovna pitanja i okvira koji je dat novom strategijom proširenja iz 2018. godine, čitav proces mora biti bolje dizajniran da bi se suočio sa strukturnim slabostima u zemljama, posebno u oblasti osnovnih pitanja.

Zato je EU u februaru 2020. godine objavila novi pregovarački okvir koji treba da podrži transformaciju zemalja Zapadnog Balkana u funkcionalne tržišne ekonomije koje mogu uspješno biti dio jedinstvenog tržišta Unije, kreirati radna mjesta i preduzetničke mogućnosti, raditi na poboljšanju biznis i investicionog ambijenta, uz promociju vladavine prava i zaustavljanja „odliva mozgova“ iz regiona.

U narednoj tabeli dajemo prikaz klastera pregovaračkih poglavlja koji su suština novog pregovaračkog okvira (European Commission, 2020a):

Tabela 7. Klasteri pregovaračkih poglavlja

1. Osnovna pitanja	23. Pravosuđe i osnovna prava 24. Pravda, sloboda i bezbjednost Ekonomski kriterijumi Funkcionalnost demokratskih institucija Reforma javne uprave 5. Javne nabavke 18. Statistika 32. Finansijska kontrola
2. Unutrašnje tržište	1. Sloboda kretanja robe 2. Sloboda kretanja radnika 3. Pravo osnivanja preduzeća i sloboda pružanja usluga 4. Sloboda kretanja kapitala 6. Privredno pravo 7. Pravo intelektualne svojine 8. Politika konkurencije 9. Finansijske usluge 28. Potrošači i zaštita zdravlja

3. Konkurentnost i inkluzivni rast	10. Informaciono društvo i mediji 16. Porezi 17. Ekonomska i monetarna unija 19. Društvena politika i zapošljavanje 20. Preduzetništvo i industrijska politika 25. Nauka i istraživanje 26. Obrazovanje i kultura 29. Carinska unija
4. Zelena agenda i održivo povezivanje	14. Transportna politika 15. Energetika 21. Transevropske mreže 27. Životna sredina i klimatske promjene
5. Resursi, poljoprivreda i kohezija	11. Poljoprivreda i ruralni razvoj 12. Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika 13. Ribarstvo 22. Regionalna politika i koordinacija strukturnih fondova 33. Finansijske i budžetske odredbe
6. Vanjski odnosi	30. Vanjski odnosi 31. Vanjska, bezbjednosna i odbrambena politika

Izvor: Prilagođeno prema European Commission (2020a, str. 7)

Savjet EU je u maju 2021. godine usvojio revidiranu metodologiju koja će se primjenjivati u pregovorima sa Crnom Gorom i Srbijom, koje su i dalje jedine zemlje Zapadnog Balkana koje aktivno pregovaraju članstvo u Uniji. Suština revidirane metodologije je:

- Da neće biti privremenog zatvaranja poglavlja dok se ne ispune privremena mjerila u poglavljima 23 i 24, a kada se ona ispune i postave završna mjerila, biće potrebno revidiranje akcionih planova u oblasti vladavine prava. U te planove će biti uključena i pitanja funkcionisanja demokratskih institucija i reforme javne uprave, kako bi se stimulisale reforme u tim oblastima;
- Poglavlja 23 i 24, kao ključna u procesu pregovora, biće zatvorena na kraju, kako je i dogovoreno prije samog otvaranja pregovora;
- Međuvladine konferencije će se fokusirati na relevantne aspekte klastera osnovnih pitanja, u cilju obezbjeđenja političke pažnje i vidljivosti ključnih reformi u vladavini prava, reformi javne uprave, funkcionisanju demokratskih institucija ili ekonomskim kriterijumima, ali i javnim nabavkama, statistici i finansijskoj kontroli;

- Borba protiv korupcije će se usmjeravati kroz jači fokus na relevantna poglavlja. Poglavlja neće biti privremeno zatvarana prije nego se implementiraju značajne antikoruptivne politike u tom poglavlju;
- Korektivne mjere će se razmatrati u slučaju problema u toku pregovora u skladu sa klauzulom reverzibilnosti, koja je predviđena metodologijom usvojenom 2020. godine.

Od 2021. godine se sve MVK odigravaju na političkom nivou (tzv. političke međuvladine konferencije), s ciljem jačeg političkog upravljanja, kao i forum za politički dijalog o procesu reformi. Namjera je da one uzmu u obzir cjelokupni proces pristupanja i naprave plan za narednu godinu, uključujući otvaranje i zatvaranje klastera/poglavlja i moguće korektivne mjere. MVK će omogućiti redovan politički dijalog i neće zavisiti od bilo kojeg klastera ili poglavlja koje treba otvoriti/zatvoriti. Održavaće se bar jednom godišnje, nakon usvajanja godišnjih izvještaja o proširenju EK i zaključaka Evropskog savjeta, ali i uvijek kada bude potrebno (Council of the European Union, 2021).

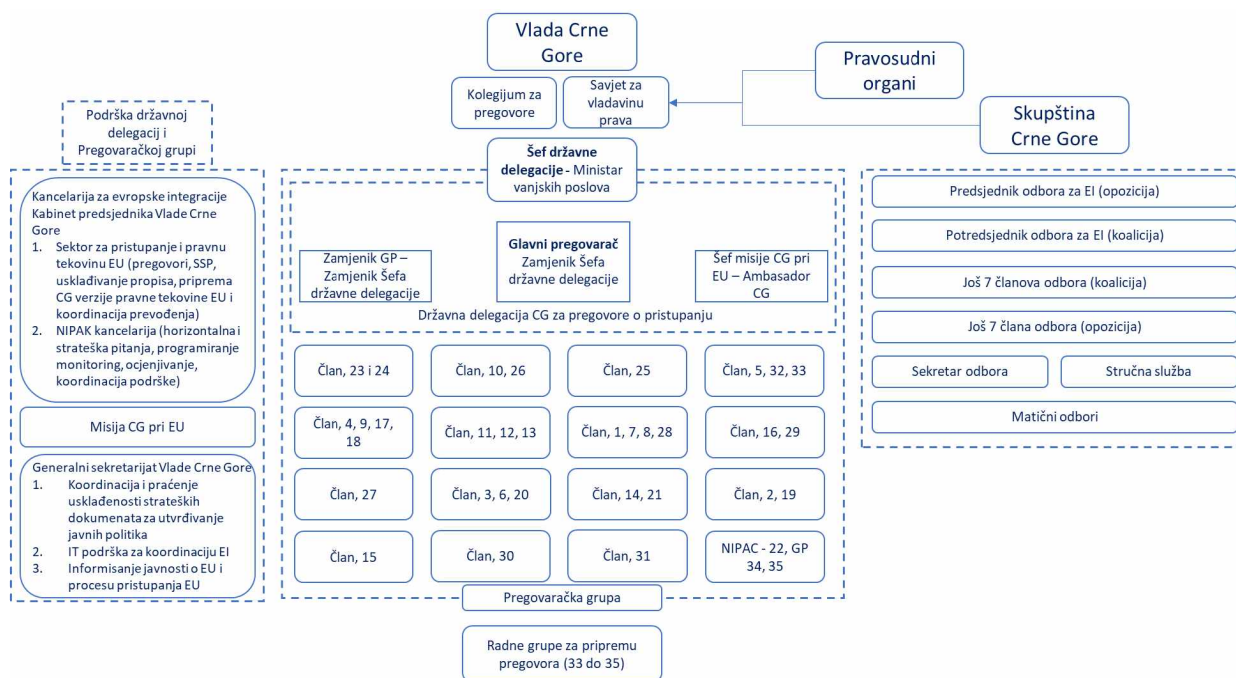
3.2.1 Pregovaračka struktura

Nakon što je imenovala glavnog pregovarača u decembru 2011. godine, Vlada Crne Gore je 2. februara 2012. godine usvojila Odluku o uspostavljanju strukture za pregovore o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji, nakon čega je nastavila kreiranje pregovaračke strukture.

Pregovaračku strukturu Crne Gore za pregovore sa EU čine: Kolegijum za pregovore o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji, Državna delegacija Crne Gore za pregovore o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji, Savjet za vladavinu prava (Savjet), Pregovaračka grupa za vođenje pregovora o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji, radne grupe za pripremu i vođenje pregovora o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji po pojedinim poglavljima pregovora – pravne tekovine EU, Kancelarija glavnog pregovarača za vođenje pregovora o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji i Sekretarijat Pregovaračke grupe (Službeni list Crne Gore, 9/2012, 15/2014, 19/2017, 33/2018a, 48/2018b).

Pregovaračka struktura se više puta mijenjala, a na šemi ispod je važeća struktura od jula 2018. godine. Za očekivati je da će nova vlada, koja je stupila na dužnost 4. decembra 2020. godine, spojiti Kancelariju za evropske integracije i Generalni sekretarijat Vlade u jedno tijelo (lijevi dio šeme).

Šema 1. Struktura za pregovore Crne Gore sa Evropskom unijom (jul 2018)
Izvor: Đurović (2020)

Kolegijum za pregovore je radno tijelo Vlade Crne Gore, na kojem se raspravlja o svim pitanjima u vezi sa pregovorima. Čine ga predsjednik Vlade, potpredsjednici Vlade i ministar vanjskih poslova i glavni pregovarač za vođenje pregovora za pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji. Državna delegacija vodi političke razgovore i pregovore sa državama članicama i institucijama EU i odgovorna je za uspješno odvijanje pregovora u svim poglavljima pregovora, tj. pravne tekovine EU. Državna delegacija djeluje u skladu sa smjernicama za pregovore koje usvaja Vlada i odgovara za svoj rad Vladi. Ona podnosi Vladi izvještaj o stanju pregovora nakon svakog sastanka međuvladine konferencije.

Državnu delegaciju čine:

1. šef Državne delegacije – ministar vanjskih poslova ili glavni pregovarač,
2. zamjenik šefa Državne delegacije – zamjenik glavnog pregovarača koji je nadležan za poglavlje pravne tekovine koje je predmet međunarodne konferencije,
3. šef Misije Crne Gore pri Evropskoj uniji,
4. zamjenik glavnog pregovarača za Instrument za pretpristupnu pomoć, IPA.

Crnu Goru na međuvladinoj konferenciji predstavlja šef Državne delegacije, nadzire i usmjerava pregovore po svim poglavljima pregovora. Danas je to ministar vanjskih poslova (ako je MVK na nivou ministara) ili glavni pregovarač. Pregovore neposredno vodi glavni pregovarač, a ove poslove vrši i u Misiji Crne Gore pri EU u statusu ambasadora. Kancelarija glavnog pregovarača, koja funkcioniše pri Kabinetu Predsjednika Vlade, vrši stručne i administrativno-tehničke poslove za potrebe glavnog pregovarača.

Pregovaračka grupa je zadužena za stručni i tehnički nivo pregovora sa institucijama i državama članicama Unije po svim poglavljima pregovora. Pregovaračka grupa razmatra i utvrđuje prijedloge pregovaračkih pozicija i za svoj rad odgovara Vladi. Pregovaračka grupa vrši poslove u skladu sa smjernicama za pregovore koje usvaja Vlada. Pregovaračka grupa šefu Državne delegacije i Vladi podnosi izvještaje o stanju pregovora nakon svakog sastanka MVK, kao i posebne izvještaje, ukoliko to šef Državne delegacije i Vlada zatraže.

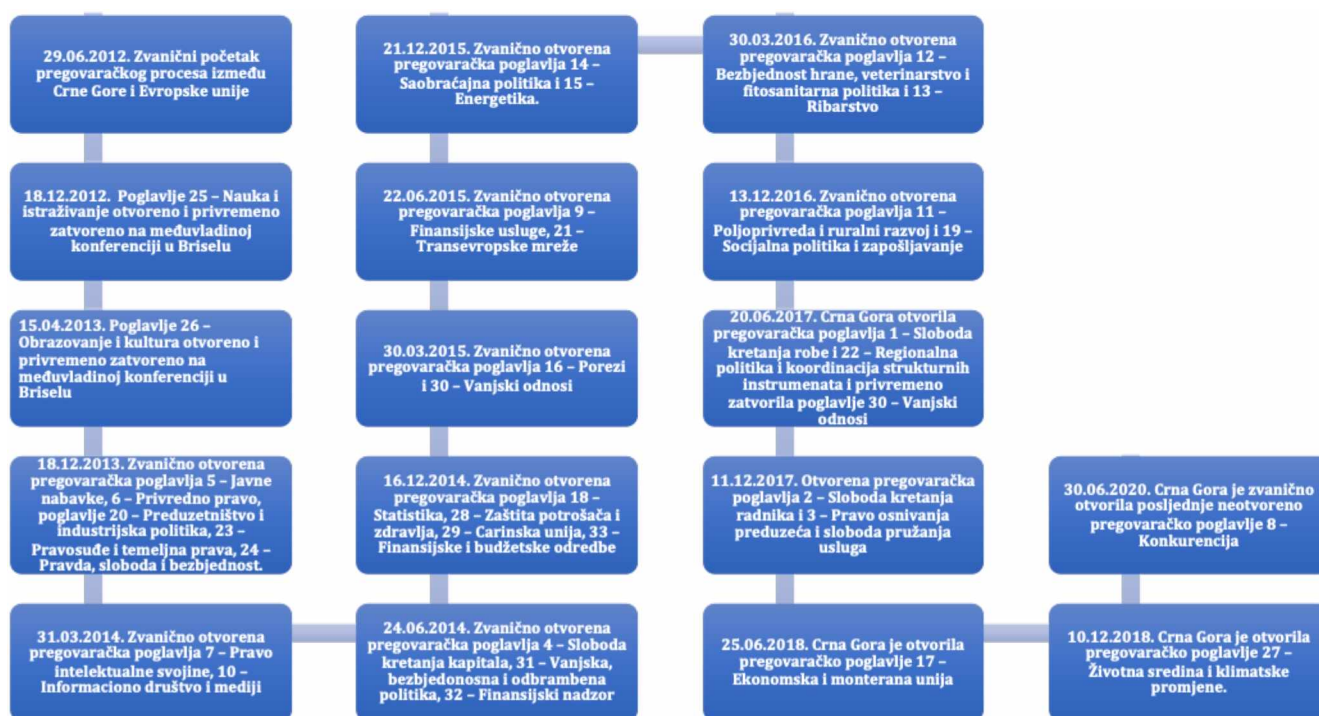
Pregovaračku grupu čine:

1. glavni pregovarač, koji rukovodi radom pregovaračke grupe,
2. zamjenici glavnog pregovarača,
3. članovi Pregovaračke grupe zaduženi za pojedina poglavlja pregovora,
4. šef Misije Crne Gore pri Evropskoj uniji.

Glavni pregovarač može predložiti Vladi da se u rad Pregovaračke grupe, po potrebi, u savjetodavnoj ulozi uključe i stručnjaci za pojedine oblasti (domaći i strani).

Trideset tri formirane radne grupe učestvuju u analitičkom pregledu i ocjeni usklađenosti zakonodavstva Crne Gore sa pravnom tekovinom Evropske unije; u izradi predloga pregovaračkih pozicija; u izradi, realizaciji i izvještavaju o realizaciji akcionih planova i drugih dokumenata od značaja za pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji; prate i izvještavaju o realizaciji mjerila za otvaranje, privremenih i završnih mjerila; u izradi i reviziji Programa pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji; učestvuju na sastancima pododbora za stabilizaciju i pridruživanje; učestvuju u ekspertskim misijama i vrše druge poslove od značaja za pregovore, uz podršku organa državne uprave i drugih organa i institucija (Službeni list Crne Gore, No. 9, 2012, str. 4-5).

Nakon devet godina pregovora, trenutno stanje otvorenih/privremeno zatvorenih poglavlja prikazano je na sljedećoj šemi:

Šema 2. Pregled toka pregovora – otvorena/privremeno zatvorena poglavlja, status 30. 6. 2020. godine
Izvor: Ilustracija autora

Pregovori o pristupanju su pregovori o uslovima pod kojima država kandidat pristupa Evropskoj uniji i njenim osnivačkim ugovorima, a koji se nakon završetka utvrđuju međunarodnim ugovorom između država članica Evropske unije i države kandidata, tzv. Ugovorom o pristupanju. Hrvatska je formalno pregovarala 5 godina i 9 mjeseci, ali u slučaju Crne Gore, zbog rasta kriterijuma uslovljenosti, još uvijek nije jednostavno govoriti o projekciji pristupnog procesa i datumu punopravnog članstva u Uniji.

Sa druge strane, vrata EU su otvorena. Proširenje ostaje ključna politika Unije, koja na bazi obostranog interesa treba da doprinese miru, demokratiji, stabilnosti i ekonomskom prosperitetu i država članica i država kandidata. Konačno, poučeni iskustvom svjetske finansijske i ekonomske krize, važno je da u saradnji sa Evropskom unijom jačamo i ekonomsko upravljanje, unapređujemo ambijent poslovanja za slobodan protok roba i usluga i podižemo konkurentnost naše ekonomije. Crna Gora je definisala članstvo u EU kao svoj strateški spoljnopolitički prioritet, te će se daljem toku pregovora intenzivno posvetiti u narednom srednjem roku, kako bi ih uspješno okončala. Pregovaraju se ukupno 33 poglavlja Acquis-a, dok dva ostaju za kraj – Poglavlje 34 - Odnos sa institucijama EU i Poglavlje 35 - Ostala pitanja (Đurović, 2017, str. 94-98).

Nakon privremenog zatvaranja pregovora u svim poglavljima, Evropski savjet u svojim zaključcima uobičajeno obilježava završetak pregovora s državom kandidatom. Rezultati pregovora zatim se ugrađuju u odredbe nacrtu Ugovora o pristupanju, u čijoj izradi učestvuju predstavnici država članica i institucija Evropske unije i predstavnici države kandidata. Nakon postizanja dogovora o tekstu nacrtu Ugovora o pristupanju između Evropske unije i države kandidata, dokument se upućuje na odgovarajući postupak u institucije i države članice Evropske unije i države kandidata. Na osnovu nacrtu Ugovora, a prije njegovog potpisivanja, Evropska komisija mora donijeti konačno mišljenje o zahtjevu za članstvo države kandidata, Evropski parlament dati saglasnost, a Savjet na kraju donijeti jednoglasnu odluku o prihvatanju nove države članice i njenog zahtjeva za članstvo. Država kandidat počinje učestvovati u radu tijela Savjeta Evropske unije i Evropskog parlamenta kao aktivni posmatrač nakon potpisivanja Ugovora o pristupanju. Da bi

Ugovor o pristupanju stupio na snagu, treba da ga ratifikuju nacionalni parlamenti država članica i države kandidata (Kancelarija za evropske integracije, Vlada Crne Gore, 2014).

3.2.2 Zatvarajuća mjerila

S obzirom na to da je fokus samog rada Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene, ovdje ćemo prikazati samo zatvarajuća mjerila za ovo poglavlje, kojih ima osam i koja su predstavljena na MVK, na kojoj je Poglavlje i otvoreno 10. decembra 2018. godine u Briselu:

1. Crna Gora nastavlja da se usklađuje sa horizontalnim direktivama i pokazuje da će u potpunosti biti spremna osigurati njihovo djelotvorno sprovođenje i primjenu na dan pristupanja;
2. Što se tiče kvaliteta vazduha, Crna Gora se u potpunosti usklađuje sa revidiranom Direktivom o smanjenju nacionalnih emisija određenih atmosferskih zagađujućih materija (Direktiva NEC 2016/2284 / EU). Crna Gora predstavlja analizu troškova i efekata strategije kontrole emisija za 2020. i 2030, koja će poslužiti kao osnova za konačni sporazum između EU i Crne Gore o njenim obavezama smanjenja prema NEC direktivi. Crna Gora godišnje izvještava o svojim emisijama u skladu sa Direktivom i Konvencijom o prekograničnom zagađenju vazduha na velike daljine i razvija nacionalni program za kontrolu zagađenosti vazduha. Osim toga, Crna Gora unapređuje pripremu za implementaciju pravne tekovine EU u ovoj oblasti redovnim preduzimanjem mjera za smanjenje zagađenja vazduha u Crnoj Gori, posebno u područjima gdje su prekoračene granične vrijednosti EU za kvalitet vazduha, te razvijanjem ili ažuriranjem planova za kvalitet vazduha, kako je predviđeno Direktivom o kvalitetu vazduha i čistijem vazduhu u Evropi (Direktiva 2008/50/EC);
3. Crna Gora odlučuje o svom sistemu upravljanja otpadom i posvećuje adekvatna sredstva za investicije u infrastrukturu, u skladu sa relevantnim propisima EU, uključujući i hijerarhiju otpada. Crna Gora uspostavlja programe prevencije otpada, priprema planove upravljanja otpadom (WMP)

- i usvaja mjere za odvojeno sakupljanje otpada za papir, metal, plastiku i staklo;
4. Crna Gora ostvaruje značajan napredak u pogledu usklađivanja sa pravnom tekovinom u sektoru voda, uključujući zakonodavstvo o vodi za piće i Direktivu 2008/56/EC, kojom se uspostavlja okvir za djelovanje Zajednice u oblasti politike zaštite morske sredine. Crna Gora imenuje nadležne organe za vodu za piće i razvija planove upravljanja riječnim slivovima za svaki riječni sliv koji u potpunosti leži na njenoj teritoriji, uključujući djelove međunarodnih područja riječnog sliva koji pripadaju njenoj teritoriji;
  5. U oblasti zaštite prirode, Crna Gora dostavlja Komisiji listu predloženih lokacija Natura 2000, koja u dovoljnoj mjeri pokriva tipove staništa i vrste u skladu sa zahtjevima direktiva o pticama i staništima. Crna Gora pokazuje sposobnost upravljanja mrežom Natura 2000, uključujući davanje odgovarajućeg statusa zaštite Ulcinjskoj solani i efikasno sprovođenje neophodnih mjera zaštite, što vodi poboljšanju njenog statusa očuvanja;
  6. Crna Gora nastavlja usklađivanje sa pravnom tekovinom EU u sektoru hemikalija, buke i civilne zaštite i pokazuje da će u potpunosti biti spremna osigurati primjenu i sprovođenje zahtjeva EU danom pristupanja;
  7. klimatskim promjenama Crna Gora nastavlja usklađivanje sa pravnom tekovinom EU, posebno usvajanjem zakonodavstva o funkcionisanju Evropskog sistema trgovanja emisijama gasova staklene bašte (EU ETS), u skladu sa direktivom EU ETS direktivom 2003/87/EC i njenim sukcesivnim amandmanima. Crna Gora se dalje usklađuje sa relevantnim sekundarnim propisima o praćenju i izvještavanju, akreditaciji i verifikaciji, Registru Unije, besplatnim izdvajanjima i aukciji. Crna Gora osigurava da postoji odgovarajući okvir za implementaciju EU ETS direktive u cjelini u vezi sa praćenjem, izvještavanjem i verifikacijom emisije gasova sa efektom staklene bašte;
  8. Crna Gora, u skladu sa Akcionim planom za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena – značajno povećava kapacitete administrativnih tijela na svim nivoima, uključujući inspekcijske službe, dodatno poboljšava koordinaciju rada i

demonstrira da će sve adekvatne administrativne strukture i adekvatna obuka biti na snazi u pravo vrijeme prije pristupanja, kako bi se omogućilo sprovođenje pravne tekovine EU u svim sektorima ovog poglavlja (Council of the EU, 2018).

3.2.4 Budžet pristupanja i pristup strukturnim fondovima Unije

Financijska podrška iz programa EU je veoma značajna za sve zemlje Zapadnog Balkana, pa i za Crnu Goru. Od 2007. godine (do 2013), Instrument za pretpristupnu pomoć (Instrument for Pre-Accession Assistance, IPA) zamijenio je sve ranije programe EU (PHARE i CARDS) i nastavio se i u narednim EU finansijskim perspektivama (2014-2020. i 2021-2027). Pravni osnov uvođenja ovog instrumenta čini Regulativa Savjeta 1085/2006 usvojena u julu 2006. godine (Official Journal of the European Union, 2006). IPA fondovi služe izgradnji kapaciteta zemalja u toku njihovog procesa stabilizacije i pridruživanja, ali i pristupanja, kroz usklađivanje sa politikama i standardima EU, od kojeg bi svi trebalo da imaju koristi.

Finansiranje kroz IPA program podrazumijevalo je pet komponenti:

1. Pomoć u tranziciji i izgradnji institucija,
2. Prekograničnu saradnju,
3. Regionalni razvoj,
4. Razvoj ljudskih resursa,
5. Ruralni razvoj.

Ključne oblasti kroz koje je Crna Gora preko nacionalnog IPA programa dobila podršku u perspektivi 2007-2013. bile su: oblast vladavine prava, zaštita ljudskih prava, podrška EU u oblasti infrastrukture, oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja, bezbjedne hrane i ribarstva i oblast zaštite životne sredine. Crnoj Gori je, kroz pet komponenti nacionalnog IPA programa, bilo raspodijeljeno 237 miliona eura, što čini oko 3% ukupnih sredstava IPA, a istovremeno oko 1% BDP-a Crne Gore (European Commission, 2011a).

IPA II (Official Journal of the European Union, 2014), novi program pretpristupne podrške, u okviru finansijske perspektive 2014-2020, realizovao se kroz sektorski pristup, po prioritetnim oblastima. Indikativni strategijski dokument Crne Gore za IPA II 2014-2020 (European Commission, 2014a) predviđa usmjeravanje pretpristupne pomoći u sljedećih osam sektora:

1. Demokratija i upravljanje,
2. Vladavina prava i temeljna prava,
3. Životna sredina i klimatska akcija,
4. Saobraćaj,
5. Konkurentnost i inovacije,
6. Obrazovanje, zapošljavanje i društvena politika,
7. Poljoprivreda i ruralni razvoj,
8. Regionalna i teritorijalna saradnja.

Raspodjela sredstava za IPA II za Crnu Goru 2014-2020 iznosi 279,1 milion eura, što predstavlja 2,6% ukupnih IPA sredstava (European Commission, 2014c).

Crna Gora aktivno učestvuje u programima Unije, istovremeno koristeći i dio sredstava iz nacionalne komponente IPA, da bi pristupila ovim programima. To su sljedeći programi: Erasmus+, Cosme, Horizon 2020, Customs 2020, Creative Europe, Europe for Citizens programe i dr. Za ove programe godišnje se plaća određeni iznos, s tim što se iz nacionalne IPA II obezbjeđuje 50%, a nacionalno kofinansiranje je preostalih 50% (European Commission, 2014b). Učešće u programima je veoma važno za pripremu zemlje za članstvo, jer pokazuje njene kapacitete da povlači sredstva iz programa Unije. Ukoliko zemlja godišnje povuče sredstava kroz različite projekte manje nego što plaća za učešće, to znači da treba još dosta da učini prije pristupanja da bi bila konkurentna kao buduća članica EU.

IPA III program će nastaviti da podržava korisnike u sprovođenju reformi, kako bi nastavili da se usklađuju sa pravilima, politikama i standardima Unije. Ukupna sredstva za IPA III u finansijskoj perspektivi 2021-2027 će biti 12,565 miliona eura (European Council, 2020). Tematski prioriteti su dati u sljedećoj tabeli:

Tabela 8. Tematski prioriteti IPA III

I. Vladavina prava, osnovna prava i demokratija	II. Dobro upravljanje, pravna harmonizacija, strateška komunikacija i dobrosusjedski odnosi	III. Zelena agenda i održiva povezanost	IV. Konkurentnost i inkluzivni rast
1. Sudstvo 2. Borba protiv korupcije 3. Borba protiv organizovanog kriminala/bezbjednost 4. Migracije i upravljanje granicama 5. Fundamentalna prava 6. Demokratija 7. Civilno društvo	1. Dobro upravljanje 2. Administrativni kapaciteti i pravna harmonizacija 3. Dobrosusjedski odnosi i pomirenje 4. Strateška komunikacija, nadzor, evaluacija i komunikacione aktivnosti	1. Životna sredina i klimatska akcija 2. Transport, digitalna ekonomija i društvo, Energija	1. Obrazovanje, zapošljavanje, društvena zaštita i zdravlje 2. Razvoj privatnog sektora, trgovina, istraživanje i inovacije 3. Poljoprivreda i ruralni razvoj 4. Ribarstvo
Tematski prioriteti IPA III – prekogranična saradnja			
1. Promocija prekograničnog zapošljavanja, mobilnosti radne snage i društvene i kulturne inkluzije; 2. Zaštita životne sredine i promocija adaptacije i ublažavanja uticaja klimatskih promjena, prevencija i upravljanje rizikom; 3. Promovisanje održivog transporta i poboljšanje javne infrastrukture, preko smanjenja izolacije kroz poboljšani proces pristupa transportu, digitalne mreže i usluge i ulaganje u prekogranične sisteme i postrojenja u oblasti vode, energije i otpada; 4. Promovisanje digitalne ekonomije i društva kroz upotrebu digitalne povezanosti, razvoj e-Vlada servisa, digitalnog povjerenja i sigurnosti, kao i digitalnih vještina i preduzetništva; 5. Jačanje turizma i kulturnog i prirodnog naslijeđa; 6. Ulaganje u omladinu, obrazovanje i obuku, kroz razvoj i implementaciju obrazovanja, stručnog osposobljavanja, obuke i infrastrukture koja može podržati zajedničke aktivnosti mladih; 7. Promovisanje lokalnog i regionalnog upravljanja i jačanje kapaciteta planiranja i administracije lokalnih i regionalnih vlasti; 8. Jačanje konkurentnosti, biznis okruženja, i razvoj malih i srednjih preduzeća, trgovine i investicija, kroz promociju i podršku preduzetništvu, posebno malim i srednjim preduzećima i razvoju prekograničnih tržišta i internacionalizacije; 9. Jačanje istraživanja, tehnološkog razvoja, inovacija i digitalnih tehnologija kroz promociju saradnje u oblasti ljudskih resursa i ustanova za istraživanje i razvoj tehnologije.			

Izvor: Prilagođeno prema European Commission (2018)

Bitna razlika IPA III programa, u odnosu na IPA II, jeste da finansijske alokacije više nisu bazirane na nacionalnim “kovertama”, već na principu alokacije koja se zasniva na učincima i “fair share” principu za zemlje korisnice. Učinci će biti dio procesa pristupa sredstvima, koji će se procjenjivati na bazi sljedećih kriterijuma: zrelost

projekta/programa, apsorpcioni kapacitet, administrativni kapaciteti, očekivani uticaj i napredak u oblasti vladavine prava, osnovna prava i upravljanje.

Ključni indikatori mjerenja učinka za IPA III, prema IPA Regulativi su:

1. Kompozitni indikatori spremnosti zemalja proširenja u osnovnim oblastima u okviru političkih kriterijuma pristupanja (demokratija, vladavina prava - sudstvo, borba protiv korupcije i organizovanog kriminala, kao i ljudska prava) (izvor: Evropska komisija,);
2. Spremnost zemalja proširenja u oblasti reforme javne uprave (izvor: Evropska komisija);
3. Kompozitni indikatori spremnosti zemalja kandidata i potencijalnih kandidata da usvoje pravnu tekovinu EU (izvor: Evropska komisija);
4. Kompozitni indikatori spremnosti zemalja kandidata i potencijalnih kandidata u najvažnijim oblastima ekonomskih kriterijuma (funkcionalna tržišna ekonomija i konkurentnost) (izvor: Evropska komisija);
5. Javni izdaci za društveno osiguranje (procenat BDP-a) (izvor: Međunarodna organizacija rada) ili stopa zaposlenosti (izvor: nacionalna statistika);
6. Digitalni jaz između korisnika i EU prosjek (izvor: DESI indeks Evropske komisije);
7. Distance to frontier score (Doing Business) odnosno rangiranje lakoće poslovanja koje se vrši u odnosu na zemlje koje su ocijenjene kao najbolje prakse u pojedinim oblastima (izvor: Svjetska banka);
8. Energetska intenzivnost mjerena kao primarna energija i BDP (izvor: Eurostat);
9. Smanjenje ili izbjegavanje emisije gasova sa efektom staklene bašte (Greenhouse gas emissions, GHG) u kilotonama CO₂eq uz podršku Unije;
10. Broj prekograničnih programa saradnje zaključenih među korisnicima IPA programa i između korisnika IPA programa i zemalja članica Unije (izvor: Evropska komisija).

Crna Gora će postepeno, nakon pristupanja, tražiti podršku iz evropskih strukturnih i investicionih fondova koji se posebno definišu u svakoj višegodišnjoj finansijskoj perspektivi EU (EU sedmogodišnji budžet).

U okviru nove finansijske perspektive 2021-2027, kroz IPA III sredstva i druge zelene budžetske linije EU, finansiraće se Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan, koji je vrijedan 9 milijardi eura. Evropska pretpristupna pomoć i buduća podrška strukturnih fondova EU predstavljaju odlične mogućnosti i u oblastima zelene ekonomije i podrške lokalnim održivim ekonomskim razvojnim projektima. Predložene mjere su navedene u ekonomskoj tematskoj oblasti u Akcionom planu NSOR.

U Akcionom planu za ispunjavanje završnog mjerila u Poglavlju 27, čiji je najbitniji dio finansijska procjena investicija koje su potrebne za njegovo ispunjenje, prepoznat je niz aktivnosti koje se mogu podržati iz tekućeg IPA 2021 programa, koji je dat u sljedećoj tabeli.

Tabela 9. IPA 2021, Akcioni dokument Životna sredina i klimatske promjene (indikativna alokacija u EUR)

KOMPONENTE	2022	2023	2024	2025	Total
Komponenta 1. TEHNIČKA PODRŠKA za jačanje kapaciteta, harmonizaciju propisa i strateško planiranje, koja pokriva sve prioritetne oblasti osim ishoda 3 i Rezultata 9.2. (usluge)					2,175,000
1.10. Uspostavljanje Geoportala (samo dio ulaganja, po DSIP-u, neophodno je gotovo 3 miliona €)				231,925	231,925
2.1. Projekcije emisija pripremljene					-
2.15. Radionice za modeliranje kvaliteta vazduha		13,025	13,025	13,025	39,075
2.10. Ove kampanje radiće se kasnije					-
2.1. u 2023, 2024 i 2025.g. - Sprovođenje kampanja o štetnosti paljenja poljoprivrednog otpada - broj promotivnih aktivnosti godišnje		20,000	20,000	20,000	60,000
6.2. PRTR registar	120,000				120,000
7.5. Razviti IT alate za registar hemikalija i registar biocida	60,000	60,000			120,000
7.2. Funkcionalnost helpdeska	7,000				7,000
7.23.;7.24.;7.25. - Obuke za REACH, CLP i BPR regulativu - aplicirati za TAIEEX, i kroz ECHA projekat					-
7.19. Podizanje svijesti javnosti o opasnostima vezanim za azbest		10,000	10,000	10,000	30,000
7.22. Izrada programa upravljanja azbestom u CG		150,000			150,000
8.3;8.4;8.5. Pripremljene strateške mape buke		41,820			41,820
8.7. Akc. planovi za zaštitu od buke za glavne puteve				90,000	90,000
8.10. Sofversko rješenje i aplikacija za mjerenje nivoa buke i priprema informacija za javnost		205,180			205,180
9.8. Izrada procjene rizika od katastrofa Crne Gore – EU Civil Protection Mechanism, TRACK1, awarded in 2021 - 447,618 EUR					
9.9. Izrada procjene sposobnosti upravljanja rizicima - - EU Civil Protection Mechanism, TRACK1,application drafted for 500,000 EUR - for 2022					
10.6. Izrada Strategije niskokarbonskog razvoja		300,000	300,000	300,000	900,000
10.3. Uspostavljanje okvira za implementaciju ETS direktive u cjelini (uključujući Monitoring Mehanizam Regulativu, MMR - monitoring i izvještavanje o GHG emisijama, 32013R0525)					
10.3 i 10.4. Priprema za implementaciju ETS sistema i priprema nacionalnih operatera za ulazak u EU ETS sistem					

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

<u>NIE UKLIUČENO U AP ZA C27</u> , ali je veza sa aktivnošću 4.1. preuzimanje obaveza iz revidovane Direktive o pitkoj vodi 32020L2184 od XII 2020. g.		30,000			30,000
<u>NIE UKLIUČENO U AP za C27</u> , ali se može vezati za aktivnost 4.32, priprema studija za projekte upravljanja komunal. otpadnim vodama	150,000				150,000
Komponenta 2. ZAŠTITA PRIRODE: bar 55% teritorije CG mapirano za stanišne tipove i vrste i dio mapirane teritorije za morska staništa i vrste; dodatno mapiranje do 60% teritorije CG postignuto za priči je vrste;	2022	2023	2024	2025	Total
		866,667	866,667	866,667	2,600,000
5.1. Mapiranje		500,000	500,000	350,000	1,350,000
5.12. Baze podataka za potrebe izvještavanja po Direktivi o pticama i Direktivi o staništima		266,667	266,667	266,667	800,000
Obuke i popisivanje mjera, i to:					-
5.3. Gep analiza			20,000		20,000
5.4. Predlog lokacija				30,000	30,000
5.6. Konsultacije o predlogu područja				10,000	10,000
5.10. Monitoring				150,000	150,000
5.13. Obuke, institucije, upravljači		10,000	10,000	10,000	30,000
5.14. Obuke, upravljači		10,000	10,000	10,000	30,000
5.19. Obuke za izdavanje dozvola		10,000	10,000	10,000	30,000
5.20. Nac. liste zaštićenih vrsta			20,000		20,000
5.21. Popisivanje mjera za održavanje populacije ptica		20,000			20,000
5.22. Zaštita staništa ptica i migratornih ptica		20,000			20,000
5.17. Oprema, dio iz IPA 2017		30,000	30,000	30,000	90,000
Komponenta 3. NABAVKA BRODA (Brod - 1,2 miliona , oprema 0,3 miliona) -MSFD - Multi-purpose research vessel and basic on-board research and monitoring equipment for implementing Marine Framework Directive)	2022	2023	2024	2025	Total
4.11. Usklađivanje Programa monitoringa morske sredine sa zahtjevima Okvirne direktive o morskoj strategiji		1,500,000			1,500,000
TOTAL komponente 1, 2 i 3 - EU, IPA 2021 (indirek. upravljanje)					6,275,000.00
Kofinansiranje					1,107,353.00
TOTAL IPA 2021 - predlog					7,382,353.00

Izvor: Ministarstvo ekologije prostornog planiranja i urbanizma (MEPPU) (2021a, str. 28, interna dokumentacija)

3.3. Program pristupanja Crne Gore sa fokusom na Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene i administrativne kapacitete

Crna Gora je početno mjerilo za Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene ispunila donošenjem *Nacionalne strategije za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU za oblast životne sredine i klimatskih promjena s Akcionim planom za period 2016-2020* (Strategija s AP), na sjednici Vlade 28. jula 2016. godine.

Dokumenti su strukturirani u 10 podoblasti politika životne sredine i klimatskih promjena: **horizontalno zakonodavstvo, kvalitet vazduha, upravljanje otpadom, kvalitet voda, zaštita prirode, industrijsko zagađenje, hemikalije, buka, civilna zaštita i klimatske promjene.**

Savjet je marta 2017. godine obavijestio Crnu Goru da je, nakon razmatranja Izvještaja o ispunjavanju početnog mjerila za Poglavlje 27, zaključak EU da je Crna Gora spremna da otpočne pregovore u ovom poglavlju. Pregovaračka pozicija za Poglavlje 27 je usvojena 8. februara 2018. godine na sjednici skupštinskog Odbora za evropske integracije i na sjednici Vlade. znijela svoje zahtjeve po pitanju prelaznih perioda koji su potrebni za potpunu primjenu određenih direktiva EU:

Tabela 10. Zatraženi tranzicioni periodi u pregovaračkoj poziciji Crne Gore za Poglavlje 27

Direktiva	Trajanje tranzicionog perioda
2007/60/EZ – o poplavama	31. decembar 2024. godine
96/59/EZ – o odlaganju polihlorovanih bifenila i polihlorovanih terfenila (PCB/PCT)	31. decembar 2025. godine
2008/50/EZ - o čistijem vazduhu u Evropi 2012/19/EU - o otpadu od električne i elektronske opreme 2006/66/EZ – o baterijama i akumulatorima i otpadnim baterijama i akumulatorima	31. decembar 2027. godine
2010/75/EU (IED)	1. januar 2030. godine
2008/98/EZ - o otpadu 94/62/EZ - o ambalaži i ambalažnom otpadu Mogućnost korišćenja opcije tranzicione alokacije besplatnih emisijskih jedinica radi modernizacije energetskog sektora, u okviru člana 10c predložene revizije Direktive 2003/87/EZ o pitanjima sistema trgovanja emisijama gasova staklene bašte (EU ETS)	31. decembar 2030. godine
1999/31/EZ - o deponijama	31. decembar 2033. godine
2000/60/EZ – uspostavljanje okvira za djelovanje Zajednice na području politike voda 91/271/EEZ – o komunalnim otpadnim vodama	31. decembar 2035. godine

Izvor: Prilagođeno prema Vlada Crne Gore (2018)

S obzirom na to da se evropska pravna tekovina konstantno mijenja kroz proces donošenja novih propisa, najnovijim *Programom pristupanja Crne Gore EU 2021-2023 (PPCG)*, usvojenim u martu 2021, definišu se strategije i programi, zakoni i podzakonski akti kojima će biti prenešeni postojeći i novi zakoni (tzv. Celex - *Communitatis Europaeae Lex*) EU *acquis*-a, kao i vremenski okvir za njihovo donošenje. Kada je riječ o kreiranju politike životne sredine i klimatskih promjena, uključujući i harmonizaciju s pravnom tekovinom EU, najveći obim nadležnosti dodijeljen je Ministarstvu ekologije, prostornog planiranja i urbanizma (MEPPU) – nekadašnji MORT. U Poglavlju 27, Programom je planirano da se do kraja 2023. godine donese oko 50 zakona, pravilnika, uredbi i strategija u 6 podoblasti: horizontalno zakonodavstvo, kvalitet vazduha, upravljanje otpadom, kvalitet voda, zaštita prirode, civilna zaštita i klimatske promjene. Planirano je i donošenje četiri zakona: Zakona o upravljanju otpadom, Zakona o zaštiti mora od zagađivanja sa pomorskih objekata, Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o šumama, Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti prirode, uključujući 46 podzakonskih akata vezanih za oblast životne sredine i klimatskih promjena (Vlada Crne Gore, 2021).

3.3.1 Administrativni kapaciteti za Poglavlje 27

Jedan od prioriteta Nacionalne strategije za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena s Akcionim planom u periodu 2016-2020 (Strategija s AP) bio je izrada Plana reorganizacije i jačanja administrativnih kapaciteta u Crnoj Gori za sektore životne sredine i klimatskih promjena za period 2017-2020 (Plan AK), koji je Vlada usvojila 12. jula 2017. godine, kako bi se stvorio funkcionalni administrativni okvir za sve aktivnosti i procese koje podrazumijeva pregovaranje sa EU u Poglavlju 27. Cilj Plana je da se osigura efikasnija organizacija zaposlenih i koncentracija postojećih administrativnih kapaciteta sa specifičnim stručnim znanjem u manjem broju nadležnih institucija zaduženih za implementaciju obaveza transponovanih iz pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena, s obzirom na to da je složeni institucionalni sistem u ovoj oblasti podijeljen u tri faze: transpozicija, implementacija i primjena pravne tekovine EU za Poglavlje 27. U poslove transpozicije, implementacije i primjene EU *acquis*-a u oblasti životne sredine i klimatskih promjena je, na državnom nivou, uključeno 225 službenika koji rade u sedam ministarstava, gdje je krovno bilo Ministarstvo održivog razvoja i turizma (Agencija za zaštitu prirode i životne sredine i Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju), kao i

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja (Uprava za šume, Uprava za vode, Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove), Ministarstvo unutrašnjih poslova (Uprava policije), Ministarstvo finansija (Uprava carina, Uprava za nekretnine i Zavod za statistiku), Ministarstvo zdravlja (Institut za javno zdravlje), Ministarstvo saobraćaja i pomorstva i Ministarstvo ekonomije, dok su posredno uključeni i Ministarstvo pravde, kao i Javno preduzeće Nacionalni parkovi, Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom, Centar za ekotoksikološka ispitivanja, Institut za biologiju mora i Uprava za inspekcijske poslove. Plan AK sadrži procjenu minimalnih potreba u pogledu jačanja institucija na državnom nivou, a prepoznao je da se značajna poboljšanja mogu postići reorganizacijom postojećeg institucionalnog okvira u pomenutim oblastima, kao i njihovim daljim jačanjem kroz povećanje broja službenika kada je neophodno.

Planom je identifikovan veći broj službenika na državnom nivou koji imaju zaduženja u pogledu Poglavlja 27 (225) u odnosu na polazno stanje Strategije s AP (126). Detaljna analiza administrativnih kapaciteta u jedinicama lokalne samouprave određena Planom, pokazala je da je 107 službenika u jedinicama lokalne samouprave uključeno u poslove vezane za oblast životne sredine i klimatskih promjena u odnosu na 27 službenika koje je identifikovala Strategija s AP. Poštujući principe Strategije reforme javne uprave u Crnoj Gori 2016-2020, kao i Plan optimizacije javne uprave 2018-2020, koji je Vlada donijela u julu 2018. godine, a kojima je definisan Moratorijum na zapošljavanje u državnoj administraciji za period od godinu dana (koji je u julu 2019. produžen do kraja 2019. godine), dinamika zapošljavanja se nije odvijala u skladu sa Planom AK (MORT, 2017).

MORT je krovna institucija koordinator za Poglavlje 27. U okviru pet direktorata i jednog odjeljenja koji funkcionišu u ovom ministarstvu, 27 službenika je zaduženo za 100 propisa pravne tekovine EU vezane za pomenuto poglavlje. Agencija za zaštitu prirode i životne sredine (AZPŽS) predstavlja izvršni organ koji je zadužen za implementaciju propisa u oblasti životne sredine i klimatskih promjena. U tri sektora i jednom odjeljenju su zaposlena 43 službenika za 56 propisa pravne tekovine EU. Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju (ZHMS) je nadležan za implementaciju propisa koji se tiču kvaliteta vazduha. U Zavodu je, po sistematizaciji, u četiri sektora, jednom odeljenju i jednoj službi zaposleno 79 službenika za sedam propisa. Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja (MPRR) je zaduženo za transpoziciju i implementaciju propisa za podoblast kvalitet voda i nekih propisa za zaštitu prirode. U Ministarstvu poljoprivrede i

ruralnog razvoja je u tri direktorata zaposleno 14 službenika i zaduženo za 17 propisa u oblasti pravne tekovine. Uprava za šume (UŠ) je nadležna za zaštitu šuma, a u njenih 27 organizacionih jedinica je 12 službenika zaduženo za šest propisa. Uprava za vode je zadužena za implementaciju određenih propisa u podoblasti kvalitet voda i u njoj nema posebnih organizacionih jedinica koje se bave pravnom tekovinom u Poglavlju 27, dok su četiri službenika zadužena za šest propisa. Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP) izdaje dozvole i vodi registre zooloških vrtova i bavi se pitanjem dobrobiti životinja. U sastavu ove uprave postoji organizaciona jedinica Sektor za veterinu - Odsjek za zdravlje i dobrobit životinja, u čijoj nadležnosti su poslovi vezani za pravnu tekovinu EU za Poglavlje 27, u kome je jedan službenik zadužen za transpoziciju i implementacije dva propisa koji se tiču veterinarstva, dobrobiti životinja, identifikacije i registracije.

Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) je zaduženo za transpoziciju propisa o civilnoj zaštiti i niz aktivnosti koje se tiču vanrednih situacija. U MUP-u je u dva direktorata devet službenika zaduženo za sedam propisa u oblasti pravne tekovine EU za Poglavlje 27. Uprava policije (UP) je posredno zadužena za implementaciju propisa u oblasti zaštite prirode. U okviru Ministarstva finansija tri institucije se bave pravnom tekovinom u Poglavlju 27. Uprava carina (UC) zadužena je za kontrolu uvoza, izvoza i tranzita robe, za koju su propisane posebne mjere u cilju zaštite životinja i biljaka, zaštite životne sredine, kao i za kontrolu uvoza, izvoza i tranzita proizvoda od drveta koji se stavljaju na tržište. Broj carinskih službenika je na zadovoljavajućem nivou, ali je potrebna dodatna obuka carinika u nekim oblastima koje podliježu kontroli. Uprava za nekretnine (UzN) je nadležna za implementaciju Direktive 2007/2/EZ kojom se uspostavlja infrastruktura za prostorne podatke u Evropskoj zajednici (INSPIRE). UzN ima tri organizacione jedinice koje se bave pravnom tekovinom za Poglavlje 27, u kojima je 10 službenika zaduženo za šest propisa.

Uprava za statistiku Crne Gore (MONSTAT) je kao organ u sastavu Ministarstva finansija nadležan za prikupljanje i statističku obradu podataka o pojedinim vrstama i količinama otpada, kao i za izvještavanje Eurostata. U MONSTAT-u je jedan službenik zadužen za praćenje 12 propisa u oblasti pravne tekovine. Ministarstvo zdravlja (MZ) je nadležno za transpoziciju Direktive 98/83/EZ o vodi za piće, kao i za poslove upravljanja medicinskim otpadom. U MZ tri službenika su zadužena za praćenje 11 propisa u oblasti pravne

tekovine. Institut za javno zdravlje (IJZ) je nadležan za implementaciju Direktive 98/83/EZ o vodi za piće, kao i Direktive 2008/50/EZ o kvalitetu ambijentalnog vazduha. U IJZ devet službenika je zaduženo za praćenje dva propisa u oblasti pravne tekovine.

Ministarstvo saobraćaja i pomorstva (MSP) je nadležno za transpoziciju Direktive 1999/32/EZ o smanjenju sadržaja sumpora u određenim tekućim gorivima i o izmjeni Direktive 93/12/EEZ. Dodatno, MSP je nadležno za transpoziciju i implementaciju politika iz oblasti saobraćaja i sektorskog razvoja, uključujući implementaciju propisa koji se tiču CO₂ emisija u drumskom i avio saobraćaju, promociju vozila sa efikasnom potrošnjom goriva, kao i usvajanje odgovarajućih standarda. U MSP je ukupno 11 službenika zaduženo za četiri propisa. Ministarstvo ekonomije (ME) je nadležno za pojedine aspekte upravljanja otpadom, poslove vezane za rudarski otpad i za pojedine aspekte u pogledu Direktive 2009/30/EZ o mehanizmu praćenja i smanjenja emisija GHG, kao i Direktive 2009/28/EZ o promociji energenata iz obnovljivih izvora i Direktive o geološkom skladištenju CO₂ (2009/31/EZ). U okviru ME su tri organizacione jedinice zadužene za pravnu tekovinu u Poglavlju 27, u kojima je sedam službenika zaduženo za 13 propisa. Ministarstvo pravde (MP) nadležno je za poslove čijim obavljanjem može da doprinese transpoziciji Direktive 2008/99/EZ o zaštiti životne sredine, gdje je jedan službenik zadužen za ovu Direktivu.

Što se tiče institucija koje nisu obuhvaćene Planom reorganizacije i jačanja administrativnih kapaciteta, u Javnom preduzeću za upravljanje morskim dobrom (JPMD) tri službenika u oblasti kvaliteta voda i zaštite prirode doprinose naporima transpozicije pravne tekovine u Poglavlju 27, dok u Javnom preduzeću Nacionalni parkovi Crne Gore takvi službenici nisu identifikovani. Centar za ekotoksikološka ispitivanja (CETI) je, između ostalog, nadležan za monitoring kvaliteta vazduha, emisije iz stacionarnih izvora, ispitivanja pesticida, monitoring buke, a 28 zaposlenih doprinosi implementaciji pravne tekovine EU u Poglavlju 27. Institut za biologiju mora (IBM) sprovodi stručna istraživanja u više oblasti i dopriniće implementaciji pojedinih propisa u Poglavlju 27, posebno Direktive 2008/56/EZ o morskoj strategiji.

U 23 jedinice lokalne samouprave (JLS) je u poslove transpozicije, implementacije i primjene propisa u oblasti pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena uključeno 107 službenika. JLS su nadležne za: implementaciju propisa u oblasti

horizontalnog zakonodavstva, upravljanje otpadom, kvalitet voda i upravljanje pojedinim kategorijama zaštićenih područja prirode, industrijskog zagađenja, zaštite od buke, kao i klimatskih promjena.

U sistemu institucija na državnom nivou, bitnu ulogu ima i Uprava za inspekcijske poslove (UIP), kao organ nadležan za nadzor nad implementacijom propisa koji su usklađeni sa EU propisima u oblasti životne sredine i klimatskih promjena. U UIP je na ovim poslovima zaposleno 86 službenika u različitim sektorima. Samom Strategijom s AP za Poglavlje 27 kao prioritet je prepoznato jačanje administrativnih kapaciteta UIP, imajući u vidu njene ograničene kapacitete.

Analizom postojećeg stanja kadra i stavljanjem u odnos sa cjelokupnim *acquis*-om Poglavlja 27, prepoznata je neadekvatna raspodjela posla u okviru organizacionih jedinica, a ne nedostatak radne snage, što dovodi do situacije u kojoj su neki službenici preopterećeni, a drugi nedovoljno iskorišćeni. Sami plan jačanja postojećih administrativnih kapaciteta predlaže tri mogućnosti: dodatno angažovanje, preusmjeravanje između organizacionih jedinica i dodatno opterećenje postojećeg kadra. Oslanjajući se na osnovne principe Strategije reforme javne uprave u Crnoj Gori 2016-2020, Planom AK je predviđeno zapošljavanje 41 službenika do 2020. godine (40 na državnom i 1 na lokalnom nivou) u institucijama u čijoj su nadležnosti pitanja Poglavlja 27, a koji bi bili zaduženi za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena. Pritom je bilo predviđeno da se jačanje administrativnih kapaciteta vrši na tri načina: brojčanim jačanjem kapaciteta kroz otvaranje novih radnih mjesta, preusmjeravanjem kadrova i sistemom kontinuiranog usavršavanja i dodatne edukacije postojećih kadrova u sistemu administracije, primarno se oslanjajući na TAIEX instrument (MORT, 2017).

Prema NEAS strategiji bilo je potrebno 227 zaposlenih, od čega 54 za horizontalno zakonodavstvo, 10 za kvalitet vazduha, 21 za upravljanje otpadom, 52 za kvalitet voda, 18 za zaštitu prirode, 13 za IPPC, 5 za podoblast buka, 7 za civilnu zaštitu, 27 za klimatske promjene i 47 u tri inspekcije (Ekološka – 24, Šumarstvo – 14, Vode – 9).

Crna Gora mora osigurati adekvatan broj službenika, mogućnosti za obuku i opremu, kao i koherentnost između planova za usaglašavanje i vremenskog okvira za jačanje kapaciteta. Tome bi doprinijela precizna podjela odgovornosti među relevantnim

ministarstvima i ostalim relevantnim institucijama, kao i lokalnih vlasti, sve u cilju postizanja efektivne koordinacije.

3.3.2 Izvještaj o napretku o ispunjavanju obaveza u Poglavlju 27

Vlada Crne Gore je od usvajanja Strategije s AP usvojila tri kvartalna izvještaja o implementaciji za periode: jul-decembar 2016. godine (I Izvještaj), januar-mart 2017. godine (II Izvještaj) i april-jun 2017. godine (III Izvještaj), kao i Godišnji izvještaj za period jul 2016–decembar 2017. godine. Akcioni plan Nacionalne strategije za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena za period 2018-2020. donešen je na Sjednici Vlade 21. juna 2018. godine, sa predviđenim polugodišnjim izvještavanjem o realizaciji. Akcioni plan Strategije je revidiran nakon usvajanja Pregovaračke pozicije za Poglavlje 27 i Programa pristupanja Crne Gore EU 2018-2020, kako bi rokovi za realizaciju obaveza bili u potpunosti usklađeni sa navedenim dokumentima i prilagođeni trenutnom stanju i postignutom napretku u oblasti životne sredine i klimatskih promjena.

Akcionim planom Strategije 2018–2020. predviđena je realizacija ukupno 253 obaveze, od čega 131 u okviru transpozicije, a 122 u okviru implementacije, dok istim nisu prepoznate obaveze čiji rok za realizaciju prelazi 2020, a za koje su Pregovaračkom pozicijom zahtijevani pomenuti tranzicioni periodi. Prvi polugodišnji izvještaj o realizaciji AP Nacionalne strategije za period 2018-2020. za izvještajni period jul-decembar 2018. godine usvojen je na sjednici Vlade 27. decembra 2018. godine, sa stepenom realizacije planiranih obaveza za izvještajni period od 48%. Od ukupno 125 obaveza (71 u dijelu transpozicije i 54 u dijelu implementacije), realizovano je 60 (32 u dijelu transpozicije (45,07%) i 28 u dijelu implementacije (51,85%). Drugi polugodišnji izvještaj o realizaciji AP Nacionalne strategije za period 2018-2020. za izvještajni period januar–jun 2019. godine usvojen je na sjednici Vlade od 11. jula 2019. godine, sa stepenom realizacije obaveza iz 2018. godine od 35,38%, dok je stepen realizacije obaveza iz perioda januar–jun 2019. godine bio 35,3%. Treći polugodišnji izvještaj o realizaciji AP Nacionalne strategije za period 2018-2020. za izvještajni period jul-decembar 2019. godine obuhvata pregled nerealizovanih obaveza iz 2018. godine (ukupno 42, i to 32 u dijelu transpozicije i 10 u dijelu implementacije), nerealizovanih obaveza planiranih za period januar–jun 2019. godine (ukupno 11, i to 4 u dijelu

transpozicije i 7 u dijelu implementacije) i obaveza planiranih za period jul-decembar 2019. godine (ukupno 47, i to 23 u dijelu transpozicije i 24 u dijelu implementacije) (MORT, 2019).

EU promoviše snažnu klimatsku akciju, održivi razvoj i zaštitu životne sredine. Kako se navodi u izvještaju o napretku za 2020. godinu, Crna Gora ima određeni nivo pripreme u oblasti životne sredine i klimatskih promjena. Postignut je određeni napredak u međunarodnoj zaštiti Ulcinjske solane, izradi akcionog plana za Poglavlje 27 i daljem usklađivanju zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU u skladu sa nacionalnom strategijom. Potrebni su značajni naponi na primjeni i sprovođenju, posebno u oblasti upravljanja otpadom, kvaliteta vode, zaštite prirode i klimatskim promjenama. Preporuke iz 2019. godine ostaju na snazi, a u skladu s njima Crna Gora bi trebalo da znatno pojača ambicije ka zelenoj tranziciji i nastavi da se fokusira na:

- efikasno sprovođenje Nacionalne strategije za transpoziciju, implementaciju i sprovođenje pravne tekovine EU o životnoj sredini i klimatskim promjenama, posebno u sektorima otpada, vode i zaštite prirode;
- preduzimanje hitnih mjera za očuvanje i poboljšanje ekološke vrijednosti zaštićenih područja i potencijalnih Natura 2000 lokacija, kao što su Ulcinjska solana, Skadarsko jezero, rijeka Tara i drugi riječni tokovi;
- razvijanje svog nacionalnog energetskog i klimatskog plana u skladu sa preporukama Energetske zajednice.

Što se tiče horizontalnog zakonodavstva, Crna Gora je 2019. godine izradila novi akcioni plan za bolje određivanje prioriteta usklađivanja i sprovođenja pravne tekovine EU o životnoj sredini i klimatskim promjenama. U decembru 2019. godine Vlada je usvojila treći izveštaj o sprovođenju prethodnog akcionog plana za period 2018-2020. Izvještaj pokazuje sporo sprovođenje u većini politika, sa 68% planiranih akcija za 2018. i 2019. godinu i završenih do kraja 2019. Prema izvještaju, u 2019. godini nije završena nijedna planirana aktivnost na upravljanju otpadom i klimatskim promjenama. Razdvajanje zakonodavne i izvršne nadležnosti u oblasti životne sredine obezbijeđeno je podzakonskim aktom o unutrašnjoj organizaciji Ministarstva održivog razvoja i turizma i Agencije za zaštitu prirode i životne sredine iz maja 2019. godine. Preostali izazovi na koje treba hitno odgovoriti su nedostatak administrativnih kapaciteta na centralnom i

lokalnom nivou i inspekcijskih tijela, nedovoljna međuinstitucionalna koordinacija i nedostatak održivog finansijskog okvira.

Što se tiče kvaliteta vazduha, Vlada je u junu 2019. godine usvojila izveštaj o sprovođenju akcionog plana Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha za 2018. godinu. Tokom izvještajnog perioda revidirana je definicija zona kvaliteta vazduha i broj stanica za nadzor kvaliteta vazduha povećan je sa 7 na 10, ali sistem izvještavanja o kvalitetu vazduha u realnom vremenu ne funkcioniše. Nivoi zagađenja u Pljevljima redovno premašuju srednje granice koncentracije PM10. U martu 2020. godine, Crna Gora je ponovo uspostavila izvještavanje o emisiji zagađenja vazduha i pružila sve podatke koji nedostaju za period 2011-2018. Usvojen je program praćenja kvaliteta tečnih goriva naftnog porijekla za 2020-2021. U oblasti upravljanja otpadom, Crna Gora je i dalje djelimično usklađena sa pravnom tekovinom EU. Nije postignut napredak u primjeni zakona o otpadu, a potrebni su značajni naponi na strateškom planiranju i ulaganja za sprovođenje nacionalne strategije upravljanja otpadom do 2030. godine i nacionalnog plana upravljanja otpadom 2015-2020. Nastavljen je rad na novom zakonu o upravljanju otpadom. Odluke o odvojenom prikupljanju otpada usvojene su u opštinama Berane, Žabljak, Plav, Rožaje, Kolašin, Gusinje, Andrijevica, Ulcinj i Petnjica. Detalje modela upravljanja otpadom u zemlji i modalitete njegove primjene tek treba razjasniti. Postoji hitna potreba za ispravljanjem ilegalnog odlaganja otpada i upotrebe privremenog odlaganja otpada u svim opštinama. Infrastruktura za odvojeno sakupljanje i reciklažu otpada treba da se uspostavi širom zemlje. Usklađenost sa kvalitetom vode i dalje je ograničena.

Planovi upravljanja vodama za sliv Dunava i Jadrana tek treba da se dovrše. Uspostavljena je mreža hidroloških površinskih stanica za praćenje količina površinskih voda i mreža stanica za nadzor podzemnih voda, a nabavljen je i softver za obradu prikupljenih hidroloških podataka. Najveći izvor zagađenja površinskih i podzemnih voda su neprečišćene otpadne vode. Da bi se pozabavila tim problemom, Vlada je u oktobru 2019. godine usvojila opštinski plan upravljanja otpadnim vodama za period 2020-2035. Parlament je usvojio Zakon o zaštiti morskog okruženja u decembru 2019. godine, doprinoseći na taj način usklađivanju sa Okvirnom direktivom o morskoj strategiji. Izrada mapa opasnosti od poplava i mapa rizika od poplava je napredovala. Ulaganja u hidroenergiju moraju biti u skladu sa nacionalnim i međunarodnim obavezama zaštite

prirode i upravljanja vodama, mora se osigurati učešće javnosti i konsultacije i moraju se garantovati visokokvalitetni izveštaji o procjeni uticaja na životnu sredinu (Environmental Impact Assessment - EIA) koji uključuju kumulativne uticaje na prirodu i biodiverzitet. Što se tiče zaštite prirode, Crna Gora se djelimično uskladila sa pravnom tekovinom EU. Opština Ulcinj je u junu 2019. godine Ulcinjsku solanu proglasila parkom prirode, koji je u septembru 2019. godine takođe uvršten na Ramsarsku listu, proglašavajući je močvarom od međunarodnog značaja. Dolina rijeke Zete proglašena je parkom prirode u decembru 2019. Iako dalja podrška za održavanje Ulcinjske solane dolazi iz nacionalnog budžeta, i dalje su potrebne odlučne i hitne mjere za njeno održivo upravljanje i zaštitu, uključujući, prije svega, vlasničko pojašnjenje. Preduzete su neke mjere ublažavanja radi praćenja i poboljšanja stanja životne sredine u nekoliko osjetljivih područja na Skadarskom jezeru i rijeci Tari. Potreban je dalji napredak u određivanju zaštićenih morskih područja i uspostavljanju sveobuhvatnog sistema stroge zaštite vrsta koji će se primjenjivati, između ostalog, za seizmička istraživanja, hidroenergiju i turistička dostignuća. Na planini Sinjajevini, koja je dio UNESCO-vog rezervata biosfere reke Tare, uspostavljeno je vojno područje za obuku. Njeno djelovanje treba planirati i nadgledati u skladu sa UNESCO-vim principima sociokulturne i ekološke održivosti. Mapiranje za Natura 2000 je nastavljeno. Usvojen je zakon o stranim i invazivnim stranim vrstama biljaka, životinja i gljiva, revidirana Nacionalna strategija o šumama i šumarstvu i Plan smanjenja šuma za šume degradirane dejstvom abiotskih i biotičkih faktora. U martu 2020. godine, Parlament je ratifikovao zakon o Protokolu iz Nagoye o pristupu genetskim resursima i pravičnoj raspodjeli koristi koja proizilazi iz njihovog korišćenja prema konvenciji o biološkoj raznolikosti.

Što se tiče kontrole industrijskog zagađenja i upravljanja rizicima, Crna Gora je djelimično usklađena sa pravnom tekovinom EU. Zakon o industrijskim emisijama usvojen je u martu 2019. godine i praćen je relevantnim podzakonskim aktima. U novembru je Vlada usvojila uredbu o vrstama djelatnosti i postrojenja za koje se izdaje integrisana dozvola. Što se tiče hemikalija, Crna Gora je djelimično usklađena sa pravnom tekovinom EU. U martu 2019. godine, Vlada je usvojila nacionalnu strategiju i akcioni plan upravljanja hemikalijama za period 2019-2022. godine. Vlada je u julu 2019. godine usvojila nacionalni plan za primjenu Stokholmske konvencije, dok je u avgustu 2019. usvojila konačni izvještaj o sprovođenju akcionog plana za strategiju upravljanja hemikalijama

2015-2018. U vezi sa bukom, opština Podgorica je u julu 2019. godine usvojila akcioni plan za zaštitu od buke do 2024. godine za svoju teritoriju i za opštinu Golubovci. U pogledu civilne zaštite, Crna Gora je članica Mehanizma Unije za civilnu zaštitu od aprila 2015. godine. Pandemija COVID-19 istakla je potrebu za jačanjem pravnog okvira i institucionalnih kapaciteta, kao i ljudskih i finansijskih resursa organa civilne zaštite, takođe u pogledu hitne zdravstvene situacije. Crna Gora se podstiče da pojača saradnju u okviru Mehanizma Unije za civilnu zaštitu (Union Civil Protection Mechanism - UCPM). Crna Gora bi mogla više da doprinese Mehanizmu registracijom stručnjaka ili kapaciteta za reagovanje u dobrovoljnom fondu i redovnim učešćem u odborima i radnim grupama uspostavljenim u okviru Mehanizma. Ona se još mora povezati sa Zajedničkim sistemom za komunikaciju i informisanje u vanrednim situacijama (Common Emergency Communication and Information System -CECIS). Kao preduslov za CECIS, Crna Gora mora uspostaviti sigurne transevropske usluge za telematičke veze između administracija (Secure Trans European Services for Telematics connections between Administrations - sTESTA).

U januaru 2020. usvojen je izveštaj za 2019. godinu o akcionom planu 2015-2018 za sprovođenje strategije smanjenja rizika od katastrofa za period 2018-2019. i akcioni plan za strategiju za period 2020-2021. Nivo usklađenosti Crne Gore sa klimatskim promjenama i dalje je ograničen. Crna Gora ima uspostavljenu strategiju za klimatske promjene, ali mora da intenzivira svoj rad kako bi osigurala dosljednost sa okvirom klimatske i energetske politike EU 2030. Takođe mora osigurati da je strategija integrisana u sve relevantne sektorske politike i strategije. U decembru 2019. godine usvojen je okvirni zakon o klimatskim promenama. U skladu sa ovim zakonom, u februaru 2020. godine usvojena je uredba kojom se osigurava uspostavljanje nacionalnog sistema za trgovanje emisijama ugljen-dioksida. I dalje je potreban značajan rad na usklađivanju sa pravnom tekovinom EU, kao što je uključivanje preostalih elemenata EU sistema za trgovanje emisijama (EU Emissions Trading System - ETS) i Uredbe o podjeli napora i Mehanizma za praćenje i izveštavanje (the Effort Sharing Regulation and the Monitoring and Reporting Mechanism - MMR) (European Commission, 2020e).

Koalicija 27, neformalna mreža nevladinih organizacija Crne Gore, predstavlja platformu putem koje organizacije civilnog društva zajedno učestvuju u procesu usvajanja standarda i vrijednosti Evropske unije u oblasti zaštite životne sredine. Ova koalicija je

2020. godine objavila shadow report pod naslovom „Progress of Montenegro 2020: Long travel to the EU“, koji objašnjava napredak u periodu od oktobra 2019. do septembra 2020. godine u oblasti životne sredine i ublažavanja klimatskih promjena. Autori ovog izvještaja naglašavaju da nedostatak administrativnih kapaciteta i finansijskih resursa konstantno odlažu punu implementaciju Strategije s AP.

Na polju **horizontalnog zakonodavstva**, Koalicija 27 navodi da nije bilo napretka u harmonizaciji sa relevantnim EU acquis-om u periodu oktobar 2019–septembar 2020, jer nisu usvojeni ni novi zakoni ni podzakonski akti, dok monitoring životne sredine i dalje predstavlja izazov s obzirom na to da postoji određeni stepen kolizije zakona (o životnoj sredini, vodama, zaštiti prirode), što može voditi njihovoj neodgovarajućoj primjeni.

Po izvještaju o ispunjavanju obaveza iz Strategije s AP za jul-decembar 2020. godine, podzakoni koji se tiču regulativa i direktiva EU o monitoringu i izvještavanju nisu pripremljeni i usvojeni. Direktiva 2008/99/EZ je većim dijelom transponovana, ali je njena primjena i dalje izazov najvećim dijelom zbog odredbi Krivičnog zakonika koje se tiču prekršaja u oblasti zaštite životne sredine. I dalje nema napretka u primjeni Direktive 2004/35/EZ o odgovornosti u oblasti životne sredine u smislu prevencije i popravljanja štete nanesene životnoj sredini. Nisu pripremljeni ni usvojeni podzakonski akti o primjeni Direktive 2007/2/EC o pristupu skupovima i servisima podataka država članica od strane institucija i tijela Evropske zajednice (EZ) pod usklađenim uslovima, kao ni o implamentaciji Direktive 2007/2/EC koja se tiče monitoringa i izvještavanja. Preostali izazovi u ovom dijelu se tiču usklađenosti sa pravno obavezujućim pravilima implementacije procjena uticaja na životnu sredinu i primjene Aarhuske konvencije, ali i neadekvatnog monitoringa životne sredine. Neophodan je i napredak u implementaciji Direktive o zločinu prema životnoj sredini i Direktive o odgovornosti za životnu sredinu.

U podoblasti **kvalitet vazduha** napredak je postignut u implementaciji direktiva 2008/50 i 2004/10, a treba raditi na ubrzanju implementacije direktive 2016/2284, za koju je pripremljen TAEX projekat. Priprema većeg broja akcionih planova u više oblasti, Nacionalnog programa za progresivno smanjenje emisija, kao i njihova puna implementacija ostaju izazov. Od 10 planiranih mjera Nacionalne strategije kvaliteta vazduha samo su dvije ispunjene, šest je u toku, a dvije nisu realizovane. Da bi se napredovalo u ovoj podoblasti, neophodno je jačati implementaciju zakona kroz održivo

finansiranje i jačanje administrativnih kapaciteta. Sistem monitoringa kvaliteta vazduha jeste poboljšán, ali treba raditi na njegovom kontinuiranom unapređenju zbog čestog opadanja kvaliteta vazduha u većim aglomeracijama. Nacrt Programa kontrole zagađenja vazduha je napravljen u septembru 2019. godine i dio je inovativne Strategije upravljanja kvalitetom vazduha 2020-2024. Najveći izazovi u ovoj oblasti jesu postizanje propisanog kvaliteta vazduha u svim zonama, pronalaženje metoda grijanja koje su pogodnije za životnu sredinu, uz pojačani nadzor i kontrolu kvaliteta proizvodnje peleta. Potrebno je unaprijediti kapacitete državne mreže za praćenje kvaliteta vazduha, uz obezbjeđenje sredstava u budžetu za te aktivnosti, ažurirati Strategiju razvoja saobraćaja, zbog njegovog uticaja na zagađenje vazduha, kao i poštovanje ekoloških standarda kvaliteta vazduha za industrijske zagađivače, uz redovne inspekcijske kontrole kojima bi se propisale obaveze promjene filterskih postrojenja za zagađivače.

U podoblasti **upravljanje otpadom**, napredak u pogledu transpozicije i implementacije je ograničen. Neophodno je sprovesti više opcija za upravljanje otpadom, uz poštovanje EU standarda i primjenu hijerarhijskog pristupa, kao što su redukcija količine proizvedenog otpada, maksimalno recikliranje i ponovna upotreba, ograničavanje spaljivanja materijala koji se ne mogu reciklirati, ukidanje odlaganja nepovratnog otpada i otpada koji se ne reciklira, obezbjeđivanje potpune implementacije ciljeva politike upravljanja otpadom, uz poštovanje principa održivog razvoja, transparentnost i odgovornost u upravljanju otpadom. Glavni izazov jeste nepostojanje odluke na nacionalnom nivou o izboru opcije upravljanja otpadom, uz dodatne probleme, kao što su: niska stopa reciklaže, nepostojanje adekvatnih statističkih podataka o količinama otpada i nekompatibilnost tih podataka između nadležnih institucija, loša komunalna infrastruktura. Ne postoje ni mjere za podsticanje ponovne upotrebe, reciklaže i selektivnog sakupljanja otpadnih materijala. Stav autora izvještaja je da najveći izazov predstavlja uspostavljanje efikasnog i održivog sistema inspekcije, kao i adekvatnih kaznenih politika koje treba dosljedno primjenjivati.

Podoblast **kvalitet voda** karakteriše određeni napredak u transpoziciji i implementaciji određenih direktiva i odluka EU. Usvojeno je više važnih dokumenata: Prvi program monitoringa površinskih i podzemnih voda, Program izgradnje postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, Plan upravljanja komunalnim otpadnim vodama za period 2020-2035, kao i Nacionalni plan zaštite i spašavanja od poplava. Među izazovima je

vidljiva potreba nedostatka administrativnih kapaciteta koji su potrebni za efikasnu harmonizaciju nacionalnog zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU. Problem predstavlja i prevencija zagađenja voda, korišćenje podzemnih voda, monitoring površinskih voda itd.

U podoblasti **zaštita prirode**, u izvještajnom periodu nije ostvaren napredak u transpoziciji pravne tekovine EU, ali je bilo napretka u implementaciji, kroz povećanje procenta zaštićenih područja. Proglašen je Park prirode "Dolina rijeke Zete", a Ulcinjska solana je 2019. godine zaštićena kao Park prirode. Ratifikovan je Protokol iz Nagoye i nastavljen rad na uspostavljanju mreže NATURA 2000. Treba raditi na uspostavljanju zaštićenih morskih područja, jačati sistem upravljanja zaštićenim područjima na nivou nacionalnih parkova (NP), kao i spriječiti negativne uticaje na životnu sredinu prilikom izgradnje objekata u NP Skadarsko jezero i na rijeci Tari tokom izgradnje auto-puta. Nedostatak kvalifikovanih administrativnih kapaciteta za transpoziciju i implementaciju domaćeg zakonodavstva je jedan od najozbiljnijih izazova u ovoj podoblasti, kao i praksa uništavanja prirodnih staništa ilegalnom gradnjom u zaštićenim područjima.

Podoblast **industrijsko zagađenje i upravljanje rizicima** karakteriše napredak u transpoziciji Direktive o industrijskim emisijama 2010/75 usvajanjem podzakonskih akata, dok su izazov izdavanje tzv. integrisanih dozvola (Integrated Pollution Prevention and Control - IPPC dozvola) i rješavanje pitanja opasnog otpada. Završen je tenderski postupak za ekološku rekonstrukciju prvog bloka termoelektrane Pljevlja i potpisan ugovor sa konzorcijumom Dec International-Bemax-BB Solar-Permonite. Projekat Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje je u toku. Tokom 2019. godine radilo se na sanitaciji dvije crne ekološke tačke u opštini Pljevlja (Maljevac i Gradac). Neprečišćene industrijske otpadne vode predstavljaju izvor zagađenja površinskih voda, dok ne postoje odlagališta za akumulatore i nije poznato gdje se oni odlažu. Jedan od izazova je i implementacija transponovane Seveso direktive (o smanjenju rizika od tehnoloških katastrofa, 2012/18/EU), gdje je potrebno precizirati nadležnosti sektora i raditi na identifikovanju ovih postrojenja.

Podoblast **hemikalije** karakteriše ograničen napredak u transpoziciji, ali značajan u implementaciji Nacionalne strategije za upravljanje hemikalijama u periodu 2019-2022. godine. Ipak, još nije osnovan Centar za kontrolu trovanja hemikalijama, a ni registar u

skladu sa REACH uredbom (Regulativa No 1907/2006). Izazov predstavlja identifikovanje lokacija koje su kontaminirane polihlorovanim bifenilima (PCB) i prečišćavanje PCB otpada, kao i implementacija direktive o azbestu s obzirom na to da je u većini gradova distributivna vodovodna mreža sastavljena od azbestno-cementnih cijevi. Registar hemikalija u formatu koji je propisala EU i registar biocidnih proizvoda koji su stavljeni u promet su dodatni izazovi.

U podoblasti **buka** u izvještajnom periodu nije bilo napretka. Obaveza koja se tiče izrade strateških karata buke na glavnim putevima nije realizovana, ali je urađen IPA projekat kojim će se finansirati ova aktivnost. Problem je nedovoljna saradnja između nadležnih organa, što odlaže implementaciju propisa.

U podoblasti **civilna zaštita** bilježi se određeni napredak. Skupština Crne Gore je usvojila Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prevozu opasnih materija. Izazov ostaje neadekvatna organizacija sistema zaštite i spašavanja, usklađivanje sa sistemom, standardima i dobrom praksom EU članica, nedostatak tehničkih i materijalnih resursa, potreba za stručnom obukom i unapređenje kapaciteta operativnih jedinica za zaštitu i spašavanje.

U podoblasti **klimatske promjene** je ostvaren određen napredak, kroz usvajanje Zakona o zaštiti od negativnog uticaja klimatskih promjena, Plana eliminisanja HCFC supstanci koje oštećuju ozonski omotač, a usvojen je i Treći nacionalni izvještaj o klimatskim promjenama. Izazovi su dekarbonizacija energetske sektora kroz povećanje energetske efikasnosti, nedovoljni i neodgovarajući kadrovski i finansijski kapaciteti, nedovoljna saradnja kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou. Nije uspostavljen ni nacionalni registar za EU Šemu trgovine emisijama (Emission Trading Scheme - ETS) (Koalicija 27, 2020).

3.4 Postpristupne obaveze punopravne članice Unije u ispunjavanju ciljeva

Crna Gora se trenutno nalazi u fazi ispunjavanja privremenih mjerila u pregovaračkim poglavljima 23 i 24, kao i ispunjavanja završnih mjerila u okviru ostalih otvorenih pregovaračkih poglavlja, s konačnim ciljem da do 2025. godine obezbijedi unutrašnju spremnost zemlje za članstvo u EU.

Crna Gora kao ustavom definisana ekološka država posvećena je visokom nivou zaštite životne sredine i očuvanju svoje bogate biološke raznolikosti, tako da pregovore u Poglavlju 27 vidi kao dobru priliku za unapređenje zaštite životne sredine kao neophodnog preduslova za sprovođenje principa i standarda održivog razvoja. Kako je istaknuto u generalnoj pregovaračkoj poziciji Crne Gore, "shvatajući važnost zaštite životne sredine i zahtjevne pristupne pregovore u ovoj oblasti, Crna Gora će poštovati potrebu za primjenom strogih standarda i postepeno usklađivati postojeće zakonodavstvo u oblasti zaštite životne sredine s pravnom tekovinom EU". Crna Gora se trudi da pitanja životne sredine integriše u sve ekonomske sektore i procese donošenja odluka, kao i da posebnu pažnju posveti ulaganju u čiste izvore energije, u efikasno sprečavanje i kontrolu zagađenja, minimizaciju otpada i ekoloških rizika i integraciju ekološki održive prakse u ključnim privrednim aktivnostima u cilju promjene neodrživih obrazaca potrošnje i proizvodnje, s naročitim naglaskom na borbu protiv klimatskih promjena. Pritom, Crna Gora prihvata ciljeve definisane u članu 3 Ugovora o Evropskoj uniji (Official Journal of the European Union, 2012) i svjesna je potrebe punog usklađivanja s pravnom tekovinom Evropske unije, čime prihvata prava i obaveze koji iz nje proizilaze i namjerava biti spremna za preuzimanje svih obaveza i sticanje jednakih prava s drugim državama članicama EU, kao i da ga pravovremeno i efikasno primijeni (Vlada Crne Gore, 2012).

Obaveze u postpristupnom periodu prvenstveno se odnose na dalje preuzimanje pravne tekovine EU u ovoj oblasti, kao i na ispunjavanje svih preuzetih obaveza u skladu sa Ugovorom o pristupanju i tranzicionim periodima.

U međuvremenu, u susret ispunjavanju obaveza pristupanja, Vlada je na sjednici od 22. novembra 2018. donijela Odluku o osnivanju Fonda za zaštitu životne sredine, kojom je uređen status Fonda kao društva sa ograničenom odgovornošću, naziv društva, sjedište, djelatnost, organi društva i njihova ovlašćenja, osnovni kapital, finansiranje i korišćenje sredstava Fonda. Djelatnost Fonda je određena kao finansiranje pripreme, sprovođenja i razvoja programa i projekata u oblasti očuvanja, održivog korišćenja, zaštite i unapređivanja životne sredine, energetske efikasnosti i korišćenja obnovljivih izvora i energije na državnom i lokalnom nivou (Službeni list Crne Gore No. 81, 2018). Osnovu funkcionisanja Fonda predstavljaju sredstva za njegovo finansiranje koja se obezbjeđuju iz: budžeta Crne Gore, sredstava eko-naknada, domaćih i stranih donacija i kredita i

drugih vidova finansiranja, što je uređeno Zakonom o životnoj sredini. Prve aktivnosti Fonda u 2020. i 2021. godini odnose se na subvencije javnom i privatnom sektoru u oblastima lokalne komunalne infrastrukture, kupovine električnih i hibridnih vozila, kao i ugradnje solarnih fotonaponskih panela (Eko Fond, 2021).

S obzirom na to da se očekuje da će Crna Gora zaključiti pristupne pregovore sa Evropskom unijom 2025. godine, biće potrebno uložiti više napora da ekonomija postane niskokarbonska, kako bi se podržali zajednički napori država članica EU.

4. Komplementarnost UN i EU agende

Najvažniji spoljnopolitički prioritet Crne Gore, nakon punopravnog članstva u NATO-u juna 2017. godine, postalo je članstvo u EU. Nakon deset godina pregovora postignuta je dobra dinamika - otvorena su sva pregovaračka poglavlja (njih 33), a tri su privremeno zatvorena (poglavlja 25, 26 i 30, tj. Nauka i istraživanje, Obrazovanje i kultura i Vanjski odnosi, respektivno).

Sami proces pristupanja Crne Gore EU predstavlja svojevrsni putokaz za ispunjavanje kriterijuma za pristupanje, koji, kao što smo već naveli, obuhvata političke, pravne, ekonomske i administrativne kriterijume za punopravno članstvo. Sami napredak u pregovorima o pristupanju EU se mjeri kroz nivo harmonizacije zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU i ispunjavanje završnih mjerila pregovaračkih poglavlja. Važno je napomenuti da Agenda 2030 predstavlja dugoročni okvir za razvoj koji se fokusira na SDGs i njihove potciljeve, dok se agenda EU sastoji od pretpristupnog perioda (proces pregovora), perioda pristupanja u kojem se trenutno nalazimo i obaveza koje proizilaze iz punopravnog članstva.

Crna Gora kao članica UN i kao zemlja koja pregovara punopravno članstvo u EU od 2012. godine, istovremeno sprovodi i Agendu 2030 i proces pregovora sa Evropskom unijom. Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore 2030, koja je usvojena 2016. godine, čini dugoročnu razvojnu strategiju Crne Gore koja obuhvata ne samo okvirni period pristupnog procesa već najvjerojatnije i jedan period razvoja Crne Gore kao zemlje članice EU (Djurovic et al., 2018). Evropska Unija, zajedno sa svojim zemljama članicama, takođe sprovodi Agendu 2030 i SDGs u skladu sa principom supsidijarnosti.

Jedan od odgovora EU na Agendu 2030. godine jeste Evropski zeleni plan (eng. European Green Deal), koji predstavlja novu strategiju rasta kojoj je cilj transformisati EU u pravedno i prosperitetno društvo i modernu, resursno efikasnu i konkurentnu ekonomiju koja će do 2050. godine postati klimatski neutralna, tj. neće emitovati gasove sa efektom staklene bašte. Procjena Komisije je da trenutno postojeće politike mogu smanjiti emisiju ovih gasova za samo 60% do 2050. godine, pa će nastojati da kreira nove kako bi ostvarila svoj ambiciozni cilj. Već 2020. godine je usvojen novi cilj smanjenja emisije gasova sa efektom staklene bašte do 2030. za 55% u odnosu na 1990. godinu, a radiće se i na

usklađivanju oporezivanja sa klimatskim ciljevima i brigom o zaštiti životne sredine. Plan Unije je dalja dekarbonizacija energetskeg sistema, uz pametnu integraciju obnovljivih izvora energije, energetske efikasnosti, pametne infrastrukture i drugih održivih rješenja u svim sektorima, kako bi se čitav proces ostvario uz najniži trošak. Doprinos država članica počinje revizijom energetskeg i klimatskeg planova, uz puno uključivanje potrošača, koji treba da imaju koristi od upotrebe čiste energije.

Komisija je procijenila da će za postizanje trenutnih ciljeva u području klime i energije do 2030. godine biti potrebna dodatna godišnja ulaganja u iznosu od 260 milijardi eura, odnosno oko 1,5% BDP-a iz 2018. godine, uz kontinuirana ulaganja (European Commission, 2019, str. 2). EU je, do očekivanog povratka Sjedinjenih Država u Pariski sporazum, lider u ostvarivanju SDGs i klimatskeg ciljeva, iako ne može samostalno riješiti problem klimatskeg promjena, jer je odgovorna za manje od 10% globalnih emisija gasova sa efektom staklene bašte. Kako EU za sebe postavlja ambiciozne ciljeve, i dalje će predvoditi međunarodne pregovore o povećanju ambicija najvećih zagađivača, a i sprovođenje ambiciozne klimatske politike u kontekstu snažne klimatske diplomatije i intenzivne saradnje sa svim partnerima u snažnijem zajedničkom djelovanju (Europska komisija, 2020).

Slika 5. Europski zeleni plan
Izvor: European Commission (2019, str. 3)

Uz ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan, koji je Unija objavila u oktobru 2020. godine, usvojena je i takozvana Zelena agenda za ove zemlje, koja se zasniva na sljedećih pet stubova:

1. klimatska akcija, koja uključuje dekarbonizaciju, energiju i mobilnost;
2. cirkularna ekonomija, gdje su od posebne važnosti pitanja otpada, recikliranja i održive proizvodnje i efikasne upotrebe resursa;
3. biodiverzitet, s ciljem zaštite i obnavljanja i zaštite prirodnih bogatstava regiona;
4. borba protiv zagađenja vazduha, vode i zemljišta;
5. održivi sistemi hrane i ruralne oblasti.

Plan Komisije je da se ovi ciljevi ostvaruju kroz konkretne akcije, uz podršku određenih finansijskih instrumenata, a da je digitalizacija ključna podrška ovih pet stubova, kako bi se sve ostvarilo u skladu sa konceptom Unije o dualnoj - zelenoj i digitalnoj tranziciji (European Commission, 2020d).

Tabela 11. Zelena agenda za Zapadni Balkan – pregled vodećih inicijativa vezanih za Akcioni plan i mogućih instrumenata u različitim podoblastima

Vodeća inicijativa 4 – obnovljiva energija : Hidroenergetski sistem Piva u Crnoj Gori proširiće se i započeti izgradnja HE Komarnica.
Vodeća inicijativa 5 – aktivirati pomoć za održivi preobražaj poljoprivredno-prehrambenih sistema ruralnog razvoja
Vodeća inicijativa 6 – talas obnove – Energetska efikasnost u zgradama – obnova javnih i privatnih zgrada – dekarbonizacija javnog i privatnog fonda zgrada
Vodeća inicijativa 8 – planirati povećanje iznosa bespovratnih sredstava za podršku privatnom sektoru na temelju Okvirnog sporazuma za ulaganja na Zapadnom Balkanu; 50 % sredstava EU za privatni sektor trebalo bi namijeniti inovacijama i zelenom rastu.
Mogući instrumenti:
• Fond kapitalnih investicija u prirodu (Natural Capital Investment Fund)   • Green Window u okviru Eksternog investicionog plana (Green Window under the External Investment Plan)   • Instrument za podršku strukturnim reformama (Structural Reform Support Facility) - koji pruža podršku na zahtjev za reforme koje podstiču rast   • Investicioni okvir za Zapadni Balkan (The Western Balkans Investment Framework, WBIF)   • Fond za zeleni rast (Green for Growth Fund, GGF) - koji funkcioniše kao javno-privatno partnerstvo koje treba da obezbijedi finansiranje zelenih investicija   • Regionalni program energetske efikasnosti (Regional Energy Efficiency Programme, REEP) - koji podržava transpoziciju i implementaciju EU acquis-a u oblasti energetske efikasnosti u kombinaciji sa finansiranjem preduzeća, domaćinstava i javnih preduzeća koji investiraju u energetska efikasnost   • InnovFin finansijski instrumenti u okviru programa Horizon 2020 (InnovFin Financial Instruments under Horizon 2020)   • Proširenje obuhvata Instrumenta za garancije na Zapadnom Balkanu (Western Balkans Guarantee Facility) na taj region, kao nasljednika postojećeg Evropskog fonda za održivi razvoj

Izvor: Prilagođeno prema European Commission (2020d)

Održivi razvoj je jedna od najvažnijih evropskih vrijednosti i predstavlja sveobuhvatni cilj Unije. EU je odigrala vodeću ulogu u procesu koji je doveo do usvajanja Agende održivog razvoja do 2030. godine i 17 SDGs u septembru 2015. godine. Strukturalna komplementarnost ove dvije agende predstavljena je u sljedećoj tabeli.

Tabela 12. Crnogorska agenda 2030 i EU agenda: ciljevi, strateška dokumenta, prioritetne oblasti i dinamika izvještavanja

CRNA GORA		
2030 AGENDA		EU AGENDA
SDGs i potciljevi		Kriterijumi pristupanja i benchmarks
Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine – NSOR (jul 2016)		Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji 2020-2022
Integrirani UN program za Crnu Goru 2017-2021		Indikativni strateški dokument za Crnu Goru za IPA II (2014 - 2020) i IPA III (2021-2027)
SDG 1. Iskorijeniti siromaštvo	SDG 9. Industrija, inovacije i infrastruktura	Sektor 1 – Demokratija i upravljanje
SDG 2. Okončati glad	SDG 10. Smanjene nejednakosti	Sektor 2 – Vladavina prava i fundamentalna prava
SDG 3. Dobro zdravlje i blagostanje	SDG 11. Održivi gradovi i zajednice	Sektor 3 – Životna sredina i klimatske promjene
SDG 4. Kvalitetno obrazovanje	SDG 12. Odgovorna potrošnja i proizvodnja	Sektor 4 – Transport
SDG 5. Jednakost polova	SDG 13. Akcija protiv klimatskih promjena	Sektor 5 – Konkurentnost i inovacije
6. Čista voda i adekvatni sanitarni uslovi	SDG 14. Život pod vodom	Sektor 6 - Obrazovanje, zapošljavanje i društvena politika (uključujući promovisanje jednakosti polova i razvoj ljudskih resursa)
7. Priuštiva i čista energija	SDG 15. Život na zemlji	
SDG 8. Pristojan posao i ekonomski rast	SDG 16. Mir, pravda i jake institucije	
SDG 17. Partnerstvo za ciljeve		Sektor 7 – Poljoprivreda i ruralni razvoj
Izveštavanje 2019, 2021, 2023, 2025, 2027 i 2029;		Polugodišnje izvještavanje, do zaključenja pristupnih pregovora; Kasnije, nastavljavanje kroz obaveze koje proističu iz punopravnog članstva u EU.

Izvor: Prilagođeno prema UNDP in Montenegro & Government of Montenegro (2018)

UN agenda 2030 je plan akcije za ljude, planetu i prosperitet i zasniva se na postizanju ciljeva održivog razvoja, dok se proces integracije u EU zasniva na ispunjavanju kriterijuma za pristupanje koji su definisani u pregovaračkim poglavljima i srodnim mjerilima. Imajući u vidu da je Agenda 2030 već "nacionalizovana" kroz usvajanje NSOR i da je proces evropskih integracija instrument za "EU-izaciju" Crne Gore uslovljen postizanjem normi i standarda EU kroz ispunjavanje zatvarajućih mjerila za

pregovaračka poglavlja, možemo zaključiti da je EU agenda uža od Agende 2030, jer je opseg SDGs značajno širi od obima kriterijuma za pristupanje.

Dokument koji predstavlja napore UN da pomogne Crnoj Gori u rješavanju ključnih nacionalnih prioriteta, a koji je usklađen sa Agendom 2030 o održivom razvoju i težnjom zemlje da se pridruži Evropskoj uniji, jeste Okvir Ujedinjenih nacija za razvojnu pomoć (UNDAF) 2017-2021, koji predstavlja petogodišnji strateški okvir saradnje između Vlade Crne Gore i UN. Ovaj okvir su razvili tim UN u Crnoj Gori i Vlada Crne Gore, u saradnji sa civilnim sektorom, akademskim i međunarodnim akterima. Dokument podrazumijeva podršku Crnoj Gori u sljedećim ključnim oblastima: demokratsko upravljanje, održivost životne sredine, društvena uključenost i ekonomsko upravljanje (United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), 2016).

4.1 Poređenje ciljeva UN i EU agende po ciljevima održivog razvoja

U nastavku je data analiza međusobnih veza između kriterijuma za pristupanje EU i Agende 2030 za održivi razvoj sa fokusom na Crnu Goru. Analiza je sprovedena kroz analizu pregovaračkih poglavlja, tj. njihovih potpoglavlja i SDGs i potciljeva SDGs.

Pri poređenju je korišćena sljedeća metodologija:

- Radi boljeg povezivanja poglavlja pregovaranja sa ciljevima i potciljevima SDGs, svako pregovaračko poglavlje je predstavljeno kroz svoje potpoglavlje;
- Svako pregovaračko poglavlje je povezano sa jednim ili više SDGs, kao što je prikazano u koloni "SDG"; ako je samo jedno poglavlje povezano sa specifičnim SDG, označeno je u koloni "SDG" bez zvjezdice; ako je više poglavlja povezano sa jednim SDG, označeno je kao SDG sa zvjezdicom (*); "SDG" je kolona koja objašnjava ukupnu vezu između poglavlja i SDGs;
- Kolona "Specifični SDGs potciljevi" objašnjava dodatne veze između nekih poglavlja/potpoglavlja sa specifičnim SDGs ciljevima, pored SDGs sveukupne veze.

Tabela 13. Pregovaračka poglavlja, potpoglavlja i SDGs

Poglavlje		Potpoglavlja /oblasti	Specifični SDGs potciljevi	SDG
1	Sloboda kretanja robe	1. Opšti principi 2. Horizontalne mjere (standardizacija, metrologija, akreditacija, tržišni nadzor) 3. Vertikalne mjere (novi pristup, stari pristup) 4. Proceduralne mjere	17.11	SDG 8*
2	Sloboda kretanja radnika	1. Pristup tržištu rada 2. EURES (evropska mreža javnih službi za zapošljavanje) 3. Koordinacija sistema društvenog osiguranja 4. Evropska kartica zdravstvenog osiguranja	10.7	SDG 8*
3	Pravo osnivanja preduzeća i Sloboda pružanja usluga	1. Međusobno priznavanje profesionalnih kvalifikacija 2. Pravo osnivanja preduzeća, sloboda pružanja prekograničnih usluga 3. Poštanske usluge		SDG 8*
4	Sloboda kretanja kapitala	1. Slobodno kretanje kapitala i plaćanja 2. Platni promet 3. Prevencija pranja novca i finansiranja terorizma	8.10, 10.c	SDG 8*
			16.a	
5	Javne nabavke	1. Opšti principi 2. Dodjela ugovora 3. Pravna zaštita i klasični sektor 4. Koncesije 5. Sektor komunalnih usluga 6. Elektronske javne nabavke 7. Rječnik javnih nabavki, 8. Održive javne nabavke 9. Nabavke u oblasti odbrane	12.7 16.5	SDG 8*
6	Privredno pravo	1. Tržište kapitala 2. Privredno pravo i računovodstvo i revizija	12.6	SDG 8*
7	Pravo intelektualne svojine	1. Autorsko i srodna prava 2. Pravo industrijske svojine i 3. Odredbe o njihovom sprovođenju	3.b	SDG 8*
8	Konkurencija	1. Politika konkurencije 2. Državna pomoć	12.c, 14.6	SDG 16*

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

9	Finansijske usluge	1. Bankarstvo i finansijski konglomerati 2. Osiguranje i penzijsko osiguranje pod pokroviteljstvom poslodavca 3. Tržište hartija od vrijednosti i investicione usluge 4. Infrastruktura finansijskih tržišta	9.3, 10.5, 8.10,	SDG 8*
10	Informatičko društvo i mediji	1. Elektronske komunikacije; 2. Usluge informatičkog društva 3. Audiovizuelna medijska politika	5.b, 9.c, 12.6, 16.10	SDG9*
11	Poljoprivreda i ruralni razvoj	1. Horizontalna pitanja (direktna plaćanja i zajednička organizacija tržišta) 2. Državna podrška 3. Ruralni razvoj (Upravljačko tijelo i Agencija za plaćanja) 4. Politika kvaliteta 5. Organska proizvodnja	2.c, 2.3, 2.4 2.5, 6.b, 11.a 2.5	SDG 2*
12	Bezbjednost hrane, veterinarstvo i fitosanitarni nadzor	1. Bezbjednost hrane 2. Veterinarstvo 3. Fitosanitarni nadzor	2.1	SDG 2* SDG 3*
13	Ribarstvo	1. Upravljanje flotom i resursima 2. Inspekcija i kontrola 3. Strukturne aktivnosti 4. Tržišna politika 5. Državna pomoć 6. Međunarodni sporazumi	14.4, 14.b,	SDG 14*
14	Saobraćajna politika	1. Drumski saobraćaj 2. Željeznički saobraćaj 3. Vazdušni saobraćaj 4. Pomorski saobraćaj 5. Saobraćaj unutrašnjim plovrim putevima	3.6, 11.2	SDG 9*
15	Energetika	1. Električna energija 2. Gas 3. Ugljovodonici 4. Obnovljivi izvori energije 5. Energetska efikasnost 6. Nuklearna sigurnost i zaštita od zračenja		SDG 7
16	Porezi	1. Direktno oporezivanje 2. Indirektno oporezivanje 3. Administrativna saradnja i uzajamna pomoć, operativni kapaciteti i kompjuterizacija	10.4, 17.1,	SDG 17*

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

17	Ekonomska i monetarna unija	1. Monetarna politika (funkcionalna, institucionalna, personalna i finansijska nezavisnost CBCG, zabrana monetarnog finansiranja javnog sektora i zabrana privilegovanog pristupa javnog sektora finansijskim institucijama; Integracija centralne banke u ESCB i standardi za korišćenje valute) 2. Ekonomska politika (fiskalna politika i fiskalna kontrola) 3. Korišćenje eura kao zvaničnog sredstva plaćanja	8.10, 16.6, 8.1, 17.4, 17.13, 17.14	SDG 17* SDG 8*
18	Statistika	1. Demografska i društvena statistika 2. Makroekonomska statistika, nacionalni računi i strukturalna biznis statistika 3. Poslovna statistika 4. Statistika poljoprivrede, šumarstva, ribarstva, životne sredine, registara 5. Klasifikacija i koordinacija zvaničnog statističkog sistema	17.18, 17.19, 14.5, 17.9	SDG 17*
19	Društvena politika i zapošljavanje	1. Radno pravo 2. Zaštita i zdravlje na radu 3. Društveni dijalog 4. Politika zapošljavanja 5. Evropski društveni fond 6. Društvena inkluzija i zaštita 7. Deinstitutionalizacija 8. Zabrana diskriminacije u zapošljavanju i društvenoj politici 9. Ravnopravnost između žena i muškaraca u zapošljavanju i društvenoj politici	8.7, 8.8, 4.4, 8.2, 8.6, 8.b, 10.4, 1.3, 5.4, 1.2, 1.1, 1.b, 1.4, 2.3,	SDG 1 SDG 8* SDG 10*
20	Preduzetništvo i industrijska politika	1. Industrijska politika 2. Mala i srednja preduzeća (MSP) i preduzetnička politika 3. Politika inovacija 4. Programi Zajednice 5. Bankarstvo i finansije, turizam, vazdušna i pomorska industrija, građevinarstvo, drvna industrija, čelik, metali i druge sirovine	8.3, 9.2, 9.3, 9.4, 17.7, 8.2, 8.1, 8.9, 8.10, 12.b,	SDG 9*
21	Transevropske mreže	1. Transevropska saobraćajna mreža (TEN-T) 2. Transevropska energetska mreža (TEN-E)	9.1, 11.2,	SDG 9*
22	Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata	1. Zakonodavni okvir 2. Institucionalni okvir 3. Administrativni kapaciteti 4. Programiranje 5. Praćenje i procjena 6. Finansijsko upravljanje i kontrola		SDG 16* SDG 17*

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

23	Pravosuđe i temeljna prava	1. Pravosuđe 2. Borba protiv korupcije 3. Temeljna prava 4. Prava građana EU	1.4, 1.5, 4.2, 4.3, 4.5, 4.a, 5.5, 5.b, 8.5, 10.2, 10.3, 16.5, 16.9, 16.10, 16.b, 17.17	SDG 16* SDG 5 SDG 10* SDG 3*
24	Pravda, sloboda i bezbjednost	1. Migracije 2. Azil 3. Vizna politika 4. Vanjske granice i Šengen 5. Pravosudna saradnja u građanskim, privrednim stvarima i krivičnim stvarima 6. Policijska saradnja 7. Borba protiv organizovanog kriminala 8. Borba protiv terorizma 9. Saradnja u oblasti droga 10. Borba protiv trgovine ljudima 11. Carinska saradnja	10.7, 16.9, 16.4, 16.a, 15.7, 8.7, 16.a, 3.5	SDG 16* SDG 17*
25	Nauka i istraživanje	1. Politika istraživanja i inovacija 2. Okvirni program EU 3. Inovativna unija i Evropski istraživački prostor	2.a, 7.a, 9.5, 9.b, 14.3, 14.5, 14.a, 17.6,	SDG 7, SDG 3*, SDG 2*, SDG 8*; SDG 4*;
26	Obrazovanje i kultura	1. Obrazovanje i osposobljavanje 2. Mladi i sport 3. Kultura 4. Pristup obrazovanju 5. Programi i drugi EU instrumenti	12.8, 13.3, 4.4, 8.6, 8.b, 11.4, 4.2, 4.3, 4.5, 4.b	SDG 4* SDG 11*
27	Životna sredina	1. Horizontalno zakonodavstvo 2. Kvalitet voda 3. Kvalitet vazduha 4. Upravljanje otpadom 5. Zaštita prirode 6. Kontrola industrijskog zagađenja i upravljanje rizikom 7. Hemikalije 8. Buka 9. Civilna zaštita 10. Klimatske promjene	12.8, 12.6 11.6, 12.5 11.6 11.7, 12.2 14.1 3.9, 12.4 11.b, 1.4, 2.4, 9.4, 11.b,	SDG 6 SDG 11* SDG 12 SDG 14* SDG 15 SDG 13

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

28	Zaštita potrošača i zdravlja	1. Zaštita potrošača 2. Javno zdravlje	2.2, 3.1, 3.8, 5.6,	SDG 3*
29	Carinska unija	Carinska politika	10.a, 17.10, 17.12,	SDG 8*
30	Vanjski odnosi	1. Zajednička trgovinska politika EU 2. Bilateralni sporazumi s trećim zemljama 3. Razvojna politika 4. Razvojna politika i humanitarna pomoć	17.10, 17.12, 17.16 17.2, 17.3, 1.a, 4.b, 6.a, 8.a, 10.b, 11.5,	SDG 17*
31	Vanjska, bezbjednosna i odbrambena politika	1. Zajednička vanjska i bezbjednosna politika – politički dijalog 2. Zajednička vanjska i bezbjednosna politika i zajednička bezbjednosna i odbrambena politika – politička strategija 3. Zajednička bezbjednosna i odbrambena politika – kapaciteti za doprinos		SDG 16*
32	Finansijski nadzor	1. Javna unutrašnja finansijska kontrola (PIFC) 2. Eksterna revizija 3. Zaštita finansijskih interesa EU 4. Zaštita eura od falsifikovanja		SDG 17*
33	Finansijske i budžetske odredbe	1. Tradicionalna sopstvena sredstva 2. Sredstva na osnovu poreza na dodatu vrijednost (PDV) 3. Sredstva na osnovu bruto nacionalnog dohotka (BND)	16.6, 17.1	SDG 16* SDG 17*
34	Institutions	/		
35	Other	/		

Napomena: * znači da je SDG vezan sa više od jednim pregovaračkim poglavljem

Izvor: UNDP in Montenegro & Government of Montenegro (2018, str. 26)

Kao što je prikazano u Tabeli 12, moguće je napraviti vezu između poglavlja pregovora i potpoglavlja sa SDGs i SDGs ciljevima, uz nekoliko objašnjenja:

- SDG1 je povezan sa C19 - Zapošljavanje i društvena politika;
- SDG2* povezuje se sa C11 - Poljoprivreda i ruralni razvoj, ali i sa C12 - Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika i C25 - Nauka i istraživanje;
- SDG3* povezan je sa C12 - Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika, C23 - Pravda i osnovna prava, C25 - Nauka i istraživanje i C28 - Zaštita potrošača i zdravlja (na primjer, zahtjevi EU su mnogo manji u C28 nego opseg SDG3 i njegovi potciljevi);
- SDG4* je povezan sa C26 - Obrazovanje i kultura, kao i sa C25 - Nauka i istraživanje (zahtjevi EU su mnogo manji od obima SDG4 i njegovih potciljeva);
- SDG5 je povezan sa C23 - Pravda i osnovna prava. Važno je spomenuti da su prelazna mjerila u dijelu "Osnovna prava" veoma povezani sa SDGs 3, 5, 10 i 16;
- SDG6 i SDG12 su povezani sa C27 - Životna sredina i klimatske promjene;
- SDG13 i SDG15 su jasno povezani sa Poglavljem 27 - Životna sredina i klimatske promjene;
- SDG7 povezan je sa C15 - Energetika;
- SDG8* je povezan sa sljedećim poglavljima pregovora o ekonomiji: C1-C7, C9, C17, C19, C25 i C29;
- SDG9* je povezan sa sljedećim poglavljima: C10, C14, C20, C21;
- SDG10* je povezan sa C19 - Zapošljavanje i društvena politika i C23 - Pravosuđe i osnovna prava;
- SDG11 je povezan sa 27 - Životna sredina i klimatske promjene, ali i sa C26 - Obrazovanje i kultura;
- SDG14 povezan je sa C13 - Ribarstvo i C27 - Životna sredina i klimatske promjene;
- SDG16* je povezan sa C8 - Konkurencija i državna pomoć, C22 - Regionalna politika, C23 i C24 - poglavlja o vladavini prava, C31 - Spoljna, sigurnosna i odbrambena politika i C33 - Finansijske i budžetske odredbe;
- SDG17* je povezan sa C16 - Oporezivanje, C17 - EMU, C18 - Statistika, C22 - Regionalna politika, C24 - Pravda, sloboda i sigurnost, C30 – Vanjski odnosi, C32 - Finansijska kontrola i C33 - Finansijske i budžetske odredbe.

Korišćenjem pomenute metodologije prikazana je veza između svakog pregovaračkog poglavlja i svakod SDG, ali ne sa istim intenzitetom, što se dešava i ako uporedimo završna mjerila sa nivoom ostvarenja SDGs i SDGs potciljeva mjerenih pomoću SDG indikatora) (Djurovic et al., 2018).

UNDP u Crnoj Gori je 2018. godine napravio analizu povezanosti pojedinih pregovaračkih poglavlja sa potciljevima SDGs (UNDP in Montenegro & Government of Montenegro, 2018). Tokom izrade ovog dokumenta procijenjeno je da pregovaračka poglavlja: 1. Slobodno kretanje roba, 2. Sloboda kretanja radnika, 4. Slobodno kretanje kapitala, 5. Javne nabavke, 8. Konkurencija, 9. Finansijske usluge, 10. Informaciono društvo i mediji, 16. Porezi, 17. Ekonomska i monetarna unija, 18. Statistika, 29. Carinska unija, 30. Vanjski odnosi, 31. Vanjska, bezbjednosna i odbrambena politika, 32. Finansijska kontrola, 33. Finansijske i budžetske odredbe ne doprinose značajno ostvarenju Agende 2030, pa se analiza fokusirala na preostala poglavlja. U nastavku dajemo osvrt na Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene.

Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena je bila osnov za mapiranje veze Poglavlja 27 sa Agendom 2030. Sve podoblasti samog poglavlja su i pitanja kojima se bavi i strategija, a njihovo ispunjavanje dovodi do potpune usklađenosti sa pravnom tekovinom EU. Sve mjere su u potpunosti usklađene i sa Nacionalnom strategijom održivog razvoja. Poglavlje 27 je najsloženije poglavlje kada su u pitanju zajedničke tačke sa Agendom 2030, tj. zahtjevi iz ovog poglavlja bave se sa čak 40 potciljeva SDGs.

Podoblast *horizontalno zakonodavstvo* Crne Gore u velikoj mjeri je usklađeno sa horizontalnim zakonodavstvom EU u oblasti zaštite životne sredine, dok naporu u ovom pogledu snažno doprinose potciljevima 12.8 i 12.2. Mjere koje se odnose na podoblast *kvalitet vode* čvrsto su povezane sa SDGs 3, 6 i 14, kao i 10 odgovarajućih potciljeva. Poboljšanje monitoringa površinskih, podzemnih i priobalnih (uključujući i prelazne) vode na teritoriji Crne Gore je osnova za sve dalje aktivnosti u oblasti upravljanja vodnim resursima i očuvanja njihovog kvaliteta. Mjere u podoblasti *kvalitet vazduha* imaju jake veze sa SDG 11 i umjerene veze sa tri potcilja: 3.9, 6.6 i 15.1. Jedan od ključnih izazova je postizanje dobrog kvaliteta vazduha u svim oblastima, posebno za opštine Podgorica, Pljevlja i Nikšić, gdje postoji povećana koncentracija zagađujućih materija, koje često

prelaze granične vrijednosti. Implementacija zahtijeva velika finansijska ulaganja u infrastrukturu za daljinski kontrolisano grijanje, poboljšanje javnog prevoza u gradovima, sprovođenje mjera energetske efikasnosti, očuvanje i nadogradnju zelenih površina itd. Mjere u podoblasti *upravljanja otpadom* čvrsto su povezane sa SDGs 11, 12 i 14. Što se tiče planiranja *upravljanja otpadom*, dokumentima će se predvidjeti mjere za reciklažu i odvojeno sakupljanje otpadnog materijala i primjenu principa „zagađivač plaća“, prema kojem je proizvođač otpada odgovoran za pokrivanje troškova upravljanja otpadom itd. Mjere u podoblasti *klimatske promjene* imaju jake veze sa SDGs 13 i 11. Najvažnije opredjeljenje koje je Crna Gora izrazila je ratifikacija Pariskog sporazuma 2017. godine. Plan aktivnosti za sprovođenje zakonodavstva u sektoru klimatskih promjena do 2030. godine definisan je usvajanjem Nacionalne klimatske strategije.

Mjere u podoblasti *zaštita prirode* imaju jake veze sa SDGs 12, 14 i 15. Uspostavljanje mreže Natura 2000 i primjena propisa su najvažnije aktivnosti za dalji napredak u ovom pogledu. Administrativni kapaciteti moraće biti značajno ojačani, posebno oni koji se odnose na primjenu odgovarajuće procjene, kompenzacionih mjera i drugih specifičnih znanja u vezi sa pravilnom primjenom EU direktiva i propisa u podoblasti zaštita prirode, uključujući direktive o staništima i pticama u pogledu uspostavljanja mreže NATURA 2000.

Značajan iznos pomoći u primjeni okvira politike zaštite životne sredine tražiće se putem IPA, TAIEX-a, Twinninga i drugih instrumenata. Tehnička pomoć će zavisiti od dostupnosti donatorskih i EU fondova i zrelosti predviđenih aktivnosti. Od velikog značaja će biti proces koordinacije donatora i ranog programiranja potencijalne pomoći država članica EU i međunarodnih finansijskih institucija, koji su presudni za dobijanje potrebne stručnosti i postizanje pravovremene primjene planiranih akcija.

Ukupni troškovi akcije za primenu Poglavlja 27, kao što je procijenjeno Strategijom s AP, predviđaju se na 1,4 milijarde eura. Jaz u finansiranju nakon povrata troškova mora biti pokriven kombinacijom instrumenata, uključujući EU grantove, međunarodne finansijske institucije (IFI), komercijalne banke, direktnu podršku donatora u projektima, uključujući tehničku pomoć i specifične komponente projekta, direktne industrijske/komercijalne investicije i privatne investitore, itd. Preostali jaz finansiraće javni sektor kroz razne instrumente, kao što su Eko fond, centralni budžet, budžet lokalne

samouprave itd. (MORT, 2016b, str. 126-27). Fondovi koji su Crnoj Gori trenutno na raspolaganju kako bi realizovala obaveze definisane početnim mjerilom Poglavlja 27 su: Instrument za pretpristupnu podršku (IPA), ali i drugi međunarodni finansijski mehanizmi, kao što su Globalni fond za životnu sredinu (GEF) i Zeleni klimatski fond (GCF), uključujući bilateralnu podršku razvijenih zemalja članica EU, koje za potrebe zaštite životne sredine na Zapadnom Balkanu izdvajaju značajna sredstva (Švedska, Norveška, Finska, Austrija, Njemačka i dr.). Pristupanjem EU, Crna Gora će steći mogućnost korišćenja strukturnih i kohezionih fondova, što će u velikoj mjeri doprinijeti unapređenju stanja životne sredine i samim tim kvaliteta života građana (MORT & Eco-Energy Consulting, 2020, str. 84).

4.1.1 Nova finansijska perspektiva EU 2021-2027 i NextGenerationEU

Nova višegodišnja finansijska perspektiva (eng. Multiannual Financial Framework, MFF) Unije, zajedno sa tzv. NextGenerationEU, privremenim instrumentom kojem je cilj da podstakne oporavak uzrokovan pandemijom korona virusa, biće najveći podsticajni paket ikada finansiran kroz EU budžet. Čitav budžet vrijednosti 1,8 hiljada milijardi eura usvojen je 17. decembra 2020. godine, a treba da pomogne oporavak nakon pandemije i da trasira put ka zelenoj, digitalnoj i otpornoj Evropi.

Više od 50% sredstava će podržati modernizaciju kroz: 1. istraživanje i inovacije kroz program Horizon Europe; 2. klimatsku i digitalnu tranziciju, kroz JustTransition fond i Digital Europe program; 3. nivo spremnosti, oporavka i otpornosti, kroz Recovery and Resilience Facility (Instrument za oporavak i otpornost), rescEU i novi program u oblasti zdravlja EU4Health. Dodatno, uticaće na modernizaciju politika, kao što su poljoprivredna i koheziona politika, kako bi doprinijele ispunjavanju prioriteta Unije i doprinijeće borbi protiv klimatskih promjena sa čak 30% EU sredstava, zaštititi biodiverzitetu i jednakosti polova.

EU budžet će nastaviti da se finansira iz: carina, doprinosa članica na bazi PDV-a i doprinosa članica na bazi bruto nacionalnog dohotka. Od 1. januara 2021. godine, uvodi se novi doprinos od neregistriranog plastičnog otpada, kao dodatni način punjenja budžeta. Po prvi put u dugogodišnjoj istoriji, EU će se u ime članica zaduživati na međunarodnim finansijskim tržištima nakon toga što sve članice ratifikuju novu Own Resources direktivu u skladu sa svojim ustavima (European Commission, 2020g).

Tabela 14. Višegodišnja finansijska perspektiva (MFF) 2021-2027 – ukupne alokacije po oblastima (u milijardama EUR)

	MFF	Next GenerationEU	Ukupno
1. Zajedničko tržište, inovacije i digitalno tržište	132,8	10,6	143,4
2. Kohezija, otpornost i vrijednosti EU	377,8	721,9	1.099,7
3. Prirodni resursi i životna sredina	356,4	17,5	373,9
4. Migracije i upravljanje granicama	22,7	/	22,7
5. Bezbjednost i odbrana	13,2	/	13,2
6. Susjedstvo i svijet	98,4	/	98,4
7. Evropska administracija	73,1	/	73,1
UKUPNO MFF	1.074,3	750	1.824,3

Izvor: Prilagođeno prema https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en

NextGenerationEU (NGEU) je privremeni instrument oporavka vrijedan 750 milijardi eura, osmišljen posebno zbog olakšavanja ekonomske i društvene štete koju je prouzrokovala pandemija korona virusa. Djelovi NextGenerationEU su:

- Recovery and Resilience Facility (Instrument za oporavak i otpornost), koji čini i najveći dio NGEU, u vrijednosti od 672,5 milijardi eura zajmova i grantova koji će podržati reforme i investicije zemalja članica. Cilj mu je da ublaži i ekonomski i društveni uticaj pandemije, ali i da evropske ekonomije učini otpornijim i održivijim, kao i bolje pripremljenim za izazove tranzicije ka zelenoj i digitalnoj Evropi. Članice treba da rade na svojim planovima oporavka i otpornosti kako bi mogle pristupiti fondovima ovog instrumenta;
- Pomoć oporavku za koheziju i teritorije Evrope (REACT-EU) - ukupno 47,5 milijardi eura za REACT-EU, novu inicijativu koja podržava mjere odgovora na krizu koje se pružaju kroz Coronavirus Response Investment Initiative i Coronavirus Response Investment Initiative Plus. Treba da doprinese zelenijem, digitalnom i održivom oporavku ekonomije. Sredstva će biti dostupna kroz Evropski fond za regionalni razvoj, Evropski društveni fond i Evropski fond za pomoć najugroženijima.

NGEU donosi i više sredstava za ostale EU programe kao što su Horizon2020, InvestEU, ruralnom razvoju i Just Transition fondu (European Council, 2020).

Čitav NGEU paket je raspoređen na sljedeći način:

Tabela 15. NGEU raspodjela po programima (u milijardama EUR)

NextGenerationEU	
Recovery and Resilience Facility	672,5
Od čega zajmovi	360,0
Od čega grantovi	312,5
ReactEU	47,5
HorizonEurope	5,0
InvestEU	5,6
Ruralni razvoj	7,5
Just Transition Funds	10,0
RescEU	1,9
UKUPNO	750

Izvor: European Council (2020)

Više od 50% dugoročnog budžeta i NextGenerationEU će biti potrošeno na nove prioritete:

- istraživanje i inovacije - preko Horizon Europe;
- fer klima i digitalna tranzicija - preko Just Transition fonda i programa Digitalna Evropa;
- spremnost, oporavak i otpornost - pomoću Recovery and Resilience Facility, rescEU i EU4Health programa.

Oko 30% dugoročnog budžeta i NextGenerationEU biće potrošeno na borbu protiv klimatskih promjena, što je najveće izdvajanje iz budžeta EU ikada. Ova sredstva su dio velikog investicionog plana ozelenjavanja ekonomije EU, koji će kombinovati EU i nacionalne javne fondove i javne i privatne investicije za podršku EU na putu ka klimatskoj neutralnosti do 2050. godine. Oko 20% sredstava Recovery and Resilience Facility će biti uloženo u digitalnu transformaciju EU, kroz ulaganja u superračunarstvo, vještačku inteligenciju, sajber bezbjednost, napredne digitalne vještine i širu upotrebu digitalnih tehnologija u ekonomiji i društvu. Oko 10% godišnje potrošnje 2026. i 2027. godine dopriniće zaustavljanju i preokretu opadanja biodiverziteta (European Commission, 2021b).

S obzirom na to da je cilj svih zemalja Zapadnog Balkana punopravno članstvo u Evropskoj uniji i da je EU na Samitu u Zagrebu u aprilu 2020. godine ponovila svoju bezrezervnu podršku njihovom članstvu, ona pomaže i oporavak ekonomija regiona

nakon veoma negativnog uticaja pandemije korona virusa, kako bi se održao postojeći stepen ekonomske konvergencije ovih zemalja sa zemljama članicama. Pandemija je samo istakla postojeće izazove u ovim ekonomijama, kao što su slaba konkurentnost, visoke stope nezaposlenosti i značajan odliv visokokvalifikovane radne snage u zemlje članice Unije. Zato je Unija napravila ekonomski i investicioni plan (eng. Economic and Investment Plan), kojem je cilj podsticanje dugoročnog oporavka, zajedno sa zelenom i digitalnom tranzicijom, a koje treba da dovedu do održivog privrednog rasta i napretka na putu ka EU. Predlog Komisije je mobilizacija otprilike 9 milijardi eura iz IPA III sredstava, za period 2021-2027, s ciljem podržavanja ekonomske konvergencije sa EU, najviše kroz investicije i podršku konkurentnosti i inkluzivnom rastu, kao i održivoj povezanosti, kroz ulaganje u održivu infrastrukturu u regionu. Kapacitet za investicije u regionu trebalo bi da bude podržan mobilizacijom novog instrumenta Western Balkans Guarantee, što će potencijalno povećati investicije na 20 milijardi eura (European Commission, 2020b).

4.2 Studije slučaja izabranih EU članica po pitanju ispunjavanja ciljeva održivog razvoja

Böhringer & Jochem (2007) tvrde da monitoring napretka prema održivom razvoju zahtijeva na prvom mjestu identifikaciju operativnih indikatora koji pružaju korisne informacije o ekonomskim, ekološkim i društvenim uslovima. Glavna uloga indikatora održivog razvoja već je naglašena od strane UNCED-a u Riju 1992. godine, koja poziva svaku zemlju kao i međunarodne vladine i nevladine organizacije da razviju i identifikuju indikatore održivog razvoja da bi se poboljšale informacije koje se koriste za donošenje odluka na svim nivoima (UNCED, 1992a).

U ovom radu smo sprovedeli rangiranje zemalja članica UN koje su punopravne članice Evropske unije, uključujući i Crnu Goru, koja u regionu Zapadnog Balkana predstavlja lidera procesa integracija. Rangiranje je sprovedeno koristeći SDG Index izvještaj koji od 2016. godine objavljuju Bertelsmann Stiftung i Sustainable Development Solutions Network (SDSN). Ovaj izvještaj procjenjuje napredak zemalja u ostvarivanju SDGs, za sve članice UN, ali su rangirane samo one koje ispunjavaju uslove dovoljne dostupnosti podataka.

Četiri glavna cilja izvještaja su:

1. obezbijediti da SDGs budu alat za različite politike;
2. podrška zemljama u prioritizaciji i kreiranju strategija za implementaciju ciljeva;
3. dopuniti napore u razvijanju snažnog okvira monitoringa SDGs od strane statističke komisije UN;
4. identifikovati nedostajuće SDGs podatke i potrebe za investicijama u statističke kapacitete i istraživanje, kao i nove oblike podataka.

Od 2020. godine ovaj izvještaj je preimenovan u Sustainable Development Report. Od 193 članice UN, odnosno od 166 zemalja sa dostupnim podacima, sve članice EU su rangirane na prve 44 pozicije. U prvih 10 se nalaze Švedska, Danska, Finska, Francuska, Njemačka, Austrija, Češka, Holandija i Estonija, dok su dvije najlošije rangirane članice Grčka i Luksemburg - na 43. i 44. poziciji, respektivno. Kao primjer studije slučaja uzeli smo dvije članice EU – Švedsku i Sloveniju, a od zemalja kandidata Crnu Goru. Podaci za analizu napretka u ostvarivanju SDGs su iz izvještaja za 2021. godinu (Sachs et al., 2021).

Tabela 16. Trend kretanja ka ispunjavanju SDGs za odabrane zemlje za 2021. godinu

	Švedska	Slovenija	Crna Gora
SDG 1	↑	↑	↗
SDG 2	↗	↗	→
SDG 3	↗	↗	↗
SDG 4	↗	↗	↗
SDG 5	↑	↗	→
SDG 6	↗	↗	↑
SDG 7	↑	↗	↗
SDG 8	↑	↑	↗
SDG 9	↑	↑	↗
SDG 10	↗	↗	..
SDG 11	↗	↑	→
SDG 12	..	..	..
SDG 13	→	→	→
SDG 14	→	→	→
SDG 15	→	↑	↓
SDG 16	↑	↑	↗
SDG 17	↑	↗	↑
↑ Na putu ka postizanju SDG; ↗ umjereni napredak; → stagnacija; ↓ nazadovanje; .. nedostupne informacije			

Izvor: Prilagođeno prema Sachs et al. (2021)

Podaci u izvještaju za Švedsku pokazuju napredak u ispunjavanju indikatora u okviru SDGs 1, 5, 7 i 9, umjereni napredak za SDGs 2-4, 6, 8, 10, 11, 16 i 17, stagnaciju ili udaljšavanje od potciljeva za SDGs 13-15, dok informacije nisu dostupne za SDG 12. Ukupan rezultat mjeri napredak zemlje ka ostvarivanju svih SDGs i može se interpretirati kao procenat njihovog ostvarenja.

Tako Švedska 2021. godine ima ukupan rezultat 85,6/100, što je čini drugorangiranom od 193 članice UN, dok je 2020. godine bila na prvom mjestu, sa rezultatom 84,7/100. Slovenija je zabilježila napredak u ispunjavanju indikatora u okviru SDGs 1, 8, 9, 11, 15 i 16, umjereni napredak za SDGs 2-7, 10 i 17, a stagnaciju za SDGs 13 i 14, dok informacije nisu dostupne za SDG 12. Slovenija 2021. godine ima rezultat 81,6/100 (2020 - 79,8/100) i nalazi se na poziciji 9/193 članice.

Što se tiče Crne Gore, napredak u ostvarivanju indikatora je zabilježen u okviru SDGs 6 i 17, umjeren napredak za SDGs 1, 3, 4, 7-9 i 16, stagnacija u SDGs 2, 5, 11 i 13, a nazadovanje u SDG 15. Za SDGs 10 i 12 nije dostupna informacija o trendu kretanja indikatora. Crna Gora je u 2021. godini ostvarila rezultat 68,2 (2020 - 70,19/100), što je stavlja na poziciju 85/193 članice (tačnije 166 rangiranih članica za koje su dostupni podaci).

Kako su SDGs međusobno povezani, djelovanje svake zemlje može izazvati pozitivne ili negativne efekte na sposobnost drugih zemalja da ih postignu. Indeks preliivanja (Spillover Index) procjenjuje te efekte u četiri dimenzije: životna sredina, ekonomija i finansije, društvo i bezbjednost, gdje viši rezultat znači da zemlja prouzrokuje više pozitivnih nego negativnih efekata preliivanja. Švedska bilježi indeks preliivanja 67,09/100, Slovenija 60,8/100, a Crna Gora 68,2/100 (Sachs et al., 2020, 2021).

S obzirom na to da su SDGs međusobno povezani, Alexander Dill sa Basel Institute of Commons and Economics je napravio matricu interakcije između ciljeva, koja je data u narednoj tabeli.

Tabela 17. Matrica međusobnog uticaja SDGs

Goals	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	x	HI	HI	MI	MI	HI	MI	MI	LI	MI	MI	HI	MI	LI	LI	LI	LI
2	LI	x	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI
3	LI	MI	x	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI
4	MI	MI	MI	x	HI	MI	MI	MI	HI	MI	MI	HI	HI	MI	MI	MI	HI
5	LI	LI	MI	MI	x	LI	LI	MI	LI	HI	LI	LI	LI	LI	LI	MI	LI
6	LI	MI	HI	LI	LI	x	LI	LI	MI	LI	HI	HI	MI	HI	HI	LI	LI
7	MI	MI	MI	LI	LI	MI	x	HI	HI	LI	HI	HI	HI	HI	HI	MI	MI
8	MI	MI	MI	MI	MI	LI	LI	x	MI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI
9	MI	MI	LI	HI	MI	MI	MI	HI	x	LI	HI	HI	HI	HI	HI	LI	LI
10	MI	MI	MI	MI	HI	MI	MI	MI	MI	x	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI
11	HI	HI	HI	HI	MI	HI	HI	MI	HI	MI	x	HI	HI	HI	HI	HI	HI
12	LI	LI	LI	LI	LI	MI	MI	LI	HI	LI	HI	x	HI	HI	HI	LI	LI
13	LI	LI	LI	LI	LI	MI	HI	LI	HI	LI	HI	HI	x	HI	HI	LI	MI
14	LI	HI	HI	LI	LI	HI	LI	LI	MI	LI	MI	HI	HI	x	HI	LI	LI
15	LI	MI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	LI	x	LI	LI
16	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	x	HI
17	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	HI	x

LI - LOW IMPACT- slab uticaj; MI- MIDDLE IMPACT – srednje jak uticaj; HI - HIGH IMPACT – jak uticaj

Izvor: Dill (2018)

Svi uticaji su poređani po jačini, tačnije HI označava jak uticaj, MI srednje jak uticaj, a LI slab uticaj. Na primjer, iako SDG1 ima HI na SDG2, ovaj cilj ima samo LI na SDG1. Ova tabela međusobnog uticaja se zasniva na prvobitnoj procjeni troškova za njihovo postizanje, tako da iako se te procjene kreću između 2,4-5 hiljada milijardi dolara, troškovi se značajno razlikuju od cilja do cilja.

Procjena Instituta je da se mogu razlikovati sljedeći ciljevi:

- ciljevi koji se mogu postići preusmjeravanjem fondova iz postojećih finansijskih instrumenata: SDGs 3, 4, 5, 10, 16, 17, a u nekim slučajevima i SDG 1;

- ciljevi koji se mogu postići samo uz dodatne izvore finansiranja: SDGs 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15;
- ciljevi koji su direktan ishod ostvarivanja drugih ciljeva, kao što je SDG 2 (kao rezultat postizanja SDG1) (Dill, 2018).

Više drugih autora je takođe istraživalo međusobnu povezanost SDGs (Bali Swain & Ranganathan, 2021; Breuer et al., 2019; P. Kumar et al., 2018; Lavrinenko et al., 2019; Stafford-Smith et al., 2017; Weitz et al., 2018).

Evropska unija je odigrala značajnu ulogu u usvajanju globalnih ciljeva održivog razvoja i posvećena je njihovom ostvarivanju. SDGs su blisko povezani sa Pariskim sporazumom, koji je opet povezan sa SDG 13 (Klimatska akcija) i treba ih posmatrati kao paket, sa SDGs koji su orijentisani na 2030 i Pariskim sporazumom koji je orijentisan na klimatsku neutralnost do 2050. godine, a koji zahtijeva značajan napredak do 2030. godine.

Kad se govori o napretku u ostvarivanju ciljeva u EU, nešto je drugačija slika kada se pogleda EU Sustainable Development Report 2020 (Sustainable Development Solutions Network (SDSN) & Institute for European Environmental Policy (IEEP), 2020). Naime, u globalnom izvještaju koji smo prethodno iskoristili za analizu izabranih članica EU, Švedska je prednjačila u odnosu na ostale članice, ali u izvještaju za Evropu, Švedska je na drugom mjestu, iza Finske, dok se Danska nalazi na trećem mjestu. Svakako, deset zemalja koje su najbliže ostvarenju SDGs je u Evropi, kao i njih 17 od top 20 zemalja u izvještaju. Ipak, evropske zemlje kreiraju značajna negativna prelijevanja koja podrivaju napredak drugih zemalja u ostvarivanju ciljeva. Prije pandemije COVID-19, nijedna evropska zemlja nije bila na putu ka njihovom ostvarenju, a sama pandemija predstavlja značajnu prepreku ka tom cilju, sa negativnim kratkoročnim posljedicama kako u Evropi tako i u svijetu, ali i sa dugotrajnim posljedicama koje je veoma teško predvidjeti (izvještaj za 2020. godinu ne uključuje uticaj pandemije, zbog kašnjenja u prikupljanju podataka).

Postoji šest transformacija predloženih u izvještaju za Evropu 2019. godine koje su potrebne EU da napravi operativnu strategiju koja će osigurati posvećenost ključnim sinergijama i kompromisima i smanjiti kompleksnost fokusom na šest prioritarnih oblasti i podržati uključivanje zainteresovanih strana u svaku transformaciju. One predstavljaju važan alat jačanja koherentnosti politika između EU instrumenata i zemalja članica.

To su:

1. **Obrazovanje, vještine i inovacije.** Osigurati kvalitetno obrazovanje, uključujući cjeloživotno učenje za sve Evropljane i ojačati inovacije u strateškim tehnologijama i industrijama. EU članice moraju povećati ulaganja u inovacije, kvalitet obrazovanja i razvoj vještina za cjeloživotno učenje, uključujući digitalne vještine za sve;
2. **Održiva energija.** Promocija energetske efikasnosti, dostizanje proizvodnje energije bez ugljenika, dekarbonizacija industrije i kreiranje novih radnih mjesta. Centralni stub Evropskog zelenog plana jeste dekarbonizovana proizvodnja i distribucija energije, mobilnosti, zgrada i industrije. Najveći dio potrebne dekarbonizacije dogodiće se kombinacijom mjera energetske efikasnosti i elektrifikacije tačkastih izvora sa nultokarbonskom snagom pomoću pametnih mreža. Za uspjeh će biti potrebne putanje za postizanje klimatske neutralnosti, što je i predloženo nedavno usvojenim evropskim zakonom o klimi (European Climate Law);
3. **Održive zajednice, mobilnost i stanovanje.** Ojačati gradove i druge zajednice promovisanjem održive i pametne mobilnosti, renoviranjem, obezbjeđivanjem održivih građevinskih standarda i podržavanjem novih radnih mjesta. SDGs i ciljevi Zelenog sporazuma imaju snažnu teritorijalnu dimenziju. Zajednice širom Evrope moraju da postanu više pogodne za život i zahtijevaju održivu mobilnost i stanovanje;
4. **Održiva proizvodnja hrane, zdrava ishrana i zaštita biodiverziteta.** Osigurati održivu poljoprivredu i upotrebu okeana, promovisati zdraviju ishranu i zaštititi i obnoviti biodiverzitet i ekosisteme sa adekvatnim prihodima za poljoprivrednike i ribare. Strategija „Farm-to-Fork“ prepoznaje da se održiva proizvodnja hrane, zdrava ishrana i zaštita biodiverziteta mogu rješavati samo zajedno. Ova transformacija pokriva zajedničku poljoprivrednu politiku EU, cilj osiguranja zdrave hrane za sve, zajedničku ribarsku politiku, novu strategiju biodiverziteta, novu šumarsku strategiju EU i promociju smanjenja emisija sa efektom staklene bašte, kao i jačanje otpornosti kroz Evropski klimatski zakon; predloženu „dugoročnu viziju za ruralna područja“, „akcioni plan nultog zagađenja za vodu, vazduh i tlo“ i lance vrijednosti bez krčenja šuma;

5. **Čista i cirkularna ekonomija sa nultim zagađenjem.** Suzbijanje zagađenja, smanjenje potrošnje materijala i smanjenje uticaja evropske industrije i potrošača na životnu sredinu. Predloženi „akcioni plan cirkularne ekonomije“ pokazuje da će se upotreba materijala, kao što su biomasa, fosilna goriva, metali i minerali, zajedno sa pripadajućom proizvodnjom vode, i dalje povećavati u EU u kratkom roku. Stoga novi akcioni plan naglašava potrebu za bržim djelovanjem, sa posebnim fokusom na ključne lance vrijednosti proizvoda (elektronika i IKT, baterije i vozila, ambalaža, plastika, tekstil, građevinarstvo i zgrade, hrana, voda i hranljive materije). Ovi napori moraju da se integrišu sa ambicijom Zelenog sporazuma “nultog zagađenja za životnu sredinu bez toksičnih proizvoda”;
6. **Digitalna transformacija.** Izgraditi najsavremeniju digitalnu infrastrukturu, ojačati inovacije i zaštititi prava građana na njihove podatke i evropsku demokratiju. EU i evropske kompanije moraju postati lideri u digitalnoj revoluciji kako bi region održao visoki životni standard, što će zahtijevati značajna ulaganja u tehnološke inovacije i digitalnu infrastrukturu. Komisija je identifikovala kritične potrebe, ali za realizaciju digitalne transformacije potrebno je više ambicije (SDSN & IEEP, 2020, str. 39-50).

Peti izvještaj Eurostata ‘Sustainable development in the European Union — Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context’ daje pregled koji se zasniva na EU setu SDG indikatora koji su napravljeni kako bi se napredak ka ostvarenju globalnih ciljeva pratio u EU kontekstu. Trend kretanja indikatora se procjenjuje na bazi prosječne godišnje stope rasta u posljednjih pet godina. Napredak se procjenjuje za 15 indikatora sa kvantitativnim EU potciljevima, dok se za ostale indikatore napredak procjenjuje na osnovu smjera i brzine promjene.

EU je ostvarila napredak ka većini ciljeva u prethodnom petogodišnjem periodu. Napredak je bio brži u nekim ciljevima, ali je došlo i do udaljavanja od ostvarenja u određenim oblastima i u dva cijela cilja. EU je ostvarila napredak u oblasti mira i lične sigurnosti, pristupa pravdi i povjerenja u institucije (SDG 16). Dobar napredak se bilježi i u smanjenju siromaštva i društvene isključenosti (SDG 1), kao i na poboljšanju zdravstvene situacije (SDG 3). Jasno je da period pandemije nije obuhvaćen indikatorima za pomenuta dva cilja s obzirom na to da je, između ostalog, upravo ona imala najveći

negativan uticaj na ove ciljeve. Pandemija je prekinula i dugogodišnji pozitivan trend u oblasti ekonomije i tržišta rada (SDG 8), ali se isto desilo i u oblasti obrazovanja (SDG 4), jednakosti polova (SDG 5), nejednakosti (SDG 10), kao i globalnog partnerstva i sredstava implementacije (SDG 17). Umjereni napredak je vidljiv u oblasti održivih gradova (SDG 11), potrošnje i proizvodnje (SDG 12), održive poljoprivrede (SDG 2) i istraživanja i razvoja i inovacija (SDG 9) (iako podaci ne obuhvataju 2020. godinu). Procjena za SDG 13 - Klimatska akcija i dalje je neutralna, jer, iako postoji napredak u pogledu ublažavanja uticaja klimatskih promjena, procjena za prethodnih pet godina ostaje negativna zbog intenziviranih klimatskih uticaja sa kojima se Evropa suočava. Za SDGs 7 i 15 postoji trend blagog udaljavanja EU od cilja održivosti u proteklom petogodišnjem periodu. Kod cilja 7 – Priuštiva i čista energija, tome je doprinijelo povećanje potrošnje energije u Uniji u periodu 2014-2019, zbog čega nije došlo do smanjenja koja su planirana za 2020. godinu. Kad je u pitanju SDG 15 – Život na kopnu, ekosistemi i biodiverzitet, oni su i dalje pod antropogenim pritiskom. Za SDG 6 – Čista voda i kanalizacija za sve i SDG 14 - Život u vodi, ukupan EU trend se ne može izračunati zbog nedostatka podataka u prethodnih pet godina.

Ukupna procjena napretka za “zeleni” cilj 13 – Klimatska akcija ostaje prilično neutralna. Procjene za 2019. godinu govore da je EU već smanjila svoje neto emisije GHG za 25% u odnosu na 1990, ali će biti potreban dodatni napor da se ostvari ambiciozan cilj smanjenja od 55% do 2030. godine, postavljen izmjenom Evropskog klimatskog zakona. Trenutne projekcije govore da je do 2030. godine moguće ostvariti smanjenje od 41% (bez ponora). I pored smanjenja emisija GHG, biće potreban napredak u ispunjavanju trenutnog potcila podizanja udjela obnovljive energije na 32% do 2030. godine (European Union, 2021).

Zapadni Balkan će morati nastaviti da radi na implementaciji Agende 2030 i SDGs, Pariskom sporazumu i međunarodno ugovorenim ciljevima biodiverziteta. Na tom putu region će svakako imati pomoć od EU, kao i u drugim oblastima, a udruživanje snaga na tom putu će im donijeti prednost pionira na međunarodnoj ekonomskoj sceni i povećati njihovu konkurentnost na svjetskom tržištu u upotrebi održivih i zelenih tehnologija (European Commission, 2020b).

4.2.2 Predviđanje emisija gasova sa efektom staklene bašte i održivog rasta u Crnoj Gori korišćenjem SVAR modela

Istraživanje koje smo sprovedi pod nazivom Forecasting Greenhouse Gas Emissions and Sustainable Growth in Montenegro: A SVAR Approach (Muhadinovic et al., 2021) koristi rekurzivni strukturni vektorski autoregresioni model (SVAR) kako bi ispitao i predvidio vezu i uzročnost između emisije gasova sa efektom staklene bašte (Greenhouse Gas Emissions, GHG) i BDP-a u Crnoj Gori empirijski, od 2006:1 do 2015:12, kao i predviđanje na uzorku od 24 mjeseca, od 2016:1 do 2017:12. Prvi put se modelira i predviđa veza GHG i BDP-a za crnogorsku ekonomiju koristeći SVAR model. U ovom istraživanju ispituje se individualni SVAR model radi predviđanja BDP-a. Model koristi stopu rasta BDP-a i emisiju GHG izraženu u $\text{CO}_{2\text{eq}}$ po sektorima, koji predstavljaju endogene determinante. GHG sektori su energetika, industrijski procesi, poljoprivreda i korišćenje zemljišta i otpad. Alternativni scenariji predviđanja, funkcije impulsnog odziva i dekompozicija varijanse grešaka u predviđanju su interpretirani u kombinaciji sa očekivanjima. Otkrili smo da sektori poljoprivrede i korišćenja zemljišta i energetike objašnjavaju 83,41% kretanja BDP-a tokom 24-mjesečnog horizonta. Ovo istraživanje pruža kreatorima makroprudencione politike dubinsko razumijevanje kakav uticaj GHG emisije izražene u $\text{CO}_{2\text{eq}}$ po sektorima imaju na održivi razvoj Crne Gore.

4.2.2.1 Pregled literature

U posljednjih nekoliko decenija, nepovoljan uticaj privrednog rasta na kvalitet životne sredine je dobio na značaju kako su se emisije ugljen-dioksida (CO_2) povećavale, u kombinaciji sa globalnim zagrijavanjem i klimatskim promjenama. Tako su ovi problemi postali tema istraživanja u akademskim krugovima.

Razumijevanje veze emisija CO_2 i privrednog rasta pomaže ekonomijama da formulišu energetske politike i da razvijaju energetske resurse na održivi način (Mardani et al., 2019). Crna Gora je ratifikovala UN Okvirnu konvenciju o klimatskim promjenama (United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC) nakon obnove nezavisnosti 2006. godine i postala ne-Aneks I zemlja potpisnica konvencije 27. januara 2007. godine. Kyoto protokol je ratifikovan 27. marta 2007, a Crna Gora je postala ne-Aneks-B potpisnica 2. septembra 2007. godine. Ratifikacijom UNFCCC i Kyoto protokola,

Crna Gora se pridružila zemljama koje dijele iste probleme i preuzimaju aktivnu ulogu u međunarodnim naporima u rješavanju klimatskih promjena (Government of Montenegro & United Nations Development Programme (UNDP) in Montenegro, 2020).

Na 21. konferenciji potpisnica (Conference of the Parties, COP21) UNFCCC, održanoj u Parizu od 30. novembra do 12. decembra 2015. godine, usvojen je *Pariski sporazum* kao globalni sporazum o klimatskim promjenama, kojem je cilj jačanje globalnog odgovora na prijetnju klimatskih promjena (UNFCCC, 2015). Glavni cilj koji su potpisnice odredile je „održati globalni prosjek porasta temperature ispod 2°C u odnosu na predindustrijski period i uložiti napore da se rast temperature ograniči na 1,5°C više nego u predindustrijskom periodu, prepoznajući da bi to značajno smanjilo rizik i uticaj klimatskih promjena“ (član 2 Pariskog sporazuma). Pariski sporazum prepoznaje da će dugoročni ciljevi iz članova 2 i 4.1 biti postignuti tokom vremena i stoga podržava agregiranje ukupnih i individualnih ambicija tokom vremena.

Već 5. oktobra 2016. godine dostignut je prag za stupanje na snagu Pariskog sporazuma. Pariski sporazum stupio je na snagu 4. novembra 2016. godine, trideset dana nakon datuma kada je najmanje 55 zemalja potpisnica Konvencije, koje čine ukupno približno 55% ukupnih globalnih emisija GHG gasova, položilo svoje instrumente ratifikacije depozitaru. Od 197 potpisnica Konvencije, do danas je 189 zemalja potpisnica ratifikovalo Pariski sporazum, (UNFCCC, 2018). Nacionalno utvrđeni doprinosi (Nationally determined contributions, NDC) podnose se svakih pet godina Sekretarijatu UNFCCC.

Administracija predsjednika Obame je prihvatila Pariski sporazum avgusta 2016. godine, bez predaje instrumenta ratifikacije Senatu na savjet i saglasnost. SAD su shodno tome postale stranka Sporazuma kada je stupio na snagu u novembru 2016. godine. U junu 2017. predsjednik Tramp (tj. Vlada SAD) obavijestila je Generalnog sekretara UN o svojoj odluci o povlačenju iz sporazuma, koje je stupilo na snagu 4. novembra 2020, prema članu 28 (1) i (2) Sporazuma (United Nations, 2019). Međutim, novoizabrani predsjednik Bajden najavio je da će SAD ponovo ući u Pariski sporazum već u februaru 2021. godine.

Danas EU prednjači u sprovođenju klimatskih obaveza definisanih u Parizu, kao globalni zeleni igrač. Evropski zeleni plan (The European Green Deal), predstavljen 11. decembra 2019. godine, pruža putokaz za EU da postane prvi klimatski neutralan kontinent na

svijetu do 2050. godine. Zeleni dogovor predstavlja neophodna ulaganja i raspoložive alate za finansiranje i objašnjava kako obezbijediti fer i sveobuhvatnu tranziciju, pokrivajući sve sektore ekonomije, posebno transport, energetiku, poljoprivredu, zgrade i industrije poput čelika, cementa, informaciono-komunikacionih tehnologija, tekstila i hemikalija (European Commission, 2019).

Evropska unija već dobro napreduje u smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte, a istovremeno održava ekonomski rast. Emisije u 2018. godini bile su 23% niže nego 1990. godine, dok je BDP Unije porastao za 61% u istom periodu (European Environment Agency, 2019). Evropska komisija je 4. marta 2020. godine, kao dio Evropskog zelenog dogovora, usvojila zakonodavni predlog za evropski klimatski zakon, kojim se postavlja ambiciozni cilj da EU postane klimatski neutralna do 2050. godine (pravno obavezujući zajednički cilj neto nulte emisije GHG do 2050. godine, tj. emisije GHG ne bi trebalo da premašuju ponore) i uspostavlja okvir za postizanje tog cilja. Komisija je 17. septembra 2020. izmijenila predlog za uvođenje cilja smanjenja emisija GHG u EU za 55% do 2030. godine u poređenju sa 1990. godinom na osnovu srodnog klimatskog ciljanog plana (European Commission, 2020f), koji je Evropski savjet odobrio 11. decembra. 2020. i pozvao suzakonodavce da brzo usvoje Evropski klimatski zakon.

Kao članica UN, Crna Gora se obavezala da ostvari ciljeve održivog razvoja (SDGs), dok paralelno pregovara o punopravnom članstvu u Uniji od juna 2012. godine. Od najvećeg značaja u tom procesu je Poglavlje 27 - Životna sredina i klimatske promjene, otvoreno decembra 2018. godine, dok se planirano ispunjavanje obaveza iz tog poglavlja (tj. regulative, institucionalni okvir, investicije, infrastruktura, administrativni kapaciteti) smatra preduslovom dinamičnog napretka u ispunjavanju SDGs, posebno ciljeva koji se odnose na zelenu, niskokarbonsku ekonomiju i zaštitu životne sredine. Poglavlje 27 je povezano sa 40 potciljeva svih 17 SDGs (United Nations Development Programme (UNDP) in Montenegro & Government of Montenegro, 2018).

U oblasti kvaliteta vazduha i klimatskih promjena, Crna Gora nastavlja da se u potpunosti usklađuje sa relevantnim direktivama EU, a očekuje se da će to i dalje činiti redovnim preduzimanjem mjera za smanjenje nivoa zagađenja vazduha, posebno u oblastima u kojima su granične vrijednosti EU već premašene. Crna Gora radi na usklađivanju

zakonodavstva EU u vezi sa šemom EU za trgovinu emisijama (Emission Trading Scheme, ETS) i dužna je da prati, izvještava i verifikuje emisije gasova staklene bašte.

Crnogorski parlament je 11. oktobra 2017. godine usvojio Zakon o ratifikaciji Pariskog sporazuma, čime se Crna Gora obavezala da doprinese smanjenju globalnih emisija GHG gasova (Ministry of Sustainable Development and Tourism (MSDT) Montenegro, 2019) [10]. Crna Gora se obavezala da će smanjiti emisiju GHG za najmanje 1.572kt CO₂eq na nivo od 3.667kt CO₂eq ili manje. Doprinos Crne Gore međunarodnim naporima za rješavanje problema klimatskih promjena, izražen kroz planirani nacionalno utvrđeni doprinos smanjenju emisija GHG, određen je na najmanje 30% do 2030. godine u poređenju sa 1990. kao baznom godinom (Ministry of Sustainable Development and Tourism (MSDT) Montenegro, 2012). Crna Gora je postala stranka Pariskog sporazuma u decembru 2017. godine i podnijela nacionalno utvrđeni doprinos. Pored toga, neophodno je napomenuti da je Crna Gora pokrenula reviziju nacionalno utvrđenog doprinosa.

Sa objavljivanjem Treće nacionalne komunikacije o klimatskim promjenama, Crna Gora nastavlja sa ispunjavanjem međunarodno preuzetih obaveza iz UNFCCC. Ovo istraživanje ispituje, predviđa i pokazuje uzročnost između BDP-a i GHG emisija, izraženih u CO₂eq po sektorima, koji predstavljaju endogene determinante. Sektori su podijeljeni na energetiku, industrijske procese, poljoprivredu i korišćenje zemljišta i otpad.

Ovi dokazi sugerišu da je upravljanje GHG emisijama ključno za promociju održivog rasta. Glavne implikacije ovog istraživanja sugerišu da su sektori energetike i poljoprivrede i korišćenja zemljišta ključni u upravljanju GHG emisijama u Crnoj Gori.

Prvi put je realizovano SVAR predviđanje BDP-a i GHG emisija za crnogorsku ekonomiju. Korišćenjem strukturnog vektorskog autoregresionog modela i vremenske serije od 2006:1 do 2007:12 za Crnu Goru, ovo istraživanje sugeriše potrebu evaluacije i poređenja empirijskih performansi različitih predviđanja BDP-a (Hendry & Clements, 2004).

U literaturi, o vezi privrednog rasta i emisije CO₂ postoje tri gledišta:

- a) privredni rast uzrokuje emisiju CO₂,
- b) postoji dvosmjerna veza između emisija CO₂ i privrednog rasta,
- c) ne postoji uzročnost između privrednog rasta i CO₂.

Proučavani su različiti pristupi i tehnike kako bi se pokazala povezanost između održivog rasta i CO₂. Mnogi autori su ispitivali dinamiku međusobnih veza autputa i energetskog okruženja, primjenjujući vektorske modele korekcije grešaka (vector error correction models, VECM), panel vektorsku autoregresiju (panel vector autoregression, PVAR), ARDL kointegraciju i Grangerove testove, FMOLS, DOLS i analizu funkcije impulsnog odziva (Apergis et al., 2010; Chang, 2010; Chiou-Wei et al., 2008; Chontanawat et al., 2008; Cowan et al., 2014; Dagher & Yacoubian, 2012; Dergiades et al., 2013; Dinç & Akdoğan, 2019; Furuoka, 2015; Ghosh, 2009; Koop et al., 1996; Long et al., 2015; Payne, 2010; Sebri & Ben-Salha, 2014; D. I. Stern, 2004; Yildirim et al., 2014).

Predviđanje i ispitivanje uticaja GHG na održivi rast u Crnoj Gori je od suštinskog značaja za stvaranje i sprovođenje strategije niskokarbonskog razvoja za narednu deceniju. Drugim riječima, cilj ovog istraživanja je da se pomogne Crnoj Gori da se nosi sa klimatskim promjenama i razvije svoju ekonomiju na mudar način koji bi koristio i građanima i njihovom prirodnom okruženju i ekosistemima. Faktori emisije GHG u razvijenim i tranzicionim zemljama bili su tema mnogih empirijskih i teorijskih studija. Odnos emisije CO₂ i održivog rasta intenzivirao se otkako se CO₂ emituje na više načina, kao što su sagorijevanje nafte, uglja, gasa, benzina, uključujući tu i krčenje šuma (Alam et al., 2016; Bekhet et al., 2017; Chaudhary & Bisai, 2018; Han et al., 2018; He, 2006; Kofi Adom et al., 2012; Riti et al., 2017; Robaina-Alves et al., 2016; Zhang et al., 2017; Zhao et al., 2017). Pomenuti autori su istraživali veze između privrednog rasta i emisije CO₂ koristeći različite metodologije.

Sprovedeno je više studija kako bi se istražila veza između potrošnje energije, emisije CO₂ i privrednog razvoja (Dogan & Aslan, 2017; Gardiner & Hajek, 2019; Hossain & Chen, 2020; Wang et al., 2019). Mnogi istraživači su ispitivali vezu između emisije CO₂ (zagađenje životne sredine) i privrednog rasta koristeći hipotezu Kuznetsove krive u životnoj sredini. Azomahou et al. (2006) su otkrili stabilnu vezu između privrednog rasta i emisije CO₂ korišćenjem neparametarskog kernel procjenjivača emisija za panel od 100 zemalja od 1960. do 1996. godine.

Bildirici (2017) je otkrio dvosmjernu vezu između privrednog rasta i CO₂ koristeći panel autoregresivni model sa distribuiranim docnjama (ARDL), modifikovanu OLS kanonsku kointegracionu regresiju i dinamički OLS. Song et al. (2018) pokazali su da se količina

GHG i korišćenje energije smanjuju na osnovu planiranja u Kini, posmatrano iz perspektive i države i sektora. Antonakakis et al. (2017) pronašli su dvosmjernu uzročno-posljedičnu vezu između ukupnog privrednog rasta i upotrebe energije, proučavajući dinamički međusobni odnos zasnovan na relaciji autput-energija-životna sredina, emisiji CO₂, upotrebi energije i ekonomskom rastu u periodu 1971–2011. Koristeći dinamički panel okvir ograničenja Aye & Edoja (2017) su pokazali da je korelacija između CO₂ i privrednog rasta pozitivna za razvijene ekonomije (u režimu visokog rasta), ali negativna za ekonomije u razvoju (u režimu niskog rasta).

Mladenović et al. (2016) su koristili model support vector machine (SVM), genetsko programiranje i vještačku neuronsku mrežu za predviđanje emisije CO₂ i privrednog rasta. Otkrili su da postoji veza između emisije CO₂ i privrednog rasta koja je od suštinske važnosti. Koristeći metode ekstremnog učenja i metode optimizacije roja čestica, Sun et al. (2017) su proučavali vezu između emisije CO₂ i niskokarbonske ekonomije i otkrili visoke performanse prognozirivanja. Bengochea-Morancho et al. (2001) istraživali su vezu između privrednog rasta i emisije CO₂ i pokazali da postoji razlika između razvijenih i drugih zemalja. Lo et al. (2005) otkrili su jaz između trendova rasta produktivnosti sa i bez emisije CO₂. Cialani (2017) je testirala vezu između emisije CO₂ i prihoda koristeći podatke iz vremenskih serija u Italiji i pronašla pozitivnu vezu između emisije CO₂ i privrednog rasta. Sharma (2011) je ispitala odrednice emisije CO₂ u 69 zemalja koristeći dinamičke panel podatke i otkrila da su BDP po stanovniku i urbanizacija dvije glavne odrednice emisije CO₂. Koristeći vremensku seriju od 200 godina za SAD, Franklin & Ruth (2012) su pokazali pozitivnu vezu emisija CO₂ po stanovniku sa privrednim rastom. Apergis & Payne (2012) predlažu da obnovljivi izvori smanjuju štetne emisije.

Chaabouni et al. (2016) ispitali su vezu između privrednog rasta, izdataka za zdravstvo i emisije CO₂. Pokazali su da između njih postoji dvosmjerna veza, osim u nerazvijenim zemljama. Chiu (2017) je istraživao vezu između realnog dohotka, energije, emisije CO₂ i investicija, a rezultati ovog rada pokazali su da upotreba čiste energije uspješno utiče na realni dohodak. Za analizu odnosa između realnog BDP-a i emisija CO₂ Mitić et al. (2017) koristili su DOLS i FMOLS za niz godišnjih podataka o 17 tranzicionih ekonomija od 1997. do 2014. godine i pokazali dugoročnu kointegracionu vezu između emisija CO₂ i realnog BDP-a, tj. da povećanje BDP-a od 1% rezultira povećanjem emisije CO₂ od oko 0,35%.

S druge strane, Ozturk & Acaravci (2010) ispitali su dugoročne uzročne veze između privrednog rasta, potrošnje energije, emisije CO₂ i zaposlenosti u Turskoj, koristeći podatke od 1968. do 2005. godine i ARDL. Utvrdili su da ni potrošnja energije po stanovniku ni emisije CO₂ ne uzrokuju rast BDP-a. Ipak, Mardani et al. (2019) potvrdili su postojanje dugoročne dvosmjerne veze između potrošnje energije i emisije CO₂ i u novim i u starim članicama EU.

S obzirom na naš obiman pregled literature, nismo pronašli nijednu sličnu studiju koja je razmatrala GHG emisije i privredni i održivi rast, posebno koristeći GHG emisije po sektorima. Crna Gora, istovremeno radeći na realizaciji agende UN do 2030. godine i EU agende, treba da bude analitična u pogledu politika očuvanja energije kako bi pripremila odgovarajuće strategije za smanjenje emisije CO₂ bez uticaja na privredni rast. Razumijevanje veze između emisije CO₂ i privrednog rasta pomoći će crnogorskoj ekonomiji u formulisanju energetske politike i razvoju energetske resursa na održive načine.

4.2.2.2 Metodološki okvir

U ovom istraživanju procjenjujemo rekurzivni strukturni VAR identifikovani model BDP-a. Model identifikuje endogene determinante: BDP i sektorske emisije GHG. Otkrili smo da se učinak stohastičke simulacije i statičko rješenje pokazalo bolje u odnosu na ostale SVAR modele (Smith & Wallis, 2009; Watson & Stock, 2004).

Cilj ovog rada pokazuje da je upravljanje emisijama GHG presudno za održivi razvoj Crne Gore. Ceteris paribus, naš glavni stav je da Crna Gora treba da preduzme odgovarajuće korake u smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte, posebno u sektoru energetike i poljoprivrede i korišćenja zemljišta. Koristili smo SVAR model, jer kao što ga Narayan et al. (2008) definišu, model je „strukturni“ samo ako ga možemo koristiti za predviđanje efekata planiranih mjera politike ili „velikih“ promjena u ekonomiji (pozitivni ili negativni šokovi). Kako tvrdi Sims (1986), strukturni model je model koji možemo koristiti u donošenju odluka. Identifikacija je tumačenje istorijski uočenih varijacija podataka na način koji omogućava da se varijacija koristi za predviđanje posljedica neke akcije koja još nije preduzeta.

Iako su determinante BDP-a u velikoj mjeri proučavane, otkrili smo znatno širi jaz u znanju. Prvo, konceptualna specifikacija, na osnovu koje se analiziraju empirijska ispitivanja determinanti BDP-a, u kombinaciji sa GHG ne preovladava u kombinaciji teorije i empirijske analize. Drugo, rekurzivno identifikujemo strukturni VAR model. Takav model nije nikad primijenjen na crnogorsku ekonomiju. Ispostavilo se da je VAR jedan od ključnih empirijskih alata u savremenoj makroekonomiji jer omogućava informativno modeliranje makroekonomskih podataka (Del Negro, 2012).

Prema crnogorskom inventaru gasova sa efektom staklene bašte predstavljenom u Trećoj nacionalnoj komunikaciji o klimatskim promjenama (Government of Montenegro & United Nations Development Programme (UNDP) in Montenegro, 2020), najveći udio emisija u 2017. godini dolazi iz energetskeg sektora (48%, sa rastućim trendom u strukturi), što predstavlja povećanje od 13% od 1990. godine. Energetski sektor prate poljoprivreda i korišćenje zemljišta (40%), industrijska proizvodnja i upotreba proizvoda (7%), što predstavlja značajan pad u odnosu na 1990. godinu, kao i upravljanje otpadom (5%). Ukupna emisija sa ponorima je 100%. U sljedećoj tabeli mogu se vidjeti i projekcije za 2030. godinu, koje pokazuju značajno rastući trend emisija u energetskeg sektoru (80%), što je praćeno smanjenjem emisija u ostalim posmatranim sektorima.

Tabela 18. Ukupne emisije gasova sa efektom staklene bašte izražene u CO₂eq po sektorima, 1990, 2017. i projekcije za 2030. godinu

Godina		Energija (Gg CO ₂ eq)	Industrijska proizvodnja i upotreba proizvoda (Gg CO ₂ eq)	Emisioni ponori u poljoprivredi i upotrebi zemljišta	Otpad (Gg CO ₂ eq)	Ukupne emisije sa ponorima (Gg CO ₂ eq)	Ukupne emisije bez ponora (Gg CO ₂ eq)	Ponori (Gg CO ₂ eq)
Inventar gasova	1990	2,339.68	1,701.52	2,472.79	171.19	6,685.19	6,685.19	0.00
		35%	25%	37%	3%	100%		
	2017	2,370.32	351.42	1,961.18	253.89	4,936.81	4,936.81	0.00
		48%	7%	40%	5%	100%		
Projekcije	2030*	2,815.00	308.00	129.00	266.00	3,518.00	3,321.00	-197.00
		80%	9%	4%	8%	100%		
		85%	9%	4%	8%		100%	-6%

Izvor: GHG inventar Crne Gore (Government of Montenegro & United Nations Development Programme (UNDP) in Montenegro, 2020)

Najznačajniji uticaj na emisije imaju električna energija i toplota (uključujući postrojenje za proizvodnju aluminijuma). Emisije iz saobraćaja su u porastu i očekuje se da će i dalje rasti, s obzirom na razvoj turizma u Crnoj Gori. Glavni doprinos emisijama iz industrijskih procesa u Crnoj Gori daju perfluorouglenici (PFC) iz proizvodnje aluminijuma, a koji su nusproizvod elektrolize.

S obzirom na to da su projekcije emisija gasova staklene bašte do 2030. godine sve više koncentrisane u energetsom sektoru, moguće je detaljnije analizirati dinamiku GHG emisija po sektorima i njihov uticaj na BDP (potencijalni budući uticaj zasnovan na prethodnim odnosima u dvanaest godina - 2006-2017).

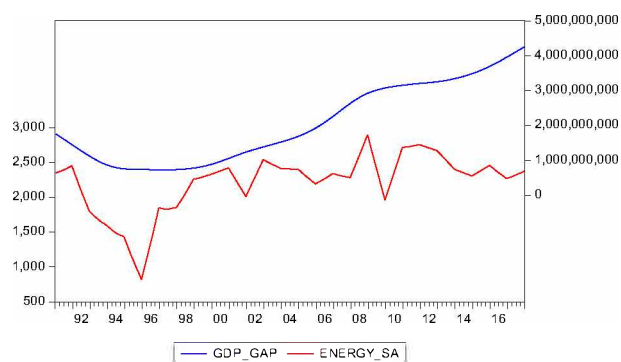
4.2.2.3 Ekonometrijski rezultati i diskusija

Na bazi jednačine (1), formirali smo našu jednačinu koja pokazuje procjene parametara i glavne karakteristike modela. Identifikovani rekurzivni SVAR model glasi:

$$gdp\_gap_t = \beta_0 + \beta_1 \log(energy)_t + \beta_2 \log(agriculture\&land)_t + \beta_3 \log(industrial\_processes)_t + \beta_4 \log(waste)_t + u_t \quad (1)$$

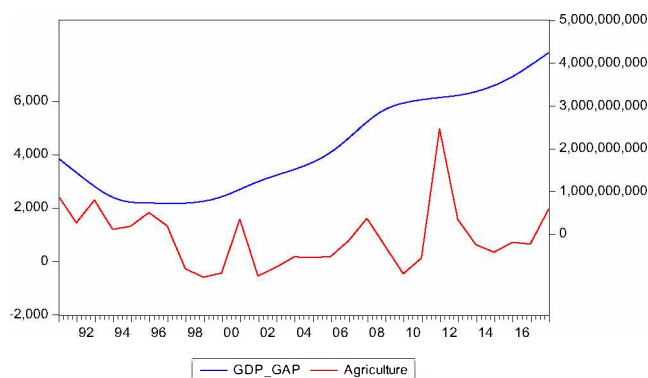
gdje gdp_gap_t označava jaz u stopi rasta BDP-a, $\log$ - prirodni logaritam sa konstantom elastičnošću, $\log(energy)_t$ - prirodni logaritam energije, $\log(agriculture\&land)_t$ - prirodni logaritam poljoprivrede i korišćenja zemljišta, $\log(industrial\_processes)_t$ - logaritamsku vrijednost industrijskih procesa, dok $\log(waste)_t$ označava prirodni logaritam otpada.

Vremenske serije su stacionarne na osnovu vizuelnog pregleda, korelograma i testova jediničnih korijenova. Na osnovu donjeg grafika vidimo da se GDP_GAP i energija približavaju, osim što se čini da je došlo do prekida 1996. godine, a nakon 2009. jaz se povećava.

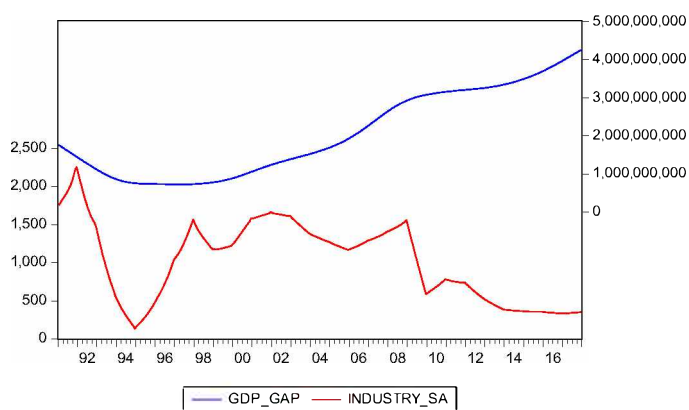
Grafik 1. GDP_GAP i logaritam energije
Izvor: Kalkulacija autora

Isti odnos se primjećuje između GDP_GAP i poljoprivrede i korišćenja zemljišta.

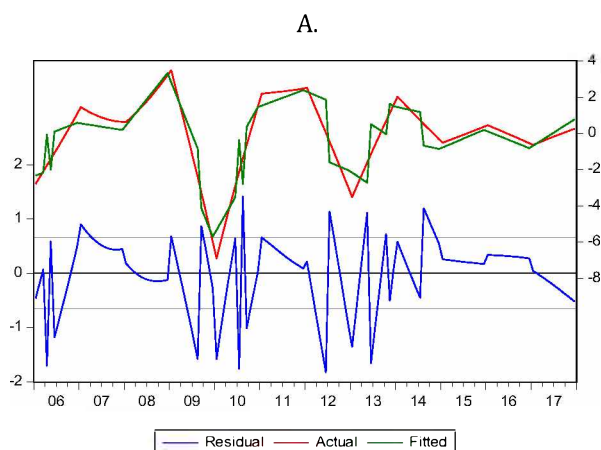
Grafik 2. GDP_GAP i poljoprivreda i korišćenje zemljišta
Izvor: Kalkulacija autora

Povezanost između GDP_GAP i industrijskih procesa je vrlo bliska od 2006. do 2010. godine.

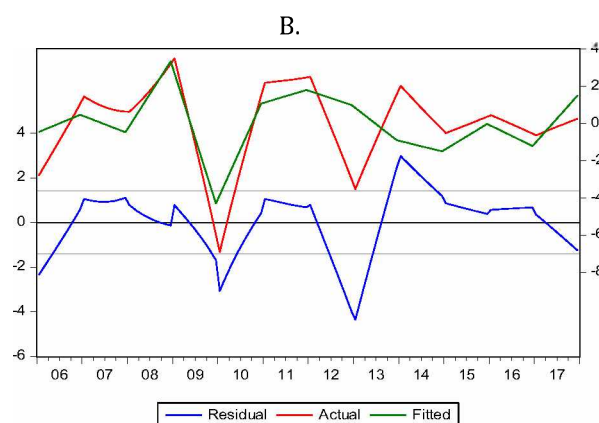

Grafik 3. GDP_GAP i logaritam industrijskih procesa
Izvor: Kalkulacija autora

Jednostavna multivarijantna regresija pokazuje visoku povezanost zavisnih i nezavisnih promjenljivih. Koeficijent determinacije R^2 pokazuje 48,48% povezanosti između promjenljivih već na početku.

Grafik 4. Rezidualni, stvarni i prilagođeni model
Izvor: Kalkulacija autora

Grafik 5. Rezidualni, stvarni i prilagođeni model sa dih. varijablama
Izvor: Kalkulacija autora

To se može potvrditi na osnovu rezidualnog, stvarnog i prilagođenog grafika, ali model i dalje zahtijeva dihotomne promjenljive.

Nakon dodavanja odgovarajućih dihotomnih promjenljivih (2006, 2010, 2013 i 2014), dobijamo sljedeći stvarni, uklopljeni i rezidualni grafik. Izgleda dobro prilagođen, a R^2 je 89,21%, što ukazuje da varijable objašnjavaju gotovo 90% kretanja BDP-a u Crnoj Gori.

Multivarijantna regresija sa dihotomnim promjenljivim data je u sljedećoj tabeli:

Tabela 19. Jednostavna multivarijantna regresija BDP-a sa dihotomnim promjenljivim

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.164286	4.172175	0.758426	0.4495
LOGAGRI	0.000206	6.35E-05	3.238851	0.0015
LOGE	0.005700	0.000551	10.34030	0.0000
LOGINBUS	0.000666	0.000157	4.243730	0.0000
LOGW	-0.065137	0.018704	-3.482562	0.0007
D2006	-2.027628	0.352732	-5.748352	0.0000
D2010	-2.794245	0.289306	-9.658434	0.0000
D2013	-3.371636	0.221644	-15.21197	0.0000
D2014	1.814330	0.243773	7.442695	0.0000
R-squared	0.892111	Mean dependent var		-0.010379
Adjusted R-squared	0.885717	S.D. dependent var		1.929412
S.E. of regression	0.652252	Akaike info criterion		2.043690
Sum squared resid	57.43339	Schwarz criterion		2.229303
Log likelihood	-138.1457	Hannan-Quinn criter.		2.119112
F-statistic	139.5354	Durbin-Watson stat		1.251093
Prob(F-statistic)	0.000000			

Izvor: Kalkulacija autora

Kriterijumi za odabir redosljedica SC i HQ VAR predlažu 2 docnje, a isto predlažu i L.R., FPE i AIC kriterijumi. Nakon sprovođenja testa autokorelacije, odlučili smo da koristimo 3 docnje, VAR (3).

Tabela 20. Kriterijumi za odabir VAR docnji

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	H.Q.
0	-2901.091	NA	5.60e+15	50.44985	51.04329	50.69075
1	-1491.185	2576.724	239167.7	26.57216	27.75905	27.05397
2	-1128.125	632.2265	707.2766	20.74353	22.52387*	21.46624*
3	-1092.526	58.92163*	595.1445*	20.56079*	22.93458	21.52441
4	-1086.922	8.792250	845.6914	20.89521	23.86244	22.09974

* pokazuje raspored zaostajanja na osnovu kriterijuma za selekciju

Izvor: Kalkulacija autora

U međuvremenu, test izveden u Tabeli 21. pokazuje da je VAR (3) stacionaran, što znači da možemo nastaviti našu analizu.

Tabela 21. Koriijeni karakterističnog polinoma

Lags	LM-Stat	Prob
1	13.11732	0.9750
2	8.904671	0.9987
3	4.201667	1.0000
4	4.835334	1.0000
5	3.921168	1.0000
6	6.982494	0.9999
7	8.285785	0.9993
8	4.802020	1.0000
9	8.546036	0.9991
10	9.365479	0.9980

Vjerovatnoće iz hi rasporeda sa 25 stepeni slobode

Izvor: Kalkulacija autora

Na osnovu Grafika 6. čini se da ne postoji autokorelacija. To potvrđuje L.M. test u Tabeli 22.

Tabela 22. VAR rezidual serijska korelacija L.M. testova

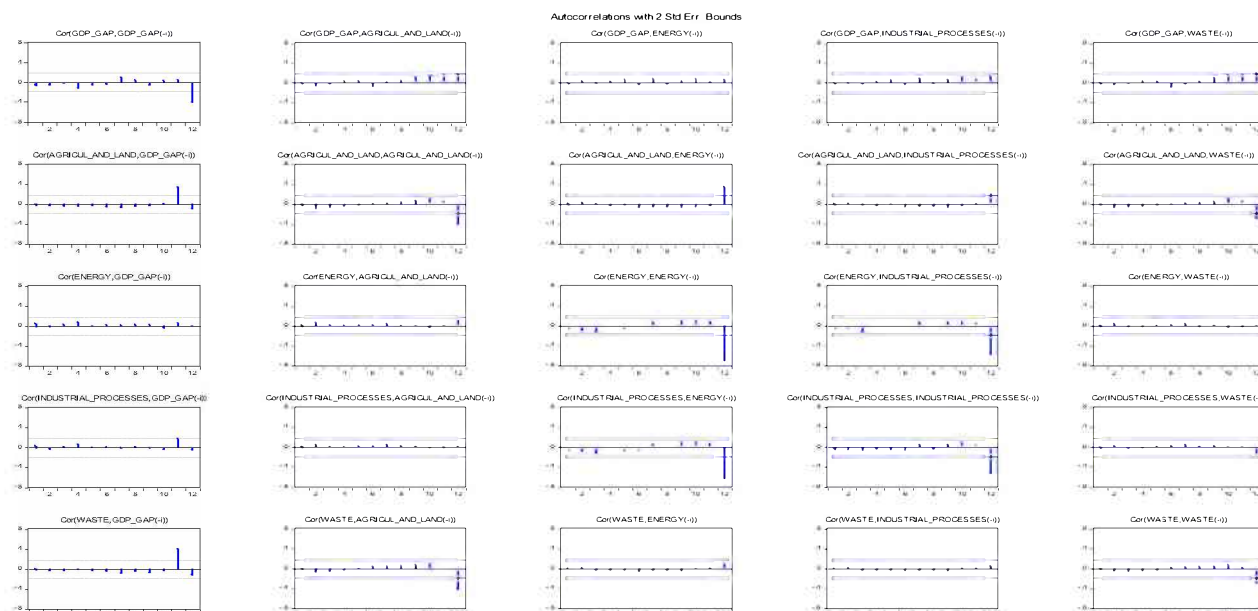
Lags	LM-Stat	Prob
1	13.11732	0.9750
2	8.904671	0.9987
3	4.201667	1.0000
4	4.835334	1.0000
5	3.921168	1.0000
6	6.982494	0.9999
7	8.285785	0.9993
8	4.802020	1.0000
9	8.546036	0.9991
10	9.365479	0.9980

Vjerovatnoće iz hi rasporeda sa 25 stepeni slobode

Izvor: Kalkulacija autora

Nulta hipoteza da nema serijske korelacije ne može se odbiti sve dok je do 10 docnje p vrijednost veća od 5%.

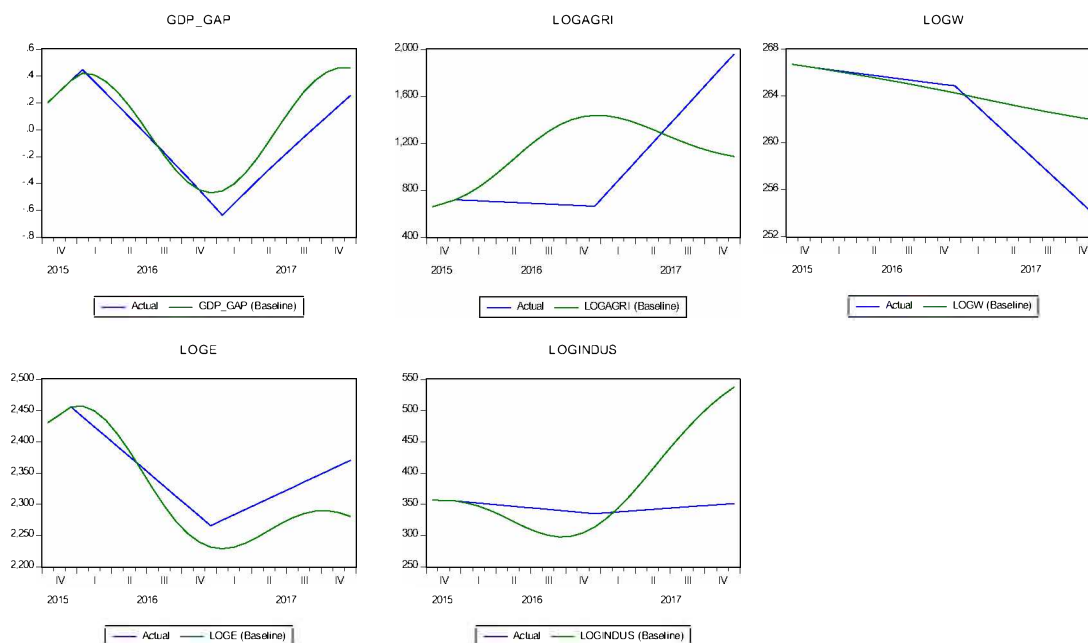

Grafik 6. Autokorelacije sa 2 standardne granice greške
Izvor: Kalkulacija autora

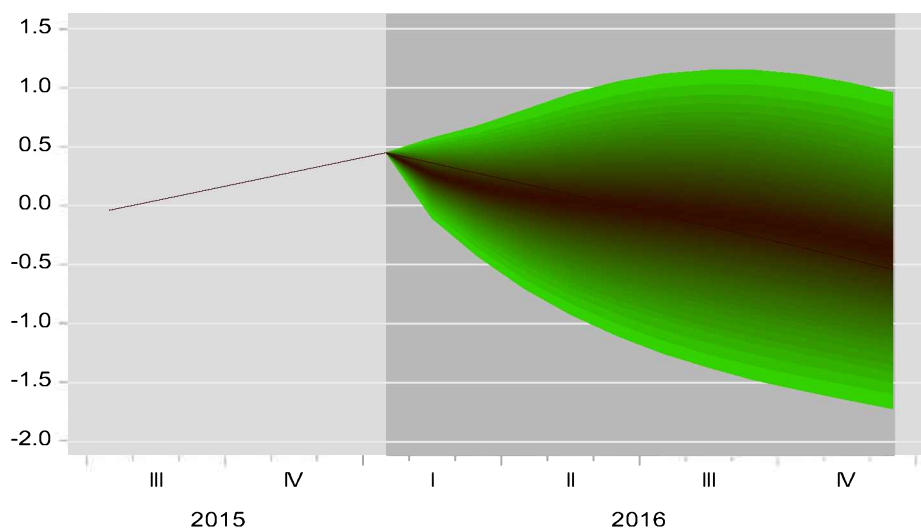
Naša procjena VAR (3) sa 3 docnje koristi se za dalju analizu. Procjenjujemo od 2006:1 do 2015:12 i izostavljamo 2016. i 2017. godinu za predviđanje van uzorka.

Na sljedećem grafiku prikazujemo rezultate predviđanja determinističke simulacije i dinamičkog rješenja.

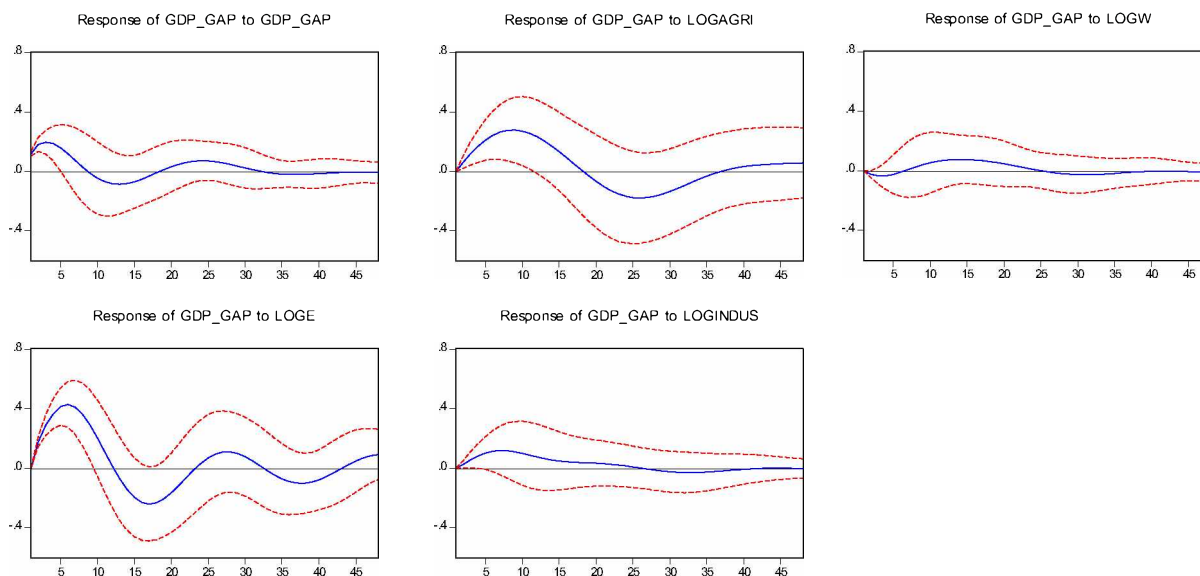
Grafik 7. Deterministička simulacija i dinamičko rješenje (2006:1-2017:12)
Izvor: Kalkulacija autora

Grafik 7. otkriva važne rezultate koji pokazuju da je pod determinističkom simulacijom i dinamičkim rješenjem, koje koristi predviđene a ne stvarne vrijednosti, naš model u stanju da dobro prognozira endogene promjenljive našeg VAR (3), osim poljoprivrede i korišćenja zemljišta (dolazi do preokreta u drugom kvartalu 2017. godine).

Grafik 8. Fan chart GDP_GAP
Izvor: Kalkulacija autora

Ako predviđanje izvodimo pomoću fan chart-a, možemo posmatrati prognozu, grafički prikaz prognoze i neizvjesnosti u vezi sa njom koja omogućava grešku, koeficijent i neizvjesnost povezanu sa objašnjavajućim promjenljivim u modelu. Štaviše, pokazuje interval povjerenja prognoze za svaki period u horizontu prognoze. Najtamnije područje pokazuje interval povjerenja pod pretpostavkom da ekonomski uslovi ostanu isti. Najsvjetlije područje je interval povjerenja od 90%. Simetričan je, u zavisnosti od vrste rizika, sa modelom koji smo usvojili za varijansu i pretpostavkama u vezi sa egzogenim promjenljivim. Opsezi se šire sa horizontom predviđanja i stabilizuju se na datom intervalu povjerenja. Ako su greške normalne, a model linearan, fan chart biće simetričan oko srednje vrijednosti: granica jedne standardne greške odgovara intervalu povjerenja ~ 60%, dok granice dvije standardne greške odgovaraju intervalu povjerenja od 95%. U međuvremenu su greške podvrgnute *bootstrap* metodi, tj. biraju se nasumično iz procijenjenih reziduala, a neizvjesnost koeficijenta proširuje granice. Kako dobijamo više podataka za kalibraciju modela, očekujemo smanjenje intervala povjerenja.

Grafik 9. GDP_GAP impulsni odgovor Choleski One S.D. inovacije $\pm$ S.E.
Izvor: Kalkulacija autora

Do sada nismo vidjeli uzročnost među promjenljivim, emisijama GHG izraženim u CO₂eq po sektorima i BDP-a. To bi nas dovelo do impulsnih odgovora i dekompozicije varijanse.

Kroz reagovanje GDP_GAP-a na emisije u sektoru poljoprivrede i korišćenja zemljišta i sve ostale emisije GHG izražene u CO₂eq, vidimo da prisustvo šoka dovodi do oscilacija, od pozitivnih do negativnih. Pozitivni šok poljoprivrede i korišćenja zemljišta povećava BDP u prvih 10 mjeseci za 0,28, a zatim naglo opada na -0,18 nakon dvije godine. Kako možemo da protumačimo te rezultate? U početku, kada rastu emisije u sektoru poljoprivrede i korišćenja zemljišta, kao rezultat većih ulaganja u neregulisanu poljoprivrednu proizvodnju, BDP se povećava, ali samo sezonski. Istovremeno, srednjoročni dinamički uticaj inovacija GHG proizvedenih u sektoru poljoprivrede i korišćenja zemljišta dovode do naglog smanjenja BDP-a.

Značajniji uticaj primjećuje se u sektoru energetike u prvoj polovini godine, nakon što je pogođen energetske šokom. Energetski sektor je primarni izvor antropogenih emisija GHG. Energetski sektor uključuje sve aktivnosti koje se odnose na sagorijevanje goriva (čvrsta, tečna, gasovita i biogoriva) u stacionarnim i mobilnim izvorima, kao i fugitivne emisije iz goriva. Fugitivne emisije se javljaju tokom proizvodnje, prenosa, prerade, skladištenja i distribucije fosilnih goriva. Kao rezultat ulaganja u energetski sektor, GDP_GAP se povećava za 0,43% u prvih 6 mjeseci. Poslije 12 mjeseci, dinamički efekti emisije GHG smanjuju GDP_GAP na 0,02, a nakon 17 mjeseci na -0,24.

Odgovor GDP_GAP-a na industrijske procese ima isti obrazac kretanja kao u prethodnim šokovima u emisiji GHG, ali je jači. Nakon ulaganja u industrijski sektor crnogorske ekonomije, GDP_GAP se povećava na 0,12 u prvih sedam mjeseci. Od sedmog mjeseca, GDP_GAP se nakon 26 mjeseci postepeno smanjuje na 0,00.

Tabela 23. Dekompozicija varijanse GDP_GAP

Period	S.E.	LOGAGRI	LOGE	LOGINDUS	LOGW	GDP_GAP
1	0.118216	0.734594	0.043001	0.007794	0.331353	98.88326
2	0.288097	2.575477	36.04288	0.941471	0.258412	60.18176
3	0.473273	5.673452	49.82823	1.852263	0.351436	42.29462
4	0.654160	8.326933	56.47889	2.594508	0.303623	32.29605
5	0.824407	10.87296	60.33863	3.207592	0.221949	25.35887
6	0.974274	13.43029	62.27358	3.713899	0.159286	20.42295
7	1.098156	16.05205	62.74830	4.128601	0.139003	16.93205
8	1.194678	18.75932	62.07943	4.467530	0.170205	14.52351
9	1.265667	21.51692	60.53404	4.743852	0.254493	12.95069
10	1.315555	24.21476	58.41523	4.964168	0.388781	12.01706
11	1.350398	26.66816	56.09669	5.127984	0.565459	11.54171
12	1.376562	28.65124	53.99817	5.230669	0.771967	11.34795

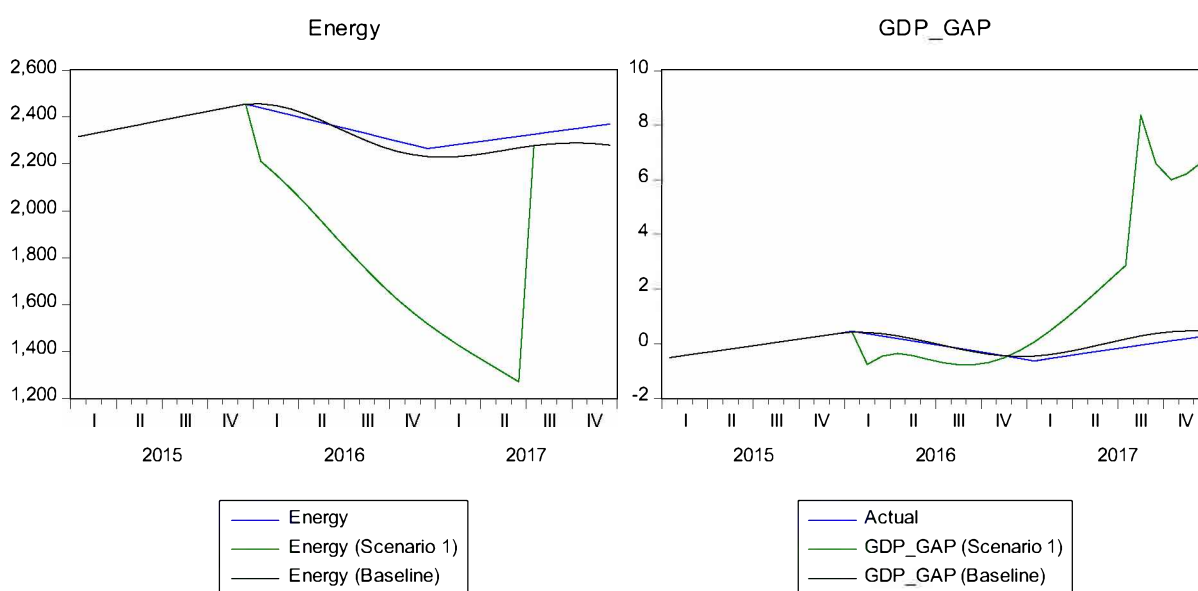
Izvor: Kalkulacija autora

Zanimljivo je da se GDP_GAP smanjuje na samom početku od šoka u sektoru otpada na -0,02 u prva 3 mjeseca. Nakon ove tačke, dinamički efekti pokazuju lagani porast GDP_GAP-a na 0,07 nakon 14 mjeseci, a zatim ponovo blagi pad. Zašto porast od 3-eg do 14-og mjeseca? Upravljanje otpadom koristi prednost odlaganja i tretmana čvrstog komunalnog otpada, upravljanje otpadnim vodama i spaljivanje otpada u periodu od 3 do 14 mjeseci. Ipak, nakon ovog perioda, emisije metana (CH₄) koje nastaju odlaganjem i preradom čvrstog komunalnog otpada i emisije azot sulfida (N₂O) dovode do smanjenja GDP_GAP-a.

Za kreatore politika je od velike koristi analiza dekompozicije varijanse u vremenskoj dinamici. Odstupanje prognoziranih grešaka BDP-a uglavnom je rezultat sopstvenih šokova u kratkim horizontima od 98,88%. Nakon šestomjesečnog horizonta, doprinos šokova poljoprivrede i korišćenja zemljišta kretanju BDP-a povećava se na 13,43%. Doprinos energetske šokove ide do 62,27%, dok doprinos industrije i otpada raste na 3,71, odnosno 0,16. Iz dekompozicije u Tabeli 23. primjećujemo da energetske sektor igra presudnu ulogu u prognoziranim varijacijama BDP-a. Neophodno je napomenuti da

doprinos poljoprivrede i korišćenja zemljišta vremenom povećava svoj uticaj na dekompoziciju BDP-a i dostiže 29,63% na kraju 24-mjesečnog horizonta. Samo sektori poljoprivrede i korišćenja zemljišta i energetike doprinose sa 83,41% kretanju BDP-a na horizontu od 24 mjeseca. U SVAR modelu moguće je analizirati uticaj emisije CO₂ po sektorima na kretanje BDP-a u Crnoj Gori. U istraživanju koje je obuhvatilo period 2006-2017, donijeti su sljedeći zaključci u vezi sa promjenljivim, tj. faktorima koji najviše određuju buduću dinamiku BDP-a:

- Emisije iz energetskeg sektora uglavnom utiču na dekompoziciju varijanse BDP-a - njihov doprinos BDP-u kreće se od 37,04% do 62,1% u dinamici prve godine prognoze;
- Doprinos emisija iz sektora poljoprivrede i korišćenja zemljišta kreće se od 2,5% do 28,6% u dinamici odstupanja greške predviđanja varijanse BDP-a u prvoj godini;
- Doprinos emisija iz industrijskog sektora BDP-u raste sa 0,94% na 5,23% u dinamici prve godine prognoze, što je u skladu sa projekcijama relativnog rasta emisija u energetskeg sektoru u odnosu na industrijski sektor (postepeno ograničenje stacionarnih emisija u industriji);
- Raste i doprinos emisija sektora otpada rastu BDP-a, što potvrđuje tezu da se stopa recikliranja i ponovne upotrebe otpada ne povećava zadovoljavajućom dinamikom u pogledu apsolutnog rasta otpada.

Grafik 10. Predviđanje GDP_GAP: alternativni scenario smanjenja energije sa -10 na -44%
Izvor: Kalkulacija autora

S obzirom na to da su centralni kreatori politike održivog razvoja zainteresovani da vide scenarije osjetljivosti, ubacujemo smanjenje emisija GHG u sektoru energetike sa -10% na -44%, u periodu 2016:1-2017:6 pod determinističko-dinamičkim rješenjem. Ovaj scenario zasnovan je na sljedećim ključnim tačkama:

- a) očekivanom povećanju investicija u energetske sektor s obzirom na potrebu za proizvodnjom energije iz obnovljivih izvora, što podrazumijeva velika ulaganja;
- b) da energetske sektor ima najveći udio u emisiji GHG, kako je navedeno u tabeli inventara gasova sa efektom staklene bašte i njihovom objašnjenju (Tabela 18).

Kao što se može vidjeti na Grafiku 10, u scenariju smanjenja emisije CO₂ iz energetskeg sektora sa 2.434,87 Gg CO₂eq na 1.270,43 Gg CO₂eq (44%), u periodu od prvog do osamnaestog mjeseca prognoze, BDP bi rastao dinamično, tj. od 0,06% do 8,4%. Drugim riječima, već godinu dana nakon smanjenja emisija, niskokarbonska ekonomija bi počela da bilježi dinamičan i snažan rast (sa smanjenjem zbog sanacije troškova degradacije životne sredine). Iz ovoga proizilazi da navedeno smanjenje emisija značajno podstiče dinamiku rasta BDP-a i mijenja doprinose sektora rastu. Na osnovu analiziranih vremenskih serija, energetske sektor istovremeno povećava svoj udio u emisijama, što najznačajnije doprinosi dinamici rasta BDP-a, u poređenju sa ostalim sektorima relevantnim za emisije. Antonakakis et al. (2017) su sprovedi studiju sličnu našoj, koja je otkrila da su efekti različitih vrsta potrošnje energije na privredni rast i emisije heterogeni u odnosu na različite grupe od 106 zemalja u uzorku, a utvrdili su i dvosmjernu uzročnost između ukupnog privrednog rasta i potrošnje energije. Han et al. (2018) tvrde da je dvosmjerna kratkoročna uzročnost između emisija CO₂ i BDP-a signal za razvoj ekonomije sa niskim udjelom ugljenika, koja je potrebna za rješavanje dileme između privrednog razvoja i emisije ugljenika. Hossain & Chen (2020) pokazali su da ekonomska struktura i elementi emisije mogu povećati emisiju ugljenika u industrijskom sektoru, što implicira da kreatori energetske politike treba da budu pažljiviji. Nathaniel et al. (2020) sugerišu da obnovljiva energija povećava emisije koje negativno utiču na kvalitet životne sredine. Da bi se postigla održivost životne sredine, što je u skladu sa SDG 7, potrebno je usvajanje obnovljivih izvora energije, kao što su: biogas, geotermalna, solarna, talasna energija i tako dalje. Sebri & Ben-Salha (2014) potvrđuju dvosmjerni uzročni tok između privrednog rasta i potrošnje obnovljivih izvora energije u BRIC zemljama, potvrđujući feedback hipotezu. Cerović Smolović et al. (2020) potvrđuju

postojanje pozitivne veze između privrednog rasta i potrošnje obnovljive energije na duži rok u starim i novim državama članicama EU.

Kao što se vidi na Grafiku 10, u slučaju da hipotetički smanjimo emisije GHG u energetske sektoru sa 2.434,87 Gg CO₂eq na 1.270,43, u periodu od januara 2016. do juna 2017. godine, GDP_GAP naglo raste od januara 2017. godine - sa 0,062 na 8,355 – u avgustu 2017. godine.

Smanjili smo emisije u energetske sektoru i prognozirani BDP se naglo povećao, što znači da su vladini propisi od suštinske važnosti. Nalazi impulsnog odgovora otkrivaju da je odgovor BDP-a na šok u energetici, industrijskim procesima, poljoprivredi i korišćenju zemljišta i upravljanju otpadom značajan. Dekompozicija varijanse BDP-a potiče uglavnom iz sektora energetike i poljoprivrede i korišćenja zemljišta. Energija se odnosi na sagorijevanje goriva (čvrsta, tečna, gasovita i biogoriva) u stacionarnim i mobilnim izvorima, kao i fugitivne emisije iz goriva. Poljoprivredni sektor obuhvata enteričku fermentaciju, upravljanje đubrivima, kumulativne i druge izvore gasa iz tla i emisije sagorijevanja biomase. Obavezna primjena održivog upravljanja šumama presudna je u šumarskom sektoru.

Ulaganje u čiste, obnovljive izvore energije može se pokazati korisnim za privredni rast, što je kompatibilno sa nalazima C. L. Chiu & Chang (2009). Kao što smo pokazali, smanjenjem emisija gasova staklene bašte u energetske sektoru, možemo povećati stopu rasta BDP-a u dugom roku.

4.2.2.4 Zaključak

Uz neizostavnu potrebu za održivošću i sve veću potrebu za kvalitetom životne sredine, potrebna su i neka prilagođavanja u strukturi privrede. Crna Gora treba da se usredsredi na inovativni razvoj sve većim investiranjem u tehnološke inovacije i treba da promoviše čistu proizvodnju, obnovljive izvore energije, energetske efikasnost i cirkularnu ekonomiju. Vlada ne bi trebalo da pruži samo političku i finansijsku podršku usklađivanjem zakona i propisa o životnoj sredini sa EU i njenim sprovođenjem, već bi takođe trebalo da poboljša obrazovanje o zelenom rastu za šta je neophodna primjena novih ideja i strategija zasnovanih na zelenom ulaganju.

Strukturna vektorska autoregresija, sa empirijskog stanovišta, otkriva dragocjene informacije za kreatore politike. Odabrali smo model koji agregira vitalne makroekonomske varijable za predviđanje BDP-a i emisiju GHG u Crnoj Gori. Učinak predviđanja determinističko-dinamičkim rješenjem otkriva odlične performanse prognoziranja, iako koristi predviđene vrijednosti, dodajući greške prognozi. S druge strane, stohastičko-statički vrši značajno predviđanje u našem VAR (3) modelu.

Dalje, dolazimo do zaključka da među performansama predviđanja stohastička simulacija - statičko rješenje ima najbolje performanse, sa polaznim vrijednostima unutar intervala povjerenja, što nam obezbjeđuje da VAR (3) može predvidjeti BDP na osnovu emisije GHG izraženih u CO₂eq po sektorima kao endogenim determinantama. Ovi bitni dokazi pokazuju da je upravljanje GHG presudno za promociju održivog rasta. Glavne implikacije ove studije sugerišu da su sektor energetike, poljoprivrede i korišćenja zemljišta presudni u regulisanju emisije gasova sa efektom staklene bašte u Crnoj Gori. Drugim riječima, osnovni cilj ovog istraživanja odnosi se na upravljanje emisijama GHG u sektorima energetike i poljoprivrede i korišćenja zemljišta, koji povoljno utiču na ostvarenje održivog rasta u Crnoj Gori.

Sumirano, empirijski zaključci ovog rada pružaju kreatorima makroprudencionalnih politika detaljno razumijevanje uloge koju determinante GHG emisije imaju u održivom razvoju i rastu crnogorske ekonomije. Buduća istraživanja mogla bi da uključuju znakovne restrikcije, Bayesian pristup i faktorski ojačane VARX pristupe drugih zagađivača kako bi se dobila bolja makroekonometrijska slika emisija GHG i održivog rasta.

Cilj ovog istraživanja bio je da pokaže da Crna Gora treba da preduzme odgovarajuće korake u smanjenju emisija GHG, posebno u sektoru energetike i poljoprivrede i korišćenja zemljišta. S obzirom na predstavljena gledišta u vezi sa povezanošću privrednog rasta i emisija CO₂, pokazali smo da za Crnu Goru postoji dvosmjerna veza između emisija CO₂ i privrednog rasta.

Na osnovu dobijenih rezultata, preporučuje se da kreatori politike u Crnoj Gori nastoje da usvoje i implementiraju strategije koje bi trebalo da se usredsrede na usvajanje ekološki prihvatljivih tehnologija, tj. najboljih raspoloživih tehnika za smanjenje emisije CO₂. Kreatori politika treba da nastave da kontrolišu emisije gasova staklene bašte, kao i da

uvode podsticaje za smanjenje emisija, tj. mjere zelenog finansiranja, kako bi ispunili svoje ciljeve smanjenja emisija prema međunarodnim ugovorima.

Pored toga, s obzirom na to da je Crna Gora ratifikovala Pariski sporazum, a da istovremeno radi na agendama EU i UN, ispunjavanje obaveza koje proizilaze iz Poglavlja 27 - Životna sredina i klimatske promjene, kao i 40 potciljeva SDGs sa kojima je povezano ovo poglavlje, pozitivno utiče na crnogorsku ekonomiju, demonstrirano kroz stopu rasta BDP-a.

Cilj Crne Gore je da u periodu 2017-2030, nastavi da smanjuje emisije GHG bez ugrožavanja privrednog rasta. Neke od mjera koje bi trebalo da pomognu u postizanju tog cilja su:

- i) Energetski sektor: mjere energetske efikasnosti, povećan udio energije iz obnovljivih izvora, modernizacija sektora proizvodnje i distribucije energije;
- ii) Industrijski sektor: unapređenje industrijskih tehnologija i procesa;
- iii) Transport: promocija upotrebe električnih vozila;
- iv) Poljoprivreda: podrška organskoj proizvodnji, kao i upotreba organskog đubriva;
- v) Zemljište: ograničavanje količina za sječu u državnim i privatnim šumama, smanjenje spaljenih površina na godišnjem nivou;
- vi) Sektor otpada: smanjenje udjela biootpada i promocija reciklaže/kompostiranja.

5. Finansijska procjena prioritetnih projekata za pregovore u oblasti zaštite životne sredine: Crna Gora

Da bi se ostvarili ciljevi održivog razvoja, potrebne su velike investicije, a svijet mora shvatiti da više nisu potrebne milijarde već hiljade milijardi zvanične razvojne pomoći (Official Development Assistance, ODA) za javne i privatne investicije, nacionalne i globalne. ODA se može definisati kao vladina pomoć koja promoviše ekonomski razvoj i blagostanje zemalja u razvoju. Pomoć se može pružati na bilateralnom nivou, od donatora do primaoca ili usmjeravati putem multilateralne razvojne agencije, kao što su Ujedinjene nacije ili Svjetska banka. Pomoć uključuje grantove, „povoljne“ zajmove i pružanje tehničke pomoći. Već dugo je namjera UN da razvijene zemlje treba da izdvoje 0,7% svog bruto nacionalnog dohotka za ODA (OECD, 2021).

Prve procjene investicionih potreba za ostvarivanje SDGs u zemljama u razvoju su bile od 3,3 do 4,5 hiljada milijardi dolara godišnje za osnovnu infrastrukturu (putevi, željeznica i luke, voda i kanalizacija), sigurnost hrane (poljoprivreda i ruralni razvoj), ublažavanje i adaptaciju na klimatske promjene i zdravstvo i obrazovanje. Ostvarenje globalnih ciljeva održivog razvoja će svakako zahtijevati preokret u privatnim i javnim investicijama zato što sposobnost finansiranja svih neophodnih projekata iz javnih finansija nije dovoljna za ostvarivanje ciljeva u svim sektorima (United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), 2015).

Svjetski izvještaj o investiranju (World Investment Report) 2020. godine je sumirao investicioni jaz kod SDGs u više oblasti. U oblasti ublažavanja klimatskih promjena, procjena je da je godišnji jaz 380-680 milijardi dolara godišnje, dok je u oblasti adaptacije na klimatske promjene taj jaz 60-100 milijardi dolara² (UNCTAD, 2020). Pandemija je proširila investicioni jaz, koji je potrebno smanjiti kako bi se globalni ciljevi mogli ostvariti, posebno u najmanje razvijenim zemljama, ali i u ostalim strukturno slabim ekonomijama. Greenfield investicije u SDG sektore su na 33% nižem nivou nego prije pandemije, s tim što je pad još i veći u zemljama u razvoju nego u razvijenim zemljama.

---

² Procijenjeni investicioni jazovi su zasnovani na World Investment Report 2014.

Pad stranih direktnih investicija (SDI) bi mogao preokrenuti napredak postignut u promovisanju SDG investicija, što naravno predstavlja rizik za ostvarenje cjelokupne Agende. Ekonomski šok koji je uslijedio nakon zdravstvene krize je pogoršao pad u sektorima koji su bili slabi i prije pandemije, kao što su energija, hrana i poljoprivreda i zdravstvo.

Ipak, brz rast investicionog tržišta fokusiranog na održivost daje nadu da je to jedno od rješenja u popunjavanju investicionog jaza za finansiranje SDGs. Takozvane „zelene“ obveznice olakšavaju ulaganje u projekte infrastrukture za zaštitu životne sredine, uključujući projekte vezane za klimatsku akciju (SDG 13), pristupačnu i čistu energiju (SDG 7) i održive gradove i zajednice (SDG 11). Segmenti zelenih obveznica na berzama su se prvi put pojavili 2014. godine, a vrijednost izdatih zelenih obveznica od tada je porasla za 700%, na tržište od 300 milijardi dolara. Prihod od zelenih obveznica prvenstveno se koristi u tri sektora - energetici, građevinarstvu i transportu. U 2020. godini globalno tržište zelenih obveznica nastavilo je svoj uzlazni trend, iako je raslo sporije nego 2019. godine. Razlog mogu biti efekti pandemije koji su doveli do odloženih infrastrukturnih projekata, ali i dramatičan rast tržišta obveznica fokusiranih na održivost, koje predstavlja mješavinu zelenih i društvenih obveznica (UNCTAD, 2021).

SDGs i Evropski zeleni plan su zapravo investicione agende i zahtijevaju povećane privatne i javne investicije u obrazovanje, istraživanje i razvoj, energiju, poljoprivredu itd., a koje će se na nivou EU obavljati kroz Just Transition fond. Procjena Komisije je da će trenutni energetske i klimatske ciljevi do 2030. godine zahtijevati dodatne godišnje investicije od oko 1,5% BDP-a Unije, gdje će najveći dio biti finansiran iz nove višegodišnje finansijske perspektive za period 2021-2027. i NextGenerationEU, koje bi mogle biti presudne za postizanje globalnih ciljeva održivog razvoja od strane EU (SDSN & IEEP, 2020, str. 71).

U Nacionalnoj strategiji za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena s akcionim planom za period 2016-2020 (u daljem tekstu Strategija s AP), koja je zapravo predstavljala početno mjerilo za otvaranje pregovora u Poglavlju 27, naglašeno je da posebnu pažnju treba posvetiti: usklađivanju sa pravnom tekovinom EU u sektoru voda i sektoru otpada, integrisanju mjera za minimalizaciju otpada i upravljanje otpadom, kao i planiranju politike i

rješavanju pitanja administrativnih kapaciteta za klimatsku akciju. Plan Strategije s AP je bio da se najveći dio procesa transpozicije i implementacije pravne tekovine završi do kraja 2020. godine (MORT, 2016b, str. 1).

Kao što smo naveli, jedan od ciljeva rada u drugoj, empirijskoj fazi istraživanja jeste da se korišćenjem socioekonomske analize, odnosno analize finansijskih ulaganja dokaže pozitivan efekat ovih ulaganja za širu društvenu zajednicu kroz ispunjavanje ciljeva UN i EU agende, zbog čega ih treba implementirati kao sistem komplementarnih ciljeva ekonomskog, ekološkog i društvenog razvoja zajednice.

Pored finansijske procjene neophodnih ulaganja često se koristi i sveukupna socioekonomska analiza, koja danas predstavlja jedan od uslova u mnogim projektima, posebno onim koji se finansiraju od strane međunarodnih finansijskih institucija i EU fondova (Official Journal of the European Union, 2013, član 101). Svrha upotrebe socioekonomske analize opravdanosti projekta je da pokaže da određeni projekat ima pozitivan neto efekat za širu društvenu zajednicu (kako bi se postigla dugoročna održivost, uključujući ekonomski i širi društveni razvoj) i da ga zato vrijedi implementirati.

Cost-benefit analiza – CBA predstavlja analitički alat za vrednovanje ekonomskih prednosti ili nedostataka investicione odluke procjenom troškova i koristi se kako bi se procijenila promjena u blagostanju koja joj se može pripisati. Često se primjenjuje prilikom društvene ocjene investicionih projekata, posebno kada se vrši uticaj na razvoj šire društvene zajednice - određenog regiona ili zemlje u cjelini. CBA se najčešće objašnjava kao postupak kojim se utvrđuju društvene koristi i društvene štete koje će se pojaviti tokom sprovođenja određenog projekta. Često se koristi i kod procjene ulaganja u infrastrukturu ili donošenja odluke o investiciji, čiju isplativost nije lako sagledati korišćenjem drugih metoda. Osnovna ideja CBA je da se uzmu u obzir i izračunaju ili procijene sve društvene koristi i troškovi jednog projekta i da se na osnovu upoređivanja ukupnih koristi i troškova ocijeni rentabilnost posmatranog projekta. Naravno, samo se oni projekti kod kojih ukupne koristi nadmašuju ukupne troškove mogu smatrati prihvatljivim za realizaciju (European Commission, 2014c, str. 25).

CBA se primjenjuje na politike, programe, projekte, regulative i ostale vladine intervencije. Njena opšta svrha je da pomogne u društvenom odlučivanju i da poveća društvenu vrijednost, tj. da poboljša alokativnu efikasnost (Boardman et al., 2018).

Cost-benefit analiza predstavlja tehniku mjerenja kojom se određuje da li benefiti (koristi) određene akcije prevazilaze troškove s tačke gledišta društva kao cjeline. Pod riječju akcija podrazumijeva se odluka o trošenju resursa, koji se mogu odnositi na: i) odluku o uvođenju nove politike ili ii) odluku o određenom investicionom projektu. Ova tehnika daje odgovor na pitanje kako alocirati ograničene resurse u slučaju neograničenih potreba, a podrazumijeva šest faza analize:

1. Definisanje projekta/politike – koja podrazumijeva određivanje predmeta analize, čija dobrobit se razmatra i u kojem vremenskom periodu;
2. Identifikacija fizičkog uticaja politike/projekta – na primjer rad, energija, zemljište koji su utrošeni na izradu, a koji se moraju kvantifikovati;
3. Vrednovanje učinaka – svi učinci se vrednuju u monetarnom izrazu i to najčešće u vidu marginalnog društvenog troška ili koristi;
4. Diskontovanje tokova troškova i koristi – kada se svi tokovi izraženi u monetarnom iznosu moraju pretvoriti u sadašnju vrijednost korišćenjem odgovarajuće diskontne stope (najčešće kamatna stopa), kako bi se uzela u obzir vremenska vrijednost novca;
5. Primjena testa neto sadašnje vrijednosti (NSV) – jer je svrha upotrebe ove tehnike odabir politika/projekata koji su efikasni u pogledu upotrebe resursa. U odnos se stavljaju suma diskontovanih koristi i suma diskontovanih troškova, a kriterijum za prihvatanje je $NSV > 0$, tj. pozitivna;
6. Analiza osjetljivosti – koja se sprovodi ako zbog neizvjesnosti dođe do promjene podataka koji su korišćeni za prvobitnu analizu, što bi uticalo na promjenu NSV (Hanley & Barbier, 2009).

Cost-benefit analiza je metoda prioritarnog trošenja u svijetu ograničenih sredstava.

Cost-benefit analiza, kao i cost-effectiveness analiza (analiza isplativosti), koja evaluira alternativne pristupe dolaženja do zacrtanog cilja, čine transparentan i baziran na dokazima pristup identifikovanja troškovno efikasne upotrebe javnih sredstava.

Copenhagen Consensus Center je koristio cost-benefit analizu da bi došao do sljedeće

procjene: pretpostavljajući upotrebu instrumenata najbolje prakse, neuspjeh u postavljanju prioriteta za svaki cilj posebno mogao bi smanjiti ukupne benefite i do 75% ili više za svaki dolar troška (Lomborg, 2018).

CBA se može koristiti za in medias res i ex post vrednovanje projekata, iako je prvobitno zamišljena za procjenu projekta u ex-ante fazi. Pristupi koje koristi CBA su:

1. **Izračunavanje indikatora ekonomske performanse, izražene u novčanom smislu** - CBA se zasniva na kompletu predodređenih projektnih ciljeva, dajući novčanu vrijednost svim pozitivnim (koristima) i negativnim (troškovima) učincima intervencije na blagostanje. Te vrijednosti su diskontovane i potom sabrane kako bi se izračunala neto ukupna korist. Sveukupni performans projekta se mjeri indikatorima, i to ekonomskom neto sadašnjom vrijednošću (ENSV), izraženom u novčanim vrijednostima i ekonomskom stopom povrata (ESR), čime se omogućava upoređivanje i rangiranje konkurentnih projekata ili alternative;
2. **Mikroekonomski pristup** - CBA je obično mikroekonomski pristup koji omogućava procjenu uticaja projekta na društvo kao cjelinu putem izračunavanja indikatora ekonomskog učinka, omogućavajući time procjenu očekivanih promjena u blagostanju. Dok se direktno zapošljavanje ili vanjski učinci na životnu sredinu ostvareni projektom reflektuju u ENSV-I, indirektni (npr. na sekundarnim tržištima) i širi učinci (npr. na javne fondove, zapošljavanje, regionalni razvoj, itd.) bi trebalo da budu isključeni, jer su većina indirektnih i/ili širih učinaka obično transformisani oblici direktnih učinaka. Postoji malo praktičnih iskustava o tome kako ih prevesti u pouzdane tehnike za procjenu projekta, pa treba izbjeći analizu koja se oslanja na pretpostavke čiju je pouzdanost teško provjeriti;
3. **Inkrementalni pristup** - CBA poredi scenarije sa projektom sa osnovnim scenariom bez projekta. Inkrementalni pristup zahtijeva da se scenario definiše kao ono što bi se dogodilo u odsustvu projekta. Projekcije se rade za ukupan tok novca povezan s operacijama u području projekta za svaku godinu životnog vijeka projekta. Projekcije toka novca se izrađuju za situaciju s predloženim projektom, što uzima u obzir sve investicione, finansijske i ekonomske troškove i koristi koje proizilaze iz projekta.

Standardni CBA je strukturiran u sedam koraka:

1. Opis sadržaja,
2. Definisanje ciljeva,
3. Identifikacija projekta,
4. Tehnička izvodljivost & ekološka održivost,
5. Finansijska analiza,
6. Ekonomska analiza,
7. Procjena rizika (European Commission, 2014c, str. 25-27).

Izrada CBA počiva na sljedećim osnovnim načelima (Korunić, 2017, str. 19-22):

1. Oportunitetni trošak - ili ekonomski oportunitetni gubitak je termin koji se koristi za izražavanje vrijednosti određenog dobra nasuprot drugog dobra;
2. Dugoročna prognoza - odnosi se na razdoblje analize nekog investicionog projekta. Važno je postaviti tačan vremenski period, procijeniti buduće troškove i koristi, primijeniti ispravnu diskontnu stopu i sprovesti kvalitetnu procjenu rizika, kao i uzeti u obzir neizvjesnosti budućih procjena;
3. Metoda diskontovanja – zasniva se na izračunavanju neto sadašnje vrijednosti (NSV) budućih novčanih tokova umanjenih za investiciju. Neka od pravila ove metode su: korišćenje stvarnih novčanih primitaka i izdataka, analize sa tačke gledišta vlasnika infrastrukture, korišćenje odgovarajuće finansijske diskontne stope, stalne cijene i iskazivanje prihoda i rashoda u stalnim cijenama;
4. Monetizacija vrijednosti – procjena netržišnih uticaja koje obuhvata ekonomska analiza, a to su društveni, ekološki, zdravstveni uticaji i sl.;
5. Mikroekonomski pristup – koji procjenjuje direktan uticaj projekta na društvo. U proračun ekonomske uspješnosti nekog projekta ulaze troškovi i koristi od direktnog zaposlenja i vanjskih uticaja na životnu sredinu;
6. Inkrementalni pristup - upoređuje se scenario s projektom (projekcija budućih novčanih tokova prilikom implementacije) u odnosu na scenario bez projekta (ako ne dođe do implementacije).

CBA počinje analizom okruženja, tj. socioekonomskih, institucionalnih i političkih aspekata. Sljedeći korak je definisanje ciljeva na osnovu procjene potrebe izvođenja projekta. Nakon toga slijedi identifikacija projekta, sa utvrđivanjem svih projektnih aktivnosti. Tehnička izvodljivost i održivi razvoj odnose se na analizu tražnje, kao i uticaja na životnu sredinu. Nakon toga slijede finansijska i ekonomska analiza, kao i procjena rizika. Finansijska analiza predstavlja proces sakupljanja, upoznavanja, provjeravanja i interpretiranja finansijskih podataka. Predstavlja sintezu finansijskih podataka s kojom pokušavamo prepoznati ekonomske trendove, izraditi finansijske planove za budućnost, uz identifikaciju potencijalnih projekata i investicija. Ekonomska analiza posmatra projekat sa gledišta društva kao cjeline i nastoji izmjeriti dobrobiti i koristi koji proizilaze iz tog projekta. Rezultati ekonomske analize prikazuju se u tri osnovne ocjene:

- Ekonomska neto sadašnja vrijednost (ENPV) - računa se tako što se od diskontovanih ukupnih ekonomskih koristi oduzmu diskontovani ukupni ekonomski troškovi. Da bi projekat bio ekonomski opravdan ENPV treba biti veća od nule;
- Ekonomska stopa rentabilnosti (ERR) - izračunava se na osnovu prilagođenog diskontovanog novčanog toka, a da bi projekat bio opravdan ERR treba biti pozitivan broj i veći od društveno-ekonomske stope;
- Koeficijent koristi i troškova (BCR) - računa se dijeljenjem diskontovanog zbira ukupnih društveno-ekonomskih koristi sa troškovima tokom trajanja projekta, a da bi projekat bio opravdan treba biti veći od 1.

Kada se razmatraju najčešće ograničeni resursi koji državama stoje na raspolaganju za realizaciju različitih međunarodno preuzetih obaveza, bitno je napraviti razliku između troškova koji nastaju, a koji se se mogu posmatrati kao finansijski ili ekonomski. Finansijski troškovi predstavljaju stvarna izdvajanja za realizaciju programa ili aktivnosti, proizvodnju proizvoda ili pružanje usluge. Uključuju finansijska izdvajanja, odnosno iznos novca koji je plaćen ili se očekuje da će biti plaćen za upotrijebljene resurse. Računanje finansijskih troškova nekog programa ili aktivnosti zahtijeva utvrđivanje količina i cijena resursa potrebnih za njegovu implementaciju ili procjenu nivoa izdataka na neki drugi način. Ekonomski troškovi uključuju i procijenjenu vrijednost resursa za koje nisu ili neće biti izvršene finansijske transakcije, odnosno resursa čija je plaćena cijena niža od oportunitetnih troškova.

Troškovi sprovođenja vladine strategije mogu se posmatrati iz tri ključne perspektive – društvene, javne i privatne. Društvena perspektiva je najšira i obuhvata sve troškove strategije koje generišu i javni i privatni sektor, domaćinstva, pojedinci, ali i druge grupe. Javna perspektiva uzima u obzir samo troškove koje generiše javni sektor, odnosno vlada. To su zapravo troškovi implementacije programa i aktivnosti koje generišu odgovorne institucije, iako one ne moraju nužno finansirati cjelokupne troškove tih programa i aktivnosti. Privatna perspektiva podrazumijeva troškove fizičkih lica i domaćinstava koji nastaju kao rezultat implementacije strategije.

Ekonomska procjena strategije sagledava uticaj strategije na čitavo društvo i bazira se na društvenoj perspektivi troškova. Obračun troškova strategije treba da bude inkluzivan i uzme u obzir sve troškove svih relevantnih aktera, uključujući i one koji će nastati u dugom roku. Ovako široka perspektiva takođe omogućava sagledavanje oportunitetnih troškova tako što nastoji maksimizirati koristi za društvo u cjelini. Finansijska procjena strategije bavi se uticajem strategije na javne budžete i bazira se na vladinoj odnosno javnoj perspektivi troškova. U literaturi se javlja nekoliko široko definisanih kategorija troškova, a vlade često koriste klasifikaciju po linijskim stavkama, to jest:

- i) troškovi osoblja (plate, naknade i dodaci uz platu, porezi i drugi izdaci vezani za radnu snagu);
- ii) troškovi materijala i usluga (kancelarijski materijal, komunikacija, gorivo, smještaj, komunalije, održavanje, zakupnina, druge usluge, odnosno sve druge tekuće stavke);
- iii) troškovi stalnih sredstava (zemljište, objekti, oprema, vozila, softver).

Troškovi vlade se klasifikuju i prema:

- i) organizacijama ili institucijama koje ih generišu;
- ii) funkcijama vlade ili oblastima rada;
- iii) programima kao grupama aktivnosti koje imaju iste ciljeve;
- iv) izvorima finansiranja, gdje se najčešće koristi kombinacija izvora.

Tekuće stavke su one koje se potroše tokom jedne godine. Kapitalne stavke imaju vijek trajanja duži od godinu dana i vrijednost iznad određenog praga definisanog relevantnom računovodstvenom politikom. Troškovi plata i naknada, materijala i usluga su tekući

troškovi, dok se troškovi kapitalnih stavki (objekata, zemljišta, vozila, opreme, softvera) smatraju kapitalnim troškovima. Procjena troškova se može definisati kao proces dodjeljivanja novčane vrijednosti inputima potrebnim za isporuku određenog outputa. Inputi mogu biti različite vrste resursa, kao što su radna snaga, materijal, usluge ili kapitalne stavke, a outputi mogu biti proizvodi, usluge, aktivnosti, projekti ili programi. Ukupni trošak određen je prvo resursima potrebnim za realizaciju i troškovima tih resursa. Zato procjena troškova uključuje dvije odvojene aktivnosti - utvrđivanje vrsta i količina resursa potrebnih za realizaciju, izraženih u fizičkim jedinicama i vrednovanje tih resursa u novčanom izrazu.

Analiza troškova obuhvata različite aktivnosti poput prikupljanja, ispitivanja i manipulacije podacima o troškovima u svrhu poređenja ili projekcija i predstavlja širi pojam od procjene troškova. Informacije o troškovima se koriste u svrhu ekonomske procjene programa ili strategije. Ekonomska procjena, za razliku od analize troškova, bavi se odnosom između troškova i krajnjih rezultata (efekata) programa ili strategije, gdje se najčešće koristi pristup analize isplativosti (cost-effectiveness). To je metoda koja se koristi za mjerenje i upoređivanje troškova i efekata različitih intervencija, kako bi se ocijenila njihova relativna efikasnost i donijele odluke o raspodjeli resursa. Prvo se analiziraju troškovi i efekti različitih alternativa, pri čemu je svaka alternativa usmjerena na postizanje istog cilja. Zatim se za svaku alternativu utvrđuje trošak po jedinici krajnjeg rezultata (efekta), dijeljenjem troška te alternative s brojem jedinica krajnjeg rezultata (efekta). Na kraju se upoređuju rezultati različitih alternativa i kao najisplativija se odabira ona koja ima najmanji trošak po jedinici krajnjeg rezultata.

U praksi se koristi nekoliko metoda za procjenu troškova vladinih programa i strategija, i to:

4. **Procjena odozdo ka gore** - troškovi nekog projekta ili programa utvrđuju se na osnovu detaljne analize potreba za resursima i troškova tih resursa. Primjena ove tehnike zahtijeva raščlanjivanje projekta ili programa na njegove najmanje komponente koje se obično zovu aktivnosti ili akcije. Troškovi pojedinih komponenti računaju se množenjem količina potrebnih resursa sa jediničnim troškovima tih resursa. Zbirna procjena sačinjava se zbrajanjem detaljnih procjena na nižim nivoima;

5. **Procjena odozgo ka dolje** (ili procjena na osnovu parametara) – troškovi novog programa procjenjuju se na osnovu utvrđenog odnosa između istorijskih troškova i tehničkih karakteristika prethodnih sličnih programa. Ovaj odnos definiše se na osnovu analize istorijskih podataka koji se odnose na nekoliko sličnih programa;
6. **Analogna procjena**- zasniva se na pretpostavci da se novi programi ili projekti razvijaju na osnovu prethodno implementiranih, ali da imaju različita obilježja ili komponente. Troškovi novih programa ili njihovih komponenti stoga se procjenjuju na osnovu stvarnih troškova prethodno implementiranog sličnog programa, koji se prilagođavaju kako bi se uzele u obzir drugačije potrebe novog programa;
7. **procjena bazirana na ekspertskom mišljenju** – koja se obavlja tako što troškovni analitičar razgovara lično sa nekoliko eksperata, pregleda rezultate i kombinuje ih u jednu procjenu koju smatra najboljom. Proces procjene uključuje niz koraka, od kojih svaki zahtijeva konkretne informacije i daje konkretne izlazne rezultate. Ovi koraci mogu se sumirati u dvije glavne faze:
  - Faza planiranja, koja obuhvata definisanje svrhe, ciljeva i obima procjene troškova, izradu plana procjene, utvrđivanje nosilaca troškova, odabir metoda procjene i pripremu plana upravljanja podacima;
  - Faza implementacije, koja obuhvata procjenu vrsta i količina potrebnih resursa i troškova tih resursa na osnovu prikupljenih podataka, te izradu i verifikovanje konačne procjene (Regional School of Public Administration (ReSPA), 2018, str. 15-31).

U Strategiji s AP troškovi po vrstama su raspoređeni na sljedeći način:

- *Capex* odnosno investicioni troškovi;
- *Opex* odnosno tekući troškovi poslovanja i upravljanja novom imovinom;
- Administrativni troškovi uspostavljanja, praćenja i izvršenja politike životne sredine takođe imaju značajne implikacije po ostale sektorske politike.

Iznos operativnih troškova se mora nadoknaditi iz korisničkih naknada, koje podrazumijevaju iskorišćavanje ograničene priuštivosti na nivou domaćinstava, koje će odrediti brzinu održivog sprovođenja investicionog plana. Biće potrebno da se određeni udio kapitalnih troškova finansira lokalno. Kapacitet finansiranja različitih crnogorskih

institucija će takođe biti ograničen i predstavljajući ograničenje procesa usklađivanja. Administrativni troškovi će se morati izmiriti iz budžeta raznih crnogorskih institucija (MORT, 2016b, str. 118-119).

Uzevši u obzir fokus na Poglavlje 27 u ovom radu, bitna je i procjena uticaja na životnu sredinu, koja obuhvata postupak ocjenjivanja prihvatljivosti namjeravanog poduhvata s obzirom na uticaj na životnu sredinu i određivanje potrebnih mjera njene zaštite, kako bi se uticaji sveli na najmanju moguću mjeru i postigla najveća moguća očuvanost kvaliteta životne sredine. Projekat može stvoriti pozitivne vanjske učinke (koristi) i negativne vanjske učinke (štete ili troškovi), koji predstavljaju posredne koristi i troškove, a čije je vrednovanje ponekad teško sprovesti. Projekat može prouzrokovati određenu ekološku štetu, čiji se učinci pojavljuju na širem području i koji će se teško ili na dugi rok definisati, pa ih je teško kvantifikovati i vrednovati. Vanjskim učincima treba pripisati novčane vrijednosti, što je posebno teško za stvari ili pojave koje nemaju tržišnu vrijednost, kao što je ljudski život, vrijeme i slobodno vrijeme, rekreacija, buka odnosno tišina, lijep pogled na prirodu i slično (Korunić, 2017, str. 138).

5.1 Primjena metoda socioekonomske analize u dokumentu

Nacionalna strategija za transpoziciju, primjenu i implementaciju pravne tekovine u oblasti životne sredine i klimatskih promjena u periodu 2015-2035.

Prije otvaranja samog poglavlja 27 u decembru 2018. godine, bilo je jasno da će biti potrebni značajni dodatni napor za njegovo usklađivanje sa pravnom tekovinom Unije. Procijenjeno je da se usklađivanje može postići sa značajnim dodatnim ulaganjima i uz postojanje određenih tranzicionih perioda koji su zajedničkom pregovaračkom pozicijom i zatraženi od Unije, a koji su ranije navedeni.

Strategija s AP sadrži i ekonomsku i finansijsku analizu kojom su definisani izvori i modeli finansiranja. Projekti koji se tiču životne sredine i klimatskih promjena su finansirani iz budžeta, kroz bilateralnu ili multilateralnu saradnju, IPA i ostale EU fondove. Strategija s AP sadrži i procjenu ukupnih troškova usaglašavanja i njihovu sektorsku distribuciju za period od 2015. do 2035. godine. Neto sadašnja vrijednost ukupnih ulaganja je procijenjena na 1,429 milijardi eura i najvećim dijelom odnosi se na sektor upravljanja

vodama, oblast upravljanja čvrstim otpadom (sanacija i zatvaranje postojećih deponija), kao i zaštitu kvaliteta vazduha i klimatske promjene (smanjenje emisije zagađujućih materija u vazduhu i gasova sa efektom staklene bašte).

Najveći dio troškova koji nastaju u procesu usklađivanja snose građani (uglavnom više od 50%) i to kroz povećanje tarifa kojima se pokrivaju operativni troškovi i troškovi upravljanja koji nastaju prilikom novih investicija. Plan finansiranja je početno postavljen tako da Crna Gora iz EU fondova pokrije približno 25% investicionih troškova u zavisnosti od raspoloživosti IPA fondova za sektor zaštite životne sredine i klimatskih promjena, što predstavlja 15-20% ukupnih troškova. Ipak, najveći dio finansiranja obezbijediće se iz domaćih izvora.

U Strategiji s AP, procjena troškova upravljanja održivim razvojem urađena je na osnovu procjene administrativnih troškova sa administrativnim troškovima AP, koja iznosi 19,2 miliona eura za period 2016-2020, što će biti obezbijeđeno iz nacionalnog budžeta, dok će samo neke aktivnosti obuke biti sprovedene preko TAIEX-a.

Troškovi u procesu usklađivanja u oblasti životne sredine odnose se najvećim dijelom na:

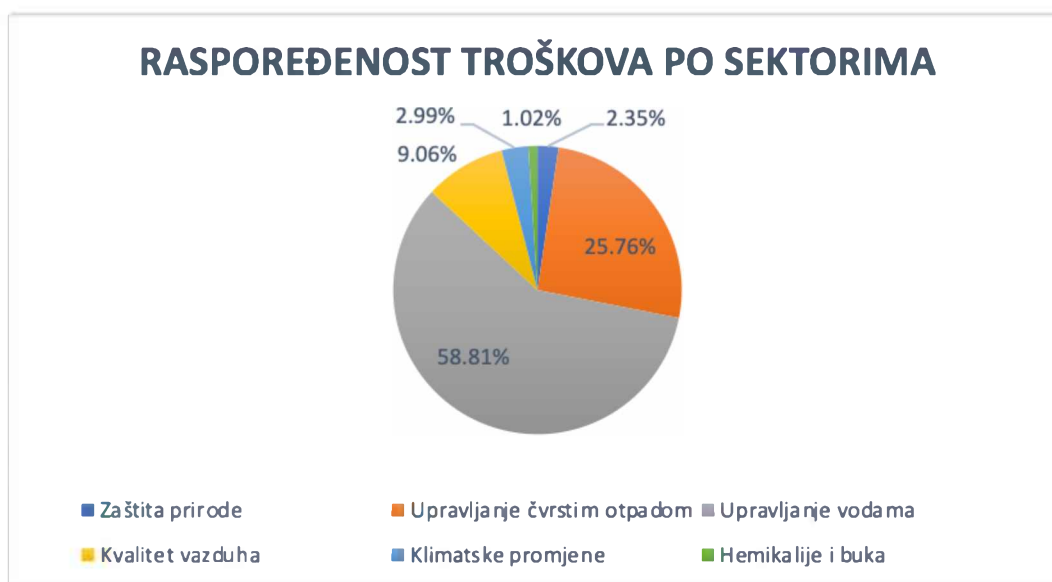
- i) povećano administrativno opterećenje da se transponuje, sprovede, vrši nadzor nad implementacijom i prati pravna tekovina EU;
- ii) velike investicije u kapitalnu opremu, postrojenja i sl. koja treba da se implementiraju i da budu u skladu sa pravnom tekovinom EU;
- iii) operativne troškove i troškove održavanja povezane sa vođenjem ovih investicija;
- iv) reforme u pravcu niskih emisija i ekonomije otporne na klimatske promjene (MORT, 2016b, str. 69-71).

5.1.1. Procjena troškova usklađivanja po sektorima

U okviru Strategije s AP, odrađena je detaljna analiza troškova usklađivanja u svih 10 podoblasti Poglavlja 27. Svi troškovi diskontovani su na njihovu vrijednost u 2015. godini, po diskontnoj stopi od 4% (koja se preporučuje za velike investicione projekte). Raspored ukupnih ulaganja za period predviđanja 2015-2035. po sektorima, dat je na sljedećem grafiku.

Grafik 11. Raspored ukupnih ulaganja 2015-2035, po sektorima

Izvor: MORT (2016b, str. 118)

Prema Grafiku 11. jasno je da će najviše troškova generisati sektor vode, u neto sadašnjoj vrijednosti oko 840 miliona eura, odnosno 59% od ukupnih troškova. Drugi sektor po značaju je upravljanje čvrstim otpadom sa 368 miliona eura, odnosno 26% od ukupnih troškova. Na trećem mjestu su emisije u vazduh sa skoro 130 miliona eura, odnosno 9% od ukupnih troškova (MORT, 2016b, str. 118). Smatra se da oko 80% troškova nose direktive za koje su potrebna velika ulaganja i da upravo one imaju najveći uticaj na stanovnike, zbog čega su ograničene u implementaciji pragom priuštivosti domaćinstava i priuštivosti na nivou budžeta institucija (MORT, 2016b, str. 73). Te takozvane finansijski zahtjevne direktive („Heavy Investment Directives”) su razvrstane u četiri oblasti: snabdijevanje vodom/tretman otpadnih voda (Direktiva o tretmanu urbanih otpadnih voda, Direktiva o pijaćoj vodi, Direktiva o opasnim materijama u vodi, Direktiva o nitratima), upravljanje otpadom (Direktiva o deponijama, Direktiva o spaljivanju otpada na nivou opština, Direktiva o spaljivanju opasnog otpada, Direktiva o ambalažnom otpadu), kontrola zagađenja vazduha (Direktiva o velikim postrojenjima za sagorijevanje, Direktiva o kvalitetu goriva, Direktiva o kvalitetu vazduha) i kontrola industrijskog zagađenja (Direktiva o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađenja (IPPC), Direktiva o isparljivim organskim jedinjenjima (VOC) (Commission of the European Communities, 2001a).

U sektoru *kvalitet voda* u pravnoj tekovini EU dominira Okvirna direktiva o vodama (ODV), jer utvrđuje ciljeve vezane za životnu sredinu, propisuje proces planiranja u vodoprivredi, obuhvata praćenje, procjenu i analizu pritiska i uticaja i utvrđuje izradu i implementaciju šestogodišnjih planova upravljanja riječnim slivom, a koji su osmišljeni s ciljem postizanja ciljeva životne sredine.

U dijelu *voda za piće*, kapitalni izdaci imaju najvišu vrijednost 2016. godine zbog finansijski zahtjevnog kratkoročnog investicionog plana, dok se operativni izdaci uvećavaju na sedam miliona eura godišnje do 2035. godine. Procjenjuje se da će trošak usklađivanja za vodu za piće iznositi 140,1 milion eura, uključujući procjenu od 6,7 miliona eura troškova finansiranja iz kredita prije 2016. godine. Što se tiče *komunalnih otpadnih voda*, kapitalni izdaci su 2016. godine približno 44 milion eura na godišnjem nivou, uglavnom zbog kratkoročnih prečišćavanja otpadnih voda u većim aglomeracijama, dok se operativni izdaci do 2035. godine uvećavaju na 31 milion eura godišnje. Procjena troškova usklađivanja za komunalne otpadne vode je 553,9 miliona eura. Procjena troška usklađivanja za *zaštitu od poplava* iznosi 128,7 miliona eura. Kapitalni izdaci 2017. godine su na najvišem nivou od preko 18 miliona eura godišnje, a operativni se do kraja posmatranog perioda uvećavaju na više od 10 miliona eura godišnje. Najvažniji izvori finansiranja u oblasti voda su domaći izvori finansiranja, krediti od stranih banaka i međunarodnih finansijskih institucija, kao i fondovi EU i međunarodne donacije.

U sektoru *upravljanje otpadom* posebno kompleksne i skupe direktive i po pitanju transpozicije i implementacije su: Okvirna direktiva o otpadu, Direktiva o ambalaži i ambalažnom otpadu i Direktiva o deponijama. Troškovi usklađivanja u sektoru upravljanja čvrstim otpadom iznose 354,8 miliona eura, sa investicionim troškovima od 39,5 miliona eura i kapitalnim izdacima od 315,4 miliona eura. Smatra se da će investicione troškove podržati donatori, a posebno IPA.

Procjena za oblast *kvalitet vazduha* predviđa kapitalne izdatke koji najvišu vrijednost dostižu 2019. godine sa više od 19 miliona eura, dok se operativni izdaci povećavaju do 2026. godine na 3,5 miliona eura.

U oblasti *emisije u vazduh*, troškovi usklađivanja iznosiće 111,7 miliona eura. U sektoru *klimatske promjene*, troškovi usklađivanja zakonskog okvira kroz ublažavanje emisije GHG procjenjuju se na 33,9 miliona eura za period do 2030. godine.

U oblasti *zaštićena područja*, sa ekonomskog stanovišta, glavni troškovi koji će nastati odnosiće se na upravljanje lokacijama mreže Natura 2000. Ukupni troškovi do 2020. godine iznosiće 28,9 miliona eura.

U sektoru *buka*, osnovni troškovi javne uprave koje uvode direktive u sektoru buke odnose se na uspostavljanje organa nadležnih za nadzor utvrđenih nivoa buke i izradu „strateških karata buke”. Dodatni troškovi će nastati u sistemu za izradu pomenutih strateških karata buke, kao i akcionih planova kojima se rješava problem buke u životnoj sredini.

Radi implementacije direktiva može doći do povećanja broja zaposlenih i obima obuke u organima za odobrenje/ispitivanje tipa i u objektima u kojima se sprovode testovi. Tako su u obračun troškova zaposlenih uključene su:

- bruto zarade, uključujući doprinose za društveno osiguranje (domaći ekvivalent). Troškovi po jedinici dodatno zaposlenih se procjenjuju na 15.000 eura godišnje, uz rast od 2% na godišnjem nivou izraženo u eurima;
- procjene da će režijski troškovi iznositi dodatnih 70% od gore navedenih;
- procjene da će obuka iznositi 150% troškova zaposlenih tokom perioda do 2020. godine i da će biti raspoređena srazmjerno ukupnom broju novozaposlenih.

U podoblasti *hemikalije i GMO*, procjenjuje se da će troškovi usklađivanja iznositi 7,5 miliona eura (MORT, 2016b, str. 77-114).

5.1.2 Procjena troškova usklađivanja za period do 2020. godine

Tokom 2020. godine sprovedena je ekonomsko-finansijska analiza za sve podoblasti Poglavlja 27, tj. analiza uložених sredstava prema izvorima finansiranja, pri čemu su kao ulazni podaci poslužili podaci iz Strategije s AP. Istovremeno su izvršena i predviđanja finansijskih ulaganja neophodnih za realizaciju projekata koji treba da pomognu ostvarenju usklađenosti, za period od 2015. do 2035. godine.

Koraci u ekonomsko-finansijskoj analizi su:

1. proračun troškova ulaganja;
2. određivanje dinamike ulaganja, na osnovu mogućnosti realizacije i finansiranja;
3. određivanje izvora finansiranja.

Dostupni podaci su zatim obrađeni u Cost/Finance Model programu, uz korišćenje metoda „odozdo prema vrhu“ i pristup od „vrha do dna“ (makroekonometrijska analiza) za aproksimativnu procjenu troškova. Troškovi su procijenjeni u odnosu na:

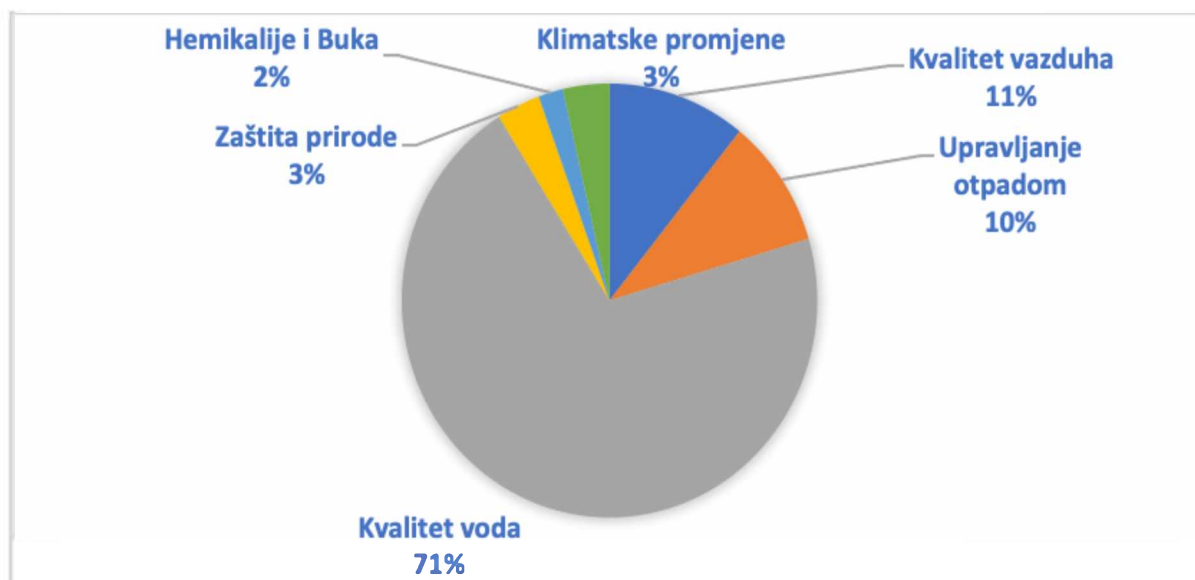
- i) trenutno stanje infrastrukture za životnu sredinu i nivo početne usluge;
- ii) pristupačnosti na nivou potrošača (troškova koji se mogu nadoknaditi od krajnjih korisnika);
- iii) pristupačnosti na nacionalnom nivou (tj. koji dio crnogorskog BDP-a se može izdvojiti za projekte zaštite životne sredine);
- iv) kapacitet administracije da efikasno usvaja i da finansijski planira i programira ukupna raspoloživa finansijska sredstva.

Može se pretpostaviti da se potpuna usklađenost sa *acquis*-om ne može očekivati dok se ne dovrše ulaganja koja se zahtijevaju najviše finansijski zahtjevnim direktivama u ovoj oblasti. Iskustvo drugih zemalja u tranziciji je pokazalo da je za povrat ulaganja potrebno oko 20 godina, zbog čega je u Strategiji s AP i uzeto razdoblje 2015-2035. za analizu troškova.

Tabela 24. Troškovi predviđenih ulaganja za period 2016-2019. godine

OBLAST	Ukupno po oblastima, 2016-2019	Učešće po oblastima
Kvalitet vazduha	38,748,000	12.40%
Upravljanje otpadom	34,655,000	11.09%
Kvalitet voda	207,012,730	66.24%
Zaštita prirode	12,211,976	3.91%
Hemikalije i buka	6,906,858	2.21%
Klimatske promjene	12,989,600	4.16%
UKUPNO - po godinama	312,524,164	100.00%
Učešće po godinama	100.00%	

Izvor: MORT & Eco-Energy Consulting (2020)

Grafik 12. Struktura troškova predviđenih ulaganja za period 2016-2019. godine
Izvor: MORT & Eco-Energy Consulting (2020)

Kao što se može vidjeti u Tabeli 24, predviđena ulaganja za period 2016-2019. godine su bila 312.524,164 eura. U izvještaju su izvori finansiranja grupisani na sljedeći način: pokrivanje troškova od strane korisnika; grantovi EU i drugih donatora; investicije privatnog sektora (uključujući JPP); državni budžeti, budžeti lokalnih samouprava i ekološki fondovi; projektno finansiranje, bez korišćenja državnih garancija, od međunarodnih finansijskih institucija i komercijalnih banaka (komercijalni zajmovi); finansiranje države i lokalnih samouprava za projekte zaštite životne sredine (posebni zajmovi međunarodnih finansijskih institucija).

U periodu 2016-2019. godine nije bilo predviđeno da se sredstva za ulaganja obezbjeđuju od strane krajnjih korisnika, jer će nova ulaganja postepeno podizati i nivo operativnih troškova, koja oni prvenstveno pokrivaju. U posmatranom periodu je počela realizacija ukupno 152 projekata, od kojih su 93 u potpunosti realizovani, dok je realizacija 59 projekata još uvijek u toku (MORT & Eco-Energy Consulting, 2020, str. 43).

U odnosu na projektovane troškove, rađena je finansijska analiza stepena realizacije Akcionog plana 2016-2020. godine za prve tri godine sprovođenja, kojom je pokazano da je stepen realizacije obaveza, tj. svih programskih aktivnosti na nivou od 80,35%, sa najvišim stepenom realizacije (100%) u oblasti horizontalnih obaveza (MORT, 2020, str.

63-65), dok je stepen realizacije ulaganja na (znatno nižem) nivou - 45,35% (finansijski iskaz ukupnih kapitalnih ulaganja, operativnih i administrativnih troškova).

Tabela 25. Uporedna analiza predviđenih i utrošenih sredstava AP 2016-2020. po podoblastima u periodu 2016-2019. godine

R.b.	Podoblast	Predviđena ulaganja (u EUR)	Realizovana ulaganja (u EUR)	Učešće
1.	Kvalitet vazduha	38,748,000	22,154,868	57.18%
2.	Upravljanje otpadom	34,655,000	12,100,234	34.92%
3.	Kvalitet voda	207,012,730	95,991,128	46.37%
4.	Zaštita prirode	12,211,976	4,480,113	36.69%
5.	Hemikalije i buka	6,906,858	438,980	6.36%
6.	Klimatske promjene	12,989,600	1,055,547	8.13%
I	UKUPNO (1-6)	312,524,164	136,220,870	43.59%
7.	Horizontalno zakonodavstvo		84,980	
8.	Horizontalne obaveze		3,373,278	
II	UKUPNO (1-8)	312,524,164	139,679,128	44.69%
9.	Civilna zaštita		2,048,575	
III	UKUPNO (1-9)	312,524,164	141,727,703	45.35%

Izvor: MORT & Eco-Energy Consulting (2020, str. 76)

Kao što se vidi u Tabeli 26, najveća ulaganja su realizovana u podoblasti *kvalitet voda*, na koju se odnosi više od dvije trećine ulaganja. Slijede je podoblasti *kvalitet vazduha* i *upravljanje otpadom*. Što se tiče stepena realizacije ulaganja, najveći stepen je prisutan u podoblasti *kvalitet vazduha* u iznosu od 57,18%, a slijede *kvalitet voda* (46,37%) i *upravljanje otpadom* (34,92%).

Analiza izvora sredstava za realizovana i predviđena ulaganja je prikazana u tabeli koja slijedi.

Tabela 26. Uporedna analiza izvora sredstava realizovanih i predviđenih ulaganja

Izvori finansiranja	Predviđena ulaganja		Realizovana ulaganja		Racio izvora realizovanih i predviđenih ulaganja
	Iznos (u EUR)	Učešće	Iznos (u EUR)	Učešće	
Javni sektor	160,343,567	51.3%	24,554,067	17.3%	15.31%
EU donacije	25,214,286	8.1%	25,322,269	17.9%	100.43%
Ostali donatori	17,989,135	5.8%	9,738,166	6.9%	54.13%
Drugi nevladini izvori	68,755,316	22.0%	71,259,747	50.3%	103.64%

Komercijalni i privatni sektor	40,221,860	12.9%	10,853,454	7.7%	26.98%
Ukupno	312,524,164	100%	141,727,703	100%	45.35%

Izvor: MORT & Eco-Energy Consulting (2020, str. 77)

Pretpostavka prilikom predviđanja izvora finansiranja projekata je bila da će se nešto više od polovine projekata finansirati javnim sredstvima, a oko četvrtine drugim nevladinim izvorima (uglavnom kreditima domaćih i stranih banaka i međunarodnih finansijskih organizacija). Sredstva iz donacija EU, sredstva ostalih donatora i sredstva komercijalnog i privatnog sektora su tako trebalo da obezbijede finansiranje oko 25% preostale vrijednosti projekata. Ipak, drugi nevladini izvori su obezbijedili polovinu potrebnih sredstava, a slijede ih EU donacije. Razlog je prilično ambiciozan početni plan, sa visokim nivoom ulaganja koja su bila predviđena za realizaciju i na osnovu kojeg je i napravljen plan finansiranja, gdje su prvo definisane mogućnosti finansiranja iz svih izvora, osim javnog sektora, a gdje je upravo na kraju javni sektor trebalo da pokrije jaz u finansiranju, odnosno taj predviđeni nedostatak u finansijskim sredstvima. Posmatrajući pojedinačno po izvorima finansiranja, vidi se da je realizovano veoma malo projekata ulaganjem javnog sektora u odnosu na plan, odnosno svega oko 15,31%. S druge strane, predviđeno finansiranje sredstvima iz EU donacija i drugih nevladinih izvora je u potpunosti ostvareno - u iznosu od 100,43% i 103,64%, respektivno. Nešto manji je bio stepen realizacije finansiranja sredstvima ostalih donatora (54,13%) i sredstvima komercijalnog i privatnog sektora (26,98%).

Jasno je da je Crna Gora dosta ambiciozno krenula u realizaciju projekata za prevazilaženje nedostataka usklađenosti u Poglavlju 27, ali određena kašnjenja u dinamici realizacije za svaki projekat pojedinačno i iz određenih razloga uticala su na činjenicu da je stepen realizacije u odnosu na planirano na nivou od oko 45%. Ipak, visina ukupnih ulaganja u projekte u toku je preko 310 miliona eura, pa se očekuje da će se dinamiziranjem aktivnosti na realizaciji projekata stepen realizacije povećati (MORT & Eco-Energy Consulting, 2020, str. 77-78).

5.2 Akcioni plan za ispunjavanje završnih mjerila Poglavlja 27 - Životna sredina i klimatske promjene

Otvaranjem pregovaračkog poglavlja 27 u decembru 2018. godine i definisanjem završnih mjerila, pristupilo se izradi novog Akcionog plana koji treba da definiše ukupne programske aktivnosti i ulaganja, kako bi se ispunila završna mjerila u ovoj oblasti pregovora.

Polazeći od već navedenih završnih mjerila i tranzicionih perioda za Poglavlje 27, Izveštaja o sprovođenju AP 2016-2020. godine (novembar 2020), Analize o ispunjenosti pravnih, institucionalnih, ekonomskih i finansijskih ciljeva definisanih početnim mjerilom za Poglavlje 27 - Životna sredina i klimatske promjene (april 2020), kao i kontinuiranog dijaloga sa Evropskom komisijom, Vlada Crne Gore je 18. februara 2021. godine usvojila Akcioni plan za ispunjavanje završnih mjerila u Poglavlju 27 - Životna sredina i klimatske promjene. Realizacijom ovog akcionog plana postići će se unutrašnja spremnost za zatvaranje pregovora. Akcioni plan definiše ukupno 249 obaveza, koje su podijeljene po podoblastima Poglavlja na sljedeći način:

- horizontalno zakonodavstvo -17,
- kvalitet vazduha -19,
- upravljanje otpadom - 37,
- kvalitet voda - 33,
- zaštita prirode - 71 (od čega 19 u okviru AP za upravljanje Ulcinjskom solanom),
- industrijsko zagađenje - 15,
- hemikalije - 27,
- buka - 12,
- civilna zaštita - 7
- klimatske promjene - 11.

Za realizaciju navedenih obaveza nadležno je 25 institucija, i to: Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo kapitalnih investicija, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo zdravlja, Kancelarija za evropske integracije, Uprava pomorske sigurnosti, Uprava za

vode, Uprava za inspekcijske poslove, Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove, Uprava carina, Uprava za ugljovodonike, Uprava za šume, Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju, Agencija za zaštitu prirode i životne sredine, Zavod za geološka istraživanja, Institut za javno zdravlje Crne Gore, Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom, Javno preduzeće za nacionalne parkove, Centar za ekotoksikološka ispitivanja, Centar za obuku sudija, Prirodnjački muzej i Udruženje za unapređenje vodosnabdijevanja, tretman i odvođenje otpadnih voda Crne Gore. Nadležnosti imaju i Skupština Crne Gore, Državno i osnovno tužilaštvo, kao i svaka od 24 jedinice lokalne samouprave. Prepoznati nosioci aktivnosti su i Univerzitet Crne Gore, Institut za biologiju mora, ali i upravljači zaštićenih područja, lokalna preduzeća za vodovod i kanalizaciju, operateri industrijskih postrojenja i organizacije civilnog društva (Ministarstvo ekologije prostornog planiranja i urbanizma (MEPPU, 2021b).

Za ovaj akcioni plan takođe je urađena finansijska analiza, odnosno procjena ukupnih ulaganja po sektorima, kao i po izvorima finansiranja, u cilju definisanja ukupnog obima ulaganja i postojećeg finansijskog jaza (MEPPU, 2021b).

Troškovi usklađivanja u Poglavlju 27 su definisani kao "dodatni trošak Crne Gore za usvajanje pravne tekovine EU" i ne treba ih miješati sa ukupnim troškovima Crne Gore za oblast životne sredine i klimatskih promjena (MORT, 2016b, str. 71). Puna usaglašenost sa svim aspektima pravne tekovine EU u oblasti životne sredine može se očekivati tek kad se realizuju sve investicije neophodne da bi se transponovale direktive za koje su potrebna velika ulaganja. Ukupni nominalni troškovi usklađivanja dobijeni su dodavanjem uzastopnih godišnjih iznosa. Da bi odražavali budući ekonomski trošak u uslovima nastanka Strategije, višegodišnji tokovi troškova diskontovani su na 2015. godinu po stopi od 4%, čime se došlo do neto sadašnje vrijednosti (NSV) pomenutih troškova, koji odražavaju (po toj diskontnoj stopi) troškove usklađivanja Crne Gore u eurima iz 2015. godine. Stoga se cifra od 1,429 miliona eura navodi kao ukupni trošak usklađivanja.

Tabela 27. Ukupni troškovi usklađivanja i raspoređenost po sektorima 2015-2034 (u milionima EUR)

Ključni sektori	Nominalni iznos ukupnih troškova usklađivanja	Neto sadašnja vrijednost troškova usklađivanja na 2015. g. po stopi od 4%	Struktura sektora %
Zaštita prirode	41,62	33,64	2,35%
Upravljanje čvrstim otpadom	551,80	368,16	25,76%
Upravljanje vodama, od toga: - voda za piće 17% ulaganja, - komunalne otpadne vode 67% - zaštita od poplava 16% procijenjenog ulaganja	1.264,07	840,63	58,81%
Kvalitet vazduha	173,87	129,54	9,06%
Klimatske promjene	57,40	42,77	2,99%
Hemikalije i buka	19,64	14,54	1,02%
TOTAL	2.108,39	1.429,28	100,00%

Izvor: MORT (2016b, str. 117)

Ukupna ulaganja agregirana su u šest sektora, koji obuhvataju tri vrste troškova: investiciona ulaganja (capex) – **46%**, operativne troškove, tj. tekuće troškove poslovanja i upravljanja novom imovinom (opex) – **49%** i administrativne troškove – **4%** (troškovi upostavljanja, praćenja i izvršenja politike zaštite životne sredine). Pošlo se od pretpostavke da se prva kategorija troškova može pokrivati iz budžeta, kroz kreditnu podršku, EU podršku, donacije i ulaganja privrednih društava, dok bi operativne troškove trebalo pokrivati iz korisničkih naknada, a administrativne takođe iz budžeta.

Tabela 28. Raspoređenost po vrstama troškova 2015-2034.

Ključni sektori	CAPEX	%	OPEX	%	ADMIN	%
Zaštita prirode	15.28	2%	13.65	2%	4.71	8%
Upravljanje čvrstim otpadom	39.47	6%	315.38	45%	12.8	21%
Upravljanje vodama	489.23	74%	326.75	47%	19.12	31%
Emisije u vazduh	106.12	16%	43.09	6%	22.23	36%
Hemikalije i buka	6.92	1%	2.95	0%	2.96	5%
TOTAL %	46.3%	100%	49.4%	100%	4.4%	100%

Izvor: MORT (2016b, str. 119)

Najveća investiciona ulaganja su u oblastima *upravljanje vodama* i *emisije u vazduh*, dok su najveća operativna ulaganja u oblastima *upravljanje vodama* i *upravljanje čvrstim otpadom*. U mnogim podoblastima su usvojeni strateški sektorski dokumenti na bazi izrade planova za implementaciju nekih od finansijskih zahtjevnih direktiva (npr. Plan

upravljanja komunalnim otpadnim vodama Crne Gore za period 2020-2035. godine na bazi Specifičnog plana za implementaciju direktive (Directive Specific Implementation Plan, DSIP) za Direktivu o prečišćavanju komunalnih otpadnih voda 91/271/EEC). Bez obzira na sve, mnoge planirane investicije u oblasti zaštite životne sredine su odložene, uglavnom zbog ograničenja kapitalnog budžeta i kapaciteta dodatnog zaduživanja.

Koristeći raspoložive inpute za procjenu finansijskih potreba za realizaciju planiranih aktivnosti, obuhvat analize odnosi se na period 2021–2025. godine, tj. na petogodišnji period, nakon koga se, realizacijom planiranog, očekuje da se mogu stvoriti uslovi za zatvaranje pristupnih pregovora u ovoj oblasti.

U nastavku je prikazana tabela za podoblast *horizontalno zakonodavstvo*.

Tabela 29. Polazna tabela za podoblast *horizontalno zakonodavstvo*

Mjera	Aktivnost	Opis	Procjena finansijskih potreba po godinama						Izvor finansiranja				
			2021	2022	2023	2024	2025	TOTAL	Budžet	Javni sektor	IPA	Donatori	Privatni sektor
1.1.	Jačanje kapaciteta na državnom i lokalnom nivou za primjenu EIA i SEA	MEPPU - 2 radionice u 2021, nadalje 4 radionice godišnje, Jedna radionica/35 osoba/2 dana/2 eksperta/2 noćenja/jedna dnevnicu/troškovi puta	16,150	32,300	32,300	32,300	32,300	145,350	40,375			104,975	
1.2.	Kreirati kontrolni mehanizam za provjeru ocjene kvaliteta odluke koju donosi Komisija za procjenu uticaja na životnu sredinu, odnosno nadležni organi	Organizovati studijsku posjetu, 3 osobe/3 dana puta - jedan radni dan/ troškovi puta i smještaja		3,300				3,300				3,300	
1.3.	Poboljšati koordinaciju između postupaka SEA i EIA, uključujući i ocjenu prihvatljivosti za potencijalna Natura 2000 područja i koncesiona akta i planove	10,000 EUR godišnje MEPPU i drugi izvori -mogući i projekti NVO (Koalicija 27)	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	50,000	-	-	-	-
1.4.	Obrazovati Savjet za infrastrukturu prostornih podataka	Naknade članovima savjeta (9 naknada + 300 EUR pripreme sjednica), od 2023.g.	-	-	3,000	3,000	3,000	9,000	9,000	-	-	-	-
1.5.	Formirati web stranicu posvećenu infrastrukturi prostornih podataka Crne Gore	u 2021. g.	2,000	-	-	-	-	2,000	-	-	2,000	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

1.6.	Izraditi Registar infrastrukture prostornih podataka koji predstavlja Registar javnih institucija u skladu sa Zakonom o infrastrukturi prostornih podataka	EU ili regionalni ekspert - studija	-	10,000	-	-	-	10,000	-	-	10,000	-	-
1.7.	Izraditi Pravilnik o izvještavanju i monitoringu i pristupu skupovima i uslugama (servisima) prostornih podataka od strane institucija i tijela Zajednice	Izrađen, nisu potrebna finansijska sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1.8.	Formirati Katalog metapodataka (do potpunog uspostavljanja Geoportala)	40 ekspertskih dana * 1000 EUR	-	40,000	-	-	-	40,000	-	-	40,000	-	-
1.9.	Organizovati obuke na temu jačanja kapaciteta u vezi sa primjenom Zakona o infrastrukturi prostornih podataka	1 obuka godišnje * 1 dan * 35 osoba * 1 međunarodni ekspert	3,300	3,300	3,300	-	-	9,900	9,900	-	-	-	-
1.10.	Uspostavljanje Geoportala	Po DSIPu jun 2019 - samo dio inicijalnih troškova uspostavljanja u 2025. - 231.925 EUR iz IPA Env. 2021, ostaje nepokriveno 2.703.315 po DSIP-u iz 2019, a troškovi godišnjeg održavanja nijesu obuhvaćeni u ovoj finansijskoj analizi, oni tek poslije 2025.	-	-	-	-	231,925	231,925	-	-	231,925	-	-
1.11.	Organizovati treninge i obuke svih aktera krivično pravne zaštite	do 35 osoba/2 dana/2 eksperta i njihovi troškovi	16,150	32,300	32,300	32,300	32,300	145,350	40,375	-	-	104,975	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

1.12.	Polugodišnje izvještavanje o sprovođenju Direktive o eko kriminalu i Direktive o odgovornosti za štetu u životnoj sredini, kroz bilans rezultata	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1.13.	Kontinuirano jačati učešće i konsultacije s javnošću u procesima donošenja odluka u skladu sa relevantnim zakonima i podzakonskim aktima	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1.14.	Unaprijeđenje primjene Direktive o slobodnom pristupu informacijama	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1.15.	Procjena potrebnih finansijskih sredstava za realizaciju Akcionog plana za ispunjavanje završnih mjerila u Poglavlju 27- Životna sredina i klimatske promjene	procjena MEPPU	10,000					10,000				10,000	
1.16	Početak funkcionisanja Eko fonda	Eko fond, informacije, 17.3.2021.	200,000	100,000	100,000			400,000		-	-	400,000	-
1.17.	Učešće u postojećim mrežama EU za sprovođenje zakonodavstva u oblasti životne sredine	Kroz EPPA projekat koji traje do početka 2022 moguće sve prikupiti (13.2.2022), tj. mapirati sve EU mreže	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	500,000	500,000				
TOTAL			357,600	331,200	280,900	177,600	409,525	1,556,825	649,650	-	283,925	623,250	-
									42%	0%	18%	40%	0%

Izvor: MEPPU (2021a, str. 118, interna dokumentacija)

Tabela vezana za drugu podoblast – *kvalitet vazduha* data je u nastavku.

Tabela 30. Osnovna tabela za podoblast *kvalitet vazduha*

Mjera	Aktivnost	Opis	Procjena finansijskih potreba po godinama					TOTAL	Izvor finansiranja				
			2021	2022	2023	2024	2025		Budžet	Javni sektor	IPA	Donatori	Privredna društva
2.1.	Donošenje Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti vazduha da bi se utvrdio odgovarajući pravni osnov za podzakonske akte kojima će se transponovati Direktiva 2016/2284/EU	a) Priprema Predloga zakona – 5.000 u 2023; b) Sprovođenje kampanje o štetnosti paljenja poljoprivrednog otpada - broj promotivnih aktivnosti godišnje - sredstva mogu biti dodijeljena NVO po osnovu javnog konkursa, od 2023 godine - 20.000 godišnje.	-	-	25,000	20,000	20,000	65,000	5,000	-	60,000	-	-
2.2.	Donošenje Pravilnika o inventaru	Procjena iz AP.	-	-	-	2,000	-	2,000	2,000	-	-	-	-
2.3.	Donošenje Pravilnika o Programu kontrole zagađivanja vazduha	Procjena iz AP.	-	-	-	2,000	-	2,000	2,000	-	-	-	-
2.4.	Donošenje Pravilnika o praćenju uticaja na ekosisteme	Ekspertska podršku preko TAIEK-a	-	-	-	5,000	-	5,000	-	-	-	5,000	-
2.5.	Donošenje Uredbe o maksimalnim nacionalnim emisijama	Procjena iz AP.	-	-	-	-	5,000	5,000	5,000	-	-	-	-
2.6.	Izrada Programa mjera za smanjenje emisija zagađujućih materija obuhvaćenih NEC Direktivom	UNECE	13,000	-	-	-	-	13,000	-	-	-	13,000	-
2.7.	Izrada procjene troškova za sprovođenje mjera utvrđenih Programom mjera za smanjenje emisija zagađujućih materija obuhvaćenih NEC direktivom	UNECE	5,000	-	-	-	-	5,000	-	-	-	5,000	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

2.8.	Dostavljanje detaljnih informacija o zonama kvaliteta vazduha na sjeveru i jugu, trenutnom nivou PM10 i oksida azota u vazduhu za sve aglomeracije, uključujući i finansijske informacije sa izvorima finansiranja.	Nisu potrebna finansijska sredstva.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.9.	Finalizacija Programa mjera za smanjenje emisija zagađujućih materija obuhvaćenih NEC direktivom	UNECE	5,000	-	-	-	-	5,000	-	-	-	5,000	-
2.10.	Finalizacija nove ažurirane Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha za period 2021-2029.	Nisu potrebna finansijska sredstva.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.11.	Implementacija Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha	Period 2021-2025, dio mjera realociran na oblast <i>Ind. zagađenje</i> , mjera 4 iz programa dijelom smanjena. 2 miliona EUR iz IPARD sredstava.	4,568,000	8,068,000	11,568,000	15,068,000	18,568,000	57,840,000	3,390,000	1,050,000	2,000,000	-	51,400,000
2.12.	Godišnje izvještavanje o implementaciji Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha za period 2021-2029.	Nisu potrebna finansijska sredstva.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.13.	Uspostavljanje novog strateškog okvira u oblasti kvaliteta vazduha	2030 - ne budžetiramo aktivnosti poslije 2025. godine	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.14.	Ažuriranje inventara emisija za period 2012-2018.	IPA 2017, urađen inventar. 8 osoba obučeno u AZŽS (call, januar 2021)	250,000	-	-	-	-	250,000	-	-	250,000	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

2.15.	Redovno ažuriranje i redovno samostalno izvještavanje	Veza sa 2.14. za projekcije emisija, obuke iz IPA 2021, za period 2023-2025, 5 osoba, 2 eksperta, 5 dana, radionica za modeliranje kvaliteta vazduha koje će voditi klimatolozi iz ZHMS, obuka u Podgorici	-	-	13,025	13,025	13,025	39,075	-	-	39,075	-	-
2.16.	Izgradnja kapaciteta AZPŽS	Jedan zaposleni, bruto plata 800, naknada 100, 20% inkrementalni troškovi 180, kompjuter 1000, oprema kancelarije 200 - posebna tabela u prilogu	14,160	12,960	12,960	12,960	12,960	66,000	66,000	-	-	-	-
2.17.	Ažuriranje Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha za period 2021-2029. (veza s aktivnošću 2.10.)	Kvalitet vazduha po zonama - na nivou JLS, veza 2.11, ne budžetiramo posebno.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.18.	Sprovođenje Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha u periodu 2021-2029. (veza s aktivnostima 2.11. i 2.12)	Veza 2.11.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.19.	Preuzimanje obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan/Evropskog zelenog sporazuma u oblasti kvaliteta vazduha	NIPAK kancelarija, oblast <i>kvalitet vazduha</i> , moguće podržavanje mjera iz Programa - 2.11.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOTAL			4,855,160	8,080,960	11,618,985	15,122,985	18,618,985	58,297,075	3,470,000	1,050,000	2,349,075	28,000	51,400,000
									6%	2%	4%	0%	88%

Izvor: MEPPU (2021a, str. 30, interna dokumentacija)

Slijedi tabela sa podacima koji se vezuju za podoblast tri – *upravljanje otpadom*.

Tabela 31. Osnovna tabela za podoblast *upravljanje otpadom*

Mjera	Aktivnost	Opis	Procjena finansijskih potreba po godinama					TOTAL	Izvor finansiranja				
			2021	2022	2023	2024	2025		Budžet	Javni sektor	IPA	Donatori	Privredna društva
3.1.	Donošenje novog Zakona o upravljanju otpadom i relevantnih podzakonskih akata	Prijedlog Zakona, za III Q 2021, nisu planirana dodatna sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.2.	Implementacija novog Zakona o upravljanju otpadom	DPUO 2015-2020, modifikacija Opcije u nastavku osnovne tabele; veza mjere 3.14 i 3.15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.3.	Usvajanje Državnog plana upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period 2022-2027.	Odobreno mart 2021- IPA -EUIF 2017, 300.000 EUR, da se napravi Plan, do 2022 (podijeljeno u dvije godine) - ekspertiza	150,000	150,000	-	-	-	300,000	-	-	300,000	-	-
3.4.	Donošenje lokalnih planova upravljanja otpadom (zasnovanih na Državnom planu upravljanja otpadom 2022-2027.)	Nisu potrebna finansijska sredstva (u slučaju potrebe obezbijediće ih JLS)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.5.	Predstaviti informacije o mjerama sprečavanja otpada koje treba preduzeti, uključujući utvrđivanje programa za sprečavanje otpada	Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.6.	Pripremiti i predstaviti planove za upravljanje otpadom koji sadrže informacije o svim tokovima otpada i rješenja za upravljanje njima	Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

3.7.	Izraditi popis nagomilanog „istorijskog“ opasnog otpada, unaprijediti karakterizaciju i kategorizaciju opasnog otpada; osigurati i obilježiti lokacije gdje se skladišti opasni otpad	Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.8.	Preduzeti aktivnosti na promovisanju sprečavanja industrijskog otpada i osigurati ekološki ispravno odlaganje	Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.9.	Obezbijediti više informacija o izgradnji reciklažnih centara i transfer stanica vezano za građevinski i otpad od rušenja	Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.10	Definisati mjere za odvojeno prikupljanje otpada za papir, metal, plastiku i staklo	Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.11	Dati jasan opis lokacije i tehničke detalje vezane za deponije, koje nijesu usklađene sa zahtjevima Direktive 1999/31/EZ o deponijama	Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.12	Donošenje planova upravljanja otpadom od strane proizvođača otpada	Troškove snose proizvođači otpada (manji i veći), jer im je to zakonska obaveza, kontrolu vrši IUP, a saglasnost daje AZŽS; informacije nisu dostupne.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.13	Uspostavljanje Registra opasnog otpada u Crnoj Gori	WB projekat, IWMCP; dio investiran prije 2021, ostalo još da se investira u software - 137.150 eura, što bi trebalo da uključi i obuke za proizvođače otpada	137,150	-	-	-	-	137,150	-	-	-	137,150	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

3.14	Sanacija lokacija za privremeno skladištenje komunalnog i neopasnog građevinskog otpada i lokacija nelegalnih odlagališta (postoji precizna evidencija istih za sve JLS)	Budžetirana ulaganja u sanaciju neuređenih odlagališta Čađe i Mojkovac.	-	1,441,944	4,038,817	2,642,370	-	8,123,130	5,435,264	-	2,687,867	-	-
3.15	Izdavanje finansijskih sredstava za pripremu projektne dokumentacije i izgradnju infrastrukture na godišnjem nivou	Prema dostupnim podacima MEPPU, kapitalni budžet 2021, i procjena drugih izvora, sa projekcijom do 2025. (okvirna procjena; radiće se nova procjena usvajanjem DPUO 2022 – 2027.	-	923,854	13,456,873	15,956,555	15,308,539	45,645,821	26,210,513	-	18,137,808	150,000	1,147,500
3.16	Jačanje kapaciteta MEPPU, AZPŽS, JLS i MONSTAT-a	Radionica za region, u državi EU, 2 puta godišnje, 3 dana, 4-5 osoba - troškovi puta i boravka, studijska posjeta	-	11,000	11,000	11,000	11,000	44,000	-	-	44,000	-	-
3.17	Jačanje kapaciteta za inspekcijske službe na lokalnom i državnom nivou	2 obuke godišnje od 2022, 10 osoba, 2 regionalna eksperta, 2 dana, TAIEK	-	8,900	8,900	8,900	8,900	35,600	-	-	35,600	-	-
3.18	Usvajanje Državnog plana upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period 2027-2031.	Ovo je aktivnost za 2027 - ne budžetiramo.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.19	Donošenje lokalnih planova upravljanja otpadom (zasnovanih na Državnom planu upravljanja otpadom 2027-2031.)	Ovo je aktivnost za 2027 - ne budžetiramo.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

3.20	Preuzimanje obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan/Evropskog zelenog sporazuma u oblasti upravljanje otpadom	NIPAK kancelarija. Oblast upravljanje otpadom - Uspostavljanje regionalnih sistema upravljanja otpadom u CG, uporedo sa zatvaranjem odlagališta koja ne ispunjavaju zahtjeve - predlog liste projekata dat u SPP listi.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.21	Pripreme za ponovnu upotrebu, reciklažu i druge načine ponovnog korišćenja materijala i neopasnog građevinskog otpada treba da se povećaju na najmanje 70% mase otpada	Veza 3.2. i 3.15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.22	Implementacija Specifičnih planova implementacije za Direktivu o otpadu 2008/98/EZ, Direktivu od deponijama 1999/31/EZ, Direktivu 94/62/EZ o ambalaži i ambalažom otpadu, Direktivu 2012/19/EU o otpadu od električne i elektronske opreme, Direktivu 2006/66/EZ o baterijama i akumulatorima i otpadnim baterijama i akumulatorima (DSIP-ovi)	Veza 3.2. i 3.15.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.23	Pripreme za ponovnu upotrebu i recikliranje otpadnih materijala (papir, metal, plastika i staklo)	Veza 3.2. i 3.15.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.24	Usvajanje Državnog plana upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period 2027-2031.	Ovo je aktivnost za 2027-2028. - ne budžetiramo.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

3.25	Donošenje Lokalnih planova upravljanja otpadom (zasnovanih na Državnom planu upravljanja otpadom 2027-2031.)	Ovo je aktivnost za 2027-2028. - ne budžetiramo.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.26	Smanjiti količinu komunalnog otpada koji se odlaže na postojeća neuređena odlagališta	Veza sa 3.14., sanacija privremenih neuređenih odlagališta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.27	Uspostavljanje produžene odgovornosti proizvođača u oblasti ambalaže i ambalažnog otpada	Ovi troškovi padaju na teret privrednih društava i uvoznika ambalažnog otpada; ovi poslovi se mogu podugovoriti trećoj firmi.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.28	Ponovno iskorišćavanje i recikliranje % ambalažnog otpada koji je definisan Direktivom 94/62/EZ o ambalaži i ambalažnom otpadu	Ovi troškovi padaju na teret privrednih društava i uvoznika ambalažnog otpada; ovi poslovi se mogu podugovoriti trećoj firmi.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.29	Uspostavljanje produžene odgovornosti proizvođača u oblasti otpadne električne i elektronske opreme	Ovi troškovi padaju na teret privrednih društava i uvoznika u oblasti otpadne električne i elektronske opreme; ovi poslovi se mogu podugovoriti trećoj firmi.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.30	Smanjivanje godišnje stope prikupljanja električne i elektronske opreme stavljene u promet u Crnoj Gori, u skladu sa Direktivom 2012/19/EU	Ovi troškovi padaju na teret privrednih društava i uvoznika u oblasti otpadne električne i elektronske opreme; ovi poslovi se mogu podugovoriti trećoj firmi.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

3.31	Uspostavljanje produžene odgovornosti proizvođača u oblasti baterija i akumulatora i otpadnih baterija i akumulatora	Ovi troškovi padaju na teret privrednih društava i uvoznika u oblasti baterija i akumulatora i otpadnih baterija i akumulatora; ovi poslovi se mogu podugovoriti trećoj firmi.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.32	Smanjivanje godišnje stope prikupljanja baterija i akumulatora i otpadnih baterija i akumulatora, u skladu sa Direktivom 2006/66/EZ	Veza 3.30 i 3.31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.33	Uspostavljanje sistema održivog ekološkog upravljanja PCB-ijem	Budžetirano kod 7.14, GEF projekat I privredna društva - CEDIS I EPCG.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.34	Odlaganje/tretiranje opreme i otpada koji sadrže PCB	Budžetirano kod 7.14, GEF projekat I privredna društva - CEDIS I EPCG.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.35	Identifikovanje lokacija kontaminiranih PCB-om i sanacija na ekološki održiv način	Budžetirano kod 7.14, GEF projekat i privredna društva - CEDIS I EPCG.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.36	Informisanje javnosti, podizanje svijesti i edukacija	Budžetirano kod 7.14, GEF projekat i privredna društva - CEDIS I EPCG.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.37	Istraživanje, razvoj i monitoring	Budžetirano kod 7.14, GEF projekat i privredna društva - CEDIS I EPCG.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOTAL			287,150	2,535,698	17,515,590	18,618,825	15,328,439	54,285,701	31,645,777		21,205,275	287,150	1,147,500
									58%	0%	39%	1%	2%

Izvor: MEPPU (2021a, str. 35, interna dokumentacija)

Osnovna tabela za podoblast *kvalitet voda* data je u nastavku.

Tabela 32. Osnovna tabela za podoblast *kvalitet voda*

Mjera	Aktivnost	Opis	Procjena finansijskih potreba po godinama					TOTAL	Izvor finansiranja				
			2021	2022	2023	2024	2025		Budžet	Javni sektor	IPA	Donatori	Privredna društva
4.1.	Nastaviti sa realizacijom aktivnosti na unapređenju kontrole kvaliteta vode za ljudsku upotrebu	Odobreno po budžetu za IJZ za 2021.g. za ove namjene.	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	1,500,000	-	-	-	-
4.2.	Jačanje administrativnih kapaciteta institucija zaduženih za implementaciju propisa u oblasti <i>kvalitet voda</i>	Min. poljoprivrede - ekspertiza/ podrška za izradu SEA i dvije radionice na kojima će se predstaviti Plan upravljanja rizikom od poplava, tj SEA - IPA 2016, IPA 2016 - „Podrška implementaciji i monitoringu upravljanja vodama u CG“ - komponenta 1.2.5. obuke.	-	69,500	-	-	-	69,500	-	-	69,500	-	-
4.3.	Jačanje inspekcijskog nadzora nad vodotokovima	U UIP su zaposlena 4 inspektora za vode. Planirano je da se zaposli još jedan u 2021.	17,040	15,840	15,840	15,840	15,840	80,400	80,400	-	-	-	-
4.4.	Preuzimanje obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan/Evropskog zelenog sporazuma u oblasti <i>kvalitet voda</i>	NIPAC kanc. Oblast <i>kvalitet voda</i> - unapređenje vodosnabdijevanja u CG (Jedinstvena lista infrastrukturnih projekata)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

4.5.	Donijeti relevantna podzakonska akta kojima se dodatno transponuje Okvirna direktiva o morskoj strategiji u skladu sa Zakonom o zaštiti morske sredine („Sl. list CG“ br. 73/19)	IPA 2016 - „Podrška implementaciji i monitoringu upravljanja vodama u CG“ - od 14.11.2019 - 36 mjeseci, komponenta 1.4.1.b.	71,500	-	-	-	-	71,500	-	-	71,500	-	-
4.6.	Uspostaviti GIS bazu podataka i ažurirati bazu svih dostupnih podataka o stanju morskog ekosistema u Crnoj Gori	IPA 2016 - „Podrška implementaciji i monitoringu upravljanja vodama u CG“ - od 14.11.2019 - 36 mjeseci, komponenta 1.4.6.	-	58,050	-	-	-	58,050	-	-	58,050	-	-
4.7.	Sprovesti pripremljeni Program istraživanja morskog ekosistema primjenom ekosistemskog pristupa	IPA 2016 - „Podrška implementaciji i monitoringu upravljanja vodama u CG“ - od 14.11.2019 - 36 mjeseci, komponenta 1.4.2.a. ekspertske dani - 165.240 EUR (60% od 275.00 EUR - komp. 1.4.2.a) i incidentalni troškovi (terenski radi i radionice)- 304.500 EUR, komponente 1.4.2.a., 1.4.2.b. i 1.4.3.	-	469,740	-	-	-	469,740	-	-	469,740	-	-
4.8.	Pripremiti početnu procjenu stanja morskog ekosistema na osnovu dostupnih podataka	IPA 2016 - „Podrška implementaciji i monitoringu upravljanja vodama u CG“ - od 14.11.2019 - 36 mjeseci, komponenta 1.4.2.b. ekspertske dani - 110.116 EUR, (40% od 2754.00 EUR - komp. 1.4.2.a)	-	110,160	-	-	-	110,160	-	-	110,160	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

4.9.	Utvrditi dobar ekološki status morske sredine	IPA 2016, komponenta 1.4.3.a. (70% od 143.700 EUR)	-	100,590	-	-	-	100,590	-	-	100,590	-	-
4.10.	Definisati ciljeve i indikatore za postizanje dobrog ekološkog statusa morske sredine	IPA 2016, komponenta 1.4.3.b. (30% od 143.700 EUR)	-	43,110	-	-	-	43,110	-	-	43,110	-	-
4.11.	Uskladiti postojeći nacionalni godišnji Program monitoringa morske sredine sa zahtjevima Okvirne direktive o morskoj strategiji kroz pripremu novog Programa monitoringa uz mogućnost dodatnog prikupljanja podataka	IPA 2016, komponenta 1.4.4. - 70.500 EUR	-	70,500	-	-	-	70,500	-	-	70,500	-	-
	dodatak na ovu mjeru - IPA 2021 - ENV.	Kupovina broda i opreme (1,2 +0.3 miliona EUR = 1.5 miliona EUR) - IPA 2021, ENV	-	-	1,500,000	-	-	1,500,000	-	-	1,500,000	-	-
4.12.	Pripremiti Program mjera za dostizanje ili održavanje dobrog ekološkog statusa morske sredine	IPA 2016, komponenta 1.4.5. - 65.500 EUR	-	-	-	65,500	-	65,500	-	-	65,500	-	-
4.13.	Donijeti Strategiju zaštite morske sredine	Na bazi rezultata projekta IPA 2016, u 2025, nisu potrebna dodatna sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.14.	Uspostaviti i održavati funkcionalnu bazu podataka za potrebe izvještavanja o implementaciji	Veza sa mjerom 4.6. uspostavljena GIS baza podataka, redovno ažuriranje i održavanje baze,	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

	Okvirne direktive o morskoj strategiji	godina 2024 - iz budžeta AZZS 2024.											
4.15.	Nastaviti rad u okviru Barselonske konvencije i njenih protokola kroz redovno učešće nacionalnih predstavnika na sastancima strana potpisnica Konvencije i njenih Protokola, kao i sprovođenje aktivnosti u skladu sa usaglašenim Planom rada Mediteranskog akcionog plana	Učešće na sastancima - u dvije godine 9 ključnih sastanaka (za tematske fokal pointe, za MAP fokal pointe i jedan ministarski sastanak), traju po tri dana i ide minimum jedna osoba, iz budžeta projekata. Uz to, organizuje se i nekoliko radionica, do 10 godišnje. Ukupni procijenjeni budžet je oko 20.000 USD, iz projekata.	17,000	17,000	17,000	17,000	17,000	85,000	-	-	-	85,000	-
4.16.	Nastaviti rad u okviru Strategije za Jadransko-jonski region (EUSAIR) kroz redovno učešće nacionalnih predstavnika na sastancima svih tematskih stubova (TSG1 – Plavi rast, TSG2 – Povezivanje regiona, TSG3 – Kvalitet životne sredine i TSG4 – Održivi turizam), kao i sprovođenje usaglašenih podregionalnih projektnih aktivnosti	Iz Interreg Adrion EUSAIR Facility Point projekta finansiranju se dva sastanka godišnje za TSG 3, oko 1.500 EUR po sastanku. Okvirno za 4 TSG, cca 10.000 EUR godišnje, iz regionalnih projekata. Troškove puta i učešća pokriva projekat.	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	-	-	50,000	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

4.17.	Nastaviti rad u okviru Strategije EU za Dunavski region (EUSDR) kroz redovno učešće nacionalnih predstavnika na sastancima za sve oblasti, kao i sprovođenje usaglašenih projektnih aktivnosti u gore navedenim tematskim stubovima	Dva puta godišnje, UO EUSAIR, na koji idu nacionalni koordinatori, koordinatori tematskih stubova (4) iz EUSAIR Facility Point projekta i Interreg programa Adrion. Troškove puta snose institucije, uključujući MEPPU.	-	10,000	10,000	10,000	10,000	40,000	40,000	-	-	-	-
4.18.	Pojačati koordinaciju nadležnih organa	Koordinaciono tijelo nije još formirano, nisu potrebna dodatna sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.19.	Obezbijediti implementaciju Direktive o uspostavljanju okvira za planiranje područja mora u Crnoj Gori	Sredstva za izradu Nacrta plana područja mora obezbijeđena iz projekta Implementacija ekosistemskog pristupa Jadranskom moru kroz planiranje područja mora, GEF Adriatic.	400,000	-	-	-	-	400,000	-	-	-	400,000	-
4.20.	Usvajanje Planova upravljanja vodama na vodnom području Dunavskog i Jadranskog sliva koji obuhvataju djelove međunarodnog riječnog sliva koji se nalaze na teritoriji Crne Gore u cilju obezbjeđenja koordinacije međunarodnih planova za upravljanje riječnim slivovima	IPA 2014 - Jačanje kapaciteta u cilju implementacije Okvirne direktive o vodama u CG, Priprema dva nacrta plana - 1.250.000 EUR, dok je 650.000 EUR za nabavku opreme za monitoring.	1,900,000	-	-	-	-	1,900,000	-	-	1,900,000	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

4.21.	Uspostavljanje programa za praćenje statusa voda kako bi se uspostavio sveobuhvatan i koherentan pregled statusa voda u sklopu svakog riječnog sliva, shodno članu 8 Direktive 2000/60/EZ	Ministarstvo polj./Program monitoringa za prioritete supstance za površinske vode u 2021. je 160.000 EUR, kasnije povećanje po 20% godišnje, veza sa mjerom 7.16.	160,000	192,000	230,400	276,480	331,776	1,190,656	1,190,656	-	-	-	-
4.22.	Sprovođenje analize karakteristika, uticaja na površinske i podzemne vode i ekonomske analize upotrebe vode za svaki riječni sliv ili bar dio međunarodnog riječnog sliva koji se nalazi na teritoriji Crne Gore, shodno članu 5 Direktive 2000/60/EZ, u okviru Planova upravljanja vodama na vodnom području Dunavskog i Jadranskog sliva	Proizilazi iz mjere 4.20, tako da nisu potrebna dodatna finansijska sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.23.	Definisati zone ranjive na nitratae shodno Direktivi 91/676/EEZ	IPA 2016, komponenta 1.1.1. - 105.000 EUR	-	105,000	-	-	-	105,000	-	-	105,000	-	-
4.24.	Usvojiti Akcione programe sa obaveznim mjerama u pogledu označenih ranjivih zona	IPA 2016, komponenta 1.1.2. - 83.000 EUR	-	83,000	-	-	-	83,000	-	-	83,000	-	-
4.25.	Priprema i objavljivanje preliminarne procjene rizika od poplava (čl. 4 i 5 Direktive)	IPA 2016, komponenta 1.2.2. - 157.750 EUR	157,750	-	-	-	-	157,750	-	-	157,750	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

4.26.	Izrada i objavljivanje mapa opasnosti i mapa rizika od poplava (čl. 6 Direktive)	IPA 2016, komponenta 1.2.3. - 122.000 EUR	-	122,000	-	-	-	122,000	-	-	122,000	-	-
4.27.	Obezbjedenje učešća javnosti u postupku izrade plana upravljanja rizicima od poplava, kao i usklađivanje sa planovima upravljanja vodama na rječnom slivu. (čl. 9 i 10 Direktive)	IPA 2016, komponenta 1.2.3. - 3.000 EUR, dvije radionice	-	3,000	-	-	-	3,000	-	-	3,000	-	-
4.28.	Priprema i objavljivanje Planova upravljanja rizikom od poplava (čl. 7 Direktive)	IPA 2016, komponenta 1.2.4. - 154.750 EUR	-	-	-	154,750	-	154,750	-	-	154,750	-	-
4.29.	Prikupljanje dostupnih podataka koji opisuju, utvrđuju i procjenjuju uzroke zagađenja voda za kupanje	IPA 2016, komponenta 1.3.1. - 25.500 EUR	25,500	-	-	-	-	25,500	-	-	25,500	-	-
4.30.	Izrada Programa monitoringa voda za kupanje	IPA 2016, komponenta 1.3.4. - 69.300 EUR	-	69,300	-	-	-	69,300	-	-	69,300	-	-
4.31.	Procjena i klasifikacija voda za kupanje na osnovu monitoringa voda za kupanje	IPA 2016, komponenta 1.3.2. - 16.500 EUR	-	16,500	-	-	-	16,500	-	-	16,500	-	-
4.32.	Implementacija Plana upravljanja komunalnim otpadnim vodama u Crnoj Gori do 2035.	Modifikovani program izgradnje kolektorskih sistema i postrojenja za tretman komunalnih otpadnih voda, april 2021.	43,326,500	30,721,500	29,835,833	29,835,833	26,833,333	160,553,000	-	121,548,000	39,005,000	-	-
4.33.	Uspostavljanje sistema izvještavanja o sprovođenju Plana	Radionica 2022 - 2 dana, 25 osoba, 2 eksperta, i ponovo 2024. g. TAIEX.	-	6,225	-	6,225	-	12,450	-	-	12,450	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

	upravljanja otpadnim vodama do 2035.												
TOTAL			46,385,290	32,593,015	31,919,073	30,691,628	27,517,949	169,106,956	2,811,056	121,548,000	44,262,900	485,000	-
									2%	72%	26%	0.3%	0%

Izvor: MEPPU (2021a, str. 45, interna dokumentacija)

Osnovna tabela za podoblast *zaštita prirode* data je u nastavku.

Tabela 33. Osnovna tabela za podoblast *zaštita prirode*

Mjera	Aktivnost	Opis	Procjena finansijskih potreba po godinama					TOTAL	Izvor finansiranja				
			2021	2022	2023	2024	2025		Budžet	Javni sektor	IPA	Donatori	Privredna društva
5.1.	Upotpunjavanje osnove za predlaganje/ definisanje Natura 2000 područja, u okviru nastavka terenskih istraživanja	Obuke o obavezama i metodologiji terenskih istraživanja - 4 godišnje u 2023, 2024. i 2025; 35 participanata, 2 dana, 1 međ. ekspert, 3 nac.experta.	-	-	31,000	31,000	31,000	93,000	93,000	-	-	-	-
5.2.	Prikupljanje podataka na terenu za pripremu predloga pSCI i SPA (mapiranje staništa i prikupljanje podataka o vrstama sa lica mjesta)	Dodatno mapiranje teritorije, 50.000 EUR po % mapirane teritorije, 2021 - 5%, 2022 - 5%+5%, 2023 - 15%, 2024 - 15% i 2025 - 15% dodato i za troškove izrade baznih studija iz GEF BD projekta. <u>Detalino u posebnoj tabeli</u> (IPA EUIF, IPA 2021, GEF BF i budžet)	250,000	555,250	944,650	900,450	602,550	3,252,900	1,250,000	-	1,600,000	402,900	-
5.3.	Priprema i sprovođenje analize nedostataka (gap analiza u GIS-u i na bazi preporuka stručnog tima koji učestvuje u terenskom radu) postojećih podataka i podataka koji su potrebni za ocjenu stanja očuvanosti i reprezentativnosti vrsta i staništa	IPA 2021 Analiza se sprovodi na sredini procesa mapiranja	-	-	-	20,000	-	20,000	-	-	20,000	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.4.	Pripremiti predlog lokacija shodno prethodno definisanim kriterijumima putem objedinjavanja i analize svih podataka dobijenih kao rezultat terenskog rada i sprovođenjem stručnih konsultacija	Eksperti pripremaju predlog, na osnovu analize podataka u GIS-u. IPA 2021. Uključeno 50 članova tima.	-	-	-	-	30,000	30,000	-	-	30,000	-	-
5.5.	Pripremiti Standardnu formu za podatke (SDF) za svaki pSCI i SPA	Srodne aktivnosti, poslije aktivnosti 5.4.	-	-	-	-	50,000	50,000	50,000	-	-	-	-
5.6.	Sprovođenje javnih konsultacija o predlogu područja pSCI i SPA	Više javnih rasprava u 2025. IPA 2021.	-	-	-	-	10,000	10,000	-	-	10,000	-	-
5.7.	Definisati opšte mjere za status očuvanja i zaštite predloženih pSCI i SPA	Stručni tim	-	-	-	-	50,000	50,000	50,000	-	-	-	-
5.8.	Donijeti Uredbu o proglašenju ekološke mreže	Nisu potrebna finansijska sredstva.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.9.	Definisati predlog dopune Aneksa Direktive o staništima i/ili Direktive o pticama (ukoliko se utvrdi da je relevantno tokom terenskih istraživanja)	Stručni tim	-	-	-	20,000	-	20,000	20,000	-	-	-	-
5.10.	Pripremiti osnovu za uspostavljanje sistema monitoringa stanja očuvanosti staništa i vrsta	Ekspertski rad stručnog tima.	-	-	-	-	150,000	150,000	-	-	150,000	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.11.	Uspostaviti sistem u cilju obezbjeđivanja izvještavanja o implementaciji Direktive o staništima i Direktive o vrstama-definisanje obaveze prikupljanja podataka i vođenja evidencije potrebne za pripremu izvještaja od strane svih nadležnih institucija	Ekspertski rad.	-	-	-	-	10,000	10,000	10,000	-	-	-	-
5.12.	Uspostavljanje i održavanje funkcionalne baze podataka za potrebe izvještavanja po Direktivi o pticama i Direktivi o staništima	Baza podataka NATURA 2000, Postoji već jedan software u Agenciji, ali će biti potreban portal za biodiverzitet, 2023-2025	-	-	266,667	266,667	266,667	800,000	-	-	800,000	-	-
5.13.	Ojačati kapacitete nadležnih institucija i upravljača	10.000 EUR godišnje, iz budžeta prve dvije godine, kasnije iz IPA 2021	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	20,000	-	30,000	-	-
5.14.	Unapređenje stručnih kapaciteta nadležnih upravljača zaštićenih područja	10.000 EUR godišnje samo 2022 - 11.000 EUR, iz budžeta prve dvije godine, kasnije iz IPA 2021	10,000	11,000	10,000	10,000	10,000	51,000	21,000	-	30,000	-	-
5.15.	Jačanje administrativnih kapaciteta službi zaštite i stručnih službi upravljača JPMD, JPNP, lokalnih uprava i ostalih upravljača zaštićenih područja	Broj novozaposlenih u Agenciji i upravljačima (kapaciteti stručne službe zaštite i upravljanja), a u poređenju sa AP za jačanje adm. kapaciteta institucija 2017-2020., biće dostupan kroz godišnje izvještaje, nakon izrade Kadrovskog plana i novih sistematizacija.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.16	Kampanja podizanja javne svijesti (šira javnost, vlasnici zemljišta, poljoprivrednici, lovci, lokalno stanovništvo, itd.) o pitanjima vezanim za uspostavljanje i upravljanje budućim područjima Natura 2000, kao i druga pitanja od značaja za zaštitu prirode	Kampanje	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	50,000	-	-	-	-
5.17	Tehničko opremanje upravljača za adekvatno vršenje poslova fizičke zaštite i stručnih poslova monitoringa, u skladu sa specifičnim potrebama	Procjena 100.000 EUR godišnje od 2022. g. 2022 - donatori, 2023 - 30% IPA, 20% JLS, 50% JPNP i drugi upravljači	-	100,000	100,000	100,000	100,000	400,000	60,000	150,000	90,000	100,000	-
5.18	Unaprijediti upravljanje zaštićenim područjima na nacionalnom nivou	Park prirode Piva DOO (iz sopstvenih prihoda i subvenc. iz budžeta JLS)	170,000	170,000	170,000	170,000	170,000	850,000	-	-	-	-	850,000
		Agencija za upravljanje zaštićenim područjima Podgorice (20% parka prirode Rijeka Zeta, dio Komova, Gorica i dr.) samo 2 zaposlena u 2021.	120,000	156,000	156,000	156,000	156,000	744,000	-	-	-	-	744,000
		Upravljač za park prirode "Ulcinjaska solana" biće budžetiran u posebnom dijelu; Upravljač za park prirode "Rijeka Zeta" - Opština DG (80% parka) je u procesu osnivanja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.19	Jačati administrativne kapacitete nadležnih institucija na nacionalnom i lokalnom nivou za sprovođenje procedura izdavanja odobrenja (dozvola)	Obuke za izdavanje dozvola, godišnje 10.000 EUR, po dvije dvodnevne obuke sa 20 participanata, uz regionalne i nacionalne eksperte.	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	20,000	-	30,000	-	-
5.20	Donošenje Nacionalne liste zaštićenih divljih vrsta koja je usaglašena sa Prilozima Direktive o staništima i Direktive o pticama (posebno u odnosu na strogo zaštićene vrste) i potvrđenim međunarodnim ugovorima	Ekspertiza, 20.000 EUR, revidovanje rješenja iz 6.2006. Lista u skladu sa strategijom biodiverziteta iz prethodnog perioda.	-	-	-	100,000	-	100,000	-	-	100,000	-	-
5.21	Održavanje populacije ptica na odgovarajućim nivoima, unutar i van SPA	Stručni tim.	-	-	20,000	-	-	20,000	-	-	20,000	-	-
5.22	Zaštita staništa vrsta ptica iz Aneksa i Direktive o pticama (povezano sa mjerom 5.7) i migratornih vrsta koje se redovno vraćaju	Stručni tim.	-	-	20,000	-	-	20,000	-	-	20,000	-	-
5.23	Unapređenje sistema striktnije kontrole zaštite vrsta	Veći budžet za inspeksijske kontrole, do 30% povećanja za troškove dnevnica i goriva za terenski rad - za ekološke inspektore, i inspektore za šumarstvo i lovstvo, kao i ribarstvo. Moguće povećanje sredstava za efikasniji inspeksijski nadzor u 2022. godini, kroz rast sredstava za koordinirani inspeksijski nadzor, org.kod 42004, potprogram 11024.	-	26,635	-	-	-	26,635	26,635	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.24	Edukacija kontrolnih službi o prepoznavanju zaštićenih vrsta, postupanju sa njima, zabranjenim metodama hvatanja, lova i uznemiravanja		15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	75,000	75,000				
5.25	Donošenje Protokola o postupanju u slučaju pronalaska povrijeđenih divljih vrsta	Stručni tim.	-	2,000	-	-	-	2,000	2,000	-	-	-	-
5.26	Donošenje Protokola o postupanju pri oduzimanju divljih vrsta koje se drže u zatočeništvu bez zakonskog odobrenja ili se konfiskuju na graničnim prelazima prilikom nelegalnog uvoza/izvoza	Stručni tim.	-	2,000	-	-	-	2,000	2,000	-	-	-	-
5.27	Uspostavljanje infrastrukture za zbrinjavanje povrijeđenih ili konfiskovanih divljih životinja-Centra za zbrinjavanje (za kopnene i morske vrste)/CITES centra	CITES centar za zbrinjavanje ugroženih životinja sa zoološkim vrtom - Berane prijavljen na Jedinstvenoj listi prioriternih infrastrukturnih projekata - 3.6 miliona EUR; Eventualno i: Centar za morske vrste u Kotoru, cca CAPEX 1,2 miliona EUR	-	-	-	-	3,600,000	3,600,000	-	-	-	3,600,000	-
5.28	Jačanje kapaciteta inspekcija i drugih kontrolnih službi (Službi zaštite zaštićenih područja i lovočuvara) za kontrolne i druge aktivnosti po pitanju zaštite vrsta		10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	50,000	-	-	-	-

5.29	Definisati lovne sezone i liste lovni vrsta (shodno Direktivi o staništima i Direktivi o pticama) na način da su usaglašene sa potrebama zaštite vrsta i njihovog povoljnog statusa očuvanja	Nisu potrebna finansijska sredstva.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.30	Proglašanje i uspostavljanje morskih zaštićenih područja kao pretpostavka adekvatne zaštite morskih vrsta i staništa do uspostavljanja ekološke mreže Natura 2000	Izrada tri studije - Platomuni, Stari Ulcinj i Katič - Promoting Protected Areas Management through Integrated Marine and Coastal Ecosystems Protection in Coastal Area of Montenegro - GEF ADRIATIC- 1.602.940 USD, GEF 6, No. 9762. Prosječna cijena troškova po studiji 100.000 EUR (hidrografsko istraživanje, biološka inventarizacija, studija zaštite i ostali troškovi)	300,000	-	-	-	-	300,000	-	-	-	300,000	-
5.31	Donošenje Odluke i Vodiča o obaveznim mjerama koje se moraju sprovesti i poštovati, prilikom procjene uticaja projekata na životnu sredinu, u cilju zaštite vrsta, pri svim aktivnostima planiranja i sprovođenja istraživanja nafte i gasa	Stručni tim.	5,000	-	-	-	-	5,000	5,000	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.32	5.32 Obezbjedivanje zaštite prepoznatih značajnih područja s aspekta vrijednosti biodiverziteta (potencijalna EMERALD, IPA, IBA, potencijalna SPA područja)	Veza 1.1., EIA; SEA Mogu bazne studije iz GEF BD - Outcome 2/Ishod 2, godišnje od 2022. godine	-	20,400	24,650	33,150	20,400	98,600	-	-	-	98,600	-
5.33	Intenziviranje rada Radnog tima za zaštitu prirode u okviru Radne grupe za pregovaračko poglavlje 27 u kontekstu funkcionisanja koordinacionog mehanizama za zaštitu prirode	Podgrupa 27.5. Za sada nisu projektovana posebna sredstva za podgrupe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.34	Preuzimanje obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan/Evropskog zelenog sporazuma u oblasti zaštita prirode	NIPAK kancelarija Oblast zaštita prirode - Cites Centar Berane, Upravljanje parkovima prirode Komovi i Sinjajevina, revitalizacija i zaštita Plavskog jezera - na Jedinstvenoj listi infrastrukturnih projekata	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.35	Formiranje upravljačke strukture za Ulcinjsku solanu kroz odabir optimalnog modela upravljanja	Za 2021 - JPNP - 230.000 EUR, nadalje 300.000 EUR, treba da se formira upravljač. Prema Planu upravljanja PP Ulcinjska solana 2020-2025, jun 2020.	224,650	300,000	300,000	300,000	300,000	1,424,650	-	224,650	-	-	1,200,000
5.36	Proglašenje Solane trajnim lovnim rezervatom na čitavoj teritoriji	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.37	Donošenje Studije hidrološkog režima	Izrada u 2022. godini	-	15,000	-	-	-	15,000	-	-	-	15,000	-
5.38	Donošenje petogodišnjeg Plana upravljanja za Ulcinjsku solanu	Izrada u 2022. godini; napravljen Nacrt, ali nije završen stečajni postupak u Solani, pa se rok mora pomjeriti.	-	10,000	-	-	-	10,000	10,000	-	-	-	-
5.39	Donošenje godišnjih Programa upravljanja za sprovođenje Plana upravljanja za Ulcinjsku solanu	Angažovanje dva eksperta iz Njemačke, u opštini Ulcinj, finansira Vlada DE; dio troškova preuzima MEPPU, cca 300 EUR neto mjesečno po ekspertu; godišnji planovi se još ne donose;	7,200	7,200	7,200	7,200	7,200	36,000	36,000	-	-	-	-
5.40	Implementacija petogodišnjeg Plana upravljanja i godišnjih Programa upravljanja Ulcinjskom solanom	Plan investiranja iz Petogodišnjeg plana upravljanja Parkom prirode Ulcinjska solana 2020-2025 (ukupne kapitalne investicije u bazičnu infrastrukturu) po tabeli u prilogu. Od budžeta koji je ukupno 4276.583, JLS su 58% ili 267.023 EUR, a 42% je Budžet CG	182,000	102,000	60,000	60,000	60,000	464,000	426,583	-	-	-	37,417
5.41	Sanacija objekata, uključujući sanaciju kanala za upumpavanje vode, pregled rada i optimizacije rada pumpi, sanaciju objekata za upravu	Veza 5.40.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.42	Donošenje Biznis i Finansijskog plana	GEF 7 BD projekta, 20% od turizma, OUTCOME 3, u 2022. godini.	-	11,900	-	-	-	11,900	-	-	-	11,900	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.43	Upravljanje turističkim posjetama	Investicije u dodatne turističke djelatnosti, obilježavanje turističkih staza, postavljanje info tabli, eventualno zapošljavanje vodiča. GEF BD tourism, Outcome/ Ishod 3, pa 30% za Solanu, Veza - 5.52	-	17,850	31,875	31,875	33,150	114,750	-	-	-	114,750	-
5.44	Obilježavanje granica Parka prirode "Ulcinjaska solana"	Ukupna dužina granice Parka prirode "Ulcinjaska solana" iznosi 18.68 km. Veza 5.40, nije posebno budžetirano. To je obaveza MEPPU, AZŽS, Uprave za nekretnine i upravljača	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.45	Obezbjedjivanje fizičke zaštite i intenzivnih kontrola područja Ulcinjske Solane *	JPNP je 2019.g. platilo fizičko obezbjeđenje - 63.970.91 EUR privatnoj firmi, što će trajati do ustupanja upravljanja privrednom društvu "Park prirode Ulcinjska solana", tj. formiranoj službi (okvirno od 2023.g.)	64,000	64,000	64,000	64,000	64,000	320,000		128,000			192,000
5.46	Sanacija i održavanje bentova i nasipa (prioritetno u dužini od 15 km, a u narednom periodu i ostatak) *	Nabavka bagera i ostale opreme - 60.000 EUR. Potrebno formiranje jedne ekipe /2 bagerista, 5 radnika, 2 nadzor za jednu sezonu, za saniranje 12 km nasipa - oko 38.000 EUR, godišnje (za period od 3 godine)	98,000	38,000	38,000	-	-	174,000	-	98,000	-	-	76,000

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.47	Upravljanje vodnim režimom	Sanacija objekta pumpne stanice Đerane - 35.000 EUR u periodu 2021-2022, iz Plana upravljanja 2020-2025. Budžetirano u mjeri 5.40.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.48	Redovno održavanje prostora Solane u smislu ambijentalne higijene	Tekuće aktivnosti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.49	Stvoriti uslove za gniježđenje ptica na Jezeru 1 i 2*	Procjena troškova rada i materijala - 10.000 +80.000+90.000 EUR (po studiji)	180,000	-	-	-	-	180,000	-	180,000	-	-	-
5.50	Istraživanje i monitoring halofitne flore i vegetacije i faune *	Redovni godišnji posao upravljača.	5,000	5,000	5,000	5,000	5,000	25,000	5,000	-	-	-	20,000
5.51	Sanacija dovodnog kanala i odstranjivanje kanalizacionih ispusta	Veza mjera 5.40.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.52	Unaprijeđenje turističke ponude i infrastrukture na prostoru Ulcinjske solane	NVO CZIP, podrška MAVA fondacije, za rekonstrukciju objekta upravne zgrade Solane, veza sa a 5.43. + GEF BD turizam.	-	300,000	-	-	-	300,000	-	-	-	300,000	-
5.53	Stroga kontrola zone sa ograničenim pristupom (shodno Studiji zaštite) tokom gniježđenja ptica	Redovne kontrole Službe zaštite. Veza sa mjerom 5.45.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.54	Dalja transpozicija Direktive o staništima 92/43/EEZ i Direktive o zaštiti divljih ptica 2009/147/EZ	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.55	Odgovarajuće zakonske norme za dalju transpoziciju Regulative (EU) 1143/2014 (Invazivne vrste)	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.56	Definisanje nadležnih tijela za izdavanje dozvola i nadležnih inspekcijskih organa i njihovih obaveza u kontekstu primjene Uredbe (EU) 511/2014 o mjerama usklađenosti za korisnike Nagoja protokola o pristupu genetskim resursima i pravednoj i ravnopravnoj razmjeni koristi koje proizilaze iz njihove upotrebe u Uniji	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.57	Jačanje kapaciteta nadležnih institucija za procedure izdavanja dozvola/odobrenja i kontrola uz unapređenje sistema sprovođenja Nagoja protokola	Dvije obuke godišnje u 2022 i 2023, za 10 osoba, 2 dana, dva regionalna predavača. Aplicirati za TAIEX.	-	8,700	8,700	-	-	17,400	-	-	17,400	-	-
5.58	Reorganizacija sektora šumarstva kojom će se prepoznati nadležni organi	Nema budžetskih implikacija do 2023.g., kad se očekuje uspostavljanje nove organizacije sektora na bazi nove Strategije razvoja šumarstva sa AP do 2023, kao i izmjene Zakona o šumama. Za razvoj IS u šumarstvu i inventar šuma, planirano je 400.000 EUR u IPA 2021 Agri.	-	-	400,000	-	-	400,000	-	-	400,000	-	-
5.59	Jačanje kapaciteta za sprovođenje FLEGT regulative	Primjena nakon pristupanja, obuke u 2024 i 2025, preko Taiex-a, 2 dana obuka, 1 dan terenski rad, 50 učesnika, 5 EU i regionalnih eksperata – predavača. TAIEX.	-	-	-	26,000	26,000	52,000	-	-	52,000	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.60	Preuzimanje obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan/Evropskog zelenog sporazuma u oblasti zaštita prirode	NIPAK kancelarija, Podoblast šumarstvo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.61	Jačanje kapaciteta relevantnih institucija za kontrolu proizvoda od foka	1 obuka godišnje u 2022 i 2023, 20 polaznika, 2 dana	-	5,600	5,600	-	-	11,200	-	-	11,200	-	-
5.62	Spriječiti nelegalne prekogranične aktivnosti i obezbijediti bolju koordinaciju graničnih službi	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva. Moguće dodati GEF BD 7, outcome 4	-	38,250	63,750	59,500	85,000	246,500	-	-		246,500	-
5.63.	Definisati zone koje su naročito osjetljive u pogledu nelegalne sječe ili drugih nelegalnih aktivnosti	AP za sprečavanje bespravnih aktivnosti u šumarstvu 2019-2021, operativni cilj 3 planiran u 2021. g., ali se sve odlaže i biće integrisano u novu Strategiju šumarstva - 4Q 2021.; finansira se iz budžeta Uprave za šume	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-
5.64.	Definisati instituciju koja je nadležna za monitoring i izdavanje sertifikata	Ova mjera se odlaže i biće definisana u novoj Strategiji razvoja šumarstva	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-
5.65.	Uspostaviti informacioni sistem o šumama i sistem monitoringa sa logovanjem (bar kodovi)	Softversko rješenje, delegirano u AD za poljoprivredu, IPA III, Najranije u 2022. godini.	-	400,000	-	-	-	400,000	-	-	400,000	-	-
5.66.	Jačanje kapaciteta nadležnih institucija za izdavanje dozvola i sprovođenje kontrola po pitanju stranih i invazivnih stranih vrsta biljaka, životinja i gljiva	2 obuke godišnje, 20 polaznika, 2 dana, 2 eksperta. Aplicirati za TAIEK.	-	11,200	11,200	11,200	11,200	44,800	-	-	44,800	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.67.	Uspostavljanje sistema ranog otkrivanja i brzog preduzimanja mjera iskorjenjavanja	Ekspertska podrška, 10 dana, regionalni ekspert. IPA III-AD Env. 2 ili LIFE.	-	-	-	10,000	-	10,000	-	-	10,000	-	-
5.68.	Kontrola nenamjernog unošenja i širenja invazivnih stranih vrsta	AP za kontrolu nenamjernog unošenja i širenja invazivnih stranih vrsta. IPA III-AD Env. 2 ili LIFE	-	-	-	20,000	-	20,000	-	-	20,000	-	-
5.69.	Donošenje Plana upravljanja invazivnim stranim vrstama koje izazivaju zabrinutost i koje su široko rasprostranjene na području Crne Gore	Ista ekspertiza kao za 5.68. IPA III-AD Env. 2 ili LIFE	-	-	-	20,000	-	20,000	-	-	20,000	-	-
5.70.	Praćenje stanja invazivnih stranih vrsta	Donijeti Plan monitoringa	-	-	-	20,000	-	20,000	-	-	20,000	-	-
		1 obuka godišnje, 15 polaznika, 2 dana, 2 regionalna eksperta	-	-	-	4,775	4,775	9,550	-	-	9,550	-	-
		Realizacija plana, godišnje, terenski rad sa velikim brojem eksperata IPA III-AD Env. 2 ili LIFE.	-	-	-	50,000	50,000	100,000	-	-	100,000	-	-
5.71.	Uspostavljanje baze podataka o stranim i invazivnim stranim vrstama	Softversko rješenje, u AZŽS, outsourcing - 10.000 EUR, a izrada novog softwera u Agenciji cca 70.000 EUR IPA III-AD Env. 2 ili LIFE	-	-	-	-	10,000	10,000	-	-	10,000	-	-
TOTAL			1,670,850	2,432,985	2,793,292	2,551,817	5,967,942	15,416,885	2,282,217	780,650	4,044,950	5,189,650	3,119,417
									15%	5%	26%	34%	20%

Izvor: MEPPU (2021a, str. 59, interna dokumentacija)

Tabela za podoblast *industrijsko zagađenje* data je u nastavku.

Tabela 34. Osnovna tabela za podoblast *industrijsko zagađenje*

Mjera	Aktivnost	Opis	Procjena finansijskih potreba po godinama					TOTAL	Izvor finansiranja				
			2021	2022	2023	2024	2025		Budžet	Javni sektor	IPA	Donatori	Privredna društva
6.1.	Nastavak harmonizacije nacionalnog zakonodavstva sa Direktivom 2010/75/EU o industrijskim emisijama	Dalje pratiti izmjene Direktive o industrijskim emisijama (IED) pa uvesti u nacionalne propise.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.2.	Uspostavljanje i precizno definisanje Registra zagađivača (PRTR) sa bazom podataka o emisijama zagađivača, kako bi se na efikasan način obezbijedio pristup javnosti informacijama o životnoj sredini	Veza sa mjerom 3.13. - Uspostavljanje registra opasnog otpada u Crnoj Gori, koji se finansira pod projektom IWMCP u 2021 .g. - pa nadogradnja na taj softwer; stoga su procijenjena sredstva umanjena, iz IPA 2021; (prije> 234.500 EUR);	-	120,000	-	-	-	120,000	-	-	120,000	-	-
6.3.	Obezbijediti javno dostupne podatke iz registra, povezivanjem statističkih podataka sa portalom Informacionog sistema životne sredine	Nijesu potrebna dodatna finansijska sredstva.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.4.	Nastaviti dalju harmonizaciju sa poglavljima III i IV Direktive o industrijskim emisijama, kojima se propisuju minimalne granične vrijednosti emisija za velika postrojenja za sagorijevanje i postrojenja za (su)spaljivanje otpada	Isto kao 6.1.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.5.	Nastaviti dalju harmonizaciju sa Direktivom o industrijskim emisijama	Isto kao 6.1.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

6.6.	Izdavanje integrisane dozvole operaterima koji podliježu ovoj obavezi iz Zakona o industrijskim emisijama	Integrisane dozvole (EPCG - TEP, KAP i Željezara)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	6.6.1. TosCelik, Željezara	Modifikovana integrisana	1,530,000	1,470,000	950,000	750,000		4,700,000	-	-	-	-	4,700,000
	6.6.2.1. KAP - elektroliza	NDC report 2021.	2,600,000	2,600,000	2,600,000	2,600,000	2,600,000	13,000,000	-	-	-	-	13,000,000
	6.6.2.2. KAP - BAT tehnike	Prema IED DSIP-u, oko 15 miliona EUR, ali to nije obuhvaćeno, procjena da se neće raditi prije 2025.						-	-	-	-	-	-
	6.6.2.3.a KAP- tehnicka dokumentacija	IWMCP, deponija čvrstog otpada - 404.680 EUR, do 2020 - 20.234 EUR	384,446					384,446	-	-	-	-	384,446
	6.6.2.3.b. KAP tehnicka dokumentacija	IWMCP, bazen crvenog mulja, ukupno - 298.755,11 EUR, do 2020 uloženo 155.895,66 EUR	142,859					142,859	-	-	-	-	142,859
	6.6.3.1. TEP - ekološka rekonstrukcija	Kineski konzorcijum, NDC report 2021.	18,150,000	18,150,000	18,150,000	-	-	54,450,000	-	-	-	-	54,450,000
	6.6.3.2.a TEP - Maljevac	IWMCP - ukupno - 4,500,905.81 EUR, do 2020 - 2,618,164.41 EUR	1,882,741					1,882,741	-	-	-	1,882,741	
	6.6.3.2.b TEP Maljevac	EPCG do 2021. 10,984,284.55 EUR, ulaganja 2021-2025, (dopis, 11.4.'21.)	1,450,000	2,635,000	1,350,000	1,100,000	2,200,000	8,735,000	-	-	-	-	8,735,000
6.7.	Revizija integrisanih dozvola operatera u skladu sa Zakonom o industrijskim emisijama	Kontinuirano, poslije 2025.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.8.	Sprovođenje redovnog inspeksijskog nadzora kako bi se u kontinuitetu provjeravalo da li se redovno sprovode mjere i uslovi iz izdate integrisane dozvole	Veza sa mjerom 8.11.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

6.9.	Potpuno sprovođenje Poglavlja II (integrirano sprečavanje i kontrola zagađivanja životne sredine) i Poglavlja V (isparljiva organska jedinjenja) Direktive 2010/75/EU	Studija, 2022., po opštinama.	-	3,000	-	-	-	3,000	3,000	-	-	-	-
6.10.	Identifikacija i smanjenje emisija koja potiču od operatera postrojenja koja koriste organske rastvarače shodno Poglavlju V Direktive 2010/75 o industrijskim emisijama	Identifikovati MSP i radnje na bazi Studije iz tačke 6.9. (oko 300). Nisu potrebna dodatna sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.11.	Monitoring implementacije Direktive 2010/75/EU o industrijskim emisijama	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.12.	Uspostavljanje Registra postrojenja koja koriste organske rastvarače ili proizvode koji sadrže isparljiva organska jedinjenja (VOC postrojenja)	Dopuna registra pod 6.2.- povezana aktivnost. Registar VOC postrojenja, povezivanje baza.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.13.	Jačanje administrativnih kapaciteta u ovom sektoru kroz aktivno učešće u svim obukama/radionicama	8 obuka godišnje, za 15 polaznika, 2 dana, 2 regionalna eksperta, od 2022.	-	39,800	39,800	39,800	39,800	159,200	-	-	159,200	-	-
6.14.	Unapređenje sprovođenja regulativa EU Sistem za upravljanje zaštitom životne sredine i šema provjere (EMAS) i Eko-označavanje	1 obuka godišnje, 10 polaznika, 5 dana, TAIEK, od 2022.	-	14,100	14,100	14,100	14,100	56,400	-	-	56,400	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

6.15.	Preuzimanje obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan/Evropskog zelenog sporazuma u oblasti industrijskog zagađenje	Oblast klimatske promjene - po strukturi mjere 10.9.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOTAL			26,140,046	25,031,900	23,103,900	4,503,900	4,853,900	83,633,646	3,000	-	335,600	1,882,741	81,412,305
									0.004%	0.0%	0.4%	2.3%	97.3%

Izvor: MEPPU (2021a, str. 78, interna dokumentacija)

Tabela sa podacima za podoblast *hemikalije* data je u nastavku.

Tabela 35. Osnovna tabela za podoblast *hemikalije*

Mjera	Aktivnost	Opis	Procjena finansijskih potreba po godinama					TOTAL	Izvor finansiranja				
			2021	2022	2023	2024	2025		Budžet	Javni sektor	IPA	Donatori	Privredna društva
7.1.	Nastavak harmonizacije nacionalnog zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU u sektoru hemikalija	Dvije TAIEX misije u 2022: 1. za POPs 2. za Hg. (1 sedmica, 3-5 osoba) 3. TAIEX misija 2024 - za promjenu Zakona, 4. TAIEX misija 2025 - ažuriranje pravilnika - ukupno 4 misije, 7 dana, prosječno 4 osobe	-	13,600	-	6,800	6,800	27,200	-	-	27,200	-	-
	Dodatak na AP - 7.1.a - Zakon o izmjenama i dopunama zakona o biocidnim proizvodima - u 2024.godini	Uvođenje naknada u skladu sa Commission Impl Regulation (EU) No 564/2013. Sada je naknada 40 EUR, a biće 350 EUR. Osigurati primjenu i sprovođenje zathjeva EU danom pristupanja - 2024, 2025.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.2.	Dodatno raditi na postizanju funkcionalnosti helpdesk-a	Podizanje svijesti, pomoć uvoznicima - Info materijal (2021-2022) brošure; preuzimanje informacija iz regionalne studije; MIIC, IPA provjeriti, u Strategiji to je 10.000 EUR	3,000	7,000	-	-	-	10,000	3,000	-	7,000	-	-
7.3.	Sva relevantna uputstva i materijale učiniti dostupnim korisnicima u elektronskom obliku	Web stranica AZŽS	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

7.4.	Priprema Godišnjeg izvještaja o radu nacionalnog helpdesk-a	Do ulaska, samo prezentacija na sastanku HelpNet-a, a poslije članstva zvanični izvještaji	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.5.	Razviti adekvatne IT alate software i hardware, koji bi omogućili: - adekvatno čuvanje i statističku obradu dostupnih podataka, - on-line podnošenje prijave za upis u Registar, - podršku za uspostavljanje sigurne veze sa EU bazama podataka	On-line podnošenje prijava, uvezivanje sa EU bazama, Finansira se iz IPA env 2021, početak krajem 2022, a najvećim dijelom u 2023. godini (u AP piše 2022. godina)	-	60,000	60,000	-	-	120,000	-	-	120,000	-	-
7.6.	Edukacija o korišćenju odgovarajućih IT alata (IUCLID i R4BP)	Broj organizovanih obuka o upotrebi kreiranog softwera za Agenciju i najveće uvoznike, za 5 osoba iz AZŽS, 4 obuke po 2 dana, sa međunarodnim ekspertima, u Beogradu, ECHA organizuje, 2024.	-	-	-	40,000	-	40,000	-	-	40,000	-	-
		Obuka o upotrebi kreiranog softwera za Agenciju i najveće uvoznike, za 15-20 osoba, 1 dan	-	-	-	1,950	-	1,950	-	-	-	1,950	-
		Edukacija za subjekte koji se upisuju u Registar hemikalija i biocidnih proizvoda	-	-	-	1,825	-	1,825	-	-	-	1,825	-
7.7.	Učiniti javno dostupnim određene podatke iz registra	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

7.8.	Ispunjavanje preduslova za uspostavljanje Centra za kontrolu trovanja u skladu sa čl. 45 CLP	Procjena nac. kapaciteta i potreba, Za odjeljenje u okviru KBC-a, podrška WHO. Pripremljen predlog projekta, realizacija dec. 2021 - jan 2022, kroz grant Svjetske zdravstvene organizacije.	1,750	1,750	-	-	-	3,500	-	-	-	3,500	
7.9.	Uspostavljanje Centra za kontrolu trovanja	U 2024. dodatno zapošljavanje ili specijalizacije iz toksikologije, prostor, dodatne obuke, nabavka opreme, iznos investicije proizaći će iz studije o procjenama nacionalnih kapaciteta i potreba (7.8.)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.10	Jačanje kapaciteta za sprovođenje Direktive o zaštiti životinja koje se upotrebljavaju u naučne svrhe	Obuke za primjenu Direktive 2010/63/EU, UBHVF, 1 obuka, 2025.	-	-	-	-	1,525	1,525	-	-	1,525	-	-
7.11	Izdavanje odobrenja za izvođenje eksperimenta nad životinjama u naučne svrhe	Uspostavljen je Savjet za zaštitu životinja o etičnoj i naučnoj opravdanosti obavljanja eksperimenta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.12	Sprovođenje PIC postupka u skladu sa PIC regulativom i Roterdamskom konvencijom	TAIEX obuka, 5 dana, 2023, 15 polaznika, Podgorica	-	-	13,775	-	-	13,775	-	-	13,775	-	-
7.13	Izveštavanje u skladu sa Roterdamskom konvencijom	Dostavljanje popunjenih Q Sekretarijatu Roterdamske konvencije. Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

7.14	Realizacija aktivnosti planiranih kroz projekat "Održivo ekološko upravljanje PCB-om u Crnoj Gori"	UNDP, 2016-2021, ekstenzija, 3,5 miliona USD je 2.975.000 EUR, od toga potrošeno do 2020 - 1.203.771 EUR, a ostalo 1.785.000 EUR	1,020,000	765,000	-	-	-	1,785,000	-	-	-	1,785,000	-
		Kofinansing - 16.833.137 EUR, od toga potrošeno 9.501.898 miliona EUR, treba još 7.161.240 EUR, to su operateri, vlasnici PCB otpada	3,580,620	3,580,620	-	-	-	7,161,240	-	-	-	8,500	7,152,740
7.15	Uklanjanje preostalih količina PCB	Zakon o upr. otpadom; raspoloživi podaci integrisani u 7.14.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.16	Unapređenje monitoringa ispusta POPs u vodu	Povećan broj parametara za POPs. Ne budžetiramo ovdje - Program monitoringa za prioritne supstance za površinske vode je budžetiran pod mjerom 4.21.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.17	Unaprijeđenje monitoringa emisija POPs u vazduh i zemljište	Za vazduh - AZŽS - program monitoringa zemljišta. Kod kvaliteta vazduha - inventar emisija POPs u vazduh, što je odvojeno od monitoringa POPs u zemljištu.	8,000	13,425	13,425	13,425	13,425	61,700	61,700	-	-	-	-
7.18	Uspostavliti zvaničnu saradnju između relevantnih subjekata i Agencije za zaštitu prirode i životne sredine o upravljanju hemikalijama	Memorandumima će se definisati način finansiranja, projektno. Treba oko 100-150 aktivnosti da se realizuje kroz MoUs, za period 2022-2025. - 60 ekspertskih dana, nacionalni	-	9,000	9,000	9,000	9,000	36,000	36,000	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

7.19	Podizanje svijesti javnosti o opasnostima vezanim za azbest	Strategija upravljanja hemikalijama 2019-2022 - sve kampanje - 30.000 EUR, a za azbest iz IPA 2021 env - od 2023 po 10.000 EUR godišnje.	-	-	10,000	10,000	10,000	30,000	-	-	30,000	-	-
7.20	Preduzimanje mjera za sprečavanje emisije azbesta u vazduh, ispuštanja u vodu i uspostavljanje bezbjednog rukovanja i odlaganja građevinskog i izolacionog materijala i drugih proizvoda koji sadrže azbest	Investicije operatera. Postoji i u Programima upravljanja otpadom, kod HR i RS.- izrada posebnih sanitarnih površina za odlaganje građ. materijala koji sadrži azbest ("kasete") - veza sa Upravljanjem otpadom, i izgradnjom regionalnih deponija / vezati za Agendu za Zapadni Balkan, mjera 7.27	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.21	Realizacija projekta rekonstrukcije azbestno cementnih cijevi	UNDP, idejni projekat, 170.000 EUR prva faza, 2021, a druga faza 2024. iz budžeta i budžeta JLS	170,000	-	-	320,000	-	490,000	320,000	-	-	170,000	-
7.22	Izrada programa upravljanja azbestom u Crnoj Gori	2023. izrada nacionalnog profila izloženosti azbestu i registara bolesti prouzrokovanih azbestom (na bazi komparativnih iskustava - RS, EE, postoji i u Programima upravljanja otpadom, kod HR i RS.)- iz IPA 2021 env	-	-	150,000	-	-	150,000	-	-	150,000	-	-
7.23	Obuke vezane za implementaciju REACH Regulative	2 obuke godišnje, 15-20 ljudi, 2-3 dana, preko TAIEX i ECHA /projekat 2012-2021 i nastavlja se/	4,650	9,300	9,300	9,300	9,300	41,850	-	-	41,850	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

7.24	Obuke vezane za implementaciju BPR regulative	Dvije obuke godišnje za toksikologe /skupe obuke/, za sve potpisnike MoU iz 7.18., TAIEX; ECHA	4,650	9,300	9,300	9,300	9,300	41,850	-	-	41,850	-	-
7.25	Obuke vezano za implementaciju CLP regulative	1 obuka godišnje, TAIEX	-	4,650	4,650	4,650	4,650	18,600	-	-	18,600	-	-
7.26	Jačanje kapaciteta u cilju efikasnog nadzora nad hemikalijama i biocidnim proizvodima	Inspekcije, 2 obuke godišnje, za 20 polaznika, 2021-2025, 5 dana	-	17,200	17,200	17,200	17,200	68,800	-	-	68,800	-	-
7.27	Preuzimanje obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan/Evropskog zelenog sporazuma u oblasti hemikalije	Oblast hemikalija - za lokalnu komunalnu infrastrukturu npr. 7.20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOTAL			4,792,670	4,490,845	296,650	443,450	81,200	10,104,815	420,700	-	560,600	1,970,775	7,152,740

Izvor: MEPPU (2021a, str. 84, interna dokumentacija)

Osnovna tabela za podoblast *buka* data je u nastavku:

Tabela 36. Osnovna tabela za podoblast *buka*

Mjera	Aktivnost	Opis	Procjena finansijskih potreba po godinama					TOTAL	Izvor finansiranja				
			2021	2022	2023	2024	2025		Budžet	Javni sektor	IPA	Donatori	Privredna društva
8.1.	Podizanje nivoa javne svijesti o zaštiti od buke u životnoj sredini	Glavni grad, godišnji troškovi za RT i kampanje - Sekretarijat za saobraćaj.	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	50,000	-	-	-	-
8.2.	Kontinuirana implementacija Akcionog plana zaštite od buke u životnoj sredini za Glavni grad Podgorica	Glavni grad, sprovođenje AP 2019-2024, Sekretarijat za planiranje prostora i održivi razvoj - tri izvora finansiranja, po trećinama: G.grad, JP Zelenilo i donatori.	411,992	411,992	411,992	411,992	-	1,647,967	549,322	549,322	-	549,322	-
8.3.	Donošenje Strateške karte buke za glavni put Virpazar-Podgorica (29,3 km) sa PGPS 3,741,040 EUR (brojač saobraćaja na lokaciji željeznička stanica Zeta)	29.3 km * 600 EUR po km puta za izradu Strateške karte buke	-	-	17,580	-	-	17,580	-	-	17,580	-	-
8.4.	Donošenje Strateške karte buke za glavni put Tivat-Budva (25 km) sa PGPS 5,790,196 EUR (brojač saobraćaja na lokaciji Radanovići)	25 km * 600 EUR po km puta za izradu Strateške karte buke	-	-	15,000	-	-	15,000	-	-	15,000	-	-
8.5.	Donošenje Strateške karte buke za glavni put Herceg Novi-Kamenari (15,4 km) sa PGPS 3,898,656 EUR (brojač saobraćaja se nalazi na lokaciji Kumbor)	15.4 km * 600 EUR po km puta za izradu Strateške karte buke	-	-	9,240	-	-	9,240	-	-	9,240	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

8.6.	Praćenje prometa na saobraćajnicama u cilju adekvatnog identifikovanja potencijalno novih putnih pravaca za koje je potrebno raditi Strateške karte buke	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8.7.	Usvajanje Akcionog plana zaštite od buke za glavne puteve	To je dio mjera koje su predložene za IPA III env. - oblast buka (8.3-85, 8.7, i 8.10), za 2025.	-	-	-	-	90,000	90,000	-	-	90,000	-	-
8.8.	Kontinuirana implementacija Akcionog plana zaštite od buke za glavne puteve	To će se raditi poslije 2025, tako da ne budžetiramo.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8.9.	Podizanje nivoa javne svijesti	Ovo treba da projektuje budžet MKI	-	-	-	5,000	5,000	10,000	10,000	-	-	-	-
8.10.	Obezbeđivanje adekvatnog softverskog rješenja i aplikacije za unošenje podataka o mjerenjima nivoa buke, kao i prikaz istih za potrebe informisanja javnosti	To je dio mjera koje su predložene za IPA III - oblast buka (8.3-85, 8.7, i 8.10), za 2023.	-	-	205,180	-	-	205,180	-	-	205,180	-	-
8.11.	Zapošljavanje ekološkog inspektora	3 ekološka inspektora (trenutno 8)		51,120	47,520	47,520	47,520	193,680	193,680	-	-	-	-
8.12.	Jačanje administrativnih kapaciteta	Obuke, 1 godišnje, u Podgorici, za 15 polaznika, 3-5 dana (4)	10,100	10,100	10,100	10,100	10,100	50,500	-	-	40,400	10,100	-
TOTAL			432,092	483,212	726,612	484,612	162,620	2,289,147	803,002	549,322	377,400	559,422	-
									35%	24%	16%	24%	0%

Izvor: MEPPU (2021a, str. 92, interna dokumentacija)

Osnovna tabela za podoblast *civilna zaštita* data je u nastavku.

Tabela 37. Osnovna tabela za podoblast *civilna zaštita*

Mjera	Aktivnost	Opis	Procjena finansijskih potreba po godinama					TOTAL	Izvor finansiranja				
			2021	2022	2023	2024	2025		Budžet	Javni sektor	EU - IPA	Donatori	Privredna društva
9.1.	Uspostavljanje sTESTA u MUP-u	Trenutno u fazi testiranja	6,780	-	-	-	-	6,780	6,780	-	-	-	-
9.2.	Imenovati kontaktnu tačku u MUP-u (Direktoratu za vanredne situacije) za pristup i korišćenje CECIS-a	Direktorat za vanredne situacije - zaštitu i spašavanje	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.3.	Organizovati obuku za korišćenje CECIS-a	Obuka - 4 polaznika, Brisel, 5 + 2 dana - 50% troškova TAIEX	-	7,600	-	-	-	7,600	3,800	-	3,800	-	-
9.4.	Izrada Nacionalnog plana zaštite i spašavanja od klizišta i odrona	Nacrt, prikupljanje mišljenja - usvojen od strane Vlade Crne Gore, bez roka, godišnje ažuriranje	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.5.	Izrada Nacionalnog plana zaštite i spašavanja od bioloških i hemijskih hazarda	U saradnji sa DG ECHO - Nacrt, prikupljanje mišljenja, bez roka, godišnje ažuriranje	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.6.	Nastavak rada Koordinacionog tima za zaštitu i spašavanje i Operativnog štaba za zaštitu i spašavanje	Vodi Predsjednik Vlade Crne Gore i Generalni direktor Direktorata za zaštitu i spašavanje, ne budžetira se	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.7.	Jačanje kapaciteta sistema zaštite i spašavanja (prirodne i tehničke-tehnološke nepogode)	Na bazi god. programa stručnog usavršavanja	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	75,000	75,000	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

9.8.	Izrada Procjene rizika od katastrofa Crne Gore	EU Civil Protection Mechanism, TRACK1, 15.12.2020. - 12 mjeseci, do 15.12.2021., RG - 92 osobe	447,618	-	-	-	-	447,618	-	-	447,618	-	-
9.9.	Izrada Procjene sposobnosti upravljanja rizicima	Apliciraje za EU Civil Protection Mechanism 2021	-	500,000	-	-	-	500,000	-	-	500,000	-	-
TOTAL			469,398	522,600	15,000	15,000	15,000	1,036,998	85,580	-	951,418	-	-
									8%	0%	92%	0%	0%

Izvor: MEPPU (2021a, str. 95, interna dokumentacija)

Slijedi polazna tabela za podoblast *klimatske promjene*.

Tabela 38. Osnovna tabela za podoblast *klimatske promjene*

Mjera	Aktivnost	Opis	Procjena finansijskih potreba po godinama					TOTAL	Izvor finansiranja				
			2021	2022	2023	2024	2025		Budžet	Javni sektor	IPA	Donatori	Privredna društva
10.1.	Dalja harmonizacija sa sljedećim EU regulativama i direktivama: Regulativa (EU) 2018/2066-monitoring i izvještavanje; Regulativa (EU) 2018/2067-akreditacija i veifikacija; Regulativa (EU) 2018/842 - o obaveznim smanjenjima emisija; Direktiva (EU) 2018/2001-o obnovljivim izvorima energije; Regulativa (EU) 2018/1999 - o energetske zajednici; Regulativa (EU) 2018/841 - LULUCF, u skladu sa Zakonom o zaštiti od negativnog uticaja klimatskih promjena („Sl. list CG“ br. 73/19)	Donešeni svi pravilnici, nije jedino uredba o supstancama koje oštećuju ozonski omotač	8,800	-	-	-	-	8,800	8,800	-	-	-	-

10.2.	Dalja harmonizacija sa sljedećim EU regulativama i direktivama: EU Direktiva 2018/410- sistem trgovine emisijama CO ₂ , Regulativa (EU) 2018/2066- monitoring i izvještavanje; Regulativa (EU) 2018/2067- akreditacija i veifikacija; Regulativa (EU) 2018/842 - o obaveznim smanjenjima emisija; Direktiva (EU) 2018/2001-o obnovljivim izvorima energije; Regulativa (EU) 2018/1999 - o energetske zajednici; Regulativa (EU) 2018/841 - LULUCF, u skladu sa Zakonom o zaštiti od negativnog uticaja klimatskih promjena („Sl. list CG“ br. 73/19)	Donešeni svi pravilnici, nije jedino uredba o supstancama koje oštećuju ozonski omotač	4,990	-	-	-	-	4,990	4,990	-	-	-	-
10.3.	Uspostavljanje okvira za implementaciju EU ETS direktive u cjelini (praćenje, izvještavanje i verifikacija - MRV emisije gasova sa efektom staklene bašte)	GEF - CBIT projekat, u fazi odobravanja, 48 mjeseci, za period 2021-2025, total 1,1 miliona USD, od toga za 10.3. za MRV aktivnosti - 510.500 USD, koje ce po novim pravilima GEF-a, sprovoditi MEPPU, a ne UNDP (1 USD=0.85 EUR)	86,785	86,785	86,785	86,785	86,785	433,925	-	-	-	433,925	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

10.4.	Pripremiti nacionalne operatore operatera za ulazak u EU ETS	Izveštaj o emisiji gasova iz djelatnosti i postrojenja, plan obježbjedenja kvaliteta podataka tj. plan praćenja veza 6.6. - Plan mjera operatera postrojenja - TEP, Željezara, KAP (trošak nacionalnih operatera)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10.5.	Implementacija Nac. strategije za klimatske promjene - Ispunjavanje preuzetih obaveza iz oblasti klimatskih promjena	Izveštavanje za period 2019-2022 i 2023-2025, konsultantske usluge za izveštavanje svake 3 godine	-	5,000	-	-	5,000	10,000	10,000	-	-	-	-
10.6.	Uspostavljanje dugoročnog strateškog okvira niskokarbonskog razvoja	Izrada Strategije niskokarbonskog razvoja do 2050. godine (integrisane i mjere vezane za razvoj sistema monitoringa - 10.3 i pripreme za EU ETS -10.4. - okvirni iznos iz IPA env. 2021, za period 2023-2025	-	-	300,000	300,000	300,000	900,000	-	-	-	-	900,000
10.7.	Uspostavljanje klimatsko-energetskog okvira do 2030. i njegova integracija u sve relevantne sektorske politike i strategije	Izrada Plana energetika - klima, GIZ grant, 100.000 EUR	100,000	-	-	-	-	100,000	-	-	-	100,000	-
10.8.	Revizija NDC	UNDP, 200.000 USD	170,000	-	-	-	-	170,000	-	-	-	-	170,000

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

10.9.	Ispunjenje revidiranog NDC-ja	Na bazi izvještaja za pripremu ažuriranog nacionalnog utvrđenog doprinosa iz 2020/21. godine, za period 2021-2025, predložena verzija mjera dostupna 14. aprila 2021, od ukupnog iznosa- ovdje uključene samo mjere EE i toplifikacija PV (3E, 5E, 6E I 9E), dok su mjere za <i>kvalitet vazduha</i> (1T) u dijelu za <i>kvalitet vazduha, industrijsko zagađenje</i> (1E, 1I) u dijelu industrijsko zagađenje, mjere za otpad (W1) u otpad, a (W2) ide u <i>kvalitet voda</i> . Ostale mjere se ne uključuju, jer nisu direktno vezane za ispunjenje završnih mjerila.	21,810,000	33,310,000	30,100,000	-	-	85,220,000	80,660,000	-	-	1,110,000	3,450,000

Izvor: MEPPU (2021a, str. 97, interna dokumentacija)

Pregled ukupnih finansijskih procjena i izvora finansiranja za aktivnosti iz akcionog plana je dat u narednoj tabeli.

Tabela 39. Sumarna tabela mjera sa procjenom finansijskih sredstava po aktivnostima, po godinama i po izvorima

Finansijske procjene mjera iz AP po godinama						TOTAL	Izvor finansiranja				
	2021	2022	2023	2024	2025		Budžet	Javni sektor	IPA	Donatori	Privredna društva
1.1.	16,150	32,300	32,300	32,300	32,300	145,350	40,375	-	-	104,975	-
1.2.	-	3,300	-	-	-	3,300	-	-	-	3,300	-
1.3.	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	50,000	-	-	-	-
1.4.	-	-	3,000	3,000	3,000	9,000	9,000	-	-	-	-
1.5.	2,000	-	-	-	-	2,000	-	-	2,000	-	-
1.6.	-	10,000	-	-	-	10,000	-	-	10,000	-	-
1.7.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1.8.	-	40,000	-	-	-	40,000	-	-	40,000	-	-
1.9.	3,300	3,300	3,300	-	-	9,900	9,900	-	-	-	-
1.10.	-	-	-	-	231,925	231,925	-	-	231,925	-	-
1.11.	16,150	32,300	32,300	32,300	32,300	145,350	40,375	-	-	104,975	-
1.12.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1.13.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1.14.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1.15.	10,000	-	-	-	-	10,000	-	-	-	10,000	-
1.16.	200,000	100,000	100,000	-	-	400,000	-	-	-	400,000	-
1.17.	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	500,000	500,000	-	-	-	-
	357,600	331,200	280,900	177,600	409,525	1,556,825	649,650	-	283,925	623,250	-
2.1.	-	-	25,000	20,000	20,000	65,000	5,000	-	60,000	-	-
2.2.	-	-	-	2,000	-	2,000	2,000	-	-	-	-
2.3.	-	-	-	2,000	-	2,000	2,000	-	-	-	-
2.4.	-	-	-	5,000	-	5,000	-	-	-	5,000	-
2.5.	-	-	-	-	5,000	5,000	5,000	-	-	-	-
2.6.	13,000	-	-	-	-	13,000	-	-	-	13,000	-
2.7.	5,000	-	-	-	-	5,000	-	-	-	5,000	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

2.8.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.9.	5,000	-	-	-	-	5,000	-	-	-	5,000	-
2.10.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.11.	4,568,000	8,068,000	11,568,000	15,068,000	18,568,000	57,840,000	3,390,000	1,050,000	2,000,000	-	51,400,000
2.12.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.13.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.14.	250,000	-	-	-	-	250,000	-	-	250,000	-	-
2.15.	-	-	13,025	13,025	13,025	39,075	-	-	39,075	-	-
2.16.	14,160	12,960	12,960	12,960	12,960	66,000	66,000	-	-	-	-
2.17.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.18.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.19.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	4,855,160	8,080,960	11,618,985	15,122,985	18,618,985	58,297,075	3,470,000	1,050,000	2,349,075	28,000	51,400,000
3.1.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.2.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.3.	150,000	150,000	-	-	-	300,000	-	-	300,000	-	-
3.4.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.5.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.6.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.7.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.8.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.9.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.10.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.11.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.12.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.13.	137,150	-	-	-	-	137,150	-	-	-	137,150	-
3.14.	-	1,441,944	4,038,817	2,642,370	-	8,123,130	5,435,264	-	2,687,867	-	-
3.15.	-	923,854	13,456,873	15,956,555	15,308,539	45,645,821	26,210,513	-	18,137,808	150,000	1,147,500
3.16.	-	11,000	11,000	11,000	11,000	44,000	-	-	44,000	-	-
3.17.	-	8,900	8,900	8,900	8,900	35,600	-	-	35,600	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

3.18.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.19.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.20.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.21.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.22.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.23.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.24.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.25.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.26.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.27.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.28.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.29.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.30.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.31.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.32.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.33.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.34.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.35.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.36.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.37.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	287,150	2,535,698	17,515,590	18,618,825	15,328,439	54,285,701	31,645,777		21,205,275	287,150	1,147,500
4.1.	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	1,500,000	-	-	-	-
4.2.	-	69,500	-	-	-	69,500	-	-	69,500	-	-
4.3.	17,040	15,840	15,840	15,840	15,840	80,400	80,400	-	-	-	-
4.4.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.5.	71,500	-	-	-	-	71,500	-	-	71,500	-	-
4.6.	-	58,050	-	-	-	58,050	-	-	58,050	-	-
4.7.	-	469,740	-	-	-	469,740	-	-	469,740	-	-
4.8.	-	110,160	-	-	-	110,160	-	-	110,160	-	-
4.9.	-	100,590	-	-	-	100,590	-	-	100,590	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

4.10.	-	43,110	-	-	-	43,110	-	-	43,110	-	-
4.11.	-	70,500	-	-	-	70,500	-	-	70,500	-	-
	-	-	1,500,000	-	-	1,500,000	-	-	1,500,000	-	-
4.12.	-	-	-	65,500	-	65,500	-	-	65,500	-	-
4.13.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.14.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.15.	17,000	17,000	17,000	17,000	17,000	85,000	-	-	-	85,000	-
4.16.	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	-	-	50,000	-	-
4.17.	-	10,000	10,000	10,000	10,000	40,000	40,000	-	-	-	-
4.18.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.19.	400,000	-	-	-	-	400,000	-	-	-	400,000	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.20.	1,900,000	-	-	-	-	1,900,000	-	-	1,900,000	-	-
4.21.	160,000	192,000	230,400	276,480	331,776	1,190,656	1,190,656	-	-	-	-
4.22.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.23.	-	105,000	-	-	-	105,000	-	-	105,000	-	-
4.24.	-	83,000	-	-	-	83,000	-	-	83,000	-	-
4.25.	157,750	-	-	-	-	157,750	-	-	157,750	-	-
4.26.	-	122,000	-	-	-	122,000	-	-	122,000	-	-
4.27.	-	3,000	-	-	-	3,000	-	-	3,000	-	-
4.28.	-	-	-	154,750	-	154,750	-	-	154,750	-	-
4.29.	25,500	-	-	-	-	25,500	-	-	25,500	-	-
4.30.	-	69,300	-	-	-	69,300	-	-	69,300	-	-
4.31.	-	16,500	-	-	-	16,500	-	-	16,500	-	-
4.32.	43,326,500	30,721,500	29,835,833	29,835,833	26,833,333	160,553,000	-	121,548,000	39,005,000	-	-
4.33.	-	6,225	-	6,225	-	12,450	-	-	12,450	-	-
	46,385,290	32,593,015	31,919,073	30,691,628	27,517,949	169,106,956	2,811,056	121,548,000	44,262,900	485,000	-
5.1.	-	-	31,000	31,000	31,000	93,000	93,000	-	-	-	-
5.2.	250,000	555,250	944,650	900,450	602,550	3,252,900	1,250,000	-	1,600,000	402,900	-
5.3.	-	-	-	20,000	-	20,000	-	-	20,000	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.4.	-	-	-	-	30,000	30,000	-	-	30,000	-	-
5.5.	-	-	-	-	50,000	50,000	50,000	-	-	-	-
5.6.	-	-	-	-	10,000	10,000	-	-	10,000	-	-
5.7.	-	-	-	-	50,000	50,000	50,000	-	-	-	-
5.8.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.9.	-	-	-	20,000	-	20,000	20,000	-	-	-	-
5.10.	-	-	-	-	150,000	150,000	-	-	150,000	-	-
5.11.	-	-	-	-	10,000	10,000	10,000	-	-	-	-
5.12.	-	-	266,667	266,667	266,667	800,000	-	-	800,000	-	-
5.13.	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	20,000	-	30,000	-	-
5.14.	10,000	11,000	10,000	10,000	10,000	51,000	21,000	-	30,000	-	-
5.15.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.16.	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	50,000	-	-	-	-
5.17.	-	100,000	100,000	100,000	100,000	400,000	60,000	150,000	90,000	100,000	-
5.18.	170,000	170,000	170,000	170,000	170,000	850,000	-	-	-	-	850,000
	120,000	156,000	156,000	156,000	156,000	744,000	-	-	-	-	744,000
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.19.	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	20,000	-	30,000	-	-
5.20.	-	-	-	100,000	-	100,000	-	-	100,000	-	-
5.21.	-	-	20,000	-	-	20,000	-	-	20,000	-	-
5.22.	-	-	20,000	-	-	20,000	-	-	20,000	-	-
5.23.	-	26,635	-	-	-	26,635	26,635	-	-	-	-
5.24.	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	75,000	75,000	-	-	-	-
5.25.	-	2,000	-	-	-	2,000	2,000	-	-	-	-
5.26.	-	2,000	-	-	-	2,000	2,000	-	-	-	-
5.27.	-	-	-	-	3,600,000	3,600,000	-	-	-	3,600,000	-
5.28.	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	50,000	-	-	-	-
5.29.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.30.	300,000	-	-	-	-	300,000	-	-	-	300,000	-
5.31.	5,000	-	-	-	-	5,000	5,000	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.32	-	20,400	24,650	33,150	20,400	98,600	-	-	-	98,600	-
5.33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.34	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.35	224,650	300,000	300,000	300,000	300,000	1,424,650	-	224,650	-	-	1,200,000
5.36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.37	-	15,000	-	-	-	15,000	-	-	-	15,000	-
5.38	-	10,000	-	-	-	10,000	10,000	-	-	-	-
5.39	7,200	7,200	7,200	7,200	7,200	36,000	36,000	-	-	-	-
5.40	182,000	102,000	60,000	60,000	60,000	464,000	426,583	-	-	-	37,417
5.41	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.42	-	11,900	-	-	-	11,900	-	-	-	11,900	-
5.43	-	17,850	31,875	31,875	33,150	114,750	-	-	-	114,750	-
5.44	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.45	64,000	64,000	64,000	64,000	64,000	320,000	-	128,000	-	-	192,000
5.46	98,000	38,000	38,000	-	-	174,000	-	98,000	-	-	76,000
5.47	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.49	180,000	-	-	-	-	180,000	-	180,000	-	-	-
5.50	5,000	5,000	5,000	5,000	5,000	25,000	5,000	-	-	-	20,000
5.51	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.52	-	300,000	-	-	-	300,000	-	-	-	300,000	-
5.53	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.54	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.55	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.56	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.57	-	8,700	8,700	-	-	17,400	-	-	17,400	-	-
5.58	-	-	400,000	-	-	400,000	-	-	400,000	-	-
5.59	-	-	-	26,000	26,000	52,000	-	-	52,000	-	-
5.60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.61	-	5,600	5,600	-	-	11,200	-	-	11,200	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

5.62.	-	38,250	63,750	59,500	85,000	246,500	-	-	-	246,500	-
5.63.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.64.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.65.	-	400,000	-	-	-	400,000	-	-	400,000	-	-
5.66.	-	11,200	11,200	11,200	11,200	44,800	-	-	44,800	-	-
5.67.	-	-	-	10,000	-	10,000	-	-	10,000	-	-
5.68.	-	-	-	20,000	-	20,000	-	-	20,000	-	-
5.69.	-	-	-	20,000	-	20,000	-	-	20,000	-	-
5.70.	-	-	-	20,000	-	20,000	-	-	20,000	-	-
	-	-	-	4,775	4,775	9,550	-	-	9,550	-	-
	-	-	-	50,000	50,000	100,000	-	-	100,000	-	-
5.71.	-	-	-	-	10,000	10,000	-	-	10,000	-	-
	1,670,850	2,432,985	2,793,292	2,551,817	5,967,942	15,416,885	2,282,217	780,650	4,044,950	5,189,650	3,119,417
6.1.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.2.	-	120,000	-	-	-	120,000	-	-	120,000	-	-
6.3.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.4.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.5.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.6.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1,530,000	1,470,000	950,000	750,000	-	4,700,000	-	-	-	-	4,700,000
	2,600,000	2,600,000	2,600,000	2,600,000	2,600,000	13,000,000	-	-	-	-	13,000,000
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	384,446	-	-	-	-	384,446	-	-	-	-	384,446
	142,859	-	-	-	-	142,859	-	-	-	-	142,859
	18,150,000	18,150,000	18,150,000	-	-	54,450,000	-	-	-	-	54,450,000
	1,882,741	-	-	-	-	1,882,741	-	-	-	1,882,741	-
	1,450,000	2,635,000	1,350,000	1,100,000	2,200,000	8,735,000	-	-	-	-	8,735,000
6.7.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.8.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.9.	-	3,000	-	-	-	3,000	3,000	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

6.10.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.11.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.12.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.13.	-	39,800	39,800	39,800	39,800	159,200	-	-	159,200	-	-
6.14.	-	14,100	14,100	14,100	14,100	56,400	-	-	56,400	-	-
6.15.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	26,140,046	25,031,900	23,103,900	4,503,900	4,853,900	83,633,646	3,000	-	335,600	1,882,741	81,412,305
7.1.	-	13,600	-	6,800	6,800	27,200	-	-	27,200	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.2.	3,000	7,000	-	-	-	10,000	3,000	-	7,000	-	-
7.3.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.4.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.5.	-	60,000	60,000	-	-	120,000	-	-	120,000	-	-
7.6.	-	-	-	40,000	-	40,000	-	-	40,000	-	-
	-	-	-	1,950	-	1,950	-	-	-	1,950	-
	-	-	-	1,825	-	1,825	-	-	-	1,825	-
7.7.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.8.	1,750	1,750	-	-	-	3,500	-	-	-	3,500	-
7.9.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.10.	-	-	-	-	1,525	1,525	-	-	1,525	-	-
7.11.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.12.	-	-	13,775	-	-	13,775	-	-	13,775	-	-
7.13.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.14.	1,020,000	765,000	-	-	-	1,785,000	-	-	-	1,785,000	-
	3,580,620	3,580,620	-	-	-	7,161,240	-	-	-	8,500	7,152,740
7.15.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.16.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.17.	8,000	13,425	13,425	13,425	13,425	61,700	61,700	-	-	-	-
7.18.	-	9,000	9,000	9,000	9,000	36,000	36,000	-	-	-	-
7.19.	-	-	10,000	10,000	10,000	30,000	-	-	30,000	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

7.20.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.21.	170,000	-	-	320,000	-	490,000	320,000	-	-	170,000	-
7.22.	-	-	150,000	-	-	150,000	-	-	150,000	-	-
7.23.	4,650	9,300	9,300	9,300	9,300	41,850	-	-	41,850	-	-
7.24.	4,650	9,300	9,300	9,300	9,300	41,850	-	-	41,850	-	-
7.25.	-	4,650	4,650	4,650	4,650	18,600	-	-	18,600	-	-
7.26.	-	17,200	17,200	17,200	17,200	68,800	-	-	68,800	-	-
7.27.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	4,792,670	4,490,845	296,650	443,450	81,200	10,104,815	420,700	-	560,600	1,970,775	7,152,740
8.1.	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	50,000	50,000	-	-	-	-
8.2.	411,992	411,992	411,992	411,992	-	1,647,967	549,322	549,322	-	549,322	-
8.3.	-	-	17,580	-	-	17,580	-	-	17,580	-	-
8.4.	-	-	15,000	-	-	15,000	-	-	15,000	-	-
8.5.	-	-	9,240	-	-	9,240	-	-	9,240	-	-
8.6.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8.7.	-	-	-	-	90,000	90,000	-	-	90,000	-	-
8.8.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8.9.	-	-	-	5,000	5,000	10,000	10,000	-	-	-	-
8.10.	-	-	205,180	-	-	205,180	-	-	205,180	-	-
8.11.	-	51,120	47,520	47,520	47,520	193,680	193,680	-	-	-	-
8.12.	10,100	10,100	10,100	10,100	10,100	50,500	-	-	40,400	10,100	-
	432,092	483,212	726,612	484,612	162,620	2,289,147	803,002	549,322	377,400	559,422	-
9.1.	6,780	-	-	-	-	6,780	6,780	-	-	-	-
9.2.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.3.	-	7,600	-	-	-	7,600	3,800	-	3,800	-	-
9.4.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.5.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.6.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.7.	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	75,000	75,000	-	-	-	-

Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

9.8.	447,618	-	-	-	-	447,618	-	-	447,618	-	-
9.9.	-	500,000	-	-	-	500,000	-	-	500,000	-	-
	469,398	522,600	15,000	15,000	15,000	1,036,998	85,580	-	951,418	-	-
10.1.	8,800	-	-	-	-	8,800	8,800	-	-	-	-
10.2.	4,990	-	-	-	-	4,990	4,990	-	-	-	-
10.3.	86,785	86,785	86,785	86,785	86,785	433,925	-	-	-	433,925	-
10.4.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10.5.	-	5,000	-	-	5,000	10,000	10,000	-	-	-	-
10.6.	-	-	300,000	300,000	300,000	900,000	-	-	-	-	900,000
10.7.	100,000	-	-	-	-	100,000	-	-	-	100,000	-
10.8.	170,000	-	-	-	-	170,000	-	-	-	-	170,000
10.9.	21,810,000	33,310,000	30,100,000	-	-	85,220,000	80,660,000	-	-	1,110,000	3,450,000
10.10.	100,215	100,215	100,215	100,215	100,215	501,075	-	-	-	501,075	-
10.11.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	22,280,790	33,502,000	30,587,000	487,000	492,000	87,348,790	80,683,790	-	-	2,145,000	4,520,000
Total	107,671,046	110,004,414	118,857,002	73,096,816	73,447,560	483,076,838	122,854,772	123,927,972	74,371,143	13,170,989	148,751,962
	22%	23%	25%	15%	15%		25%	26%	15%	3%	31%

Izvor: MEPPU (2021a, str. 104, interna dokumentacija)

Kako bi se u periodu 2021-2025. godine realizovale planirane aktivnosti u Akcionom planu za ispunjavanje završnih mjerila u Poglavlju 27 - Životna sredina i klimatske promjene – procjena finansijskih potreba je na nivou od **483.076.838 eura**.

Struktura izvora finansiranja sadrži sljedeće izvore:

- **državni budžet (25%)**, koji obuhvata i jednim manjim dijelom ulaganja jedinica lokalne samouprave; jedan dio ovih sredstava biće obezbijeđen i iz kredita;
- zatim ulaganja **javnih preduzeća (26%)**, prvenstveno u projekte u oblasti upravljanja komunalnim otpadnim vodama (aktivnost 4.32);
- ulaganja iz sredstava **pretpristupne podrške – IPA (15%)**, gdje svakako treba dodati i sredstva iz Zelene agende za Zapadni Balkan, čija struktura još uvijek nije poznata;
- **ulaganja drugih donatora (3%)**, poput UNDP-a, GEF-a, Svjetske banke i dr.;
- ovdje je važno napomenuti da će se jedan dio aktivnosti, koji je obuhvaćen mjerom 10.9 – Ispunjavanje revidovanog nacionalno utvrđenog doprinosa za smanjenje GHG emisija, a koji nisu ušli u kalkulaciju podoblasti 10. moći finansirati i sredstvima iz **Zelenog klimatskog fonda** u periodu 2021-2023. godine, u skladu sa Nacionalnim programom prioritetnih aktivnosti u oblasti ublažavanja i prilagođavanja na klimatske promjene. Ukupna vrijednost prioritetnih projekata je 176 miliona dolara, od čega bi ZKF trebalo da pokrije iznos od 75,4 miliona dolara, dok je za ostatak projektovano sufinansiranje;
- konačno, **ulaganja privrednih društava (31%)**, čije je učešće u strukturi izvora i najveće (gdje će se takođe jedan dio tih sredstava obezbjeđivati povlačenjem kredita kod komercijalnih banaka).

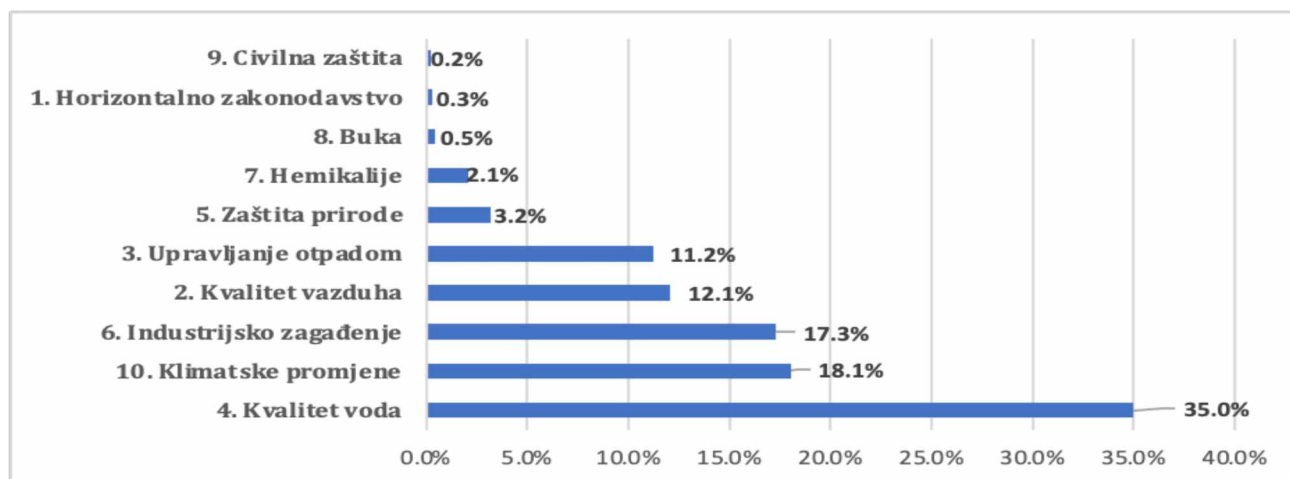

Tabela 40. Finansijska procjena aktivnosti po godinama i podoblastima (u EUR)

Podoblast	Finansijske procjene mjera godišnje					TOTAL
	2021	2022	2023	2024	2025	
1. Horizontalno zakonodavstvo	357,600	331,200	280,900	177,600	409,525	1,556,825
2. Kvalitet vazduha	4,855,160	8,080,960	11,618,985	15,122,985	18,618,985	58,297,075
3. Upravljanje otpadom	287,150	2,535,698	17,515,590	18,618,825	15,328,439	54,285,701
4. Kvalitet voda	46,385,290	32,593,015	31,919,073	30,691,628	27,517,949	169,106,956
5. Zaštita prirode	1,670,850	2,432,985	2,793,292	2,551,817	5,967,942	15,416,885
6. Industrijsko zagađenje	26,140,046	25,031,900	23,103,900	4,503,900	4,853,900	83,633,646
7. Hemikalije	4,792,670	4,490,845	296,650	443,450	81,200	10,104,815
8. Buka	432,092	483,212	726,612	484,612	162,620	2,289,147
9. Civilna zaštita	469,398	522,600	15,000	15,000	15,000	1,036,998
10. Klimatske promjene	22,280,790	33,502,000	30,587,000	487,000	492,000	87,348,790
Total	107,671,046 €	110,004,414 €	118,857,002 €	73,096,816 €	73,447,560 €	483,076,838 €
Struktura po godinama	22%	23%	25%	15%	15%	

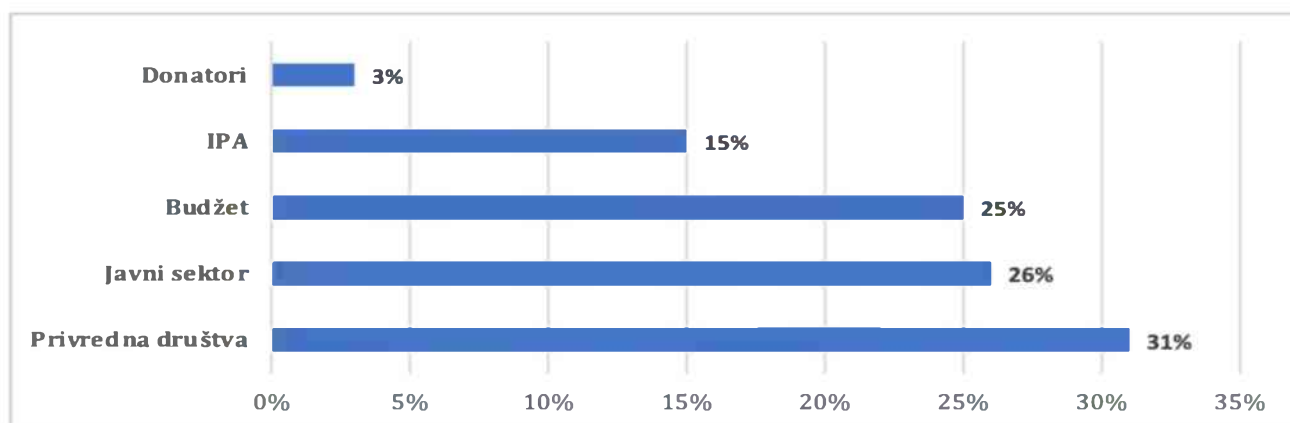
Izvor: MEPPU (2021a, str. 115, interna dokumentacija)

Kada **posmatramo strukturu ulaganja po podoblastima**, jasnoje da su najveća ulaganja procijenjena u oblasti *kvaliteta voda*, a zatim u podoblasti *klimatskih promjena*. Jedan dio aktivnosti vezan za klimatske promjene je alociran u podoblast *kvalitet vazduha*, drugi dio u podoblast *industrijsko zagađenje*, jedan manji dio u oblast *upravljanja otpadom*, dok se jedan dio planiranih mjera iz NDC nije kalkulisao za potrebe ispunjavanja završnih mjerila u poglavlju 27 za period do kraja 2025. godine.

Grafik 13. Struktura finansijskih procjena planiranih aktivnosti po podoblastima

Izvor: MEPPU (2021a, str. 116, interna dokumentacija)

Grafik 14. Struktura izvora finansiranja

Izvor: MEPPU (2021a, str. 116, interna dokumentacija)

Tabela 41. Izvori finansiranja, struktura po podoblastima (u EUR)

Podoblast	Izvor finansiranja										
	Budžet		Javni sektor		IPA		Donatori		Privredna društva		Total
1. Horizontalno zakonodavstvo	649,650	1%	-	0%	283,925	0%	623,250	5%	-	0%	1,556,825 €
2. Kvalitet vazduha	3,470,000	3%	1,050,000	1%	2,349,075	3%	28,000	0%	51,400,000	35%	58,297,075 €
3. Upravljanje otpadom	31,645,777	26%	-	0%	21,205,275	29%	287,150	2%	1,147,500	1%	54,285,701 €
4. Kvalitet voda	2,811,056	2%	121,548,000	98%	44,262,900	60%	485,000	4%	-	0%	169,106,956 €
5. Zaštita prirode	2,282,217	2%	780,650	1%	4,044,950	5%	5,189,650	39%	3,119,417	2%	15,416,885 €
6. Industrijsko zagađenje	3,000	0%	-	0%	335,600	0%	1,882,741	14%	81,412,305	55%	83,633,646 €
7. Hemikalije	420,700	0%	-	0%	560,600	1%	1,970,775	15%	7,152,740	5%	10,104,815 €
8. Buka	803,002	1%	549,322	0%	377,400	1%	559,422	4%	-	0%	2,289,147 €
9. Civilna zaštita	85,580	0%	-	0%	951,418	1%	-	0%	-	0%	1,036,998 €
10. Klimatske promjene	80,683,790	66%	-	0%	-	0%	2,145,000	16%	4,520,000	3%	87,348,790 €
Total	122,854,772 €	100%	123,927,972 €	100%	74,371,143 €	100%	13,170,989 €	100%	148,751,962 €	100%	483,076,838 €
Struktura po izvorima	25%		26%		15%		3%		31%		

Izvor: MEPPU (2021a, str. 117, interna dokumentacija)

Dvije trećine ulaganja iz budžeta planirana su u oblasti *klimatskih promjena*, a oko jedna četvrtina u oblasti *upravljanja otpadom*. Javni sektor koncentrisan je gotovo u potpunosti na podoblast *kvalitet voda*. Sredstva pretpristupne podrške koncentrišu se 60% u podoblasti *kvaliteta voda*, a oko 29% u oblasti *upravljanja otpadom*. Aktivnosti u oblasti *zaštite prirode* značajno su podržane od strane drugih donatora (39%), a zatim u podoblasti *industrijskog zagađenja, hemikalija i klimatskih promjena* (14-16%). Privredna društva ulaganja koncentrišu u oblast *industrijsko zagađenje* (55%), a 35% u podoblast *kvalitet vazduha*.

Na kraju, važno je ponoviti da je finansijska procjena rađena u konzervativnom scenariju **postepenog ekonomskog oporavka od ekonomske krize uzrokovane pandemijom COVID-19**, koja je uslovila odlaganje mnogih investicija planiranih za kapitalna ulaganja i kreditnu podršku.

ZAKLJUČAK

Razvojnim agendama Evropske unije i Ujedinjenih nacija su postavljeni određeni vremenski horizonti za ostvarenje zacrtanih ciljeva. Ono što je i u ovom trenutku sasvim izvjesno jeste da je održivi razvoj tema o kojoj će se debatovati mnogo nakon 2030. godine. Rad na saniranju štete koju su ubrzani ekonomski rast i razvoj nanijeli životnoj sredini, uključujući ublažavanje efekata klimatskih promjena će u budućnosti za kreatore politika značiti primjenu mješavine instrumenata, od uvođenja karbonskog poreza do podrške energetske efikasnosti i obnovljivim izvorima energije, ali i instrumenata kojima se utiče na promjenu ponašanja potrošača.

Da bismo pokazali da je i Crna Gora, kao članica Ujedinjenih nacija i buduća članica Evropske unije, bitan činilac u ostvarivanju UN i EU agende, na početku smo postavili tri hipoteze:

H1: Dinamika pristupanja Evropskoj uniji u značajnoj mjeri određuje stepen napretka u ispunjavanju globalnih ciljeva održivog razvoja. S obzirom na činjenicu da Crna Gora ulazi u ključnu fazu procesa pristupanja EU i da je fokus na mjerilima za zatvaranje pregovaračkih poglavlja, ispunjenje ovih obaveza istovremeno predstavlja i ostvarenje ciljeva održivog razvoja UN agende 2030.

Crna Gora je započela desetu godinu pristupnih pregovora, sa ambicioznim planom da iste zaključi do 2025. godine, što je vremenski horizont koji je korišćen u predviđanju troškova usklađivanja sa pravnom tekovinom Evropske unije, sa fokusom na Poglavlje 27. Indikatori koji nam ukazuju na napredak u ispunjavanju obaveza iz EU agende su kvalitativni, dok se indikatori UN agende većinom mogu kvantifikovati. Samim prikazom povezanosti ove dvije značajne agende, nastojali smo pokazati kako se one međusobno podržavaju i pomažu zemlji da ostvari sve zacrtane ciljeve razvoja, što je za Crnu Goru kao malu zemlju, ali i ostale članice i EU i UN postalo posebno teško u svijetlu globalne pandemije korona virusa. Promovisanje investicija u održivi razvoj svakako doprinosi ostvarivanju ciljeva

obje agende, kao i postizanje visokog društvenog standarda i standarda životne sredine.

H2: Planirano ispunjenje obaveza iz Poglavlja 27- Životna sredina i klimatske promjene (propisi, institucije, investicije, infrastruktura, administrativni kapaciteti), pretpostavka je za dinamičan napredak u ispunjavanju globalnih ciljeva održivog razvoja, posebno ciljeva vezanih za zelenu, niskokarbonsku ekonomiju i očuvanje životne sredine. Drugim riječima, Poglavlje 27 predstavlja najzahtjevnije poglavlje zajedničkih ekonomskih politika Unije, što upućuje na to da će socioekonomska analiza prioriternih investicija u ovoj oblasti ukazati na obavezu pregovaranja tranzicionih perioda i realnu procjenu uvođenja EU standarda u ovoj oblasti tek uz izdašnju podršku strukturnih fondova EU.

Kako je prepoznato u više dokumenata Evropske komisije, Crna Gora mora izgraditi sopstveni administrativni kapacitet koji će biti sposoban da odgovori na zahtjeve obaveza koje će samo rasti tokom procesa evropskih integracija. Nedovoljno razvijena infrastruktura, nedostatak systemske finansijske podrške za razvoj kapaciteta u sektoru zaštite životne sredine i klimatskih promjena, uz visok procenat izmjene službenika i nedostatka stručnih znanja u cilju implementacije sektorskih politika i projekata su samo neke od identifikovanih slabosti sistema.

Istakli smo da pomoć međunarodnih donatora, uključujući EU, ima veliki značaj u ispunjavanju ciljeva obje agende. Trenutno je najznačajnija pomoć Unije u okviru nove finansijske perspektive 2021-2027. Kroz IPA III sredstva i druge zelene budžetske linije, a imajući u vidu i buduću podršku strukturnih i investicionih fondova (za koje su takođe potrebni odgovarajući administrativni kapaciteti), finansiraće se investicije putem Ekonomskog i investicionog plana za Zapadni Balkan, ali i Zelene agende za Zapadni Balkan, koja je značajna zbog fokusa na Poglavlje 27. Ova pomoć je značajna za buduće projekte u oblasti zelene, niskokarbonske ekonomije i razne održive ekonomske razvojne projekte, za koje su mjere navedene u ekonomskoj tematskoj oblasti u Akcionom planu NSOR.

Crna Gora je i prije otvaranja pregovora u Poglavlju 27 bila svjesna koliko su finansijski zahtjevne investicije za potpuno usklađivanje sa pravnom tekovinom EU, pa je zatražila određene tranzicione periode, kako bi se ono dijelom moglo sprovesti nakon punopravnog članstva. Sprovedenom finansijskom procjenom prioriternih ulaganja u Poglavlju 27 obuhvatili smo predviđeni period do zaključivanja pristupnih regovora 2025. godine. Kako je konstatovano Nacionalnom strategijom za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine u oblasti životne sredine i klimatskih promjena, u kratkom roku velika ulaganja predstavljaju barijeru ekonomskom razvoju, ali dugoročne projekcije pokazuju da će ove investicije doprinijeti rastu BDP-a i poboljšanju makroekonomske situacije kroz porast zapošljavanja, uvećanje agregatne tražnje i nove investicije. Realno je očekivati da će ove investicije dugoročno obezbijediti podsticaj za nove investicije, uključujući i one koje su neophodne za implementaciju propisa u sektoru životne sredine i klimatskih promjena.

H3: Administrativni kapaciteti zvaničnih proizvođača statistike pretpostavka su objektivnog i tačnog izvještavanja o ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja u skladu sa međunarodno utvrđenom metodologijom, dinamikom prikupljanja podataka i obavezom izvještavanja prema UN. Poseban fokus biće na Upravi za statistiku Crne Gore (MONSTAT), imajući u vidu da ona istovremeno vrši validaciju podataka svih drugih tzv. administrativnih proizvođača statistike za indikatore održivog razvoja.

Izgradnja nezavisnih, nepristrasnih, nacionalnih statističkih kapaciteta i jačanje i standarda i kvaliteta izvještavanja su neophodni za predviđeno godišnje izvještavanje zemalja o napretku u postizanju SDGs. Potrebni su visokokvalitetni podaci, što zahtijeva velike investicije u nacionalne statističke agencije, koje moraju aktivno razvijati globalni i nacionalni okvir indikatora, kroz saradnju sa IAEG-SDGs.

Glavni naučni doprinos ove disertacije jeste detaljna analiza međunarodnih obaveza koje je Crna Gora preuzela potpisivanjem međunarodnih ugovora i onoga što kao mala zemlja, sa prenapregnutim javnim finansijama, može da uradi da bi obezbijedila poštovanje istih, ali i bolji život za sve svoje građane.

Dodatni doprinos ove disertacije ogleda se u istraživanju kojim se pomoću SVAR modela nastojalo pokazati donosiocima politika na koje sektore se treba orijentisati kako bi se postigao održivi rast crnogorske ekonomije, a sve u skladu sa ciljevima niskokarbonske, pa i karbonski neutralne ekonomije, što propagira Evropska unija, čija članica želimo postati. Detaljna finansijska procjena ulaganja koje je potrebno preduzeti za puno usaglašavanje sa pravnom tekovinom EU u Poglavlju 27 sadrži konkretne korake na putu ka potpunom usklađivanju.

LITERATURA

1. Abelshausen, B., & Meurs, P. (2018). Quid Sustainability - the SDGs from a critical perspective. *Network of Universities from the Capitals of Europe (UNICA)*.
2. Adams, W. M. (2006). The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century. In *Report of the IUCN Renowned Thinkers Meeting, 29-31 January 2006*.
3. African Development Bank, Asian Development Bank, European Bank for Reconstruction and Development, European Investment Bank, Inter-American Development Bank, International Monetary Fund, & World Bank Group. (2015). *From Billions to Trillions: Transforming Development Finance Post-2015 Financing for Development: Multilateral Development Finance*.
4. Alam, M. M., Murad, M. W., Noman, A. H. M., & Ozturk, I. (2016). Relationships among carbon emissions, economic growth, energy consumption and population growth: Testing Environmental Kuznets Curve hypothesis for Brazil, China, India and Indonesia. *Ecological Indicators*, 70, 466–479. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.06.043>
5. Allen, C., Metternicht, G., & Wiedmann, T. (2017). An Iterative Framework for National Scenario Modelling for the Sustainable Development Goals (SDGs). *Sustainable Development*, 25(5), 372–385. <https://doi.org/10.1002/sd.1662>
6. Almannaei, N. A., Akhter, M. S., & Shah, A. (2020). Improving Environmental Policy-Making Process to Enable Achievement of Sustainable Development Goals. *Environmental Policy and Law*, 50(1–2), 47–54. <https://doi.org/10.3233/EPL-200202>
7. Antonakakis, N., Chatziantoniou, I., & Filis, G. (2017). Energy consumption, CO2 emissions, and economic growth: An ethical dilemma. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 68, 808–824. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.09.105>
8. Apergis, N., & Payne, J. E. (2012). Renewable and non-renewable energy consumption-growth nexus: Evidence from a panel error correction model. *Energy Economics*, 34(3), 733–738. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2011.04.007>
9. Apergis, N., Payne, J. E., Menyah, K., & Wolde-Rufael, Y. (2010). On the causal dynamics between emissions, nuclear energy, renewable energy, and economic growth. *Ecological Economics*, 69(11), 2255–2260. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.06.014>

10. Aye, G. C., & Edoja, P. E. (2017). Effect of economic growth on CO2 emission in developing countries: Evidence from a dynamic panel threshold model. *Cogent Economics and Finance*, 5(1), 1–22.
<https://doi.org/10.1080/23322039.2017.1379239>
11. Azomahou, T., Laisney, F., & Nguyen Van, P. (2006). Economic development and CO2 emissions: A nonparametric panel approach. *Journal of Public Economics*, 90(6–7), 1347–1363.
12. Bali Swain, R., & Ranganathan, S. (2021). Modeling interlinkages between sustainable development goals using network analysis. *World Development*, 138, 105–136.
<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105136>
13. Barbier, E. B. (1987). The concept of sustainable economic development. *The Economics of Sustainability*, 14(2), 87–96.
<https://doi.org/10.4324/9781315240084-7>
14. Barbier, E. B., & Burgess, J. C. (2017). The sustainable development goals and the systems approach to sustainability. *Economics*, 11, 1–22.
<https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2017-28>
15. Beckerman, W. (1994). "Sustainable development": Is it a useful concept? *Environmental Values*, 3, 191–209.
<https://doi.org/10.4324/9781315240084-11>
16. Beckerman, W. (2007). The chimera of " sustainable development ." *The Electronic Journal of Sustainable Development*, 1(1), 17–26.
17. Bekhet, H. A., Matar, A., & Yasmin, T. (2017). CO2 emissions, energy consumption, economic growth, and financial development in GCC countries: Dynamic simultaneous equation models. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 117–132.
<https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.089>
18. Ben-Eli, M. U. (2018). Sustainability: definition and five core principles, a systems perspective. *Sustainability Science*, 13(5), 1337–1343.
<https://doi.org/10.1007/s11625-018-0564-3>
19. Bengochea-Morancho, A., Higón-Tamarit, F., & Martínez-Zarzoso, I. (2001). Economic growth and CO2 emissions in the European Union. *Environmental and Resource Economics*, 19(2), 165–172.
<https://doi.org/10.1023/A:1011188401445>
20. Bildirici, M. E. (2017). The effects of militarization on biofuel consumption and CO2 emission. *Journal of Cleaner Production*, 152, 420–428.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.103>
21. Boardman, A. E., Greenberg, D. H., Vining, A. R., & Weimer, D. L. (2018). *Cost–Benefit Analysis Concepts and Practice*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/9781108235594>

22. Böhringer, C., & Jochem, P. E. P. (2007). Measuring the immeasurable - A survey of sustainability indices. *Ecological Economics*, 63(1), 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2007.03.008>
23. Borowy, I. (2014). *Defining Sustainable Development for Our Common Future - A History of the World Commission on Environment and Development (Brundtland Commission)*. Routledge.
24. Bourguignon, D., Halleux, V., & Dobрева, A. (2019). *EU policies – Delivering for citizens. Environmental protection* (Issue June). European Union. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633171/EPRS_BRI\(2019\)633171_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633171/EPRS_BRI(2019)633171_EN.pdf)
25. Breuer, A., Janetschek, H., & Malerba, D. (2019). Translating Sustainable Development Goal (SDG) Interdependencies into Policy Advice. *Sustainability*, 11(7). <https://doi.org/10.3390/su11072092>
26. Brodhag, C., & Talière, S. (2006). Sustainable development strategies: Tools for policy coherence. *Natural Resources Forum*, 30(2), 136–145. <https://doi.org/10.1111/j.1477-8947.2006.00166.x>
27. Campagnolo, L., Eboli, F., Farnia, L., & Carraro, C. (2018). Supporting the UN SDGs transition: Methodology for sustainability assessment and current worldwide ranking. *Economics*, 12, 1–31. <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2018-10>
28. Castri, F. di. (1995). *The chair of sustainable development*. 31(3), 2–7.
29. Cerović Smolović, J., Muhadinović, M., Radonjić, M., & Đurašković, J. (2020). How does renewable energy consumption affect economic growth in the traditional and new member states of the European Union? *Energy Reports*. https://doi.org/10.1007/978-1-908517-41-8_4
30. Chaabouni, S., Zghidi, N., & Ben Mbarek, M. (2016). On the causal dynamics between CO2 emissions, health expenditures and economic growth. *Sustainable Cities and Society*, 22, 184–191. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2016.02.001>
31. Chang, C. C. (2010). A multivariate causality test of carbon dioxide emissions, energy consumption and economic growth in China. *Applied Energy*, 87(11), 3533–3537. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2010.05.004>
32. Chasek, P. S., Wagner, L. M., Leone, F., Lebada, A. M., & Risse, N. (2016). Getting to 2030: Negotiating the Post-2015 Sustainable Development Agenda. *Review of European Community and International Environmental Law*, 25(1), 5–14. <https://doi.org/10.1111/reel.12149>

33. Chaudhary, R., & Bisai, S. (2018). Factors influencing green purchase behavior of millennials in India. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 29(5), 798–812. <https://doi.org/10.1108/MEQ-02-2018-0023>
34. Chiou-Wei, S. Z., Chen, C. F., & Zhu, Z. (2008). Economic growth and energy consumption revisited - Evidence from linear and nonlinear Granger causality. *Energy Economics*, 30(6), 3063–3076. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2008.02.002>
35. Chiu, C. L., & Chang, T. H. (2009). What proportion of renewable energy supplies is needed to initially mitigate CO2 emissions in OECD member countries? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13(6–7), 1669–1674. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2008.09.026>
36. Chiu, Y. Bin. (2017). Carbon dioxide, income and energy: Evidence from a non-linear model. *Energy Economics*, 61, 279–288. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.11.022>
37. Chontanawat, J., Hunt, L. C., & Pierse, R. (2008). Does energy consumption cause economic growth?: Evidence from a systematic study of over 100 countries. *Journal of Policy Modeling*, 30(2), 209–220. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2006.10.003>
38. Cialani, C. (2017). CO2 emissions, GDP and trade: a panel cointegration approach. *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, 24(3), 193–204. <https://doi.org/10.1080/13504509.2016.1196253>
39. Ciegis, R., Ramanauskiene, J., & Martinkus, B. (2009). The concept of sustainable development and its use for sustainability scenarios. *Engineering Economics*, 2(62), 28–37. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.62.2.11609>
40. Commission of the European Communities. (2001a). *Communication from the Commission. The challenge of environmental financing in the candidate countries* (Issue COM(2001) 304 final).
41. Commission of the European Communities. (2001b). *Communication from the Commission A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development*.
42. Commission of the European Communities. (2009). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Mainstreaming sustainable development into EU policies: 2009 Review of the European Union Strategy for Sustainable Development*.

43. Connelly, S. (2007). Mapping sustainable development as a contested concept. *Local Environment*, 12(3), 259–278. <https://doi.org/10.1080/13549830601183289>
44. Costanza, R., Daly, L., Fioramonti, L., Giovannini, E., Kubiszewski, I., Mortensen, L. F., Pickett, K. E., Ragnarsdottir, K. V., De Vogli, R., & Wilkinson, R. (2016). Modelling and measuring sustainable wellbeing in connection with the UN Sustainable Development Goals. *Ecological Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2016.07.009>
45. Costanza, R., Mcglade, J., Lovins, L. H., & Kubiszewski, I. (2014). An Overarching Goal for the UN Sustainable Development Goals. *Solutions*, 5(4).
46. Costanza, R., Mcglade, J., Lovins, L. H., & Kubiszewski, I. (2014). An Overarching Goal for the UN Sustainable Development Goals. *Solutions*, 5(4).
47. Council of the EU. (2018). *Twelfth meeting of the Accession Conference with Montenegro at Ministerial level*. Dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/12/10/twelfth-meeting-of-the-accession-conference-with-montenegro-at-ministerial-level-brussels-10-december-2018/>
48. Council of the EU. (2018). *Twelfth meeting of the Accession Conference with Montenegro at Ministerial level*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/12/10/twelfth-meeting-of-the-accession-conference-with-montenegro-at-ministerial-level-brussels-10-december-2018/>
49. Council of the European Union. (2003). *Eu-Western Balkans Summit Thessaloniki, 21 June 2003 Declaration: C/03/163*.
50. Council of the European Union. (2006). *Review of the EU Sustainable Development Strategy (EU SDS) - Renewed Strategy*, 1–29.
51. Council of the European Union. (2021). *Application of the revised enlargement methodology to the accession negotiations with Montenegro and Serbia* (pp. 1–13).
52. Cowan, W. N., Chang, T., Inglesi-Lotz, R., & Gupta, R. (2014). The nexus of electricity consumption, economic growth and CO2 emissions in the BRICS countries. *Energy Policy*, 66, 359–368. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.10.081>
53. Dagher, L., & Yacoubian, T. (2012). The causal relationship between energy consumption and economic growth in Lebanon. *Energy Policy*, 50, 795–801. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.08.034>

54. Dalal-Clayton, B., & Bass, S. (2000). National Strategies for Sustainable Development: The Challenge Ahead. *Environmental Planning Issues*, 25. Dostupno na:
<http://www.presidency.ro/include/nssd/docs/phpC1Vfua.pdf>
55. Del Negro, M. (2012). Bayesian Macroeconometrics. In *The Oxford Handbook of Bayesian Econometrics*.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199559084.013.0008>
56. Dergiades, T., Martinopoulos, G., & Tsoulfidis, L. (2013). Energy consumption and economic growth: Parametric and non-parametric causality testing for the case of Greece. *Energy Economics*, 36, 686–697.
<https://doi.org/10.1016/j.eneco.2012.11.017>
57. Diesendorf, M. (2000). *Sustainability: The corporate challenge of the 21st century, chap. 2 Sustainability and Sustainable Development* (D. Dunphy, J. Benveniste, A. Griffiths, & P. Sutton (Eds.)). Allen & Unwin.
<https://doi.org/10.4324/9781315442044-11>
58. Dill, A. (2018). *The UN SDGs Interaction Matrix*.
59. Dinç, D. T., & Akdoğan, E. C. (2019). Renewable energy production, energy consumption and sustainable economic growth in Turkey: A VECM approach. *Sustainability (Switzerland)*, 11(5).
<https://doi.org/10.3390/su11051273>
60. Djurovic, G., Muhadinović, M., Djurovic, V., & Bojaj, M. M. (2018). Agenda 2030: Measuring Progress in the Montenegro's National Strategy for Sustainable Development through SDG Indicators. In T. Goksel (Ed.), *Statistics*. InTech Open.
<https://doi.org/10.5772/intechopen.75001>
61. Dogan, E., & Aslan, A. (2017). Exploring the relationship among CO2 emissions, real GDP, energy consumption and tourism in the EU and candidate countries: Evidence from panel models robust to heterogeneity and cross-sectional dependence. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 77(March), 239–245.
<https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.03.111>
62. Doumbia, D., & Lauridsen, M. L. (2019). *Closing the SDG Financing Gap — Trends and Data*. <http://hdl.handle.net/10986/32654>
63. Đurović, G. (2016). *Evropska unija i Crna Gora*. EU Info centar.
64. Đurović, G. (2017). *Evropska unija i Crna Gora: proces pristupanja*. EU Info centar.
65. Đurović, G. (2020). *PRIVREDNI RAZVOJ TREĆI DIO - Upravljanje razvojem i evropske integracije*. Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet.

66. Eko Fond. (2021). *Javni konkurs za dodjelu subvencija za nabavku i instalaciju fotonaponskog sistema i električnih i hibridnih vozila*. Dostupno na: <https://www.eko-fond.me/me/javni-konkursi/javni-pozivi/>
67. European Commission. (2011a). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Instrument for Pre-accession assistance (IPA) Revised multi-annual indicative financial framework for 2012- 2013*.
68. European Commission. (2011a). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Instrument for pre-accession assistance (IPA) revised multi-annual indicative financial framework for 2012- 2013*.
69. European Commission. (2011b). *Roadmap to a Resource Efficient Europe - Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Vol. COM(2011)*.
70. European Commission. (2013). *Enlargement Strategy and Main Challenges 2013-2014*. In *European Commission*. dostupno na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/strategy_paper_2013_en.pdf
71. European Commission. (2014a). *IPA II Indicative Strategy Paper for Montenegro (2014-2020)*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20140919-csp-montenegro.pdf
72. European Commission. (2014b). *IPA II Montenegro Support to Participation in Union Programmes and Agencies*.
73. European Commission. (2014c). *Montenegro - financial assistance under IPA II*. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/funding-by-country/montenegro_en
74. European Commission. (2014d). *Vodič kroz analizu troškova i koristi investicijskih projekata Alat za ekonomsku procjenu kohezijske politike 2014-2020*. <https://doi.org/10.2776/97516>
75. European Commission. (2018). *Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL establishing the Instrument for Pre-accession Assistance (IPA III)*.
76. European Commission. (2019). *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal*.

77. European Commission. (2020a). *A credible EU perspective for the Western Balkans - Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. European Commission. (2020b). *An Economic and Investment Plan for the Western Balkans. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*.
78. European Commission. (2020c). *DG Trade Statistical Guide 2020* (Issue August). Dostupno na: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/may/tradoc_151348.pdf
79. European Commission. (2020d). *Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans*.
80. European Commission. (2020e). *Montenegro 2020 Report*.
81. European Commission. (2020f). *Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulation (EU) 2018/1999 (European Climate Law) EN*. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020PC0080&from=EN>
82. European Commission. (2020g). *Recovery plan for Europe*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en
83. European Commission. (2021a). *Client and Supplier Countries of the EU27 in Merchandise Trade (2020)*. Dostupno na: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_122530.pdf
84. European Commission. (2021b). *The EU's 2021-2027 long-term Budget and NextGenerationEU - FACTS AND FIGURES*. Dostupno na: <https://doi.org/10.2761/91357>
85. European Council. (1993). *European Council in Copenhagen - Conclusions of the Presidency*.
86. European Council. (1995). *Madrid European Council, Presidency Conclusions*.
87. European Council. (1997). *Luxembourg European Council Presidency Conclusions* (pp. 1–23).
88. European Council. (2020). *Special meeting of the European Council (17, 18, 19, 20 and 21 July 2020) – Conclusions*.

89. European Environment Agency. (2019). *Trends and projections in Europe 2019*.
90. European Union. (2012). *General EU Position - Ministerial meeting opening the Intergovernmental Conference on the Accession of Montenegro to the European Union*, pp. 1–22.
91. European Union. (2021). *Sustainable Development in the European Union - Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context 2021 edition*.<https://doi.org/10.2785/636600>
92. Evropska komisija. (2020). *Prijedlog Uredbe Evropskog parlamenta i Vijeća o uspostavljanju okvira za postizanje klimatske neutralnosti i o izmjeni Uredbe (EU) 2018/1999 (Evropski klimatski zakon)*.
93. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2017). *FAO AND THE SDGs Indicators: Measuring up to the 2030 Agenda for Sustainable Development*. <http://www.fao.org/3/a-i6919e.pdf>
94. Franklin, R. S., & Ruth, M. (2012). Growing up and cleaning up: The environmental Kuznets curve redux. *Applied Geography*, 32(1), 29–39.<https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2010.10.014>
95. Fukuda-Parr, S. (2016). From the Millennium Development Goals to the Sustainable Development Goals: shifts in purpose, concept, and politics of global goal setting for development. *Gender & Development*, 24(1), 43–52.<https://doi.org/10.1080/13552074.2016.1145895>
96. Furuoka, F. (2015). The CO2 emissions-development nexus revisited. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 51, 1256–1275.<https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.07.049>
97. Galli, A., Đurović, G., Hanscom, L., & Knežević, J. (2018). Think globally , act locally : Implementing the sustainable development goals in Montenegro. *Environmental Science and Policy*, 84(March), 159–169.<https://doi.org/10.1016/j.envsci.2018.03.012>
98. Gardiner, R., & Hajek, P. (2019). Interactions among energy consumption, CO2, and economic development in European Union countries. *Sustainable Development*, October, 1–18. <https://doi.org/10.1002/sd.2023>
99. Gaspar, V., Amaglobeli, D., Garcia-Escribano, M., Prady, D., & Soto, M. (2019). Fiscal Policy and Development: Human, Social, and Physical Investment for the SDGs. In *IMF Staff Discussion Notes*.
100. Ghosh, S. (2009). Electricity supply, employment and real GDP in India: evidence from cointegration and Granger-causality tests. *Energy Policy*, 37(8), 2926–2929. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.03.022>

101. Giddings, B., Hopwood, B., & O'Brien, G. (2002). Environment, economy and society: Fitting them together into sustainable development. *Sustainable Development*, 10(4), 187–196. <https://doi.org/10.1002/sd.199>
102. Golusin, M., Munitlak Ivanovic, O., & Teodorovic, N. (2011). The review of the achieved degree of sustainable development in South Eastern Europe- The use of linear regression method. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(1), 766–772. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2010.07.064>
103. Goodland, R. (1995). The concept of environmental sustainability. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 26, 1–24. <https://doi.org/10.4324/9781315241951-20>
104. Goodland, R., & Daly, H. (1996). Environmental Sustainability : Universal and Non-Negotiable. *Ecological Applications*, 6(4), 1002–1017. <http://www.jstor.org/stable/2269583>
105. Goodland, R., & Ledec, G. (1987). NEOCLASSICAL ECONOMICS AND PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT. *Ecological Modelling*, 38, 19–46.
106. Government of Montenegro, & United Nations Development Programme (UNDP) in Montenegro. (2020). *Montenegro Third National Communication on Climate Change*. Dostupno na: <http://eusluge.euprava.me/eParticipacija/GetFile.aspx?Id=657>
107. Gray, R. (2010). Is accounting for sustainability actually accounting for sustainability...and how would we know? An exploration of narratives of organisations and the planet. *Accounting, Organizations and Society*, 35(1), 47–62. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2009.04.006>
108. Hák, T., Janoušková, S., & Moldan, B. (2016). Sustainable Development Goals: A need for relevant indicators. *Ecological Indicators*, 60, 565–573. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2015.08.003>
109. Han, J., Du, T., Zhang, C., & Qian, X. (2018). Correlation analysis of CO2 emissions, material stocks and economic growth nexus: Evidence from Chinese provinces. *Journal of Cleaner Production*, 180, 395–406. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.01.168>
110. Hanley, N., & Barbier, E. B. (2009). *Pricing nature: Cost-Benefit Analysis and Environmental Policy*. Edward Elgar Publishing, Inc.
111. Houghton, G. (1999). Environmental Justice and the Sustainable & copy. *Journal of Planning Education and Research*, 18, 233–243.
112. He, J. (2006). Pollution haven hypothesis and environmental impacts of foreign direct investment: The case of industrial emission of sulfur dioxide (SO₂) in Chinese provinces. *Ecological Economics*, 228–245.

113. Hendry, D. F., & Clements, M. P. (2004). Pooling of forecasts. *The Econometrics Journal*, 7(1), 1–31.
114. Hossain, M. A., & Chen, S. (2020). Decoupling of energy-related CO₂ emissions from economic growth: a case study of Bangladesh. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(17), 20844–20860. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-08541-6>
<https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2005.09.005>
115. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423x.2004.00119.x>
116. <https://doi.org/10.1016/j.econ.2005.12.008>
117. Huber, J. (2000). Towards industrial ecology: Sustainable development as a concept of ecological modernization. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 2(4), 269–285. [https://doi.org/10.1002/1522-7200\(200010/12\)2:4<269::aid-jepp58>3.0.co;2-u](https://doi.org/10.1002/1522-7200(200010/12)2:4<269::aid-jepp58>3.0.co;2-u)
118. Huttmanová, E. (2016). Sustainable Development and Sustainability Management in the European Union Countries. *European Journal of Sustainable Development*, 5(4), 475–482. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2016.v5n4p475>
119. International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), United Nations Environment Programme (UNEP), & World Wildlife Fund (WWF). (1980). *World Conservation Strategy. Living Resource Conservation for Sustainable Development*.
120. Jaeger, J., Banaji, F., & Calnek-Sugin, T. (2017). *By the Numbers: How Business Benefits from the Sustainable Development Goals*.
121. John C. Dernbach. (1998). Sustainable Development as a Framework for National Governance. *Case Western Reserve Law Review*, 49(1), 1–103.
122. Jovanović Gavrilović, B. (2013). *Privredni razvoj sa ljudskim likom*. Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet.
123. Jovanović, S., Radukić, S., & Petrović-Randelović, M. (2011). *Teorijski i institucionalni okvir održivog razvoja*. Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu.
124. Kancelarija za evropske integracije, Vlada Crne Gore. (2014). *Tok pregovora*. Dostupno na: <https://www.eu.me/tok-pregovora/>
125. Kates, R. W., Parris, T. M., & Leiserowitz, A. A. (2005). What is sustainable development? Goals, indicators, values, and practice. *Environment*, 47(3), 8–21. <https://doi.org/10.1080/00139157.2005.10524444>
126. Koalicija 27. (2020). *Napredak Crne Gore 2020: Dug put u Evropu Izvještaj iz sjenke Koalicija 27*.

127. Kofi Adom, P., Bekoe, W., Amuakwa-Mensah, F., Mensah, J. T., & Botchway, E. (2012). Carbon dioxide emissions, economic growth, industrial structure, and technical efficiency: Empirical evidence from Ghana, Senegal, and Morocco on the causal dynamics. *Energy*, 47(1), 314–325. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2012.09.025>
128. Komar, O., & Gegaj, P. (2013). *Izveštaj o Nacionalnim konsultacijama o postmilenijumskim razvojnim ciljevima*.
129. Koop, G., Pesaran, M. H., & Potter, S. M. (1996). Impulse response analysis in nonlinear multivariate models. *Journal of Econometrics*, 74(1), 119–147. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(95\)01753-4](https://doi.org/10.1016/0304-4076(95)01753-4)
130. Korunić, K. (2017). *CBA - Analiza troškova i koristi*. Moneo savjetovanje d.o.o.
131. Kumar, P., Ahmed, F., Singh, R. K., & Sinha, P. (2018). Determination of hierarchical relationships among sustainable development goals using interpretive structural modeling. *Environment, Development and Sustainability*, 20(5), 2119–2137. <https://doi.org/10.1007/s10668-017-9981-1>
132. Kumar, S., Kumar, N., & Vivekadish, S. (2016). Millennium Development Goals (MDGs) to Sustainable Development Goals (SDGs): Addressing Unfinished Agenda and Strengthening Sustainable Development and Partnership. *Indian Journal of Community Medicine*, 41(1), 1–4. <https://doi.org/10.4103/0970-0218.170955>
133. Kydland, F., Stokey, N., & Schelling, T. (2015). *Smart Development Goals* (pp. 1–3). Copenhagen Consensus Center. Dostupno na: https://www.copenhagenconsensus.com/sites/default/files/outcomedocument_col.pdf
134. Lavrinenko, O., Ignatjeva, S., Ohotina, A., Rybalkin, O., & Lazdans, D. (2019). The role of green economy in sustainable development (Case study: The eu states). *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 6(3), 1113–1126. [https://doi.org/10.9770/jesi.2019.6.3\(4\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2019.6.3(4))
135. Lehtonen, M., Sébastien, L., & Bauler, T. (2016). The multiple roles of sustainability indicators in informational governance: Between intended use and unanticipated influence. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 18, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2015.05.009>
136. Lélé, S. M. (1991). Sustainable development: A critical review. *World Development*, 19(6), 607–621. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(91\)90197-P](https://doi.org/10.1016/0305-750X(91)90197-P)

137. Lo, S. F., Sheu, H. J., & Hu, J. L. (2005). Taking CO₂ emissions into a country's productivity change: The Asian growth experience. *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, 12(3), 279–290. <https://doi.org/10.1080/13504500509469638>
138. Lomazzi, M., Borisch, B., & Laaser, U. (2014). The Millennium Development Goals: experiences, achievements and what's next. *Global Health Action*, 7. <https://doi.org/10.3402/gha.v7.23695>
139. Lomborg, B. (Ed.). (2018). *Prioritizing Development: A Cost Benefit Analysis of the United Nations' Sustainable Development Goals*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108233767>
140. Long, X., Naminse, E. Y., Du, J., & Zhuang, J. (2015). Nonrenewable energy, renewable energy, carbon dioxide emissions and economic growth in China from 1952 to 2012. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 680–688. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.07.176>
141. Lucas, P., Ludwig, K., Kok, M., & Kruitwagen, S. (2016). *Sustainable Development Goals in the Netherlands. Building blocks for Environmental policy for 2030*.
142. Mardani, A., Streimikiene, D., Cavallaro, F., Loganathan, N., & Khoshnoudi, M. (2019). Carbon dioxide (CO₂) emissions and economic growth: A systematic review of two decades of research from 1995 to 2017. *Science of the Total Environment*, 649, 31–49. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.08.229>
143. Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. I. (1972). *The Limits to growth*. Universe Books. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-63768-0.00630-2>
144. Mensah, J. (2019). Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. *Cogent Social Sciences*, 5(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653531>
145. Ministarstvo ekologije prostornog planiranja i urbanizma (MEPPU). (2021a). *Akcioni plan za ispunjavanje završnih mjerila u poglavlju 27. Životna sredina i klimatske promjene: PROCJENA FINANSIJSKIH POTREBA* (interna dokumentacija)
146. Ministarstvo ekologije prostornog planiranja i urbanizma (MEPPU). (2021b). *Akcioni plan za ispunjavanje završnih mjerila u poglavlju 27 - Životna sredina i klimatske promjene*.
147. Ministarstvo održivog razvoja i turizma (MORT), & Eco-Energy Consulting. (2020). *Analiza ispunjenosti pravnih, insitucionalnih, ekonomskih i finansijskih ciljeva definisanih Početnim mjerilom za Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene*.

148. Ministarstvo održivog razvoja i turizma (MORT). (2016a). *Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine*.
149. Ministarstvo održivog razvoja i turizma (MORT). (2016b). *Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena akcionim planom za period 2016-2020*.
150. Ministarstvo održivog razvoja i turizma (MORT). (2017). *Plan reorganizacije i jačanja administrativnih kapaciteta za sektore životne sredine i klimatskih promjena u Crnoj Gori za period 2017-2020*.
151. Ministarstvo održivog razvoja i turizma (MORT). (2019). *Treći polugodišnji izvještaj o realizaciji Akcionog plana Nacionalne strategije za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena za period 2018-2020, za izvještajni period jul-decembar 2019. go*.
152. Ministarstvo održivog razvoja i turizma (MORT). (2020). *Završni izvještaj o realizaciji Nacionalne strategije za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena s Akcionim planom za period 2016-2020*.
153. Ministry of Sustainable Development and Tourism (MSDT) Montenegro. (2012). *Technology needs assessment for climate change mitigation and adaptation for Montenegro: National strategy and action plan*. Dostupno na: http://www.unfccc.me/uploads/Dokumenta/TNA_Montenegro_final-ENG.pdf
154. Ministry of Sustainable Development and Tourism (MSDT) Montenegro. (2019). *Montenegro - Second biennial update report on climate change 2019*. [https://www4.unfccc.int/sites/SubmissionsStaging/NationalReports/Documents/5937861_Montenegro-BUR2-1-SECOND BIENNIAL UPDATE REPORT ON CLIMATE CHANGE_Montenegro.pdf](https://www4.unfccc.int/sites/SubmissionsStaging/NationalReports/Documents/5937861_Montenegro-BUR2-1-SECOND%20BIENNIAL%20UPDATE%20REPORT%20ON%20CLIMATE%20CHANGE_Montenegro.pdf)
155. Mitić, P., Munitlak-Ivanović, O., & Zdravković, A. (2017). A cointegration analysis of real GDP and CO2 emissions in transitional countries. *Sustainability (Switzerland)*, 9(4). <https://doi.org/10.3390/su9040568>
156. Mitlin, D. (1992). Sustainable Development: a Guide to the Literature. *Environment and Urbanization*, 4(1), 111–124.
157. Mladenović, I., Sokolov-Mladenović, S., Milovančević, M., Marković, D., & Simeunović, N. (2016). Management and estimation of thermal comfort, carbon dioxide emission and economic growth by support vector machine. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 64, 466–476. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.06.034>

158. Morelli, J. (2011). Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 1–10. <https://doi.org/10.14448/jes.01.0002>
159. Muhadinovic, M., Djurovic, G., & Bojaj, M. M. (2021). Forecasting greenhouse gas emissions and sustainable growth in montenegro: A svar approach. *Polish Journal of Environmental Studies*, 30(5), 4115–4129. <https://doi.org/10.15244/pjoes/132625>
160. Muhadinovic, M., Djurovic, G., & Bojaj, M. M. (2021). Forecasting greenhouse gas emissions and sustainable growth in montenegro: A svar approach. *Polish Journal of Environmental Studies*, 30(5), 4115–4129. <https://doi.org/10.15244/pjoes/132625>
161. Munasinghe, M. (2004). Sustainomics : A Trans-disciplinary Framework for Making Development More Sustainable. *International Society for Ecological Economics*.
162. Munitlak Ivanović, O. (2007). *Održivi razvoj kao redefinisani pristup ekonomskom razvoju*. Zadužbina Andrejević.
163. Narayan, P. K., Narayan, S., & Prasad, A. (2008). A structural VAR analysis of electricity consumption and real GDP: Evidence from the G7 countries. *Energy Policy*, 36(7), 2765–2769. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.02.027>
164. Nathaniel, S., Barua, S., Hussain, H., & Adeleye, N. (2020). The determinants and interrelationship of carbon emissions and economic growth in African economies: Fresh insights from static and dynamic models. *Journal of Public Affairs*, October 2019, 1–15. <https://doi.org/10.1002/pa.2141>
165. Official Journal of the European Union. (2006). *COUNCIL REGULATION (EC) No 1085/2006 of 17 July 2006 establishing an Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)* (Vol. 49). Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2014:015:FULL&from=EN>
166. Official Journal of the European Union. (2012). Consolidated Version of the Treaty on European Union. In *Core EU Legislation* (pp. 1–34). Dostupno na: https://doi.org/10.1007/978-1-137-54482-7_1
167. Official Journal of the European Union. (2013). Regulation (EU) No 1303/2013. In *Official Journal of the European Union* (Vol. L347). Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R1303>
168. Official Journal of the European Union. (2014). *REGULATION (EU) No 231/2014 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 March 2014 establishing an Instrument for Pre-accession Assistance (IPA II)*.

169. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2001a). *The DAC Guidelines: Strategies for Sustainable Development*. Dostupno na: <http://www.oecd.org/development/environment-development/2669958.pdf>
170. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2001b). *The well-being of nations: The role of human and social capital*.
171. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2021). *Net ODA*. <https://doi.org/doi: 10.1787/33346549-en>
172. Ozturk, I., & Acaravci, A. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9), 3220–3225. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2010.07.005>
173. Payne, J. E. (2010). A survey of the electricity consumption-growth literature. *Applied Energy*, 87(3), 723–731. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2009.06.034>
174. Pierantoni, I. (2004). A few remarks on methodological aspects related to sustainable development. In *Measuring sustainable development. Integrated Economic, Environmental and Social Frameworks* (pp. 1–429). Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).
175. Radulović, J., Kotlica, S., Bošnjak, M., Simić, J., Spariosu, T., Pantović, M., Pavković, M., & Krunić-Lazić, M. (1997). *Životna sredina i razvoj - Koncept održivog razvoja*. Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu.
176. Raworth, K. (2012). *A safe and just space for humanity. Can we live within the doughnut?*
177. Redclift, M. (2005). An Oxymoron Comes of Age. *Sustainable Development*, 13(4), 212–227.
178. Rees, W. E. (1989). *Defining "Sustainable Development."* Centre for Human Settlements, University of British Columbia.
179. Regional School of Public Administration (ReSPA). (2018). *Metodološke smjernice za procjenu troškova vladinih strategija Sa primjerima iz strategija za reformu javne uprave* (Z. Osmanović-Pašić (Ed.)).
180. Riti, J. S., Song, D., Shu, Y., & Kamah, M. (2017). Decoupling CO2 emission and economic growth in China: Is there consistency in estimation results in analyzing environmental Kuznets curve? In *Journal of Cleaner Production* (Vol. 166). Elsevier B.V. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.08.117>

181. Robaina-Alves, M., Moutinho, V., & Costa, R. (2016). Change in energy-related CO₂ (carbon dioxide) emissions in Portuguese tourism: A decomposition analysis from 2000 to 2008. *Journal of Cleaner Production*, 111, 520–528. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.03.023>
182. Royer, P. (2019). *Circular Economy, utopia or promising new business model? An evaluation of Circular Economy efficiency against environmental challenges MBA Innovation & Circular Economy Management Project Circular Economy, utopia or promising new business model?* <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.31586.27842>
183. Sachs, J. D. (2012). From millennium development goals to sustainable development goals. *The Lancet*, 379(9832), 2206–2211. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)60685-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)60685-0)
184. Sachs, J. D., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., & Fuller, G. (2021). *Sustainable Development Report 2021. The Decade of Action for the Sustainable Development Goals.*
185. Sachs, J. D., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., & Woelm, F. (2020). *Sustainable Development Report 2020. The Sustainable Development Goals and Covid-19.*
186. Sachs, J. D., Schmidt-traub, G., Mazzucato, M., Messner, D., Nakićenović, N., & Rockstrom, J. (2019). Six Transformations to achieve the Sustainable Development Goals. *Nature Sustainability*, 2, 805–814. <https://doi.org/10.1038/s41893-019-0352-9>
187. Sebri, M., & Ben-Salha, O. (2014). On the causal dynamics between economic growth, renewable energy consumption, CO₂ emissions and trade openness: Fresh evidence from BRICS countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 39, 14–23. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.07.033>
188. Sharma, S. S. (2011). Determinants of carbon dioxide emissions: Empirical evidence from 69 countries. *Applied Energy*, 88(1), 376–382. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2010.07.022>
189. Sims, C. (1986). Are Forecasting Models Usable for Policy Analysis? *Quarterly Review*, 10(1). <https://doi.org/10.21034/qr.1011>
190. Službeni list Crne Gore. (2007). *Ustav Crne Gore* (pp. 1–36).
191. Službeni list Crne Gore. (2012). *Odluka o uspostavljanju strukture za pregovore o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji.*
192. Službeni list Crne Gore. (2014). *Službeni list Crne Gore, broj 15/2014 od 25.03.2014. Odluka o izmjeni i dopunama odluke o uspostavljanju strukture za pregovore o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji.*

193. Službeni list Crne Gore. (2017). *Službeni list Crne Gore, broj 19/2017 od 27.03.2017. Odluka o izmjeni i dopunama odluke o uspostavljanju strukture za pregovore o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji.*
194. Službeni list Crne Gore. (2018). *Odluka o osnivanju Fonda za zaštitu životne sredine* (Issue 81, pp. 1–192).
195. Službeni list Crne Gore. (2018a). *Službeni list Crne Gore, broj 33/2018 od 14.05.2018. Odluka o izmjeni i dopunama odluke o uspostavljanju strukture za pregovore o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji.*
196. Službeni list Crne Gore. (2018b). *Službeni list Crne Gore, broj 48/2018 od 12.07.2018. Odluka o izmjeni i dopunama odluke o uspostavljanju strukture za pregovore o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji*
197. Smith, J., & Wallis, K. F. (2009). A simple explanation of the forecast combination puzzle. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 71(3), 331–355. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2008.00541.x>
198. Song, J., Yang, W., Wang, S., Wang, X., Higano, Y., & Fang, K. (2018). Exploring potential pathways towards fossil energy-related GHG emission peak prior to 2030 for China: An integrated input-output simulation model. *Journal of Cleaner Production*, 178, 688–702. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.01.062>
199. Spangenberg, J. H. (2002). Environmental space and the prism of sustainability: Frameworks for indicators measuring sustainable development. *Ecological Indicators*, 2(3), 295–309. [https://doi.org/10.1016/S1470-160X\(02\)00065-1](https://doi.org/10.1016/S1470-160X(02)00065-1)
200. Spangenberg, J. H. (2002). Environmental space and the prism of sustainability: Frameworks for indicators measuring sustainable development. *Ecological Indicators*, 2(3), 295–309. [https://doi.org/10.1016/S1470-160X\(02\)00065-1](https://doi.org/10.1016/S1470-160X(02)00065-1)
201. Stafford-Smith, M., Griggs, D., Gaffney, O., Ullah, F., Reyers, B., Kanie, N., Stigson, B., Shrivastava, P., Leach, M., & O'Connell, D. (2017). Integration: the key to implementing the Sustainable Development Goals. *Sustainability Science*, 12(6), 911–919. <https://doi.org/10.1007/s11625-016-0383-3>
202. Statistics Netherlands. (2017). *Measuring the SDGs: an initial picture for the Netherlands.*
203. Stern, D. I. (2004). The Rise and Fall of the Environmental Kuznets Curve. *World Development*, 32(8), 1419–1439. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2004.03.004>
204. Stern, N. (2007). The economics of climate change: The stern review. *The Economics of Climate Change: The Stern Review*, 9780521877, 1–692. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511817434>

205. Stoddart, H. (2011). Guide to Sustainable Development Governance. *Stakeholder Forum*, 135.
206. Sun, W., Wang, C., & Zhang, C. (2017). Factor analysis and forecasting of CO₂ emissions in Hebei, using extreme learning machine based on particle swarm optimization. *Journal of Cleaner Production*, 162, 1095–1101. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.06.016>
207. Sustainable Development Solutions Network (SDSN), & Institute for European Environmental Policy (IEEP). (2020). *The 2020 Europe Sustainable Development Report: Meeting the Sustainable Development Goals in the face of the COVID-19 pandemic*.
208. Sustainable Development Solutions Network (SDSN). (2015). *Indicators and a Monitoring Framework for the Sustainable Development Goals Launching a data revolution for the SDGs*.
209. Svizzero, S., & Tisdell, C. (2016). The post-2015 global development agenda: a critical analysis. *Journal of Self-Governance and Management Economics*, 4(1), 72–94.
210. Tokuc, A. (2013). *Rio Declaration on Environment and Development (UN)* (pp. 117–124).
211. Turner, R. K. (1988). *Sustainable environmental management: principles and practice* (p. 301). Belhaven Press.
212. Ujedinjene Nacije u Crnoj Gori. (2015). *Ciljevi održivog razvoja* (pp. 1–21). Dostupno na: [https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Ciljevi održivog razvoja - brošura.pdf](https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Ciljevi%20odrzivog%20razvoja%20-%20bro%C5%A1ura.pdf)
213. Ujedinjeni Narodi. (2015). *Rezolucija koju je usvojila Opća skupština 25. rujna 2015.*
214. Ukaga, O., Maser, C., & Reichenbach, M. (2010). *SUSTAINABLE DEVELOPMENT: Principles, Frameworks and Case Studies* (O. Ukaga, C. Maser, & M. Reichenbach (Eds.)). Taylor & Francis.
215. UN Commission on Sustainable Development (UNCSD). (1995). *Report on the third session, E/1885/32, E/CN.17/1995/36* (Issue 12).
216. UNEP. (2019). *GEO-6 HEALTHY PLANET, HEALTHY PEOPLE*.
217. UNFCCC. (1997). *United Nations Kyoto Protocol*. 1–24.
218. UNFCCC. (2015). *Paris Agreement*. Dostupno na: https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf

219. UNFCCC. (2018). *Paris Agreement - Status of Ratification*. 21st Conference of the Parties. <https://doi.org/FCCC/CP/2015/L.9>
220. United Nations Commission on Sustainable Development (UNCSD). (2002). Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development Contents. In *Johannesburg plan of implementation*.
221. United Nations Conference on Environment and Development (UNCED). (1992a). *Agenda 21*. <https://doi.org/10.4135/9781412971867.n128>
222. United Nations Conference on Environment and Development (UNCED). (1992b). *The Rio Declaration on Environment and Development*.
223. United Nations Conference on the Human Environment. (1972). *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*.
224. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2015). *UNCTAD: Investing in Sustainable Development Goals. An Action Plan for Private Investments in SDGs* (Issue July). Dostupno na: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/osg2015d3_en.pdf
225. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2020). *World Investment Report 2020: International production beyond the pandemic*.
226. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2021). *World Investment Report - Investing in sustainable recovery*. Dostupno na: <https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report>
227. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). (2002). *Guidance in Preparing a National Sustainable Development Strategy: Managing Sustainable Development in the new millennium* (DESA/DSD/PC2/BP13; Issue 13).
228. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). (2020). *Eleventh Meeting of the Inter-Agency and Expert Group on the Sustainable Development Goal Indicators*. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA).
229. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). (2021a). *SDG Indicators Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Dostupno na: <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/indicators-list/>
230. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). (2021b). *Tier Classification for Global SDG Indicators* (pp. 1–33). United Nations. Dostupno na: [https://unstats.un.org/sdgs/files/Tier Classification of SDG Indicators_31 December 2018_web.pdf](https://unstats.un.org/sdgs/files/Tier%20Classification%20of%20SDG%20Indicators_31%20December%202018_web.pdf)

231. United Nations Development Programme (UNDP) in Montenegro, & Government of Montenegro. (2018). *Unravelling connections: EU Accession and the 2030 Agenda*. Dostupno na: [http://www.un.org.me/Library/DaO-UNDAF/UnravelingConnections - EU Accession and the 2030 Agenda, 2018.pdf](http://www.un.org.me/Library/DaO-UNDAF/UnravelingConnections-EUAccessionandthe2030Agenda,2018.pdf)
232. United Nations Development Programme (UNDP). (2012). *TRIPLE WINS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT*.
233. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). (2016). *Integrated UN Programme for Montenegro 2017 – 2021 Montenegro*.
234. United Nations Environment Management Group. (2019). *Implementing the environment dimension of Agenda 2030 for Sustainable Development. Synergies between the implementation of the SDGs and international environmental objectives – Briefing Paper*.
235. United Nations Environment Programme (UNEP), & International Resource Panel. (2014). *Managing and Conserving the Natural Resource Base for Sustained Economic and Social Development*. Dostupno na: www.resourcepanel.org/file/244/download?token=OHRPH1MH
236. United Nations Environment Programme (UNEP). (2015). *Policy Coherence of the Sustainable Development Goals*.
237. United Nations Environment Programme (UNEP). (2016). *A contribution to the global follow-up and review in the 2016 High Level Political Forum (HLPF) on the work of the United Nations Environment Programme*. Dostupno na: [https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/10554UNEA inputs to the HLPF 2016 \(Final\).pdf](https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/10554UNEAinputs%20to%20the%20HLPF%202016%20(Final).pdf)
238. United Nations Environment Programme (UNEP). (2017). *Delivering on the Environmental Dimension of the 2030 Agenda for Sustainable Development – a concept note* (pp. 1–18). United Nations.
239. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (1992). *United Nations Framework Convention on Climate Change United Nations* (pp. 1–33). United Nations.
240. United Nations General Assembly (UNGA). (1997). Programme for the further implementation of Agenda 21. In *A/RES/S-19/2*. United Nations. Dostupno na: <https://undocs.org/en/A/RES/S-19/2>
241. United Nations General Assembly (UNGA). (2000). *United Nations Millennium Declaration - A/RES/55/2*.
242. United Nations General Assembly (UNGA). (2014). *Report of the Intergovernmental Committee of Experts on Sustainable Development Financing*.

243. United Nations General Assembly (UNGA). (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*.
244. United Nations General Assembly (UNGA). (2017). Resolution adopted by the General Assembly on 6 July 2017 (A/RES/71/313). In *Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development* (Issue July, pp. 1–25). United Nations.
245. United Nations World Commission on Environment and Development (UNWCED). (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development : Our Common Future*.
246. United Nations. (1993). *Report of the United Nations Conference on Environment and Development: Vol.*
[l.http://legal.icsf.net/icsflegal/uploads/pdf/instruments/rio0201.pdf](http://legal.icsf.net/icsflegal/uploads/pdf/instruments/rio0201.pdf)
247. United Nations. (2000). *Millennium Summit (6-8 September 2000)*.
Dostupno na:
https://www.un.org/en/events/pastevents/millennium_summit.shtml
248. United Nations. (2003). *Indicators for Monitoring the Millennium Development Goals Definitions Rationale Concepts and Sources*. Dostupno na:
<https://millenniumindicators.un.org/unsd/mdg/Host.aspx?Content=Indicators/OfficialList.htm>
249. United Nations. (2013). *A new global partnership: Eradicate poverty and transform economies through sustainable development*. United Nations.
Dostupno na:
http://www.un.org/sg/management/pdf/HLP_P2015_Report.pdf%0A
[https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/8932013-05-HLP_Report - A New Global Partnership.pdf](https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/8932013-05-HLP_Report_-_A_New_Global_Partnership.pdf)
250. United Nations. (2014). Open Working Group proposal for Sustainable Development Goals. In *Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals*. Dostupno na:
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1579SDGs_Proposal.pdfUnited Nations. (2015). *Millennium Development Goals and beyond 2015*.
251. United Nations. (2019). *United States of America: Withdrawal*. Dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2019/CN.575.2019-Eng.pdf>
252. Urbaniec, M. (2015). Sustainable Development Indicators in Poland : Measurement and System Evaluation. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 3(1), 119–134.
<https://doi.org/10.15678/EBER.2015.030109>

253. van den Bergh, J. C. J. M., & Hofkes, M. W. (1998). *Theory and Implementation of Economic Models for Sustainable Development* (J. C. J. M. van den Bergh & M. W. Hofkes (Eds.)). Springer Science+ Business Media Dordrecht.<https://doi.org/10.1007/978-94-017-3511-7>
254. Vlada Crne Gore. (2012). *Generalna pozicija Vlade Crne Gore za Ministarski sastanak kojim se otvara Međuvladina konferencija o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji*.
255. Vlada Crne Gore. (2018). *Pregovaračka pozicija Crne Gore za Međuvladinu konferenciju o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji za poglavlje 27 - Životna sredina i klimatske promjene* (pp. 1–89).
256. Vlada Crne Gore. (2021). *Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji 2021-2023*.
257. Waage, J., Yap, C., Bell, S., Levy, C., Mace, G., Pegram, T., Unterhalter, E., Dasandi, N., Hudson, D., Kock, R., Mayhew, S. H., Marx, C., & Poole, N. (2015). Governing Sustainable Development Goals: interactions, infrastructures, and institutions. In J. Waage & C. Yap (Eds.), *Thinking Beyond Sectors for Sustainable Development* (pp. 79–88). Ubiquity Press.<https://doi.org/http://dx.doi.org/10.5334/bao.i>
258. Wanamaker, C. (2018). *The Environmental, Economic, and Social Components of Sustainability*. Dostupno na: <https://soapboxie.com/social-issues/The-Environmental-Economic-and-Social-Components-of-Sustainability>
259. Wang, M. L., Wang, W., Du, S. Y., Li, C. F., & He, Z. (2019). *Causal relationships between carbon dioxide emissions and economic factors : Evidence from China*. 1–10.<https://doi.org/10.1002/sd.1966>
260. Watson, M. W., & Stock, J. H. (2004). Combination forecasts of output growth in a seven-country data set. *Journal of Forecasting*, 23(6), 405–430.
261. Weiss Brown, E. (1992). In Fairness to Future Generations and Sustainable Development. *American University International Law Review*, 8(1), 19–26.
262. Weitz, N., Carlsen, H., Nilsson, M., & Skånberg, K. (2018). Towards systemic and contextual priority setting for implementing the 2030 agenda. *Sustainability Science*, 13(2), 531–548. <https://doi.org/10.1007/s11625-017-0470-0>
263. World Bank Group. (2019). *Beyond the Gap. How Countries Can Afford the Infrastructure They Need while Protecting the Planet* (J. Rozenberg & M. Fay (Eds.)).<https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1363-4>
264. World Bank. (1992). World development report 1992. Development and the environment. In *World development report 1992. Development and the environment*.

265. World Bank. (2002). *Understanding and Measuring Social Capital. A Multidisciplinary Tool for Practitioners* (C. Grootaert & T. van Bastelaer (Eds.)).
266. World Resources Institute. (2005). Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. In *Ecosystems and Human Wellbeing*. <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>
267. World Wildlife Fund (WWF). (2015). *Financing for sustainable development*.
268. Yildirim, E., Sukruoglu, D., & Aslan, A. (2014). Energy consumption and economic growth in the next 11 countries: The bootstrapped autoregressive metric causality approach. *Energy Economics*, 44, 14–21. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2014.03.010>
269. Zhang, Y. J., Bian, X. J., Tan, W., & Song, J. (2017). The indirect energy consumption and CO2 emission caused by household consumption in China: an analysis based on the input–output method. *Journal of Cleaner Production*, 163, 69–83. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.08.044>
270. Zhao, X., Zhang, X., Li, N., Shao, S., & Geng, Y. (2017). Decoupling economic growth from carbon dioxide emissions in China: A sectoral factor decomposition analysis. *Journal of Cleaner Production*, 142, 3500–3516. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.10.117>

PRILOG 1: Ciljevi održivog razvoja

(Ujedinjene nacije u Crnoj Gori, 2015)

Cilj 1: Okončati siromaštvo svuda i u svim oblicima

SVIJET SADA

- Oko 836 miliona ljudi u svijetu i dalje živi u ekstremnom siromaštvu;
- U tu grupu spadaju svi oni koji žive sa manje od 1,25 dolara dnevno; trenutno, tako živi svaka peta osoba u svijetu; poređenja radi, broj ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu jednak je populaciji Evrope;
- Većina onih koji pripadaju grupi ekstremno siromašnih živi u dva regiona: u južnoj Aziji i podsaharskoj Africi.

SVIJET 2030.

- Iskorijenjeno ekstremno siromaštvo svuda i za sve ljude;
- Prepolovljen broj muškaraca, žena i djece svih uzrasta koji žive u bilo kom obliku siromaštva (prema nacionalnim definicijama siromaštva);
- Obezbijeđeno da svi muškarci i žene, posebno siromašni i ugroženi, imaju jednaka prava na privredne resurse, pristup osnovnim servisima, vlasništvu i upravljanju zemljištem i drugim oblicima svojine, nasljedstvu, prirodnim bogatstvima, odgovarajućim novim tehnologijama i finansijskim uslugama, uključujući i mikrofinansiranje;
- Izgrađen sistem koji će povećati otpornost siromašnih i ugroženih, kako bi se smanjila njihova izloženost i ugroženost od ekstremnih klimatskih pojava, ekonomskih, društvenih i/ili ekoloških katastrofa.

KAKO?

- Izgraditi čvrste okvire politika na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, koje će se zasnivati na rodno senzitivnim strategijama razvoja usmjerenim na siromašne, u cilju podrške ubrzanom ulaganju u aktivnosti na iskorjenjivanju siromaštva;
- Sprovesti odgovarajuće sisteme i mjere društvene zaštite na nacionalnom nivou, posebno za najugroženije;
- Obezbijediti značajnu mobilizaciju sredstava iz raznih izvora, između ostalog i putem poboljšane razvojne saradnje, u cilju obezbjeđivanja prikladnih i predvidljivih sredstava za zemlje u razvoju, posebno za najmanje razvijene zemlje, da mogu da sprovedu programe i politike za okončanje siromaštva u svim oblicima.

Cilj 2: Okončati glad, postići bezbjednost hrane, poboljšanu ishranu i promovisati održivu poljoprivredu

SVIJET SADA

- Više od 795 miliona ljudi je neuhranjeno, što znači da skoro svaka deveta osoba u svijetu ide gladna na spavanje;
- Velika većina gladnih u svijetu živi u zemljama u razvoju, gdje je 12,9% stanovništva neuhranjeno;
- Azija je kontinent sa najviše gladnih;
- Podsaharska Afrika je regija s najvećim procentom gladnih - svaka četvrta osoba je neuhranjena;
- Loša ishrana uzrok je 45% smrtnih slučajeva djece mlađe od pet godina (3,1 milion djece svake godine);
- 66 miliona djece školskog uzrasta u zemljama u razvoju pohađaju nastavu gladna, od toga samo u Africi 23 miliona.

SVIJET 2030.

- Okončana glad i osigurano da svim ljudima, a posebno siromašnima i ljudima u osjetljivim okolnostima, tokom cijele godine bude dostupna nutritivna i bezbjedna hrana;
- Iskorijenjeni svi oblici neuhranjenosti, uz realizaciju međunarodno dogovorenih ciljeva koji se odnose na zaostajanje u tjelesnom razvoju kod djece mlađe od 5 godina;
- Udvostručena poljoprivredna produktivnost i prihodi malih proizvođača hrane;
- Obezbijeđeni održivi sistemi za proizvodnju hrane.

KAKO?

- Povećati investiranje u seosku infrastrukturu, poljoprivredna istraživanja i savjetodavne usluge, razvoj tehnologije i banaka biljnog i stočnog genetskog materijala;
- Ispraviti i spriječiti trgovinska ograničenja i deformacije na poljoprivrednim tržištima u svijetu;
- Usvojiti mjere za adekvatno funkcionisanje tržišta prehrambenih proizvoda i prerađevina;
- Omogućiti pravovremeni pristup informacijama na tržištu, uključujući informacije o rezervama hrane.

Cilj 3: Obezbijediti zdrav život i promovisati blagostanje za ljude svih uzrasta

SVIJET SADA

- Više od šest miliona djece godišnje umre prije petog rođendana;
- Uprkos globalnom napretku, sve veći udio smrtnosti djece prisutan je u podsaharskoj Africi i južnoj Aziji; četiri od pet smrtnih slučajeva djece do pet godina javlja se upravo u tim regijama;
- Broj majki koje ne prežive porođaj u odnosu na one koje prežive je i dalje 14 puta veći u zemljama u razvoju nego u razvijenim zemljama;
- Samo polovina žena u zemljama u razvoju dobija preporučenu količinu zdravstvene zaštite;
- Na kraju 2013. godine je 250.000 djece novozaraženo HIV-om, od čega 2/3 čine djevojčice.

SVIJET 2030.

- Smanjena globalna stopa smrtnosti majki na manje od 70 na 100 hiljada živorođenih beba;
- Iskorijenjena smrtnost novorođenčadi i djece mlađe od pet godina, u slučajevima koji se mogu spriječiti;
- Okončana epidemija side, tuberkuloze, malarije i zanemarenih tropskih bolesti;
- Smanjen broj prijevremenih smrtnih slučajeva od nezaraznih bolesti za jednu trećinu;
- Obezbijeden univerzalni pristup servisima koji se odnose na seksualnu i reproduktivnu zdravstvenu zaštitu;
- Postignuta univerzalna pokrivenost zdravstvenom zaštitom.

KAKO?

- Podržati istraživanja i razvoj vakcina i lijekova za zarazne i nezarazne bolesti koje primarno pogađaju zemlje u razvoju;
- Obezbijediti pristup povoljnim osnovnim lijekovima i vakcinama i, posebno, osigurati pristup lijekovima za sve;
- Povećati finansiranje u oblasti zdravstva, kao i zapošljavanje, razvoj, obuku i zadržavanje zdravstvenih radnika u zemljama u razvoju, posebno u nerazvijenim zemljama;
- Ojačati kapacitete svih zemalja, a posebno zemalja u razvoju za rano upozorenje, smanjenje rizika i upravljanje nacionalnim i globalnim zdravstvenim rizicima;
- Pospješiti primjenu „Okvirne konvencije Svjetske zdravstvene organizacije o kontroli duvana“ u svim zemljama, u skladu s potrebama.

Cilj 4: Obezbijediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve

SVIJET SADA

- Čak 57 miliona djece i dalje ne pohađa školu;
- Više od polovine djece koja nisu upisana u školu žive u podsaharskoj Africi;
- Procjenjuje se da oko 50% djece školskog uzrasta koja ne idu u školu žive u područjima zahvaćenim sukobima.

SVIJET 2030.

- Sve djevojčice i dječaci imaju pristup besplatnom, jednakom i kvalitetnom osnovnom i srednjem obrazovanju;
- Sve djevojčice i dječaci imaju pristup kvalitetnom razvoju u ranom djetinjstvu, njezi i predškolskom obrazovanju;
- Ostvarena jednaka dostupnost jeftinog i kvalitetnog tehničkog, stručnog i visokog obrazovanja, za sve žene i muškarce;
- Ostvaren jednak pristup svim nivoima obrazovanja i stručnim obukama za ranjive grupe;
- Postignuta jezička i numerička pismenost za sve mlade i znatan broj odraslih;
- Povećan broj kvalifikovanih nastavnika.

KAKO?

- Izgraditi i poboljšati obrazovne objekte koji su prilagođeni djeci, osobama sa invaliditetom i rodnim razlikama;
- Obezbijediti nenasilna, bezbjedna i inkluzivna djelotvorna okruženja za učenje za sve;
- Ojačati međunarodnu saradnju za obuku učitelja u zemljama u razvoju, posebno u nerazvijenim zemljama i malim ostrvskim državama u razvoju.

Cilj 5: Postići rodnu ravnopravnost i osnaživati sve žene i djevojčice

SVIJET SADA

- Djevojčice se i dalje suočavaju s preprekama za upis u osnovnu i srednju školu u podsaharskoj Africi, Okeaniji i zapadnoj Aziji;
- U sjevernoj Africi, svako peto plaćeno radno mjesto u nepoljoprivrednom sektoru pokriva žena;
- U svega 46 zemalja žene imaju više od 30% mjesta u nacionalnom parlamentu, u barem jednom domu.

SVIJET 2030.

- Okončani svi oblici diskriminacije protiv žena i djevojčica – svuda;
- Eliminirani svi oblici nasilja nad ženama i djevojčicama u javnoj i privatnoj sferi, uključujući trgovinu ljudima, seksualnu eksploataciju i sve druge vidove eksploatacije;
- Eliminirane sve štetne prakse kao što su dječiji, rani i nasilni brakovi, kao i obrezivanje ženskih genitalija;
- Obezbjedeno da žene u potpunosti i djelotvorno participiraju i imaju jednake mogućnosti da učestvuju u rukovođenju na svim nivoima donošenja odluka u političkom, privrednom i javnom životu;
- Obezbjedena univerzalna dostupnost polnog i reproduktivnog zdravlja i reproduktivnih prava.

KAKO?

- Sprovesti reforme kako bi žene dobile jednaka prava na privredne resurse, kao i pristup vlasništvu i kontroli nad zemljištem i ostalim oblicima svojine, finansijskim uslugama, nasljedstvu i prirodnim resursima, u skladu sa nacionalnim zakonima;
- Povećati upotrebu inovativnih tehnologija, posebno informacione i komunikacione tehnologije radi unapređenja osnaživanja žena;
- Usvojiti i osnažiti dobre politike i zakonodavstvo u cilju promovisanja rodne ravnopravnosti i osnaživanja svih žena i djevojčica na svim nivoima.

Cilj 6: Obezbijediti dostupnost i održivo upravljanje pijaćom vodom i sanitarnim uslovima za sve

SVIJET SADA

- Čak 2,4 milijarde ljudi nema pristup osnovnim sanitarnim uslugama, kao što su toaleti i poljski WC-i;
- Svakog dana, u prosjeku 1.000 djece umire zbog bolesti koje se mogu spriječiti, a vezane su za vodu i sanitarne uslove;
- Nestašica vode utiče na više od 40% ljudi širom svijeta; projekcije ukazuju na rast ove brojke u budućnosti, usljed posljedica klimatskih promjena;
- Prema sadašnjim trendovima, do 2050. godine će najmanje jedna od četiri osobe biti pogođena nestašicom vode;
- Hidroenergija je najvažniji i najčešće korišćeni obnovljivi izvor energije, a od 2011. godine predstavlja 16% ukupne proizvodnje električne energije u svijetu.

SVIJET 2030.

- Ostvaren univerzalni i jednak pristup bezbjednoj i jeftinoj pijaćoj vodi za sve;
- Ostvaren adekvatan i jednak pristup sanitarnim i higijenskim uslovima za sve;
- Okončana praksa obavljanja defekacije na otvorenom;
- Unaprijeđen kvalitet vode kroz smanjenje zagađenja, eliminisanje rasipanja i smanjenje na najmanju moguću mjeru ispuštanja opasnih hemikalija i materijala;
- Prepolovljen udio nepročišćenih otpadnih voda, znatno povećano recikliranje i bezbjedna ponovna upotreba na globalnom nivou.

KAKO?

- Zaštititi i obnoviti ekosisteme povezane sa vodom, uključujući planine, šume, plavna zemljišta, rijeke, izdane i jezera;
- Proširiti međunarodnu saradnju sa zemljama u razvoju i pružiti podršku tim zemljama u stvaranju kapaciteta za aktivnosti i programe vezane za vodu i sanitarne uslove;
- Podržati i pojačati učešće lokalnih zajednica u unapređivanju upravljanja vodom i sanitarnim uslovima.

Cilj 7: Obezbijediti pristup povoljnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve

SVIJET SADA

- Svaka peta osoba u svijetu i dalje nema pristup električnoj energiji;
- Sa rastom populacije raste i potreba za jeftinom energijom kako bi ljudi mogli da ugriju svoje domove, osvijetle ulice, koriste telefone i računare neophodne za svakodnevno obavljanje posla;
- Od 1990. do 2010. godine broj ljudi koji imaju pristup električnoj energiji se povećao za 1,7 milijardi;
- Proizvodnja energije je dominantan faktor koji utiče na klimatske promjene i uzrokuje oko 60% ukupne globalne emisije gasova sa efektom staklene baste;
- Smanjenje intenziteta emisije ugljen-dioksida je ključni, dugoročni cilj klimatskih promjena.

SVIJET 2030.

- Udvostručena globalna stopa unapređenja energetske efikasnosti;
- Povećana održivost udjela obnovljive energije u globalnom energetsom miksu;
- Osiguran univerzalni pristup jeftinim, pouzdanim i modernim energetskeim uslugama.

KAKO?

- Unaprijediti međunarodnu saradnju kako bi se olakšao pristup istraživanju i tehnologiji čiste energije;
- Promovisati ulaganje u energetske infrastrukturu i tehnologiju čiste energije;
- Proširiti infrastrukturu i unaprijediti tehnologiju za snabdijevanje svih korisnika uslugama moderne i održive energije u zemljama u razvoju, a posebno u najnerazvijenijim zemljama i malim ostrvskim državama u razvoju.

Cilj 8: Promovisati inkluzivan i održiv privredni rast, punu i produktivnu zaposlenost i dostojanstven rad za sve

SVIJET SADA

- Više od 200 miliona ljudi je bilo nezaposleno 2015. godine, uključujući 75 miliona mladih od 25 godina;
- Više od 470 miliona novih radnih mjesta biće potrebno za one koji će ući na tržište rada između 2016. i 2030. godine;
- Gotovo 2,2 milijarde ljudi živi ispod granice siromaštva sa prihodom manjim od 2 dolara dnevno.

SVIJET 2030.

- U najnerazvijenijim zemljama održan rast BDP-a na nivou od najmanje 7% godišnje;
- Postignut viši nivo ekonomske produktivnosti;
- Postignuta puna produktivna zaposlenost i dostojanstven rad za sve žene i muškarce, uključujući mlade ljude i osobe sa smetnjama u razvoju, kao i ujednačena plata za rad jednake vrijednosti;
- Smanjen udio mladih koji nisu zaposleni niti su u procesu obrazovanja, odnosno obuke.

KAKO?

- Iskorijeniti siromaštvo kroz stabilne i dobro plaćene poslove;
- Podsticati osnivanje i rast mikropreduzeća, odnosno malih i srednjih preduzeća;
- Progresivno unaprijediti globalnu efikasnost resursa u potrošnji i proizvodnji;
- Osmisliti i primijeniti politike za promovisanje održivog turizma koji stvara radna mjesta i promoviše lokalnu kulturu i proizvode;
- Povećati podršku na osnovu „Pomoći za trgovinu” za zemlje u razvoju, posebno za najnerazvijenije zemlje;
- Razviti i operacionalizovati globalnu strategiju za zapošljavanje mladih i primijeniti “Globalni pakt o zapošljavanju” Međunarodne organizacije rada.

Cilj 9: Izgraditi prilagodljivu infrastrukturu, promovisati održivu industrijalizaciju i podsticati inovativnost

SVIJET SADA

- Oko 2,6 milijardi ljudi u zemljama u razvoju imaju poteškoće da ostvare stalni pristup električnoj energiji;
- 2,5 milijardi ljudi u svijetu nema pristup osnovnoj sanitaciji;
- 1 do 1,5 miliona ljudi nemaju pristup pouzdanim telefonskim uslugama;
- U mnogim afričkim zemljama, a posebno u zemljama s nižim prihodima, infrastrukturna ograničenja utiču na produktivnost kompanija i do 40%;
- Proizvodnja je važan poslodavac koji upošljava 16% svjetske radne snage.

SVIJET 2030.

- Značajno povećan pristup informacionim i komunikacionim tehnologijama;
- Obezbijeđen univerzalni i jeftini pristup internetu u najnerazvijenijim zemljama;
- Razvijena kvalitetna, pouzdana, održiva i prilagodljiva infrastruktura, uključujući regionalnu i međunarodnu infrastrukturu;
- Značajno povećan udio industrije u stopi zaposlenosti i BDP-u u skladu sa nacionalnim okolnostima, a u najnerazvijenijim zemljama njen udio udvostručen;
- Uvećan pristup malih, srednjih i ostalih preduzeća finansijskim uslugama;
- Unaprijeđena infrastruktura i prilagođene industrije kako bi postale održive;
- Broj zaposlenih u oblasti istraživanja i razvoja povećan na milion ljudi.

KAKO?

- Promovisati inkluzivnu i održivu industrijalizaciju;
- Proširiti naučna istraživanja, unaprijediti tehnološke kapacitete industrijskih sektora u svim zemljama, a posebno u zemljama u razvoju;
- Olakšati razvoj održive i prilagodljive infrastrukture u zemljama u razvoju kroz unapređenje finansijske, tehnološke i tehničke podrške afričkim zemljama, najnerazvijenijim zemljama, zemljama u razvoju koje nemaju izlaz na more i malim ostrvskim državama u razvoju;
- Podržati razvoj domaće tehnologije, istraživanja i inovacija u zemljama u razvoju.

Cilj 10: Smanjiti nejednakosti između i unutar država

SVIJET SADA

- U odnosu na veličinu populacije, nejednakost je između 1990. i 2010. godine u zemljama u razvoju porasla za 11%;
- Tri puta je veći rizik od smrtnosti prije petog rođendana za djecu iz 20% najsiromašnijih domaćinstava, nego iz 20% najbogatijih;
- Osobe sa smetnjama u razvoju su u riziku da snose i do pet puta veće zdravstvene troškove od prosjeka;
- Žene u ruralnim područjima i dalje su u tri puta većem riziku od smrti na porođaju od žena koje žive u urbanim sredinama.

SVIJET 2030.

- Osnažena i promovisana društvena, ekonomska i politička inkluzija svih, bez obzira na starost, pol, invaliditet, rasu, etničku pripadnost, porijeklo, vjeroispovijest ili ekonomski status;
- Obezbijeđene jednake mogućnosti i smanjene nejednakosti u ishodima;
- Usvojene politike, posebno fiskalna politika i politika u oblasti plata i društvene zaštite, te progresivno dostignuta veća ravnopravnost;
- Unaprijeđeni propisi i nadzor globalnih, finansijskih tržišta i institucija i pojačana primjena tih propisa;
- Obezbijeđena bolja zastupljenost zemalja u razvoju u procesu donošenja odluka u globalnim međunarodnim, ekonomskim i finansijskim institucijama;
- Olakšana bezbjedna, regularna i odgovorna migracija i mobilnost ljudi.

KAKO?

- Eliminirati diskriminatorne zakone, politike i prakse;
- Promovirati prikladno zakonodavstvo, politike i aktivnosti;
- Primjenjivati princip specijalnog i diferencijalnog tretmana za zemlje u razvoju, posebno za najnerazvijenije zemlje u skladu sa sporazumom Svjetske trgovinske organizacije;
- Podsticati zvaničnu razvojnu pomoć i finansijske tokove, pa i direktne strane investicije, za države u kojima postoji najveća potreba, a posebno za najnerazvijenije zemlje.

Cilj 11: Učiniti gradove i naselja inkluzivnim, bezbjednim, otpornim i održivim

SVIJET SADA

- 3,5 milijardi ljudi živi u gradovima;
- 828 miliona ljudi živi u sirotinjskim naseljima, a broj stalno raste;
- Gradovi zauzimaju samo 3% kopna planete, ali se u njima troši 60-80% energije i emituje 75% ugljen-dioksida;
- Visoka gustina populacije u gradovima ima potencijal da donese napredak kada je riječ o efikasnosti i tehnološkim inovacijama, kao i smanjenje potrošnje resursa i energije;
- Gradovi imaju potencijal da budu rastrošni u distribuciji energije ili da optimizuju svoju efikasnost kroz smanjenje potrošnje energije i usvajanje tzv. zelenih energetske sistema;
- Ubrzana urbanizacija stvara pritisak na snabdijevanje pitkom vodom, kanalizaciju, životnu sredinu i zdravlje ljudi.

SVIJET 2030.

- 60% svjetske populacije živi u urbanim područjima;
- Svima obezbijeđen pristup adekvatnom, bezbjednom i jeftinom smještaju i osnovnim uslugama;
- Omogućen pristup bezbjednim, jeftinim, pristupačnim i održivim transportnim sistemima za sve;
- U svim zemljama unaprijeđena inkluzivna i održiva urbanizacija;
- Znatno smanjeni ekonomski gubici do kojih dovode elementarne nepogode, usmjeravajući pažnju na zaštitu siromašnih i ranjivih;
- Smanjen negativan uticaj gradova na životnu sredinu mjeren po glavi stanovnika;
- Omogućen univerzalni pristup bezbjednim, inkluzivnim i pristupačnim zelenim i javnim površinama;
- Postignuto sveobuhvatno upravljanje rizicima od elementarnih nepogoda na svim nivoima.

KAKO?

- Pojačati napore da se zaštiti i obezbijedi svjetska kulturna i prirodna baština;
- Unaprijediti bezbjednost na putevima, prije svega proširivanjem obima javnog prevoza, uz obraćanje posebne pažnje na potrebe onih koji se nalaze u ugroženim situacijama - žena, djece, osoba sa smetnjama u razvoju i starijih lica;
- Posebnu pažnju posvetiti kvalitetu vazduha i upravljanju otpadom na opštinskim i drugim nivoima;

- Osnaživanjem nacionalnog i regionalnog planiranja, podržati pozitivne ekonomske, društvene i ekološke veze između urbanih, perifernih urbanih i ruralnih oblasti;
- Podržati najnerazvijenije zemlje u izgradnji održivih i prilagodljivih zgrada za koje se koriste lokalni materijali.

Cilj 12: Obezbijediti održivu potrošnju i proizvodnju

SVIJET SADA

- Trećina hrane (1,3 milijarde tona) se baci svake godine;
- Ukoliko bi svi koristili energetske efikasne sijalice, svijet bi uštedio 120 milijardi dolara godišnje;
- Ako globalna populacija dosegne 9,6 milijardi do 2050. godine, biće potrebni resursi ekvivalentni gotovo tri planete za održavanje trenutnog načina života;
- Više od 1 milijarde ljudi još uvijek nema pristup pitkoj vodi;
- Domaćinstva troše 29% globalne energije i emituju 21% ukupne količine ugljen-dioksida (CO₂).

SVIJET 2030.

- Primijenjen 10-godišnji okvirni program za održivu potrošnju i proizvodnju, u kome su učešće uzele sve zemlje, uz vodeću ulogu razvijenih, ali vodeći računa o stepenu razvoja i kapacitetima zemalja u razvoju;
- Postignuto održivo upravljanje i efikasno korišćenje prirodnih resursa;
- Prepolovljeno bacanje hrane po glavi stanovnika na nivou maloprodaje i potrošača; smanjeni gubici u hrani, proizvodnji kao i lancima snabdijevanja;
- Postignuto ekološki ispravno upravljanje hemikalijama i svim oblicima otpada tokom čitavog njihovog upotrebnog ciklusa, a u skladu sa međunarodnim okvirima;
- Značajno smanjeno ispuštanje hemikalija u vodu, vazduh i zemljište, kako bi se smanjili njihovi negativni uticaji na zdravlje ljudi i životnu sredinu;
- Značajno smanjeno generisanje otpada;
- Osigurano da ljudi svuda imaju relevantne informacije i svijest o održivom razvoju i zdravim stilovima života;
- Nedjelotvorne subvencije za fosilna goriva svedene na razumnu mjeru.

KAKO?

- Promovisati prakse javnih nabavki koje su održive, u skladu sa nacionalnim politikama i prioritetima;
- Podržati zemlje u razvoju da jačaju svoje naučne i tehnološke kapacitete kako bi se kretale u pravcu održivijih oblika potrošnje i proizvodnje;
- Razvijati i primjenjivati alate za praćenje uticaja održivog razvoja na održivi turizam koji stvara radna mjesta i promoviše lokalnu kulturu i proizvode;

- Restrukturiranje sistema oporezivanja i fazno ukidanje štetnih subvencija tamo gdje one postoje, kako bi došao do izražaja njihov uticaj na životnu sredinu;
- Podsticati kompanije da usvoje održive prakse i da integrišu informacije o održivosti u svoj ciklus izvještavanja.

Cilj 13: Preduzeti hitne radnje u borbi protiv klimatskih promjena i njihovih posljedica

SVIJET SADA

- U posljednjih 26 godina, globalne emisije ugljen-dioksida uvećane su za 50%;
- Emisija gasova sa efektom staklene bašte, koji su nastali kao posljedica ljudskog faktora, pokretačka su snaga klimatskih promjena i trenutno su na najvišem nivou u istoriji;
- Okeani su zagrijani, količine snijega i leda su smanjene, a nivo mora je porastao;
- Od 1901. do 2010. godine, prosječni globalni nivo mora je porastao za 19 cm;
- Tokom ovog vijeka, predviđa se rast prosječne površinske temperature, koja će vjerovatno nadmašiti 3 stepena Celzijusa; najsiromašniji i najranjiviji ljudi će biti najviše pogođeni.

SVIJET 2030.

- U svim zemljama osnažena prilagodljivost i adaptivni kapaciteti na rizike, povezani sa klimatskim uslovima i prirodnim katastrofama;
- Integrirane mjere vezane za klimatske promjene u nacionalne politike, strategije i planiranje;
- Unaprijeđeno obrazovanje, podizanje nivoa svijesti, kao i ljudskih i institucionalnih kapaciteta u vezi sa ublažavanjem i smanjivanjem uticaja klimatskih promjena.

KAKO?

- Promovisati mehanizme za podizanje kapaciteta za djelotvorno planiranje i upravljanje u vezi sa klimatskim promjenama u najnerazvijenijim zemljama;
- Primijeniti obavezu koju su razvijene zemlje potpisnice „Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama” preuzele kako bi do 2020. godine prikupile 100 milijardi dolara godišnje i na taj način odgovorile na potrebe zemalja u razvoju u kontekstu značajnih aktivnosti na ublažavanju negativnih uticaja klimatskih promjena.

Cilj 14: Očuvati i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održivi razvoj

SVIJET SADA

- Okeani pokrivaju 3/4 Zemljine površine, sadrže 97% vode na Zemlji i predstavljaju 99% životnog prostora na planeti po zapremini;
- Opstanak više od 3 milijarde ljudi zavisi od morskog i obalnog biodiverziteta;
- Morsko ribarstvo direktno ili indirektno zapošljava više od 200 miliona ljudi;
- Subvencije koje doprinose uvećanju potrošnje brojnih vrsta ribe sprečavaju napore za očuvanje i obnovu globalnog ribljeg fonda i povezanih poslova;
- Količina otpada koji ljudi odlažu u okeane je ogromna – u prosjeku 13.000 komada plastičnog otpada nalazi se na svakom kvadratnom kilometru okeana.

SVIJET 2030.

- Spriječeni i/ili značajno smanjeni svi oblici zagađenja morskih resursa;
- Djelotvorno regulisana eksploatacija ribe i okončan prekomjerni izlov, kao i nezakonit, neprijavljen i neregulisan ribolov;
- Eliminisan subvencije koje doprinose nezakonitom, neprijavljenom i neregulisanom ribolovu;
- Uvećana ekonomska korist za male ostrvske države u razvoju i najnerazvijenije zemlje na osnovu održivog korišćenja morskih resursa.

KAKO?

- Održivo upravljati morskim i obalskim ekosistemima;
- Preduzeti aktivnosti za obnovu narušenih morskih i obalskih ekosistema;
- Primijeniti naučno zasnovane planove upravljanja kako bi se obnovile zalihe riba u najkraćem mogućem roku;
- Obustaviti subvencije koje stimulišu prekomjerni izlov ribe;
- Obezbijediti pristup morskim resursima i tržištima za male profesionalne ribare;
- Osigurati punu primjenu međunarodnog prava onako kako to predviđa „Konvencija Ujedinjenih nacija o pomorskom pravu”.

Cilj 15: Održivo upravljati šumama, suzbiti dezertifikaciju, zaustaviti i preokrenuti proces degradacije zemljišta i spriječiti dalje urušavanje biodiverziteta

SVIJET SADA

- 13 miliona hektara šuma se izgubi svake godine;
- Život oko 1,6 milijardi ljudi zavisi od šuma;
- Šume su dom za više od 80% svih kopnenih vrsta životinja, biljaka i insekata;
- 2,6 milijardi ljudi direktno zavisi od poljoprivrede, ali 52% zemlje koja se koristi za poljoprivredu je umjereno ili teško pogođeno degradacijom tla;
- Zbog suše i rasta pustinja gubi se 23 hektara zemlje u minuti; na toj zemlji moglo bi se uzgajati 20 miliona tona žita;
- Od 8.300 poznatih životinjskih vrsta, 8% je izumrlo, a 22% je u opasnosti od izumiranja;
- Čak 80% ljudi koji žive u ruralnim područjima u zemljama u razvoju se oslanjaju na tradicionalne biljne lijekove za osnovnu zdravstvenu njegu.

SVIJET 2030.

- Obezbijeđeno očuvanje, obnova i održivo korišćenje kopnenih i slatkovodnih ekosistema i njihovog okruženja;
- Obezbijeđeno očuvanje planinskih ekosistema i njihovog biodiverziteta;
- Smanjena degradacija prirodnih staništa, prepolovljen gubitak biodiverziteta;
- Već do kraja 2020. godine obezbijedeno očuvanje planinskih ekosistema, kako bi se unaprijedili njihovi kapaciteti tako da pružaju korist koja ima suštinski značaj za održivi razvoj;
- Zaštićene urgožene vrste i spriječeno njihovo izumiranje;
- Osigurana pravedna i jednaka raspodjela koristi koja proističe iz korišćenja genetskih resursa;
- Uvedene mjere kako bi se spriječio i značajno umanjio uticaj invazivnih stranih vrsta na kopnene i vodene ekosisteme;
- Integrisane vrijednosti ekosistema i biodiverziteta u nacionalno i lokalno planiranje, razvojne procese, strategije za smanjenje siromaštva i izvještaje.

KAKO?

- Preduzeti hitne i značajne akcije za sprečavanje degradacije prirodnih staništa;

- Promovisati implementaciju održivog upravljanja svim vrstama šuma, zaustaviti krčenje šuma, obnoviti degradirane šume i značajno uvećati pošumljavanje globalno;
- Preduzeti hitne akcije za zaustavljanje bespravnog lova i krijumčarenja zaštićenih vrsta flore i faune;
- Mobilisati i značajno uvećati finansijske resurse iz svih izvora za očuvanje i održivo korišćenje biodiverziteta i ekosistema;
- Mobilisati značajna sredstva iz svih izvora na svim nivoima za finansiranje održivog upravljanja šumama.

Cilj 16: Promovisati miroljubiva, inkluzivna i pravedna društva

SVIJET SADA

- Više od 10 miliona ljudi širom svijeta nema državljanstvo;
- Korupcija, mito, krađa i utaja poreza koštaju zemlje u razvoju oko 1,26 hiljada milijardi dolara godišnje;
- Stopa djece koja napuštaju osnovnu školu u zemljama pogođenim sukobima dosegla je 50% u 2011. godini, što iznosi 28,5 miliona djece;
- Među institucijama koje su najviše pogođene korupcijom su pravosuđe i policija.

SVIJET 2030.

- Svuda značajno smanjeni svi oblici nasilja i sa njima povezane stope smrtnih slučajeva;
- Okončana zloupotreba i eksploatacija djece, trgovina djecom i svi oblici nasilja i torture nad djecom;
- Obezbijeđen zakonski identitet za sve, uključujući registraciju prilikom rođenja;
- Značajno smanjeni nezakoniti tokovi novca i oružja, poboljšano pronalaženje i vraćanje ukradene imovine i borba protiv svih oblika organizovanog kriminala;
- Značajno smanjena korupcija i podmićivanje u svim njihovim pojavnim oblicima;
- Osigurano odgovorno, inkluzivno, participativno i reprezentativno donošenje odluka na svim nivoima.

KAKO?

- Osnajiti relevantne nacionalne institucije za izgradnju kapaciteta na svim nivoima, posebno u zemljama u razvoju, radi sprečavanja nasilja i borbe protiv terorizma i kriminala;
- Osigurati javni pristup informacijama i zaštitu osnovnih sloboda, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i međunarodnim sporazumima;
- Promovisati i sprovesti nediskriminatorske zakone i politike radi postizanja održivog razvoja;
- Razviti djelotvorne, odgovorne i transparentne institucije na svim nivoima;
- Proširiti i povećati učešće zemalja u razvoju u institucijama globalnog upravljanja;
- Promovisati vladavinu prava na nacionalnom i međunarodnom nivou i svima osigurati jednak pristup pravdi.

Cilj 17: Učvrstiti globalno partnerstvo za održivi razvoj

SVIJET SADA

- Zvanična razvojna pomoć u 2014. godini iznosila je 135,2 milijardi američkih dolara, što je najviši nivo ikada zabilježen;
- 79% uvoza iz zemalja u razvoju ušlo je u razvijene zemlje oslobođeno od carine;
- Teret duga zemalja u razvoju je na oko 3% prihoda od izvoza;
- Broj korisnika interneta u Africi se gotovo udvostručio u posljednje četiri godine;
- 30% svjetske omladine je tzv. digitalna generacija, aktivna onlajn najmanje pet godina;
- Ipak, više od četiri milijarde ljudi ne koristi internet, a 90% ih je iz zemalja u razvoju.

SVIJET 2030.

Unaprijeđeno i uspostavljeno funkcionisanje više sektora:

- **Finansije** - mobilisana dodatna finansijska sredstva za zemlje u razvoju; unaprijeđeno investiranje u najnerazvijenije zemlje;
- **Tehnologija** - razvijeni mehanizmi izgradnje kapaciteta u najnerazvijenijim zemljama u oblasti nauke, tehnologije i inovacija;
- **Izgradnja kapaciteta** - unaprijeđena višestrana partnerstva koja mobilisu i dijele znanja, stručnost, tehnologiju i finansijska sredstva;
- **Podaci, praćenje i odgovornost** - povećana dostupnost pouzdanim podacima koji su razvrstani po dohotku, polu, starosti, rasi, etničkoj pripadnosti, migratornom statusu, invalidnosti, geografskoj lokaciji;
- **Razmjena** - uvećan izvoz iz zemalja u razvoju i udvostručen udio najnerazvijenijih zemalja u svjetskom izvozu;
- **Sistemska pitanja** - unaprijeđena koherentnost politika za potrebe održivog razvoja.

KAKO?

- Pomoći zemljama u razvoju da postignu dugoročnu održivost dugova kroz:
  1. koordinisane politike usmjerene ka očuvanju načina za finansiranje dugova,
  2. otpis dugova,
  3. restrukturiranje dugova na primjeren način;

- Unaprijediti koordinaciju u okviru postojećih mehanizama, a posebno na nivou Ujedinjenih nacija;
- Promovisati univerzalni, otvoren, nediskriminatorski i pravičan multilateralni sistem razmjene pod okriljem Svjetske trgovinske organizacije;
- Podržati i promovisati djelotvorna javna i javno-privatna partnerstva.

Kao što je pomenuto, 17 definisanih ciljeva ima svojih 169 specifičnih potciljeva, a to su, po ciljevima (Ujedinjeni Narodi, 2015):

Cilj 1 – potciljevi

- 1.1. Do 2030. iskorijeniti ekstremno siromaštvo za sve ljude svuda, koje se mjeri kao broj ljudi koji žive sa manje od 1,25 dolara na dan;
- 1.2. Do 2030. prepoloviti broj muškaraca, žena i djece svih uzrasta koji žive u siromaštvu i svim njegovim oblicima (prema nacionalnim definicijama);
- 1.3. Sprovesti odgovarajuće sisteme i mjere društvene zaštite za sve, na nacionalnom nivou, uključujući osnovno osiguranje i postići da do 2030. godine veliki broj siromašnih i ranjivih bude njima obuhvaćen;
- 1.4. Do 2030. osigurati da svi muškarci i žene, posebno siromašni i ranjivi, imaju jednaka prava na ekonomske (privredne) resurse, pristup osnovnim uslugama, vlasništvu i upravljanju zemljištem i drugim oblicima svojine, nasljedstvu, prirodnim bogatstvima, odgovarajućim novim tehnologijama i finansijskim uslugama, uključujući i mikrofinansiranje;
- 1.5. Do 2030. ojačati prilagodljivost siromašnih i ranjivih i smanjiti njihovu izloženost ekstremnim klimatskim i drugim ekonomskim, društvenim i ekološkim katastrofama;
- 1.a. Osigurati značajnu mobilizaciju sredstava iz raznih izvora, kao i putem poboljšane razvojne saradnje, kako bi se osigurala prikladna i predvidljiva sredstva za zemlje u razvoju, posebno za najmanje razvijene zemlje, da mogu da sprovedu programe i politike za okončanje siromaštva u svim oblicima;
- 1.b. Izgraditi zdrave okvire politika na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, na temelju razvojnih strategija koje štite siromašne i rodno osjetljive, u cilju podrške ubrzanom ulaganju u aktivnosti koje se preduzimaju radi iskorjenjivanja siromaštva.

Cilj 2 – potciljevi

- 2.1. Do 2030. iskorijeniti glad i osigurati svim ljudima, a posebno siromašnima i onima u osjetljivim okolnostima, uključujući djecu, pristup hranljivoj i bezbjednoj hrani tokom cijele godine;
- 2.2. Do 2030. iskorijeniti sve oblike nehranjenosti, uključujući postizanje do 2025. međunarodno dogovorenih ciljeva, koji se odnose na zaostajanje u rastu kod djece mlađe od 5 godina i riješiti nutritivne potrebe adolescentkinja, trudnica i dojilja i starijih osoba;
- 2.3. Do 2030. udvostručiti poljoprivrednu produktivnost i prihode malih proizvođača hrane, posebno žena, domorodaca (autohtonih naroda), porodičnih farmera, ribolovaca, stočara i ribara putem sigurnog i jednakog pristupa zemljištu, drugih proizvodnih resursa i inputa, znanja, finansijskih usluga, tržišta i mogućnosti za dodavanje vrijednosti i zapošljavanje van farmi;
- 2.4. Do 2030. osigurati održive sisteme za proizvodnju hrane i implementirati otporne poljoprivredne prakse koje povećavaju produktivnost i proizvodnju, pomažu održavanje ekosistema, jačaju sposobnost adaptacije na klimatske promjene, ekstremne vremenske uslove, sušu, poplave i ostale katastrofe i koje postupno poboljšavaju kvalitet zemljišta;

- 2.5. Do 2020. održati genetsku raznolikost sjemena, kultivisanih biljaka i pripitomljenih životinja i njima srodnih divljih vrsta, uključujući diversifikovane banke sjemena i biljaka kojima se na pravi način upravlja na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou i promovisati pristup fer i jednakom dijeljenju benefita koji proizilaze iz upotrebe genetskih resursa i povezanog tradicionalnog znanja, onako kako je dogovoreno na međunarodnom nivou;
- 2.a. Povećati investicije, uključujući poboljšanu međunarodnu saradnju, u ruralnu infrastrukturu, poljoprivredna istraživanja i dopunske usluge, razvoj tehnologije i banke biljnih i stočnih genada kako bi se povećao poljoprivredni proizvodni kapacitet u zemljama u razvoju, posebno u najmanje razvijenim zemljama;
- 2.b. Ispraviti i spriječiti trgovinska ograničenja i deformacije na poljoprivrednim tržištima u svijetu, posebno kroz istovremenu eliminaciju svih oblika poljoprivrednih izvoznih subvencija i svih izvoznih mjera sa sličnim efektom, u skladu sa mandatom Doha razvojne runde;
- 2.c. Usvojiti mjere za adekvatno funkcionisanje tržišta prehrambenih proizvoda i prerađevina i olakšati pravovremeni pristup tržišnim informacijama, uključujući informacije o rezervama hrane, kako bi se ograničile ekstremne fluktuacije cijena hrane.

Cilj 3- potciljevi

- 3.1. Do 2030. smanjiti globalnu stopu smrtnosti majki na manje od 70 na 100 hiljada živorođenih beba;
- 3.2. Do 2030. iskorijeniti smrtnost novorođenčadi i djece mlađe od pet godina u slučajevima koji se mogu spriječiti, dok sve zemlje treba da nastoje da smanje smrtnost novorođenčadi na bar 12 na 1.000 živorođenih beba i smrtnost djece mlađe od 5 godina starosti na bar 25 na 1.000 živorođenih beba;
- 3.3. Do 2030. okončati epidemiju side, tuberkuloze, malarije i zanemarenih tropskih bolesti i boriti se protiv hepatitisa, bolesti koje se prenose zaraženom vodom i ostalih prenosivih bolesti;
- 3.4. Do 2030. smanjiti za jednu trećinu broj prijevremenih smrtnih slučajeva od neprenosivih bolesti kroz prevenciju i liječenje i promociju mentalnog zdravlja i blagostanja;
- 3.5. Ojačati prevenciju i liječenje od zloupotrebe supstanci, uključujući zloupotrebu narkotika i prekomjernu upotrebu alkohola;
- 3.6. Do 2020. prepoloviti globalni broj smrtnih slučajeva i povreda uzrokovanih saobraćajnim nezgodama;
- 3.7. Do 2030. osigurati univerzalni pristup uslugama u oblasti polnog i reproduktivnog zdravlja, uključujući planiranje porodice, informisanje i edukaciju, kao i integraciju reproduktivnog zdravlja u nacionalne strategije i programe;
- 3.8. Postići univerzalnu pokrivenost zdravstvenim osiguranjem, uključujući i zaštitu od finansijskog rizika, pristup kvalitetnim osnovnim zdravstvenim

- uslugama i pristup sigurnim, kvalitetnim i pristupačnim lijekovima i vakcinama za sve;
- 3.9. Do 2030. značajno smanjiti broj smrti i bolesti prouzrokovanih štetnim hemikalijama i zagađenjem vode, zemljišta i vazduha;
  - 3.a. Ojačati implementaciju Okvirne konvencije o kontroli duvana Svjetske zdravstvene organizacije u svim zemljama, koliko je moguće;
  - 3.b. Podržati istraživanje i razvoj vakcina i lijekova za prenosive i neprenosive bolesti koje primarno pogađaju zemlje u razvoju, osigurati pristup pristupačnim najbitnijim lijekovima i vakcinama, u skladu sa Doha deklaracijom o TRIPS sporazumu i javnom zdravlju, koje potvrđuju pravo zemalja u razvoju da u potpunosti koriste odredbe Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine u vezi sa fleksibilnostima za zaštitu javnog zdravlja, a posebno osigurati pristup lijekovima za sve;
  - 3.c. Znatno povećati finansiranje zdravstva i zapošljavanje, razvoj, obuku i zadržavanje zdravstvene radne snage u zemljama u razvoju, posebno u najmanje razvijenim zemljama i malim ostrvskim zemljama u razvoju;
  - 3.d. Ojačati kapacitete svih zemalja, posebno zemalja u razvoju, za rano upozoravanje, smanjenje rizika i upravljanje nacionalnim i globalnim zdravstvenim rizicima.

Cilj 4 – potciljevi

- 4.1. Do 2030. osigurati svim djevojčicama i dječacima besplatno, pravično i kvalitetno osnovno i srednje obrazovanje koje vodi do relevantnih i efektivnih ishoda učenja;
- 4.2. Do 2030. osigurati svim djevojčicama i dječacima pristup kvalitetnom razvoju u ranom djetinjstvu, njezi i predškolskom obrazovanju kako bi se spremili za osnovno obrazovanje;
- 4.3. Do 2030. osigurati jednak pristup svim ženama i muškarcima pristupačnom i kvalitetnom tehničkom, stručnom i fakultetskom obrazovanju;
- 4.4. Do 2030. značajno povećati broj mladih i odraslih koji imaju relevantne vještine, uključujući tehničke i stručne vještine, za potrebe zapošljavanja, dobre poslove i preduzetništvo;
- 4.5. Do 2030. eliminisati razlike među polovima u obrazovanju i osigurati jednak pristup svim nivoima obrazovanja i stručnom osposobljavanju za ranjive osobe, uključujući osobe sa invaliditetom, autohtone narode i djecu u ranjivom položaju;
- 4.6. Do 2030. osigurati da svi mladi i značajan dio odraslih, i muškaraca i žena, postignu pismenost i matematičku pismenost;
- 4.7. Do 2030. osigurati da svi učenici steknu znanja i vještine potrebne za promovisanje održivog razvoja, uključujući, između ostalog, kroz edukaciju za održivi razvoj i održivi način života, ljudska prava, rodnu ravnopravnost, promociju kulture mira i nenasilja, globalno državljanstvo i poštovanje kulturne raznolikosti i doprinos kulture održivom razvoju;

- 4.a. Izgraditi i unaprijediti obrazovne ustanove koje su prilagođene djeci, osobama s invaliditetom i koje ispunjavaju zahtjeve rodne ravnopravnosti i pružaju sigurnu, nenasilnu, uključivu i djelotvornu sredinu za učenje za sve;
- 4.b. Do 2030. globalno značajno povećati broj stipendija dostupnih zemljama u razvoju, posebno najmanje razvijenim zemljama, malim ostrvskim zemljama u razvoju i afričkim zemljama za upis u više škole, uključujući stručne treninge, informacionu i komunikacionu tehnologiju, tehničke, inženjerske i naučne programe u razvijenim zemljama i drugim zemljama u razvoju;
- 4.c. Do 2020. znatno povećati ponudu kvalifikovanih nastavnika, uključujući i međunarodnu saradnju za obuku nastavnika u zemljama u razvoju, posebno u najmanje razvijenim zemljama i malim ostrvskim zemljama u razvoju.

Cilj 5 – potciljevi

- 5.1 Okončati sve oblike diskriminacije protiv žena i djevojčica svuda;
- 5.2 Eliminirati sve oblike nasilja nad svim ženama i djevojčicama u javnoj i privatnoj sferi, uključujući trgovinu ljudima i seksualne i druge oblike eksploatacije;
- 5.3 Eliminirati sve štetne prakse, kao što je stupanje u brak djece/s djecom, rane i prisilne brakove, kao i sakaćenje ženskih genitalija;
- 5.4 Prepoznati i vrednovati neplaćenu njegu i rad u domaćinstvu kroz pružanje javnih usluga, infrastrukture i politike društvene zaštite i promociju zajedničke odgovornosti u domaćinstvu i porodici, kako je prikladno na nacionalnom nivou;
- 5.5 Osigurati punu i efektivnu participaciju žena i jednake mogućnosti za liderstvo na svim nivoima donošenja odluka u političkom, ekonomskom i javnom životu;
- 5.6 Osigurati univerzalni pristup seksualnom i reproduktivnom zdravlju i reproduktivnim pravima kako je dogovoreno u skladu sa Akcionim programom Međunarodne konferencije o stanovništvu i razvoju i Pekinškom platformom za djelovanje i ishodnim dokumentima njihovih revizionih konferencija (review conferences);
- 5.a. Preduzeti reforme kako bi se ženama pružila jednaka prava na ekonomske resurse, kao i pristup vlasništvu i kontroli nad zemljištem i drugim oblicima imovine, finansijskim uslugama, nasljeđu i prirodnim resursima, u skladu sa nacionalnim zakonima;
- 5.b Poboľšati upotrebu pomoćnih tehnologija, posebno informacionih i komunikacionih tehnologija, radi promovisanja osnaživanja žena;
- 5.c Usvojiti i jačati zdrave politike i izvršno zakonodavstvo za promovisanje rodne ravnopravnosti i osnaživanja svih žena i djevojčica na svim nivoima.

Cilj 6 – potciljevi

- 6.1. Do 2030. postići univerzalan i jednak pristup bezbjednoj i pristupačnoj vodi za piće, za sve;

- 6.2. Do 2030. postići pristup adekvatnim i jednakim sanitarnim uslovima za sve i iskorijeniti otvorene septičke jame, uz posebnu pažnju na potrebe žena i djevojaka i onih u ranjivim situacijama;
- 6.3. Do 2030. poboljšati kvalitet vode smanjenjem zagađenja, eliminisanjem bacanja otpada i minimizacijom oslobađanja opasnih hemikalija i materijala, prepoloviti udio neprečišćenih otpadnih voda i značajno povećati recikliranje i sigurnu ponovnu upotrebu na globalnom nivou;
- 6.4. Do 2030. značajno povećati efikasnost korišćenja vode u svim sektorima i osigurati održivo povlačenje i snabdijevanje svježom vodom kako bi se riješio nedostatak vode i značajno smanjio broj ljudi koji pate od oskudice vode;
- 6.5. Do 2030. sprovesti integrisano upravljanje vodnim resursima na svim nivoima, uključujući i prekograničnu saradnju po potrebi;
- 6.6. Do 2020. zaštititi i obnoviti vodene ekosisteme, uključujući planine, šume, močvare, rijeke, podzemne akumulacije i jezera;
- 6.a. Do 2030. proširiti međunarodnu saradnju i podržati izgradnju kapaciteta zemalja u razvoju u vezi sa aktivnostima i programima vezanim za vodu i sanitaciju, uključujući i sakupljanje vode, desalinizaciju, racionalno iskorišćavanje vode, tretman otpadnih voda, tehnologije za recikliranje i ponovno korišćenje;
- 6.b. Podržati i ojačati učešće lokalnih zajednica u poboljšanju upravljanja vodama i sanitarnim sistemom.

Cilj 7 – potciljevi

- 7.1. Do 2030. osigurati univerzalni pristup pristupačnim, pouzdanim i modernim energetske uslugama;
- 7.2. Do 2030. značajno povećati udio obnovljive energije u globalnom energetske miks;
- 7.3. Do 2030. udvostručiti globalnu stopu poboljšanja energetske efikasnosti;
- 7.a. Do 2030. unaprijediti međunarodnu saradnju kako bi se olakšao pristup istraživanju i tehnologijama čiste energije, uključujući obnovljive izvore energije, energetske efikasnost i napredne i čiste tehnologije fosilnih goriva, i promovisati ulaganja u energetske infrastrukturu i tehnologiju čiste energije;
- 7.b. Do 2030. proširiti infrastrukturu i unaprijediti tehnologiju snabdijevanja savremenim i održivim energetske uslugama za sve u zemljama u razvoju, posebno u najmanje razvijenim zemljama, malim ostrvskim zemljama u razvoju i zemljama u razvoju bez izlaza na more, u skladu sa njihovim programima podrške.

Cilj 8 – potciljevi

- 8.1. Održati ekonomski rast po glavi stanovnika u skladu sa nacionalnim okolnostima, a posebno najmanje 7% rasta bruto domaćeg proizvoda godišnje u najmanje razvijenim zemljama;

- 8.2. Postići više nivoe ekonomske produktivnosti kroz diversifikaciju, tehnološku nadogradnju i inovacije, uključujući fokus na sektore sa visokom dodatnom vrijednošću i radno intenzivne sektore;
- 8.3. Promovisati razvojno orijentisane politike koje podržavaju produktivne aktivnosti, stvaranje pristojnog posla, preduzetništvo, kreativnost i inovacije i podstiču osnivanje i rast mikro, malih i srednjih preduzeća, uključujući i pristup finansijskim uslugama;
- 8.4. Postupno do 2030. poboljšati globalnu efikasnost u potrošnji i proizvodnji resursa i nastojati da se razdvoji ekonomski rast od degradacije životne sredine, u skladu sa desetogodišnjim okvirom programa održive potrošnje i proizvodnje, u čemu razvijene zemlje imaju vodeću ulogu;
- 8.5. Do 2030. postići punu i produktivnu zaposlenost i pristojan posao za sve žene i muškarce, uključujući mlade i osobe sa invaliditetom, kao i jednaku platu za rad jednake vrijednosti;
- 8.6. Do 2020. značajno smanjiti procenat mladih koji nisu zaposleni, niti u procesu obrazovanja ili obuke;
- 8.7. Preduzeti hitne i efikasne mjere za iskorjenjivanje prinudnog rada, okončanje modernog ropstva i trgovine ljudima i osiguranje zabrane i ukidanja najgorih oblika dječijeg rada, uključujući regrutovanje i upotrebu djece vojnika, a do kraja 2025. iskorijeniti dječiji rad u svim njegovim oblicima;
- 8.8. Zaštititi radnička prava i promovisati bezbjedno i sigurno radno okruženje za sve radnike, uključujući radnike migrante, posebno žene migrante, i one koji su na nesigurnim radnim mjestima;
- 8.9. Do 2030. izraditi i sprovesti politike promovisanja održivog turizma koji stvara poslove i promoviše lokalnu kulturu i proizvode;
- 8.10. Ojačati kapacitete domaćih finansijskih institucija da bi podstakle i proširile pristup bankarskim, osiguravajućim i finansijskim uslugama za sve;
- 8.a. Povećati pomoć za trgovinu zemljama u razvoju, posebno najmanje razvijenim zemljama, uključujući Unaprijeđeni integrisani okvir za trgovinsku tehničku pomoć za najmanje razvijene zemlje;
- 8.b. Do 2020. razviti i operacionalizovati globalnu strategiju za zapošljavanje mladih i implementirati Globalni pakt za zapošljavanje Međunarodne organizacije rada.

Cilj 9 – potciljevi

- 9.1. Razviti kvalitetnu, pouzdanu, održivu i otpornu infrastrukturu, uključujući regionalnu i prekograničnu infrastrukturu, u cilju podrške ekonomskom razvoju i blagostanju ljudi, sa naglaskom na pristupačan i pravičan pristup za sve;
- 9.2. Promovisati inkluzivnu i održivu industrijalizaciju i do 2030. značajno povećati udio industrije u zapošljavanju i bruto domaćem proizvodu, u skladu sa nacionalnim okolnostima, i udvostručiti njen udio u najmanje razvijenim zemljama;

- 9.3. Povećati pristup malih industrijskih i drugih preduzeća, naročito u zemljama u razvoju, finansijskim uslugama, uključujući pristupačne kredite, i njihovo integrisanje u lance vrijednosti i tržišta;
- 9.4. Do 2030. unaprijediti infrastrukturu i modernizovati industriju kako bi bile održive, sa povećanom efikasnošću u korišćenju resursa i većim usvajanjem čistih i ekološki prihvatljivih tehnologija i industrijskih procesa, pri čemu će sve zemlje preduzimati aktivnosti u skladu sa svojim mogućnostima;
- 9.5. Poboljšati naučna istraživanja, unaprijediti tehnološke mogućnosti industrijskih sektora u svim zemljama, posebno u zemljama u razvoju, uključujući do 2030. podsticanje inovacija i značajno povećanje broja radnika na istraživanju i razvoju na 1 milion ljudi i povećanje javne i privatne potrošnje za istraživanje i razvoj;
- 9.a. Omogućiti razvoj održive i otporne infrastrukture u zemljama u razvoju kroz povećanu finansijsku, tehnološku i tehničku podršku afričkim zemljama, najmanje razvijenim zemljama, zemljama u razvoju bez pristupa moru i malim ostrvskim zemljama u razvoju;
- 9.b. Podržati razvoj domaćih tehnologija, istraživanja i inovacije u zemljama u razvoju, uključujući obezbjeđivanje pogodnog političkog okruženja za, između ostalog, industrijsku diversifikaciju i dodavanje vrijednosti robama;
- 9.c. Značajno povećati pristup informacionoj i komunikacionoj tehnologiji i nastojati obezbijediti univerzalni i povoljan pristup internetu u najmanje razvijenim zemljama do 2020.

Cilj 10 – potciljevi

- 10.1. Do 2030. postepeno postići i održati rast dohotka donjih 40 posto stanovništva po stopi višoj od nacionalnog prosjeka;
- 10.2. Do 2030. osnažiti i promovisati društvenu, ekonomsku i političku uključenost svih, bez obzira na starost, pol, invaliditet, rasu, etničku pripadnost, porijeklo, religiju ili ekonomski ili drugi status;
- 10.3. Osigurati jednake mogućnosti i smanjiti nejednakost ishoda, uključujući eliminisanje diskriminatornih zakona, politika i praksi, promovisanjem odgovarajućih zakona, politika i akcija u tom pogledu;
- 10.4. Usvojiti politike, posebno fiskalne, politike plata i društvene zaštite i postupno postići veću ravnopravnost;
- 10.5. Poboljšati regulisanje i praćenje globalnih finansijskih tržišta i institucija i ojačati sprovođenje takvih propisa;
- 10.6. Osigurati poboljšano zastupanje i pravo glasa zemalja u razvoju u donošenju odluka u globalnim međunarodnim ekonomskim i finansijskim institucijama kako bi postale efikasnije, vjerodostojnije, odgovornije i legitimnije;
- 10.7. Olakšati uredno, sigurno, redovno i odgovorno migriranje i mobilnost ljudi, uključujući i sprovođenje planiranih i dobro sprovedenih migracionih politika;

- 10.a. Sprovoditi princip posebnog i diferencijalnog tretmana za zemlje u razvoju, posebno za najmanje razvijene zemlje, u skladu sa sporazumima Svjetske trgovinske organizacije;
- 10.b. Podsticati zvaničnu razvojnu pomoć i finansijske tokove, uključujući direktne strane investicije, državama u kojima je najveća potreba, posebno najmanje razvijenim zemljama, afričkim zemljama, malim ostrvskim zemljama u razvoju i zemljama u razvoju bez pristupa moru, u skladu sa njihovim nacionalnim planovima i programima;
- 10.c. Do 2030. smanjiti na manje od 3% troškove transakcija doznaka migranata i eliminisati koridore doznaka sa troškovima većim od 5%.

Cilj 11 – potciljevi

- 11.1. Do 2030. osigurati svima pristup adekvatnim, sigurnim i pristupačnim stanovima i osnovnim uslugama i nadogradnju sirotinjskih kvartova;
- 11.2. Do 2030. omogućiti pristup sigurnim, pristupačnim i održivim transportnim sistemima za sve, poboljšanjem bezbjednosti na putevima, naročito proširenjem mreže javnog prevoza, posebno vodeći računa o potrebama onih u ranjivim situacijama, ženama, djeci, osobama sa invaliditetom i starijim osobama;
- 11.3. Do 2030. poboljšati inkluzivnu i održivu urbanizaciju i kapacitet za participativno, integrisano i održivo planiranje i upravljanje ljudskim naseljima u svim zemljama;
- 11.4. Ojačati napore na zaštiti i očuvanju svjetske kulturne i prirodne baštine;
- 11.5. Do 2030. značajno smanjiti broj smrtnih slučajeva i značajno smanjiti direktne ekonomske gubitke u odnosu na globalni bruto domaći proizvod izazvan elementarnim nepogodama, uključujući katastrofe u vezi sa vodom, sa naglaskom na zaštitu siromašnih i ljudi u ranjivim situacijama;
- 11.6. Do 2030. smanjiti štetne uticaje gradova na životnu sredinu, obraćajući posebnu pažnju na kvalitet vazduha i opštinsko i drugo upravljanje otpadom;
- 11.7. Do 2030. obezbijediti univerzalni pristup sigurnim, inkluzivnim i pristupačnim zelenim i javnim površinama, posebno za žene i djecu, starije osobe i osobe sa invaliditetom;
- 11.a. Podržati pozitivne ekonomske, društvene i ekološke veze između gradskih, prigradskih i ruralnih područja kroz jačanje nacionalnog i regionalnog planiranja razvoja;
- 11.b. Do 2020. značajno povećati broj gradova i naselja koja usvajaju i primjenjuju integrisane politike i planove inkluzije, efikasnosti resursa, ublažavanja i prilagođavanja klimatskim promjenama, otpornosti na elementarne nepogode i razvijaju i implementiraju, u skladu sa Sendai okvirom za smanjenje rizika od elementarnih nepogoda 2015-2030, holistički menadžment rizika od elementarnih nepogoda na svim nivoima;
- 11.c. Pomoći najmanje razvijenim zemljama, uključujući finansijsku i tehničku pomoć, u izgradnji održivih i otpornih zgrada koristeći lokalne materijale.

Cilj 12 – potciljevi

- 12.1. Sprovesti desetogodišnji okvirni program o održivoj potrošnji i proizvodnji, prema kome sve zemlje preduzimaju akcije, sa razvijenim zemljama na čelu, uzimajući u obzir razvoj i mogućnosti zemalja u razvoju;
- 12.2. Do 2030. postići održivo upravljanje i efikasnu upotrebu prirodnih resursa;
- 12.3. Do 2030. prepoloviti svjetski prehrambeni otpad po glavi stanovnika na nivou maloprodaje i potrošača i smanjiti gubitke hrane u proizvodnim lancima i lancima snabdijevanja, uključujući gubitke nakon žetve;
- 12.4. Do 2020. postići ekološki ispravno upravljanje hemikalijama i svim otpadima tokom njihovog životnog ciklusa, u skladu sa međunarodno dogovorenim okvirima, i značajno smanjiti njihovo ispuštanje u vazduh, vodu i zemljište kako bi se smanjili njihovi štetni uticaji na zdravlje ljudi i životnu sredinu;
- 12.5. Do 2030. značajno smanjiti proizvodnju otpada kroz prevenciju, smanjenje, recikliranje i ponovno korišćenje;
- 12.6. Podsticati kompanije, posebno velike i transnacionalne, da usvoje održive prakse i integrišu informacije o održivosti u ciklus izvještavanja;
- 12.7. Promovisati prakse održivih javnih nabavki, u skladu sa nacionalnim politikama i prioritetima;
- 12.8. Do 2030. osigurati da ljudi svugdje imaju relevantne informacije i svijest o održivom razvoju i načinu života u skladu sa prirodom;
- 12.a. Pomoći zemljama u razvoju da ojačaju svoje naučne i tehnološke kapacitete u kretanju ka održivijim obrascima potrošnje i proizvodnje;
- 12.b. Razviti i implementirati alate za praćenje uticaja održivog razvoja za održivi turizam koji stvara poslove i promoviše lokalnu kulturu i proizvode;
- 12.c. Racionalizovati neefikasne subvencije na fosilna goriva koje podstiču rasipnu potrošnju uklanjanjem poremećaja na tržištu u skladu sa nacionalnim okolnostima, uključujući restrukturiranje oporezivanja i ukidanje tih štetnih subvencija tamo gdje postoje, kako bi se odrazili njihovi uticaji na životnu sredinu, uzimajući u obzir u potpunosti specifične potrebe i uslove zemalja u razvoju i minimiziranje mogućih štetnih uticaja na njihov razvoj na način koji štiti siromašne i druge pogođene zajednice.

Cilj 13 – potciljevi

- 13.1. Ojačati otpornost i sposobnost prilagođavanja za klimatske opasnosti i elementarne nepogode u svim zemljama;
- 13.2. Integrisati mjere u vezi sa klimatskim promjenama u nacionalne politike, strategije i planiranje;
- 13.3. Poboljšati obrazovanje, podizanje svijesti i ljudske i institucionalne kapacitete za ublažavanje klimatskih promjena, prilagođavanje, smanjenje uticaja i rano upozorenje;
- 13.a. Sprovesti dogovor kojim su razvijene zemlje preuzele prema Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama u cilju zajedničke mobilizacije 100 milijardi američkih dolara godišnje do 2020. godine iz svih

izvora za rješavanje potreba zemalja u razvoju, u kontekstu značajnih aktivnosti ublažavanja i transparentnosti u implementaciji i potpunoj operacionalizaciji Zelenog klimatskog fonda kroz kapitalizaciju što je prije moguće;

- 13.b. Promovisati mehanizme za jačanje kapaciteta za efikasno planiranje i upravljanje u vezi s klimatskim promjenama u najmanje razvijenim zemljama i malim ostrvskim zemljama u razvoju, uključujući žene, mlade i lokalne i marginalizovane zajednice.

Cilj 14 - potciljevi

- 14.1. Do 2025. spriječiti i značajno smanjiti sve vrste zagađenja morskih voda, naročito od kopnenih aktivnosti, uključujući i morske otpadne vode i zagađivanje hranljivim materijama;
- 14.2. Do 2020. održivo upravljati i zaštititi morske i obalne ekosisteme kako bi se izbjegli znatni štetni uticaji, uključujući i jačanje njihove otpornosti i preduzimanje akcija za njihovo obnavljanje kako bi se postigli zdravi i produktivni okeani;
- 14.3. Minimizirati i adresirati uticaj acidifikacije okeana kroz povećanu naučnu saradnju na svim nivoima;
- 14.4. Do 2020. efikasno regulisati ulov ribe i iskorijeniti prekomjerni ribolov, ilegalnu, neprijavljenu, neregulisanu i destruktivnu ribolovnu praksu i sprovesti planove upravljanja zasnovane na nauci, kako bi se u najkraćem mogućem roku obnovio riblji fond, bar do nivoa koji mogu donijeti maksimalni održivi prinos utvrđen njihovim biološkim karakteristikama;
- 14.5. Do 2020. očuvati najmanje 10% obalnih i morskih oblasti u skladu sa nacionalnim i međunarodnim pravom i na osnovu najboljih dostupnih naučnih informacija;
- 14.6. Do 2020. zabraniti određene oblike subvencija za ribarstvo koje doprinose prevelikom kapacitetu i prekomjernom ribolovu, eliminisati subvencije koje doprinose nezakonitom, neprijavljenom i neregulisanom ribolovu i uzdržati se od uvođenja novih takvih subvencija, priznajući da bi adekvatan i efikasan, poseban i diferencijalni tretman za zemlje u razvoju i najmanje razvijene zemlje trebalo da bude integralni dio pregovora o subvencijama za ribarsku industriju Svjetske trgovinske organizacije;
- 14.7. Do 2030. povećati ekonomske koristi malim ostrvskim zemljama u razvoju i najmanje razvijenim zemljama od održivog korišćenja morskih resursa, uključujući i održivo upravljanje ribolovom, akvakulturom i turizmom;
- 14.a. Povećati naučno znanje, razviti istraživačke kapacitete i prenos morske tehnologije, uzimajući u obzir Kriterijume i smjernice Međuvladine okeanografske komisije o prenosu morske tehnologije, kako bi se poboljšalo zdravlje okeana i povećao doprinos razvoju biološke raznovrsnosti mora zemalja u razvoju, posebno malih ostrvskih zemalja u razvoju i najmanje razvijenih zemalja;
- 14.b. Obezbijediti pristup ribarima malih razmjera morskim resursima i tržištima;

- 14.c. Poboljšati očuvanje i održivo korišćenje okeana i njihovih resursa primjenom međunarodnog prava iz Konvencije Ujedinjenih nacija o pravu mora, koja pruža pravni okvir za očuvanje i održivo korišćenje okeana i njihovih resursa, kao što je napomenuto u stavu 158 dokumenta The Future We Want.

Cilj 15 – potciljevi

- 15.1. Do 2020. osigurati očuvanje, obnovu i održivo korišćenje kopnenih i slatkovodnih ekosistema i njihovog okruženja, posebno šuma, močvara, planina i sušnog zemljišta, u skladu sa obavezama prema međunarodnim sporazumima;
- 15.2. Do 2020. promovisati sprovođenje održivog upravljanja svim vrstama šuma, zaustaviti sječu šuma, obnoviti degradirane šume i značajno povećati pošumljavanje i ponovno pošumljavanje širom svijeta;
- 15.3. Do 2030. boriti se protiv dezertifikacije, obnoviti degradirano zemljište, uključujući zemljište pogođeno dezertifikacijom, sušom i poplavama i neutralizovati degradaciju zemljišta;
- 15.4. Do 2030. osigurati očuvanje planinskih ekosistema, uključujući i njihov biodiverzitet, kako bi se povećali njihovi kapaciteti za pružanje koristi od suštinskog značaja za održivi razvoj;
- 15.5. Preduzeti hitne i značajne mere za smanjenje degradacije prirodnih staništa, zaustaviti gubitak biodiverziteta i do 2020. zaštititi i spriječiti izumiranje ugroženih vrsta;
- 15.6. Promovisati pravičnu i ravnopravnu raspodjelu koristi od korišćenja genetskih resursa i promovisati odgovarajući pristup tim resursima, kako je to dogovoreno na međunarodnom nivou;
- 15.7. Preduzeti hitne mjere kako bi se okončalo krijumčarenje i trgovina zaštićenim vrstama flore i faune i obratiti pažnju na ponudu i tražnju za ilegalnim proizvodima životinjskog svijeta;
- 15.8. Do 2020. preduzeti mjere za sprečavanje uvođenja i značajno smanjenje uticaja invazivnih stranih vrsta na kopnene i vodene ekosisteme i kontrolisati ili iskorijeniti prioritetne vrste;
- 15.9. Do 2020. integrisati vrijednosti ekosistema i biodiverziteta u nacionalne i lokalne planove, razvojne procese i strategije smanjenja siromaštva;
- 15.a. Mobilisati i značajno povećati finansijska sredstva iz svih izvora radi očuvanja i održive upotrebe biodiverziteta i ekosistema;
- 15.b. Mobilisati značajne resurse iz svih izvora i na svim nivoima kako bi finansirali održivo upravljanje šumama i pružiti adekvatne podsticaje zemljama u razvoju da unaprijede takvo upravljanje, uključujući i očuvanje i pošumljavanje;
- 15.c. Poboljšati globalnu podršku naporima za borbu protiv krivolova i trgovine zaštićenim vrstama, uključujući povećanje kapaciteta lokalnih zajednica za stvaranje održivog života.

Cilj 16 – potciljevi

- 16.1. Svuda znatno smanjiti sve oblike nasilja i s njima povezane stope smrtnosti;
- 16.2. Okončati zlostavljanje, eksploataciju, trgovinu ljudima i sve oblike nasilja i mučenja djece;
- 16.3. Promovisati vladavinu prava na nacionalnom i međunarodnom nivou i osigurati jednak pristup pravdi za sve;
- 16.4. Do 2030. značajno smanjiti nezakonite finansijske tokove i tokove oružja, ojačati povratak ukradene imovine i boriti se protiv svih oblika organizovanog kriminala;
- 16.5. Znatno smanjiti korupciju i podmićivanje u svim njihovim oblicima;
- 16.6. Razviti efikasne, odgovorne i transparentne institucije na svim nivoima;
- 16.7. Osigurati odgovorno, inkluzivno, participativno i reprezentativno donošenje odluka na svim nivoima;
- 16.8. Proširiti i ojačati učešće zemalja u razvoju u institucijama globalnog upravljanja;
- 16.9. Do 2030. obezbijediti pravni identitet za sve, uključujući registraciju rođenih;
- 16.10. Osigurati javni pristup informacijama i zaštititi osnovne slobode u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i međunarodnim sporazumima;
- 16.a. Ojačati relevantne nacionalne institucije, uključujući međunarodnu saradnju, za izgradnju kapaciteta na svim nivoima, posebno u zemljama u razvoju, kako bi se spriječilo nasilje i borilo protiv terorizma i kriminala;
- 16.b. Promovisati i sprovesti nediskriminatorne zakone i politike održivog razvoja.

Cilj 17 – potciljevi

Finansije

- 17.1. Ojačati mobilizaciju domaćih resursa, uključujući međunarodnu podršku zemljama u razvoju, kako bi se poboljšali domaći kapaciteti za naplatu poreza i drugih prihoda;
- 17.2. Razvijene zemlje u potpunosti treba da sprovedu svoje zvanične obaveze za razvojnu pomoć, uključujući obavezu mnogih razvijenih zemalja da postignu cilj od 0,7% zvanične razvojne pomoći/BND zemljama u razvoju i 0,15 do 0,20% ODA/BND za najmanje razvijene zemlje; oni koji daju ODA se podstiču da razmotre postavljanje cilja da obezbijede najmanje 0,20% ODA/BND za najmanje razvijene zemlje;
- 17.3. Mobilisati dodatne finansijske resurse za zemlje u razvoju iz više izvora;
- 17.4. Pomoći zemljama u razvoju u postizanju dugoročne održivosti duga kroz koordinisane politike usmjerene na podsticanje finansiranja duga, otpisa duga i restrukturiranja duga, kao i rješavanja spoljnog duga visoko zaduženih siromašnih zemalja kako bi se smanjilo dugovanje;
- 17.5. Usvojiti i sprovesti režime promocije investicija za najmanje razvijene zemlje.

Tehnologija

- 17.6. Unaprijediti saradnju Sjever-Jug, Jug-Jug i trostranu regionalnu i međunarodnu saradnju u oblasti nauke, tehnologije i inovacija i povećati razmjenu znanja uz usaglašene uslove kroz poboljšanu koordinaciju postojećih mehanizama, posebno na nivou Ujedinjenih nacija i globalni mehanizam za omogućavanje razmjene tehnologije;
- 17.7. Promovisati razvoj, prenos i širenje ekološki prihvatljivih tehnologija na zemlje u razvoju pod povoljnim uslovima, uključujući koncesione i preferencijalne uslove, na osnovu međusobnih dogovora;
- 17.8. Potpuno operacionalizovati mehanizam izgradnje kapaciteta za nauku, tehnologiju i inovacije za najmanje razvijene zemlje do 2017. godine i povećati upotrebu ključnih tehnologija, posebno informacionih i komunikacionih tehnologija.

Jačanje kapaciteta

- 17.9. Unaprijediti međunarodnu podršku u sprovođenju efikasnog i ciljanog jačanja kapaciteta u zemljama u razvoju kako bi podržali nacionalne planove za implementaciju svih ciljeva održivog razvoja, uključujući saradnju Sjever-Jug, Jug-Jug i trostranu saradnju.

Trgovina

- 17.10. Promovisati univerzalni, otvoreni, nediskriminatorni i pravedni multilateralni trgovinski sistem zasnovan na pravilima u okviru Svjetske trgovinske organizacije, uključujući zaključivanje pregovora u okviru Doha razvojne agende;
- 17.11. Značajno povećati izvoz zemalja u razvoju, posebno u cilju udvostručenja udjela najmanje razvijenijih zemalja u globalnom izvozu do 2020;
- 17.12. Dozvoliti brzi pristup svih najmanje razvijenih zemalja tržištu bez carina i kvota na dugoročnoj osnovi, u skladu sa odlukama Svjetske trgovinske organizacije i osigurati da se preferencijalna pravila koja se primjenjuju na uvoz iz najmanje razvijenih zemalja transparentna i jednostavna i da olakšavaju pristup tržištu.

Sistemska pitanja

Usklađenost politika i institucija

- 17.13. Unaprijediti globalnu makroekonomsku stabilnost, uključujući koordinaciju i koherentnost politika;
- 17.14. Povećati koherentnost politika za održivi razvoj;
- 17.15. Poštovati politički prostor svake zemlje i rukovodstvo za uspostavljanje i sprovođenje politika za iskorjenjivanje siromaštva i održivi razvoj.

Višestrana partnerstva

- 17.16. Unaprijediti globalno partnerstvo za održivi razvoj, uključujući višestrana partnerstva koja mobiliziraju i razmjenjuju znanje, stručnost, tehnologiju i finansijske resurse kako bi podržali postizanje ciljeva održivog razvoja u svim zemljama, posebno u zemljama u razvoju;
- 17.17. Ohrabriti i promovirati djelotvorna javna, javno-privatna partnerstva i partnerstva civilnog društva na osnovu iskustava i strategija finansiranja partnerstava.

Podaci, praćenje i odgovornost

- 17.18. Do 2020. unaprijediti podršku izgradnji kapaciteta u zemljama u razvoju, uključujući najmanje razvijene zemlje i male ostrvske zemlje u razvoju, kako bi se značajno povećala dostupnost visokokvalitetnih, pravovremenih i pouzdanih podataka razvrstanih prema prihodima, polu, uzrastu, rasi, etničkoj pripadnosti, migratornom statusu, invaliditetu, geografskoj lokaciji i drugim karakteristikama relevantnim u nacionalnom kontekstu;
- 17.19. Do 2030. nadograditi postojeće inicijative za razvoj mjerenja napretka u održivom razvoju koji dopunjuju bruto domaći proizvod i podržavaju stvaranje statističkih kapaciteta u zemljama u razvoju.

BIOGRAFIJA

Milica Muhadinović je rođena 9.1.1990. godine na Cetinju, gdje je završila osnovnu i srednju školu. Ekonomski fakultet u Podgorici upisuje 2008. godine, gdje na smjeru Međunarodni biznis diplomira 2012. godine. Naredne godine upisuje magistarske studije na Ekonomskom fakultetu, gdje je na smjeru Evropske ekonomske integracije, magistarsku tezu, pod nazivom „Odnosi Islanda i Evropske unije”, odbranila 2015. godine, pod mentorstvom prof. dr Gordane Đurović. Doktorske studije na Ekonomskom fakultetu u Podgorici upisuje 2016. godine.

Na Ekonomskom fakultetu je angažovana kao saradnik u nastavi za oblast Makroekonomija od 2014. godine, i to na predmetima: Privredni razvoj, Menadžment investicijama, Politika proširenja EU, Kohezijska politika i strukturni fondovi EU, Ekonomija EU, Makrosistem EU, Zajedničko tržište i politika konkurencije EU, Nacionalna ekonomija, Makroekonomska teorija i analiza, Regionalna ekonomija, Ekološka ekonomija.

U cilju usavršavanja boravila je na brojnim evropskim univerzitetima, posredstvom programa Erasmus+, među kojima se izdvajaju: University of Beira Interior, Covilha, Portugal, 2018. godine; University of Szczecin, Szczecin, Poljska, 2018. godine; Rzeszow University of Technology, Rzeszow, Poljska, 2020. godine; Alexandru Ioan Cuza University, Iasi, Rumunija, 2021. godine.

Autor je većeg broja naučnih radova iz oblasti makroekonomije. Aktivno je učestvovala u mnogim međunarodnim aktivnostima, kao i u izradi značajnih projekata, među kojima se izdvajaju dva Jean Monnet projekta koje kofinansira Evropska unija (2017. i 2018. godine).

IZJAVA O AUTORSTVU

Potpisani: Milica Muhadinović

Broj indeksa: 2/16

Izjavljujem

Da je doktorska disertacija pod naslovom "Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji"

- Rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- Da predložena disertacija ni u cjelini ni u djelovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih ustanova visokog obrazovanja,
- Da su rezultati korektno navedeni,
- Da nijesam povrijedila autorska i druga prava intelektualne svojine koja pripadaju trećim licima.

Podgorica, 27.09.2021. godine

Potpis doktoranda

Muhadinović

IZJAVA O ISTOVJETNOSTI ŠTAMPANE I ELEKTRONSKE VERZIJE DOKTORSKOG RADA

Ime i prezime autora: Milica Muhadinović

Broj indeksa/upisa: 2/16

Studijski program: Doktorske studije ekonomije

Naslov rada: Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji

Mentor: Prof. dr Gordana Đurović

Potpisani: Milica Muhadinović

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovjetna elektronskoj verziji koju sam predala za objavljivanje u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore.

Istovremeno izjavljujem da dozvoljavam objavljivanje mojih ličnih podataka u vezi sa dobijanjem akademskog naziva doktora nauka, odnosno zvanja doktora umjetnosti, kao što su ime i prezime, godina i mjesto rođenja, naziv disertacije i datum odbrane rada.

Podgorica, 27.09.2021. godine

Potpis doktoranda

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku da u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore pohrani moju doktorsku disertaciju pod naslovom: "Ostvarivanje globalnih ciljeva održivog razvoja kroz pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji" koja je moje autorsko djelo.

Disertaciju sa svim prilogima predala sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons), za koju sam se odlučila.

1. Autorstvo
2. Autorstvo – nekomercijalno
3. ~~Autorstvo – nekomercijalno – bez prerađe~~
4. ~~Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima~~
5. ~~Autorstvo – bez prerađe~~
6. ~~Autorstvo - dijeliti pod istim uslovima~~

Podgorica, 27.09.2021. godine

Potpis doktoranda

Miladinović